

BOŞ SAFYA

BOŞ SAFYA

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda	III
Washington’da Bir Otelin Lobisinden Mahalle Havalarına Ya da Şerif Mardin’in Yapısalcılık Havası	1
Doğan ERGUN	
Devlet ve Bağımsızlık	12
Yalçın KÜÇÜK	
Türkiye’nin Modernleşme Süreci Türban ve Kadın: Laikliğin Olası Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Deneme	44
İhsan KAMALAK	
19. Yüzyıldan Günümüze Üçüncü Yolun Serüveni Sosyalizm ve Liberalizm Arasında Çatallanan Yollar	71
Oya YAĞCI	
Türkiye’de Yüzyıllık Gündem: Federalizm	107
Cenk REYHAN	
Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu	119
Nuray ERTÜRK KESKİN	
Ülkü’de Devletçilik ve Planlama	175
Esra ERGÜZELOĞLU KİLİM	
Özgeçmişler	192
Abstracts	194

Geleceğin siyaset ve sosyal bilimcileri, Türk siyasal tarihini incelerken herhalde 2007 yılına özel ve kapsamlı bir yer vereceklerdir. Gerçekten de, içinde bulunduğumuz yıl, olumlu/olumsuz, tarihe iz bırakacak nitelikte siyasal/sosyal olaylarla geçti; bu çerçevede çeşitli toplumsal olgular, konular hem aktüel politik gündem hem de bilimsel akademik platform sınırları içerisinde tartışıldı, hala da tartışılıyor. Siyaset ve Sosyal Bilimler açısından her biri ayrı bir inceleme konusu olabilecek kadar büyük önem taşıyan bu ciddi siyasal/sosyal gelişmeler neydi ve neden bu kadar önemliydi? Bütün bunları derli toplu bir şekilde özetleyerek, sınıflandırarak ve bazı konuların da altını çizerek işe başlamak içinde bulunduğumuz siyasal kaosu anlama ve açıklama işimizi biraz kolaylaştıracaktır herhalde. Bu sınıflandırmayı ve çözümlemeyi yaptığımızda göreceğiz ki, 22 Temmuz 2007 Genel Seçimi ve bu seçimlerin doğurduğu sonuçları “olağanüstü” bir dönemin miladı olarak nitelendirmek pekala mümkündür.

Herhalde bu “olağanüstü” süreci anlayabilmek için bütün gelişmelerin temel belirleyicisi olan Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinden öncelikle bahsetmek gerekiyor. “Cumhurbaşkanı dindar olacaktır” ifadesinde dile gelen, üstü örtük bir şekilde öncekilerin dindar olmadığını ifade eden yargı bir yana; “dindarlık”, acaba köktendinciliğin ılımlı bir ifade tarzı mı idi? Bundan dolayıdır ki, cumhuriyetin laiklik ilkesine meydan okuyan söylem ana muhalefeti ve laik sivil toplum kuruluşlarını tedirgin etti. Cumhuriyet mitingleri başladı. 14 Nisan 2007’de Tandoğan mitingiyle başlayan büyük tepkinin ana sloganları olan “Türkiye Laiktir Laik Kalacak!” ve “Ne ABD Ne AB Tam Bağımsız Türkiye!” haykırışları bu cumhuriyetçi bilincin açık göstergeleriydi. Halkımız; laik ve bağımsız Cumhuriyeti, felsefesiyle, bütün kurum ve kurallarıyla Atlantik ötesi gücün Türkiye’ye biçmek istediği “İlmlı İslam Projesi”ne de “Büyük Ortadoğu Projesi”ne de prim vermeyeceğini ortaya koyuyordu. AKP’ye olan tepkinin ABD’ye olan tepkiyle birleştirildiği bir eylemler, mitingler dönemi hızla Anadolu’ya yayıldı. Cumhuriyetin ve cumhuriyet bilincinin köklü kurumları da halkın bu büyük cumhuriyetçi hareketine destek oldular. Nihayetinde bu halk direnişi Hükümet’e geri adım attırdı, AKP’nin erken seçim kararı almasını sağladı. Ancak, “bağımsız Cumhuriyet”imiz açısından umutların yeşerdiği, halkın cumhuriyetine sahip çıktığı bir dönem başladı başlayacak derken, liberallerden, İslamcılardan, ikinci cumhuriyetçilerden, Amerikancılarından, federalistlerden oluşan “Kutsal İttifak” devreye girdi. Sermayeleri, medyaları, ideolojileri, cemaatleri, akademisyenleri, yazarları-çizerleri, sivil toplum güçleri tarafından “terminolojik dejenerasyon” yaşatıldı. Halkın tepkisinin askeri bir darbeye hizmet ettiği gösterilmeye çalışıldı; bu yalan gerçeğin gibi medyalarına taşındı, yazılar yazıldı; “mazlum zalim, haksız mağdur”

gibi gösterildi; Müslüman halk “laik cumhurbaşkanı, dindar cumhurbaşkanı” suni ikileminin yarattığı bir çatışmaya sokuldu; bu şekilde laikliğin dinsizlik olduğu dolaylı olarak benimsetilmeye çalışıldı; dindarlığın simgesi olarak kabul ettirilmeye çalışılan türban konusu istismar edildi ve liberallerin de büyük marifetiyle adeta demokrasi simgesi haline de getirildi; türbanla okuma imkanı olmadığı için özel kolejlerde, yurt dışında paralı okullarda eğitim görmek zorunda kalan “Beyaz Müslümanlar” demokrasi kahramanı olarak gösterildi; buna, cahilleştirilmiş/cahil bırakılmış yoksul halkımız inandırıldı. Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonucunu bu gündem belirledi. 22 Temmuz 2007 Genel Seçiminin propagandaları bu zemine oturtuldu. Aslında, halkımızın yoksulluğu, işsizliği ve eğitimsizliği kullanıldı: bu konuda çok çaba ve kaynak da sarf etmeye gerek de yoktu: İki kilo pirinç, üç kilo şeker, bir paket çaydan (vb.) oluşan sadaka paketleri, geçici yeşil kartlar, geçici iş vaatleri, “din ve iman” söylemleri ile el ele tutuşturulup 22 Temmuz’da büyük bir oy oranına dönüştürüldü.

Peki, ya muhalifler: CHP Kemalizmden uzaklaşmış, uzaklaştırılmış bir Kemalist ilkelere bağlılık söylemiyle yola çıktı. Bu yıl en son bir TV kanalında CHP liderinin kendilerinin de AB’ye sıcak baktığı yönünde beyanata kadar uzandı. Belki kendince haklı gerekçeleri vardı. Ne de olsa, küresel sistemde ulusal iktidarın/halk egemenliğinin kaynağı AB ve ABD gibi ulus ötesi kaynaklarda idi. MHP ile belli belirsiz AKP’ye karşı el ele muhalifliği, MHP’nin dindar cumhurbaşkanı adayına verdiği destek sonucu hayal kırıklığı ile son buldu. Zoraki nişan seçim sonrası bozuldu. Hükümetin başı MHP’nin erken desteğinden sonra Cumhurbaşkanının seçimi konusundaki cumhuru kucaklayıcılık sözünden çabuk döndü. CHP ile seçim koalisyonuna girmiş DSP bu sürece aday çıkararak, koalisyon kurduğu CHP’nin tavrının aksine, süreci kabullendi. Cumhurbaşkanı, radikal İslamcı kökenden gelen ılımlı-dindar bir kişi olarak seçildi. İslamcı simgeler ılımlı-güleç yüzü ile Çankaya’ya yerleşti. Aynı siyasal mirastan gelmelerine rağmen DP ve ANAP ittifak girişimleri, liderlerinin uzlaşmaya çalışmaktan ziyade çok uzlaşmamaya çalışan tutumlarından dolayı, sonuçsuz kaldı. Böylece merkezin sağının çökmesine katkıda bulunuldu. DTP etnik taban ve söylemlerle tüm Türkiye’nin değil Türkiye’nin bir bölgesinin partisi olmaya, ayrılıkçılığa devam edeceğinin sinyallerini verdi, veriyor. Ve diğerleri, demokrasibilik oyununun yardımcı aktörleri olmaya devam ettiler, ediyorlar.

Artık ciddi ciddi bazı konuları masaya yatırmanın, üzerinde düşünmenin zamanı gelmiştir. Büyük çoğunluğu ABD karşıtı olan bir halk; farklı partiliği bir kenara bırakıp yan-yana milyonlarca olarak meydanlara yığılan, bölücülüğe ve teröre asla taviz vermeyeceğini, federalizm tartışmalarında sonuna kadar üniter devletten yana olduğunu her türlü sloganla ortaya koyan bir halk; laik cumhuriyetine ve Atatürk’üne sahip çıkan bir halk; bütün bu hassasiyetler konusunda ABD ve AB’ye tavizkar bir Hükümet’e yüzde 47 oy verdiyse bunun nedenlerini çok yönlü olarak araştırmak gerekmektedir.

Acaba rejim “tekeliyet” düzenine doğru mu evrilmektedir? Meclis’te, Hükümet’te ve Çankaya’da ‘aynı’ zihniyetin egemen olduğu; neredeyse bütün önemli cumhuriyet kurumlarının “aynı” zihniyetin kadrolaşması yoluyla adeta ele geçirildiği veya özelleştirme yoluyla yabancılaştırıldığı; yerel yönetimlerin büyük ölçüde “aynı” zihniyetin elinde olduğu; bütün yasal düzenlemelerin ve hatta anayasa taslağının “aynı” zihniyetle kaleme alındığı; bu düzenlemelerle birlikte yargının, Anayasa Mahkemesi’nin, YÖK’ün, üniversitelerin de “aynı” zihniyetin eline geçeceğinin aşikar olduğu; derneklerde, sendikalarda, vakıflarda, sermaye gruplarında ve hatta spor (özellikle de futbol) kulüplerinde bile “aynı” zihniyetin olması için çalışıldığı bir siyasal süreci yaşamaktayız. Bu süreç, okuyan, düşünen, yazan, vatansever aydınlar açısından gayet anlaşılır/ anlaşılması gereken bir süreçtir. Artık üzerinde durulması gereken esas konu bu tehlikeyi halka anlatmak ve süreci olumluya dönüştürecek siyasal, belirleyicilikleri yetkinleştirmenin yollarını bulmaya çalışmak olmalıdır.

Dergimizin bu sayısında hangi partinin, hangi bölgede, yüzde kaç oy aldığına dair seçim sonuç haritaları, grafikleri vb. içeren bildik, “malumu ilan” eden bir siyaset-seçim dosyası oluşturmadık. Dergimizde, seçim sürecinin temel argümanlarının kavramsal içeriğini irdeleyen makaleler var: Doğan Ergun, “mahalle baskısı” tartışmalarında bir tek yapısal gerçeğe aşırı bir ayrıcalık verip, işlevsel ve değişme gerçeğinin es geçilmesini metodolojik zayıflığını eleştiriyor. Yalçın Küçük, tarihsel hafızayı da sürekli taze tutarak, kavramsal çerçevesini “tekeliyet” olarak sunduğu küresel düzeninin gericiliğini analiz ediyor. İhsan Kamalak, laikliğin Türk siyasal hayatına eklemleme sürecini tahlil ederek, “türban”ın kamusal alanda takılması ile demokratikleşme arasındaki ilişkisizliğini irdeliyor. Oya Yağcı, toplumsal düzenin işleyişinde merkezi sorun olarak ekonomi politikalarının ağırlıklı rolüne vurgu yapan “sosyal demokrasi/üçüncü yol” tartışmalarının izini sürüyor. Türk tarihsel-siyasal sürecini irdeleyen, hafıza tazeleyen makaleler de var: Ben, II. Meşrutiyet döneminin ana gündem maddesi olan adem-i merkezîyetçiliğin cumhuriyet döneminde “federalizm” şeklinde kendini yeniden üretme şeklini irdeliyorum. Nuray Keskin, Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşu sürecinde yeni rejimin “idari örgütlenme biçimi”ni irdeliyor. Esra Ergüzeloğlu Kilim, Türkiye’nin 1930’lu yılların politika belirleyicisi Ülkü Dergisi’nin “devletçilik ve planlama” anlayışını tahlil ediyor.

Dergimizin bu sayısının yazılarının hem anlamaya, hem de anlatmaya yönelik argümanları, polemikten de asla kaçınmayarak, oldukça cesurca bir şekilde ortaya koyduğunu düşünüyoruz. Gerisi bu argümanlardan bir siyaset çıkarmasını bilenlere, bilmesi gerekenlere yani hepimize kalıyor.

Önümüzdeki sayımızda yeni bir tema ile buluşmak dileğiyle...

Doç. Dr. Cenk Reyhan

WASHINGTON'DA BİR OTELİN LOBİSİNDEN TÜRKİYE'DEKİ MAHALLE HAVALARINA YA DA ŞERİF MARDİN'İN YAPISALCILIK HAVASI

Doğan ERGUN

Ülkemizde çok tartışılan söyleşisinde Şerif Mardin "mahalle baskısı"nı açıklamak isterken yalnızca yapı kavramından bahsediyor. Oysa nesnel bir sosyolojik araştırmada yapı, değişim ve işlev kavramlarını birlikte dikkate almak gerekmektedir. Bu çalışmada, yöntembilim/metodoloji bakımından Şerif Mardin'in yapısalcı yaklaşımının eksikliği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle Baskısı, Şerif Mardin, Yapı, Değişim, İşlev.

Gazeteci Ruşen Çakır'ın Profesör Şerif Mardin'le yaptığı söyleşi, 20 Mayıs 2007'de Vatan gazetesinde yayımlandı. Ruşen Çakır, yine Prof. Şerif Mardin'le yaptığı ve 10 Haziran 2007'de yine Vatan gazetesinde yayımlanan ikinci söyleşiden önce, kendi izlenimi olarak, ilk söyleşiyi şöyle tanımladı: "Siyasi düşünce tarihi ve din sosyolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla Türk sosyal bilimlerinde çığır açan Profesör Şerif Mardin'le yaptığımız ilk röportaj büyük yankı uyandırdı."¹ Gazeteci Ruşen Çakır'ın Profesör Şerif Mardin'i "Türk sosyal bilimlerinde çığır açan" kişi olarak betimlemesinin değerini, yine Ruşen Çakır'ın çığır açmak kavramını algılamadaki yetenek ve birikim derecesine bırakarak Profesör Şerif Mardin'in söylediklerine gelmek istiyorum.

Yukarıda adı geçen gazetecimizin, ilk söyleşide, "Bunca yıllık akademik yaşamınızda içinizde bir ukde kaldı mı?" sorusuna cevap olarak Mardin'in söyledikleri şunlardır: "A tabii... Mesela Türkiye'de İslam'ın siyasi tabanını araştırdığım zaman cevaplayamadığım çok sayıda soruyla karşılaşıyorum. Siyasal İslam'ın çok oynayabilen bir şey olduğunu düşünüyorum. Birçok insan şunu söylüyor ve ben de tamamen yanlış bulmuyorum: Siyasal İslam, iktidara tam sahip olduğu zaman bayağı ağır şartlar yaratan bir rejimi de kurabilir. Onun için tamam, İslam, Türkiye'nin önemli bir yapısal boyutudur ama İslami

¹ Ruşen Çakır, Prof. Şerif Mardin'le Röportaj, *Vatan Gazetesi*, 20 Mayıs 2007.

güçlerin iktidara gelmesi, beğenmeyeceğimiz sonuçlara yol açabilir.”² Mardin’in, “İslam, Türkiye’nin önemli bir yapısal boyutudur” vurgulaması, acaba ne kadar vurgulamaya değer ya da sadece bu vurgulama yeterli midir sorusunu elbette akla getirir. Çünkü toplumsal bilimlerde yapı kavramının temel bir kavram olduğunu, dolayısıyla vazgeçilmez bir kavram olduğunu bu bilim alanlarında çalışanlar zaten bilirler, bilmedirler. Ama örneğin, Türkiye’nin Sosyolojisi dendiğinde, bu Türkiye gerçekleri sosyolojisinin, yapı kavramı der demez, başka yapısal gerçekleri çağrıştıracak ve araştırma alanına alacak şüphe götürür bir algılama mıdır? Bu algılama elbette şüphe götürmez. Bir toplumun, bir doğa ve kültür bütünü olduğu ya da bir toplumun, üretim ilişkilerinden konuşulan dile kadar karmaşık bir yığın kurallar bütünü olduğu gözden kaçırılacak bir şey midir?

Bir toplumun altyapısı olarak bilinen ekonomik ve teknik yapısı gözden kaçırılacak bir maddi nesne olabilir mi?

Bir toplumun üstyapısı olarak bilinen ve en geniş anlamıyla kültürel yapı da denilen yapısı gözden kaçırılacak bir manevi olgu olabilir mi?

Üstelik, bir toplum, yapı ve yapılardan mı ibarettir?

Temel ve vazgeçilmez bir kavram olan yapı kavramından başka, işlev ve değişme kavramlarının da yöntembilim ve kuram bakımından temel ve vazgeçilmez kavramlar oldukları unutulacak/gözden çıkarılacak kavramlar mıdır?

Ayrıca, bir sosyal bilim araştırmasında temel ve vazgeçilmez kavramlardan, yani yapı, işlev ve değişme kavramlarından birisine öncelik ve ayrıcalık tanınmaz, verilmez. Araştırma sonunda ancak, bu kavramların gösterdiği ve kapsadığı gerçekler ortaya çıkar, açıklanır. Başka bir deyişle, bu kavramlar, birbirleriyle karşılıklı ilişkileri içinde bir bütün olarak ele alınır; yani her biri bir parça olarak/analitik olarak incelenmez. Hal böyle iken, bilimsel girişimler bunu gerektirirken, Mardin’in yapı kavramına öncelik vermesi ve ayrıcalık tanınması, Türkiye ile ilgili kendi araştırmalarına, kendi saptamalarına çok eksiğinden başlaması anlamına gelir, gelmektedir. Yapısalcılığın ne olduğuna dair otuz beş yıl önce yazdığım bilgileri burada yinelemek gibi bir niyetim yok. Yapı kavramına üstünlük, öncelik ve ayrıcalık veren yapısalcılık konusunda sadece ve özetin özeti olarak şunları vurgulamak gerekir

² ak.

kanısındaım: Önce Şu söylenmelidir, yirminci yüzyılın başında yapı kavramı, dilbilimde (linguistique) yapısalcılık adını alan bir öğretinin kurulmasını sađlamıŐtı. Yapı kavramı/fikri, öncelikle ve özellikle etnologlar arasında yandaŐ bulmaya başladı. Çünkü her Şeyden önce artakalanı, eski toplulukları inceleyen etnologlar, toplumsal evrim ve hareketi gereği gibi dikkate almazlar. İlk çalışmalarını etnolojide veren Claude Levi-Strauss, yapısalcılık akımının sosyolojideki ilk baŐlatanı da olmuştur. Ona göre, yapısalcılık bir bilimsel yöntem olmalıdır. Fakat aynı Levi-Strauss, tarihselliğe ya da tarihsel yaklaŐıma/bilimde tarihçi çağa karşı çıkararak araŐtırmalarını algılar ve sonuçlandırır. Levi-Strauss'un düşüncesinde, yapıların araŐtırılması (örneğin, aile yapıları) zaman içinde değişmeyen yasaların araŐtırılmasıyla birbirine karıŐır. Levi-Strauss'a göre bu yasalar, düşüncenin bilinçsiz etkinliğinin sonuçları olarak doğal bir öze biçimler verirler; başka bir deyişle, "Toplumsal yapılar, insan düşüncesindeki anlamsal ya da kavramsal yapıların yanıkısıdırlar." Yine Levi-Strauss'a göre bu yasalar "eski ve yeni, ilkel ve uygar bütün düşünceler için esas olarak aynıdırlar." Görülüyor ki, yapısalcı bir araŐtırmaya göre, her kurumun/her adetin altındaki bilinçsiz yapı bulunabilir. Ve yapısalcılık yöntemsel önermesini Şöyle özetler: "Kesin özelliği bütün deđiŐkenler arasında korunan başka kurumlar, başka adetler için geçerli bir yorum ilkesi elde edilir." Yine yapısalcı anlayıŐa göre, toplumsal süreçler, çoğu zaman bilinçsiz temel yapıların sonucu olarak ortaya çıkarlar. Ve yapısalcılık, insan olgularının anlaşılabilirliğini ortaya çıkaracak bir yöntem olmak çabasındadır. Bir anlamı varsa, bir anlam alıyorsa ancak insan olgusu vardır diyen yapısalcılığa göre, sosyologlar, bir toplumun bireylerinde uygulama ve inanç olarak görülen ve anlamı olan bu insan olgularını incelemelidirler. Ve yapısalcılara göre bu incelemekten amaç, insan olgularının anlaşılabilirliğini ortaya çıkarmak olmalıdır. Bunun içinse, bir değerler bütünü/bir anlamlar bütünü önceden kabul etmek gerekir; başka bir deyişle, anlamlar/değerler üzerine kurulan bir bakıma bir varsayım oluşturmak gerekir. Ve bu varsayımdan hareketle, insan olgularını anlaşılır kılmak için, araŐtırmalar yapmak gerekir. Nusret Hızır'ın dediği gibi, "Yani, soyut, somut'un, açıklanmasına temel olur."³ Zaten idealist Hegel'de kavramın araŐtırmadan önce geldiği hep bilinir. Bu konuyu daha da be-

³ Nusret Hızır, *Felsefe Yazıları*, Çağdaş Yayınları, 1976, s.230.

lirginleştirmek için Nusret Hızır'dan şu alıntıyı çok uygun görüyorum: “Şimdiye kadar ‘tabu’lar toplumun örgütlenmesinde nedenler arasında sayılıyordu. Oysa ki şimdi (yapısalcılığa göre) bunlar nedenler arasında değil, eserler arasında sayılmaktadır.”⁴

Yapısalcılığa karşı çıkanlar, bu sözde bilimsel yöntemi eleştirmek için, “yapısalcılıkta birey kukladır” ve “yapısalcılığa göre tarihte-toplumda birey yoktur” saptamalarını-sözlerini, görülüyor ki, boşuna etmemişlerdir. Mardin’e yeniden dönmeden bu yapısalcılıkla ilgili olarak şunları söylemeyi önemli sayıyorum: Yapısalcılık, başkalarıyla değil, kendi kendine konuşur; yaşanmış gerçekleri susturur ve bu yaşanmış gerçekleri yapısalcılığa göre biçimlendirir; yeter ki yapısalcılık, anlamı olduğuna inandığı, değeri olduğuna kandığı bir “yapı”yı görebilsin; işte yaptığı iş budur. Yapısalcılığın amacı, gerçeği anlaşılır kılmaktır; bilimin amacı, gerçeği açıklamaktır. Anlaşılır kılmakla açıklamak arasındaki derin farkı düşünmek, yapısalcılığa bilimin dışındaki yerini hemen gösterecektir.

Yapısalcılık, kendine göre biçimlendirir demiştim; yapılandırır da demek gerekir ve kendince bir yapı bulur bulmaz ya da kurar kurmaz, tarihsel/toplumsal gelişimi, bir yapı yerine başka bir yapının geçmesinden ibaret sayar. Ve yapısalcılığa göre, bir yapıdan başka bir yapıya geçiş, düşüncenin bilinçsiz etkinlikleriyle olur.

Mardin, “İslam, Türkiye’nin önemli bir yapısal boyutudur” diyor. Elbette öyledir, bu gerçeği Türkiye’de, Dünyada kimse inkar edemez. Edemez ama, Türk kültürünün başka öğeleri Türkiye’nin önemli yapısal boyutları değil midir? Ayrıca bir toplumun ya da Türk toplumunun işlevsel (fonctionnel) boyutu önemli değil midir? Yine ayrıca Türkiye’deki değişme boyutu önemli değil midir? Bir toplum ya da Türk toplumu, yapısal, işlevsel ve değişme boyutlarıyla birlikte bir bütün değil midir? Bir toplumda ya da Türk toplumunda belirleyicilik denilen, yani Türk toplumundaki üretim ilişkilerinden konuşulan dile kadar karmaşık bir yığın ilişkileri belirleyen, belirlemekte olan yasalar/kurallar/ilkeler yok mudur? Bir tek yapısal gerçeğe aşırı bir ayrıcalık, aşırı bir öncelik vererek, işlevsel ve değişme gerçeğini es geçerek ya da bunlar olsa da olur olmasa da olur diyerek ya da bunlar özel durumlardır diyerek sosyoloji yapmak isteyenleri görmek, hüzünlenmeye/şaşırmaya yetmez mi?

⁴ ak.

Yapı, işlev ve değişme temel gerçekleriyle bütünleşmiş bir toplumda oluşan sınıflar, katmanlar; topluluklar göz ardı edilerek sosyoloji yapılamayacağı çoktan anlaşılmış bir epistemolojik /bir bilim felsefesi gerçeğidir.

AKP'nin ılımlı İslamını zımnen/üstü kapalı olarak onaylayan, yani AKP'nin kabullendiği yapısal boyutu onaylayan Mardin, "AKP'den bağımsız olarak İslami alt çevrelerde yaşadığına" inandığı ve "mahalle baskısı-mahalle havası" olarak nitelendirdiği yapısal din boyutundan şikayetçidir. Fakat yapısalcılığa göre, ılımlı İslam da mahalle havası yani mahalle İslamı da bilinçsiz temel yapıların sonucudur; yani düşüncenin bilinçsiz etkinliğinin/bilinç dışının yönettiği sonuçlardır.

Peki, AKP'nin ılımlı İslamı olsun, alt çevrelerdeki AKP'lilerin mahalle havası/mahalle İslamı olsun, bu kavramlar, ideoloji ya da dünya görüşü olarak algılanmazlar mı? Elbette algılanırlar. Kısaca, ideoloji, sistemleştirilmiş bir düşünceler ve inançlar bütünü olarak tanımlanır. Yani, eğer mahalle havası varsa, ideoloji var demektir.

İdeoloji ya da dünya görüşü, içinde oluştukları/göründükleri toplumun ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel koşullarının sonucu olarak doğar; oluşur ve işlev görür. Hal böyle iken, gerçek bu iken, ılımlı İslamı ya da mahalle İslamını/havasını, bir ideoloji ya da dünya görüşü olarak görmeyip, Nusret Hızır'ın dediği gibi, o kavramları, insanı aşan bir "ağ", bir "kafes" gibi algılamanın, kabullenmenin bir anlamı olur mu? Elbette olmaz. Hızır şöyle yazmıştı: "...strüktürleşme/ yapılaşma, teker teker insanı aşan ama her insana içinde yer veren bir türlü ağ, bir türlü 'kafes'tir."⁵ Mardin şöyle söylemiş gazeteci Çakır'a: "Bazı İslami alt-çevreler ortaya çıkıyor. Bunda günümüzün gelişmiş imkanları da etkili oluyor. Mahalle havası dediğimiz şeyin bu İslami alt-çevrelerle yeni bir şekil almış olduğuna inanıyorum. Bu yeni şekil AKP'yi döver. Demek istiyorum ki eğer böyle bir hava gelişirse AKP ona biat etmek zorunda kalabilir."⁶

İlmlı İslamcı AKP iktidarının baş yöneticileri, 4-5 yıldan beri, şu ya da bu yoldan sağladıkları maddi gelirleri ve elde ettikleri şu ya da bu olanakları, İslami alt-çevredeki kardeşleriyle paylaşıyorlardı, bu alt-çevrelerde Mardin'in "mahalle havası" dediği, benim ideoloji ya da dünya görüşü dediğim "gerçekler" ortaya çıkar mıydı? Bundan daha

⁵ ak, s.234.

⁶ Çakır, agm.

haklı bir soru olabilir mi? Paylaşım olmadıkça ve bir “mahalle havası” belirince yukarıdaki soru sorulur ancak. Ben, tırnak içinde gerçekler dedim. Mardin, zaten, bu mahalle havası sosyal olgusunu anlamada ilk adımı atmış olduğunu belirtiyor ve sosyal bilimcilerin bu kavramı araştırmalarının isabetli olacağını söylüyor. Tabii, kendisi, araştırmacıların yapısalcı olmasını dilemekte ve beklemektedir!...

Biraz önce ideoloji ya da dünya görüşünün nerelerden kaynaklandığını yazmıştım. Kısaca, ideoloji ya da dünya görüşü, bir tarihsel/toplumsal süreç olarak oluşur. Oysa Mardin, yapısalcılığının gerekli bir sonucu olarak ılımlı İslam mahalle İslamına biat etmek zorunda kalabilir demektedir. Başka bir deyişle, ılımlı İslam yapısı mahalle İslamı yapısına biat edecektir Mardin’e göre. Ve bu biat, yapısalcılığa göre bilinçsiz bir biattır. Yine kendi yapısalcılığının bir gereği olmalı ki, tarihte olup bitenleri, yapı kavramından başka temel kavramlarla da açıklamak yerine, “tuhaf oluşumlar”, “kendiliğinden olan birtakım olaylar” gibi kavramları yeğliyor. Yapısalcılığın, düşüncenin bilinçsiz etkinlikleri dediği bunlar olsa gerek!...

Vatan gazetesindeki 10 Haziran 2007 tarihli söyleşisinde, Çakır’ın, “Mahalle baskısı dünyada da kullanılan bir kavram mı?” sorusuna Mardin şu cevabı veriyor: “Hayır kullanılmıyor. Onun yerine (fundamentalist) kavramı bunların hepsini örtüyor.”⁷

Mahalle baskısını köktendincilik örtüsünün altına koyan Profesör Şerif Mardin, ne yazık ki Yahudi kökenli Fransız filozofu Bernard-Henri Lévy ile aynı çizgide buluşuyor. Henri Lévy de bu son yıllarda Dünya için en büyük tehlikenin İslam radikalizmi olduğunu söyleyip yazıp duruyor. Mardin’in ve Henri Lévy’nin birbiriyle örtüşen söylemleri, siyasal söylemler midir yoksa bilimsel sonuçlar mıdır sorusunun ne kadar haklı bir soru olduğunu kim inkar edebilir?

İslam, bir yapı;

İlmlı İslam, bir başka yapı;

Mahalle İslamı, bir daha başka yapı.

Bu İslamlardan birbirine geçmek,

“tuhaf oluşumlar” ve “kendiliğinden olan birtakım olaylar” nede niyle yani düşüncenin bilinçsiz etkinliğinden dolayı oluyormuş!.. 40-50 yıl önce Türkiye’de ve Dünyada buna inananlar vardı. Ben, şimdi de buna inananlar olduğunu pek sanmıyordum da!..

⁷ Ruşen Çakır, Prof. Şerif Mardin’le Röportaj, *Vatan Gazetesi*, 10 Haziran 2007.

“Mahalle havası dediğimiz şeyin bu İslami alt-çevrelerle yeni bir şekil almış olduğuna inanıyorum. Bu yeni şekil, AKP’yi döver. Demem o ki AKP uzun vadede, eğer böyle bir hava gelişirse ona biat etmek zorunda kalabilir” diyerek Mardin söyleşisini bitiriyor. “Ölümü gören hastalığa razı” olsun demek mi istiyor Profesör Şerif Mardin? Evet, onu demek istiyor.

Mardin’le Çakır arasındaki söyleşi, mahalle havasıyla başlıyor ama mahalle havasıyla son bulmuyor. Söyleşide, araya Mardin’in Kemalizmle ilgili birkaç düşüncesi de serpiştirilmiş. Fakat Mardin, önce Batı’ya sığınarak ya da Batı’yı kendi önünde kalkan gibi tutarak Batı’nın kendisini (Mardin’i) öncesini yeğliyor ve diyor ki, “Kemalizme gelecek olursak, Batı’da bunun gerekli, fakat sığ olduğu kabul ediliyor. Herkes Kemalizmin, Türkiye’yi kurtardığı ama derinliği olmadığı birleşiyor.”⁸ Kemalizm “sığ” mı; Kemalizmin “derinliği” yokmuş!.. Derinlik, Batı’nın sömürgeciliğinde midir sorusunu Mardin niçin kendi kendine sormuyor? Batı’nın söylediklerinin pragmatizm amaçlı olduğunu anlamak, açıklamak zor mudur? Atatürk’ün Türk ulusuyla birlikte Türkiye’yi kurtardıktan sonraki yıllarda, bağımsızlık isteyen ve bağımsızlık için savaşan ülkelerin/kişilerin Atatürk’ten esinlenmesi bir derinlik değil de nedir? Bağımsızlık sığ bir olgu mudur? “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır” diyen bir Atatürk’ün düşüncesi; analitiği ve pragmatizmi yöntem olarak kabul etmeyen bütünlüğe derin bir düşünce değil midir?

Dahası var; 1920’li yılların başında, “ufku görmek yeterli değildir; önemli olan ufkun arkasını görmektir” diyen Atatürk, bu derin bilimsel yöntem algılamasıyla, Mardin’in bugünkü gözlemci, biçimci, idealist yöntem algılamasını, yani hiç diyalektik olmayan yöntem algılamasını seksen yıl öncesinden çürütmüş olmuyor mu? Bir asker ve devlet adamı olan Atatürk’ün bilimsel yöntem anlayışındaki seksen yıl öncesinin derinliği, bugünkü bilim adamı Mardin’in bilimsel yöntem anlayışındaki sığlığa mı dönüşmeliydi?

Atatürk’ün yaptıklarını, Mardin’in dediği gibi sadece “akıllıca, pratik bir araçlar bütünlüğü” olarak görmek insafa sığar ve değerlendirmeye yapana yakışır mı? Niçin Mardin, Atatürk’ü, Batı’nın kapitalist egemenleri gibi görmek istiyor? Batılı sömürgeci siyaset dışında,

⁸ ak.

Batı'da elbette gerçeklerin özünü bulmaya, bilmeye, açıklamaya çalışan gerçek bilim adamları da vardır. Bunlardan birinin Batı için söylediğini Mardin'e duyurmak için buraya alıntılanak istiyorum: "Batı, Dünyada iki büyük felaketin yaratıcısı olmuştur; kapitalizmin ve Haçlı Seferlerinin..." Elbette söylenecek çok, pek çok şey var; fakat şunu söylemeyi bir zorunluluk olarak görüyorum: Madem ki Batı'ya göre Kemalizm, "sığ" ya da "derinliği olmayan" bir şeydir; öyleyse neden Batı, Türkiye'nin ve Türklerin Atatürk'ten vazgeçmesini istiyor? Türkiye'ye derinlik kazandırmak için mi? Yoksa Türkiye'yi daha çok ve daha uzun süre sömürmek için mi?

Mardin, "Kemalizmin gelişmiş bir söylem olduğuna" inanmıyor muş!.. Ben de soruyorum; Mardin gelişmişliği nurculukta gördü de ondan mı?

Profesör Alpaslan Işıklı da Profesör Şerif Mardin gibi aynı fakülte de öğretim üyeliği yaptı; belki de odaları yan yanaydı. Batı'nın kapitalist egemenlerinin Atatürk'le ilgili düşüncelerini öğrenen ve benimseyen Mardin'in Işıklı'nın şu yazdıklarından haberi oldu mu acaba? "Kemalizm, tüm uluslara esin kaynağı oluşturmuş evrensel boyutlu bir gerçekliktir. Geleceğin dünyasında küresel kölelik rejiminin egemen olacağını umanlar ve arzulayanlar, Kemalizmi gerileme olarak görebilirler. Ancak hiçbir güç insanlığın gelişimini durduramayacağı için eşitlik ve bağımsızlık temelinde kurulacak geleceğin dünyasına temel oluşturacak olan da özünde, Kemalizmden başka bir şey olmayacaktır."⁹

Işıklı'nın "evrensel boyutlu bir gerçekliktir" dediği Kemalizm, "sığ"lıkla mı açıklanır, yoksa "derinlik"le mi sorusunu Mardin'e herhalde sormak gerekecektir.

Mardin'in "AKP'den bağımsız olarak İslami alt-çevrelerin yaşadığına" inandığını ve "mahalle havası" olarak nitelendirdiği yapısal din boyutundan şikayetçi olduğunu biraz önce yazmıştım. Zaten kendisi, "mahalle havası dediğimiz şeyin bu İslami alt-çevrelerle yeni bir şekil almış olduğuna inanıyorum" diye yazıyor. Yani sadece böyle bir mahalle havasının varlığına inanıyor; inandığını söylediği şey, yapılmış bilimsel bir araştırmanın sonucu değil; yani böyle bir mahalle havası olanağını/ olanaklarını nicelik ve nitelik olarak göstermiş ve kanıtla-

⁹ Prof. Alpaslan Işıklı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 2007.

mış değil. Olsa olsa tahmin ya da izlenim aşamasında bir inanmaktır bu sunmak istediği mahalle havası kavramı. Mardin, AKP adına ve AKP'yi korumak ve kollamak amacıyla bu mahalle havasının gelişmesinden korkuyor. Daha önce de yazdığım gibi, AKP'nin ılımlı İslamını kendisinin zımnen/üstü kapalı olarak onayladığı burada da akla geliyor. Başkaları bu onaylamanın açıkça olduğunu da söyleyebilir. Mardin, şöyle ya da böyle onayladığı Amerika'nın ve AKP'nin ılımlı İslamını, liberalizmi savunmak için de korumak istiyor. Çünkü aynen şöyle yazıyor: "İslam'ın iktidarı tam olarak ele geçirmesi durumunu, liberal bir ortamın devam ettirilmesi olarak göremiyorum." Liberalizmden yana olanlar, özellikle Max Weber'in etkilediği yontemsiz ve tarihsiz Amerikan sosyolojisini benimsemekte çok acelecidirler; o sosyolojide bilimsel bir temel bulacaklarını sanırlar. Oysa çoğu zaman Amerikan sosyolojisi, liberallere, hiçbir kurama dayanmayan, hiçbir uslamlamaya başvurmayan "sığ"lıklar sunar. Ve bu tür liberal "bilim adamları" da, insan davranışlarını yalnız şimdiki zamanda değerlendirmeyi sosyoloji yapmak sanırlar.

Birisi de mahalle havasının havasına o kadar kendini kaptırmış ki, o mahalle havasına bir kılıf hazırlamaya çalışıyor; daha doğrusu güya bilimsel bir zemine oturtmak istiyor mahalle havasını. Bu birisi de ancak Emre Kongar olabilirdi herhalde... Kendisi, 17 Eylül 2007 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde şunları yazmış: "Mardin'in "mahalle baskısı", "mahalle havası", "mahalle İslamı" dediği olgu, bireyi biçimlendiren, onun tutum ve davranışlarını belirleyen, sosyal psikolojinin "grup dinamiği" alanına giren ünlü "grup baskısı" kavramının, tüm ilişkileri de kapsayarak topluma egemen olması, bireyleri ve toplumu belli bir yöne sevk etmesidir.

Durkheim'dan beri bilinen, irdelenen "toplumsal bilinç" denilen kavram, işte bu toplumsal olgudur."¹⁰

Görülmektedir ki, Kongar'ın yazdıklarıyla ne köy oluyor ne kasa-ba! Çünkü Mardin'i açıklamak için Kongar, sosyal psikoloji ile başlıyor sosyoloji ile bitiriyor; yani "grup dinamiği" ile başlıyor, "toplumsal bilinç"le bitiriyor. Kongar'ın bu yaklaşımı hiçbir yontembilimsel tutarlılığı olmayan bir girişimdir. Çünkü sosyal psikoloji, kısaca, bir toplumdaki hareketleri o toplumun içindeki gruplar açısından değer-

¹⁰ Emre Kongar, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 2007.

lendirmeye çalışır; sosyoloji ise, üretim ilişkilerinden konuşulan dile kadar karmaşık bir yığın kurallar bütünü olan toplumu inceler. Sosyal psikologlar ya da sosyal psikolojiyi sosyoloji sayan sözde sosyologlar, -ki Mardin ve Kongar bunlardandır- toplumun hareketliliğini içindeki gruplar açısından değerlendirmeye çalışırlar. Böylelikle, tümcü sonuçlar elde etmeyi düşünmezler; hakikatı, yalnız parçalar halinde görmeyi yeğlerler; onlar, toplumsal yapıyı belirleyen öğeler arasında bir bağlantı kurmadan, bazı toplumsal grupların toplumsal yapıyı belirlediğini ileri sürerler. Örneğin, bu bazı toplumsal gruplar, onlara göre, işçi grupları /iş adamı grupları/ aydın gruplarıdır. Ayrıca, Mardin'e göre tarikatlar da toplumsal gruplar ya da sivil toplum örgütleri olarak algılanmaktadır. Laik bir devlette nasıl böyle algılanabilirlerse? Aslında, bu sözde sosyologlar, toplumdaki diyalektik hareketin ve bütünlüğün, toplumsal olguların oluş nedeni/meydana geliş nedeni olduğunu bilmezlikten gelirler; araştırma konusu gerçeği, hareketinin ve içinde bulunduğu bütünlüğünün dışında parçalara ayırarak öğrenmeye çalışırlar; elbette öğrenemezler! Bu kişiler; bir toplumu, aynı zamanda (maddi ve manevi) toplumsal bir çaba, toplumsal bir etkinlik bütünü olarak görmezler, görmek istemezler.

Gelelim, Emre Kongar sosyoloji ile bitiriyor demekle ne kastettiğime: Yukarıda adı geçen Durkheim bir sosyolog olduğu için, Kongar sosyoloji ile bitiriyor diye yazdım. Aslında, bu arada Kongar, Durkheim sosyolojisinden hiçbir şey anlamadığını ve anlamaktan da hala çok uzak olduğunu göstermiş oluyor. Nasıl mı? Şöyle: Kongar, bir toplumdaki bir grup baskısına öncelik veriyor ve bu baskıyı bir toplumun tümüne yayarak ya da bu baskıya toplumun tümünü kapsatarak, bu grup baskısının Durkheim'dan beri bilinen "toplumsal bilinç" kavramı olduğunu yazıyor. Oysa Durkheim'ın toplumsal bilinç kavramı, her şeyden önce, mekanda olduğu gibi zamanda da bir toplumdaki bütün bireyleri, bütün grupları aşan kendiliğinden bir varlıktır. Yani bu toplumsal bilinç kavramı, belirli bir toplumdaki bütün bireyleri kapsar ve bireysel etkinliklerden bağımsız bir varlığa sahiptir. Durkheim'a göre toplumsal bilinç, "bir toplumun bütün bireylerindeki ortak inanç ve duyguların bütünüdür." Görülüyor ki, Kongar'ın bir grup baskısına ya da gruplar baskısına öncelik vererek kapsatmak istediği toplumsal bilinç, aslında, mekanda olduğu gibi zamanda da bütün bireyleri, bütün grupları önceden kapsar. Bu yazdıklarımla da, Kongar'ın Durkheim'ı

ve toplumsal bilinç kavramını tamamen tersinden anladığı belgelenmiş olur herhalde... Kendini bilim adamı gören birisinin, kendi bilim alanındaki en temel konulardan birini ve birden fazlasını tamamen ters anlamasına ne demeli ki?

Kongar, Mardin'in "mahalle baskısı"nı Durkheim'in "toplumsal bilinç"ine benzetiyor. Bu benzetmeyi görünce, Mardin gülmüştür herhalde... Çünkü, Mardin'in kendisi Durkheim'in "toplumsal bilinç"ine hep karşı çıkmıştı da...

DEVLET ve BAĞIMSIZLIK

Yalçın KÜÇÜK

Bu incelemede; devletin, bağımsızlık, bağımlılık, ulus-devlet, kapitalizm vb. ile ilişkileri ve yaşanmakta olan küresel sistemin, yeni feodalite ve Ortaçağ olarak adlandırabildiğimiz bir tekeliyete doğru gidişi üzerine tespitler sunulmaktadır. Tarihsel kesitler, tespitleri destekler örnekler olarak yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: devlet, bağımsızlık, kapitalizm, ulus devlet, tekeliyet, yeni feodalite.

Zaman beni hep ilgilendirdi, bu soruyu çok önceleri fark ettim, yeneden ve şöyle formüle edebiliyoruz, 1483-1683 arasındaki iki yüz yıl mı, yoksa 1866-1966 arasında geçen yüz yıl mı, daha uzundur; bu, bana göre, cevabı hiç de kolay olmayan bir sorudur. Hemen birincisidir, diyemiyoruz, doğrusu pek zor ve zorluk, zamanı bilmenin hiç de kolay olmamasından kaynaklanıyor. Tartışılabilir; ancak ben, düşündükçe, ikincisinin birinci periyottan ve açıkçası, yüz yıl'ın iki yüz yıl'dan daha uzun olduğuna meylediyorum. Tabii pratik zaman üzerinde duruyorum ve bu durumda da o kadar kolay olmadığını biliyorum.

Kolay olmasa da tahrik edicidir; şu soruyu da sorabiliyoruz, yüz yıl, gerçekte kaç yıldır, bu sorunun, açıkça olmamakla birlikte, daha önce sorulmuş olduğunu tespit edebiliyoruz. Önümde, iktisat ve genel tarih üzerinde pek tanınmış Eric Hobsbawm'in çalışması var, üzerinde iki ad yazılıdır ve ben asıl adının hangisi olduğuna da karar veremiyorum. Büyük karakterler ile, "Age of Extremes" işaretini buluyoruz, ama altında, "The Short Twentieth Century 1914-1991" başlığını okuyoruz.¹ Majüsül karakterlerle, "Uçlar Çağı" dense de, bu çalışma daha çok, "Kısa Yirminci Yüz Yıl" olarak biliniyor; demek ki yüz yıl, 100 yıldan daha kısa olabilmektedir.

Profesör Hobsbawm, kısa yüz yıl kavramını, Macar Bilimler Akademisi Başkanı İvan Berend'ten, ödünç aldığını, önsözünde ifade ediyor, d'ler bütün dillerde düşerler ve "beren" de okuyabiliyoruz, bizde "beren" var; 1991 yılının, Sovyet sisteminin, resmen çöküş yılıdır, bir

¹ Eric Hobsbawm, *Age of Extremes-The Short Twentieth Century 1914-1991*, London, 1994-1996.

çağın sonu olarak keşfedilmesi, sosyalist sistem içindeki bilim adamları için her halde daha tabii olmalıdır. Keşif, yıkılışın içinden ve bir sonuç olarak çıkıyor. Çöküş ya da yıkılış, her zaman yeni keşiflere gebedir; “otopsi” her daim zengindir, ancak ne doğuyor, veya “ne çıkıyor”, bu soruya da net cevap bulmaktan çok uzak bir yerdeyiz.

Hangi zaman uzundur, belki de daha doğru olanı burada buluyoruz ve buradan zamanın bağımsız bir değişken olmadığını çıkarabiliyoruz. Belki şu iki küçük cümle, in the 1980s capitalism triumphed over communism, “seksenli yıllarda kapitalizm, komünizme karşı zafer kazandı” ve arkasından, hemen hemen on yıl sonra, in the 1990s it triumphed over democracy and the market economy, daha serbest ve güzel bir Türkçe ile, “demokrasi ve pazar ekonomisini yerle bir etti”, ibaresi hem çok şaşırtıcı ve hem de açıklayıcıdır. Çok hoş, komünizmi yenen kapitalizm idi ve aynı kapitalizm, on yıl sonra, demokrasi ve pazar ekonomisini ortadan kaldırmaktadır. Bunu, kapitalizm’in intiharı olarak anlayabiliriz.

Zaman’ın zaman olmaktan çıktığı ve işaret değerini yitirdiği bir zamandan geçiyoruz.

Yazarı mı, bu çalışmasının da iki başlığı var, ikincisi, “life after capitalism”, kapitalizmden sonra hayat’tır, artık kapitalizmin yok olduğunu vaaz ediyor, Amerika’da, Stanford Üniversitesi’ni bitirmiş ve doktorasını tamamladıktan ve Harvard Üniversitesi’nde öğretim üyeliği yaptıktan sonra, zamanını, Amerikan hükümetinin bir görevlisi olarak, “az gelişmiş” denilen ülkelerde, yoksulluğu ortadan kaldıramasa bile hafifletmek için yıllarını harcamıştır, yazdıklarından bunu öğreniyoruz.² Bu kitabı, bir hayal kırıklığı ve bir keşfin verimi olarak ortaya çıkmış görünüyor; yoksulluğun arkasında Amerika Birleşik Devletleri’ni, uluslararası kuruluşları ve daha da önemlisi büyük korporasyonları görüyor. Kapitalizm, geriliğin ve yoksulluğun motorudur ve öyleyse, artık ölüdür.

Kapitalizmin öldürmek için doğduğunu ve artık öldüğünü, belki de, benden başka söyleyenin olmadığı bir dünyada yaşıyoruz. Komünist Manifesto, hep, kapitalizm’e olan tiksintimin karşısına çıkıyordu ve şimdi öldüğüne göre daha rahatız.

Ölürken, ulus-devleti de tarih sahnesinden çekmek istiyor ve başlangıcı, devlet ile bağımsızlığı birbirinden ayırmaktır. Önce bağımsızlık

² David C. Korten, *The Post-Corporate World –Life After Capitalism*, 1999, Berkeley, CA, s. 1 & 317.

kavramını silmeye çalışıyor ve bu nedenle bağımsızlığa karşı çıkanlar, kapitalizmin ölü kolları durumundadırlar. Ölünün ölü uzuvlarıdır, demek istiyorum. Buradan devam edebiliyoruz.

Doktor Korten, daha çok pratik yaklaşımlıdır; bu nedenle, kapitalizmin, demokrasi ve pazar ekonomisini yerle bir etmesinin, ulus-devleti de ortadan kaldırmak anlamına gelebileceği noktası üzerinde durmamaktadır. Güzel, ve bu ayrı, diğer taraftan, kapitalizmin, pazar ekonomisi ile demokrasiyi ezmesinin, Korten pek dillendirmese de, kapitalizmin intiharı olduğundan hiç kuşku duyamayız; Doktor Korten, kapitalizm sonrası hayat üzerinde durmakla, intiharı olmasa da ölümünden kuşku duymamaktadır. Her halde artık yoktur, çünkü bu ikisini, öteden beri, kapitalizmin kendisi olarak biliyoruz.

Bu da güzel, Korten'in tespiti, bizi, yine önemli bir soruyla karşı karşıya getiriyor; öldüyse, ne zaman öldü. Bu soru hem demokrasi ve hem de kapitalizmi içine alıyor; çünkü, ikisinin, bir madalyonun iki yüzü olduğuna inandırılmış durumdayız. O halde ve bu inanmışlığımıza dayanarak ve muhakemeyi demokrasi üzerinden yürüterek, demokrasinin ne zaman yok olduğu meselesine gelebiliriz. Bu durumda, soruyu, şöyle de formüle edebilirim, Hitler'in, 1945 yılında, Sovyet orduları ve Amerikan finansmanı ile tasfiye edilmesi, acaba, demokrasinin çoktan yok oluşluğunu gözlerden uzak tutma sonucunu mu da sağlıyordu; gözlerimizin kamaştığını ve bir bitmişliği görmemizi engellediğini söyleyebilir miyiz, sorunun son formu budur.

Bir kez, iki savaş arasında, yaygın olan itikat, artık demokrasinin imkansızlığı idi. Bunun üzerine, bir Sovyet-Amerikan "demokrasi zaferi" haykırışı geldi, çok kısa sürdüğü kesindir. Yalnız izleyen Soğuk Savaş'ta, Amerika açısından, Batı bir "demokrasi kampı" olarak gösteriliyordu ve Sovyetler Birliği ise, kendi Bolşevik Devrimi'nin tekrarlanamazlığını, açıkça söylememekle birlikte, en sarsılmaz doktrini haline getirdiklerini ve bütün ülkelere, "milli demokratik devrim", tabii Türkiye'ye de, reçetesini yazdıklarını biliyoruz. Dolayısıyla, teorik ve pratik açılardan, dönemini tamamlamış olduğu görülemiyordu; şimdi buradayız.

İkinci Dünya savaşından sonra Batı'da ölmüş atı kırbaçlıyorduk. Doğu'da zor bir deneme yapıyorduk.

Devamla, bu soru-cevap yazımının önemi şurada, güzel, 1989 veya 1991 yılı bir bitişe işaret etmektedir; ikincisi, Berlin Duvarı'nın yıkılış tarihi olmakla, ilk reel sosyalist düzenin yıkılışı olarak anlaşılmaktadır.

Duvarın yıkılışı, sistemin önündeki barajın patlamasıdır; anlayış buradadır. İki yıl sonraki gelişme, yıkılışı teyit ettiğine göre, buna, itiraz etmek anlamlı görünmüyor; yıkılmıştır ve kesin gözüyle bakıyoruz.³ Peki yıkılan ne, Guéhenno, bu soruya verilen cevapları, “optimist” ve “pesimist” olarak ikiye ayırıyor; optimistler, 1945 yılında ve pesimistler ise 1917’de, başlayan çağların sona erdiğine inanıyorlar. Birbirine rakip iki çağ var.

Guéhenno’nun bu önemli çalışmasının asıl başlığı ki Fransızca yazılmıştı ve Türk üniversiteleri ve dolayısıyla kütüphaneleri anglofon olduğu için, ben de İngilizce okumak zorunda kalıyorum, “la fin de la démocratie” idi ve İngilizce ise “The End of Nation-State” olarak yayınlandığını görüyoruz. Demek ki, “Demokrasinin Sonu” ve “Ulus-Devlet’in Sonu” arasında bir fark görülüyor; her halde itiraz edemiyoruz.

Ulus-Devlet’in sonundan hemen önceki durak, bağımsızlığın reddidir.

Doğru, bağımsızlığını kaybetmiş bir body politic, devlet olmaktan uzaktır ve halkına gönenç sağlama gücünü kaybetmiş, demektir. Buradan sürdürüyoruz.

Jean-Marie Guéhenno, her ikisine de karşı durmaktadır ve görüşü özetle şudur: “This book proposes a quite different thesis: That 1989 marks the close of an era that began not in 1945 or 1917, but that was institutionalized thanks to the French Revolution, in 1789. It brings an end to the age of nation-states.” Anlıyoruz, reel sosyalist sistemin yıkılışı ile birlikte, 1789 Büyük Fransız Devrimi ile başlayan bir asrın sona erdiği ileri sürülüyor; daha açıkçası “ulus-devlet” asrı sona ermektedir.

İngilizce çeviride “age” kullanıyor ki, bunu “asr” olarak anlamakta bir sakınca görmüyorum, hem çağ, hem zaman ve hem de yüz yıl anlamları var. Böylece çok uzun, rakam ile 200 yıllık bir yüz yıl ile karşılaşıyoruz. İnsanlık, bir yüz yılda, iki büyük devrim arasındaki bir düzeni sona erdiriyor; sona eren, “ulus-devlet” düzenidir.

Aralarında ortaklıklar var; Fransız Devrimi, nasyonalizm’i salıverdi

³ John Gray, bu iki tarihi birleştirip tek tarih olarak kullanıyor. “Consider, the least expected historical transformation of our time –the Soviet collapse of 1989-91.” J.Gray, *Endgames – Questions in Late Political Thought*, Polity Pres, 1997-2004, s.157. Profesör Gray, 1989-1991 yılında, Sovyet düzeninin yıkılışını, “the least expected historical transformation”, hiç beklenmeyen tarihsel dönüşüm, olarak niteliyor ki bu başından beri benim de savunduğum görüş idi.

ve Rusya Devrimi, ulus devletleri yayıyordu. Birincisinde, milletçilik ile birlikte ortaya çıkan, hürriyet idi ve ikincisinde, ki buna dekolonizasyon da diyoruz, yüksek tutulan bağımsızlık oldu. Başkaları bir yana, Mısırlılar'ın mümtaz evladı Nasır ve İrani'lerin marifetli önderi Musadık, bağımsızlık için mücadele ettiler. Birincisi Süveys'i, ikincisi İran Petrollerini “nasyonalize” etti, “millileştirdi” veya “devletleştirdi”, diyebiliriz. Nasyonalizasyon olmadan bağımsızlıktan söz edemediğimiz bir çağ idi; yaşamış bulunuyoruz.

Bizim nasyonalist hareketimiz bu ikisinin arasındadır. Bizimkinde “hürriyet” tonu zayıf, buna mukabil, “istiklal” ya da “istiklal-i tam” veya “tam bağımsızlık” vurgusu kuvvetlidir; bunda geç Osmanlı döneminin politik açıdan klasifikasyon dışı kalmasının rolü olduğunu düşünebiliriz. Geç Osmanlı idaresini, yüksek bir şatafat içinde aşırı zavallı bir rejim olarak görmek durumundayız. Bazen “yarı sömürge” deniyor, bu nitelendirme bilimsel olmaktan çok siyasaldır; net olan, muhtar bir idare olmadığıdır. Bunu somut olarak şöyle anlayabiliriz; bir sadrazam veya başbakan var, adım atarken elçiliklere danışmak zorundadır ve “Zat-ı Şahane” denilen Sultan'ın huzurundan çıkıp bir sefirin veya ateşemilerin kapısını aşındırabilmektedir. İstiklal'den mahrum olmak ve sefirlerden emir almak, Geç Osmanlı idaresinin temel niteliği olmuştur. Başkent Ankara'ya taşınmasında bu utanç verici dönem belleklerden silmek istemenin de etkisi olmalıdır ve kuşku duyamayız.

İdare ne ölçüde sefaretlerde idi, bunu söylemek zor görünüyor; bir kez, “sömürge” diyemiyoruz. Çünkü “sömürge” idaresinde üstte sadece

bir büyük devlet var ve son Osmanlı döneminde ise bütün büyük devletler kısmi yöneten durumundadır. Bab-ı Ali iktidarı paylaşmış durumda idi; bir yedi kocalı Hürmüz demek durumundayız. Kullanabildiği irade, sadece büyük devletleri birbirine karşı konumlarından çıkartılabilen boşluk ölçüsünde oluyordu; dolayısıyla, Osmanlı'nın son zamanlarında "büyük devlet adamı", bir anlamda, elçilikleri birbirine düşüren yönetici anlamına geliyordu. Acıdır.

Geçerken not edebiliriz; geç Osmanlı ve/veya ön Cumhuriyet elitinin hiç birisini ve burada Sivas Kongresi hazırlayanlarını, bir büyük devlete yaslanmak eğiliminden dolayı eleştirmek veya kınamak eğilimlerine hep karşı çıktığımı, "Tezler" böyledir, tekrar not ediyorum; ibra ediyoruz. Yaşananlar, bir büyük devlete dayanmadan bağımsızlık olamayacağı itikadını yaratmıştır ki, elit-genlerimizden hala çıkarıp atabilmiş değiliz.

O halde son zamanlarda İstanbul'daki Osmanlı idaresini, kağıt üzerinde Osmanlı hükümranlılığı altındaki Mısır ile karşılaştırabiliriz. Mısır, itibari olarak tam bağımsızdı ve fiilen ise artık Osmanlı mülkü demek imkansız oluyordu; Mısır, Londra'ya emanet edilmişti. Bunun anlamı şudur; Büyük Britanya bu Osmanlı memleketinde kendi ordularını bulundurabiliyor ve kendi savaşlarını yapabiliyordu. Ve dahası var, Çanakkale'de Türkler'e karşı savaşan Zion Katır Birliği ve Filistin'de ve tabii şimdiki İsrail'de yine Osmanlı Orduları'nın yenilmesinde önemli roller oynayan Yahudi Lejyonu, İskenderiye'de tertip edildiler, eğitim gördüler ve Türkler'e karşı cepheye sürüldüler. Kendi topraklarında kendine karşı ordu tanzimi, bağımsızlık dışındadır.

Buna literatürde "egyptization" denmektedir, sanıyorum, "yarı sömürge" kavramından daha net görünmektedir ve Türk nasyonalizminin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. "Mısırlaşma", görünüşte hükümrân, ancak, fiiliyatta tamamen bağımsızlığı başka bir devlete kaybetmiş mülk anlamındadır. Bu nedenle, tohumları son Osmanlı döneminde atılan Türk bağımsızlık hareketinde, Kuzey Afrika söz konusu olduğunda, sadece Trablus Kahramanları'ndan söz edip bu utanç dolu sayfaları ihmal etmek anlaşılabilir bir hal olmalıdır. "Mısırlaşma", bağımsız ordu, milli liman, milli köprü ve silah sanayi olmadan, başkaları da var, bağımsızlık ve devlet olmayacağı anlamındadır.

Kitaplarında yazılı olmasa da Türkler bunu yaşadılar ve bağımsızlık kavramını buna göre kurdular. O halde, Türk bağımsızlık kavramı ve bağımsız devlet anlayışı, özünde, işte budur. Bu bağımsızlık anlayışı

şı, Osmanlı'dan gelen Türk-elitinin genlerine yerleşmişti ve uzun süre saklı durduğunu biliyoruz.

Mısır mı, kağıt üzerinde Osmanlı mülkü Mısır, aslında bir Büyük Britanya eyaleti ve en fazla sömürgeci olmuştu ve Londra, kendi çıkarı çerçevesinde, Mısır'ı modernize etmekten geri kalmıyordu. Buna mukabil, bütün büyük devletlere bağımlı Osmanlı ise her gün biraz daha çöküyordu; büyük devletler, çökertmekte, köhneleştirmekte ve talanda birbiriyle yarışıyorlardı. Bu köhneleştirme ve talan alışkanlığını şimdi, tekeller sürdürüyorlar; buradan olabilir, Fransızlar'dan ödünç alarak artık neo-reactionaire tabir ettiğimiz “aydınlar”, ülkelerine, Türkiye'ye demek istiyorum, bir sömürgeci gözüyle bakıyorlar ve çok büyük zenginler ise talancı yapıdadırlar.

Türk tecrübesi, bağımsızlık kavramı ile ulus-devlet olmanın bir-birinden ayrılmazlığı üzerinedir. Bu, belki de gizli bir yolla, “devla” ya da “devlet” sözcüğünün asıl anlamından kaynaklanıyor, bir anlamı günlük ya da gecelik, çok eşli evlilikte, kocanın eşlerden birisinin yatağını seçmesi, söz konusu eş için “devlet” olmaktadır, ama esasında “gönenç” demektir ve çok dikkat çekicidir, İngilizce'de “devlet” veya “state” için önceleri “common wealth” kullanılıyordu ki bunu “ortak gönenç” olarak anlayabiliriz. Bunu tespit edebiliyoruz, ilaveten, Türk tecrübesinde ulus-devlet ile bağımsızlık kavramlarının nerede ise birleşmesi, daha sonraki, “gönenç devleti”, welfare state, halinin de habercisi olmaktadır. Türklere bu hep böyledir, “başına devlet kuşu kondu” deyişi de bu anlayışı teyit etmektedir.

Mahmut Şevket Paşa Günlüğü

BAŞBAKAN: BAĞIMLI VE ZAVALLI

Bağdat'lı ve kültürlü idi, Alyans İsrailit'te okumuştur, Hareket Orduları Komutanı oldu, geldi ve tam bir iç savaş ile, İstanbul'u kurtardı ve aldı. Sultan indirdi, sultan çıkardı; Mahmut Şevket Paşa çok kudretliydi, Harbiye Nazırı ve sonra Başbakan oldu. Günlük tuttuğunu, şimdi, öğreniyoruz. Buradan bağımsız olmayan bir ülkenin başbakanının, ne ölçüde büyük kahraman ve ne kadar kudretli olursa olsun, eninde-sonunda bir zavallı olduğunu çıkarıyoruz.

Paşa Hazretleri'nin günlüğünden paragraflar aktarıyorum.

Başka yerlerde de aktardım, “huzur” ile “hazret” aynı kökten sözcüklerdir; huzurunda bulunulan kimseye “hazret” diyoruz. Dolayısıyla “hazret” olanın, Mahmut Şevket Paşa’nın günlüğünde Sultan ki, “Zat-ı Şahne” deniliyor, huzurunu çıkılıyor veya huzura alınıyor, İngilizce, to be taken into audience, ve huzurdan çıkılıyor. Huzuruna çıkılan veya huzurundan çıkılana göre “hazretleri” çok yüksek bir yeredir ve dolayısıyla, doğrudan doğruya yüzüne karşı konuşmak imkansızdır. Hitapta kullanılan ek üçüncü şahıstır.

Böyle başlıyoruz.

**

27 Nisan Pazar sabahı saat 10.30’da Harbiye Nezareti’nden çıktım.* Büyük üniformamı giymiştim. Saray-ı Hümayun’a geldim. Bütün nazırlar Saray’da toplanmışlardı. Yalnız Şurayı Devlet Reisi Küçük Sait Paşa ile Nafia Nazırı gelmemişti. Cülüs tebriki için nazırlarla beraber huzura çıktım. Arz Odası’nda, mabeyn ileri gelenleri yerlerini almışlardı. Zat-ı Şahane kapıdan girdi ve mabeyn erkanının önünde, yüzü bize doğru olmak üzere durdu.

**

Harbiye Nezareti’nden Saraya gittim.** Padişahın tahta geçme yıldönümü için yapılacak merasimi gözden geçirdim. Zatı Şahane etraflı ve büyük bir merasimin yapılmamasını arzu buyurduklarını ifade ettiler. İradeleri mucibince muhtasar bir program yapıldı.

Huzurdan çıktım. Veliahda uğradım...

**

28 Nisan Pazartesi sabahı, Harbiye Nezareti’nde çalıştım. Avusturya ataşemiliteri geldi.

Dedi ki:

- Bulgarlarla, müttefikleri Sırp ve Yunanlılar arasında silahlı bir anlaşmazlık çıkması mümkündür. Bu durumda siz ne yaparsınız?

-Tarafsız kalmamız icap etmez mi, diye sordum.

- (Ataşemiliter) Bulgarla bir olup Yunanlılara savaşmanız daha münasip olur, kanaatindeyim...(dedi)

**

Babıali'ye geldim. Bir Rus bahriye zabiti, polisimiz tarafından tevkif edilmiş ve umumi hapisaneye atılmıştı. Rus zabiti, Eminönü'nde bir silahçı dükkanından tabanca ve fişek satın aldığı için, vaziyeti şüpheli görülmüştü. Rusya Büyükelçisi, zabitin bu sabah serbest bırakılmış olmasına rağmen, resmi tarziye istiyordu. Tarziye vermeyi kabul etmedim.

Fakat vakayı tahkik edip suçlu varsa cezalandıracağımı söyledim. Vakayı öğrendim. Hariciye Nazırı'na, ertesi gün Rus sefaretine gidip dostça bir ziyaret yapmasını, meseleyi kapatmasını söyledim.

**

Halit Ziya Bey (büyük romancı Halit Ziya Uşaklıgil, yk) çıkınca, Hariciye Nazırı Prens Sait Halim Paşa geldi. Rusya Büyükelçisini ziyaret ettiğini, Büyükelçinin mütehassis olduğunu ve tevkif edilen Rus zabiti meselesini kapanmış addettiğini söyledi.

**

26 Nisan Cumartesi sabahı saat sekizde Üsküdar'daki evimden İstanbul'a geçtim. Almanya Sefarethanesi'ne gidip Büyükelçi von Wangenheim'i ziyaret ettim. Rusya ve Fransa'nın sulh işini geciktirebilmek için öbür Büyük Devletler'den daha ağır davrandıklarını söyledi. Müstakbel sulh müzakerelerinin Londra'da yapılmasına taraftar bulunduğunu ilave etti. Oradan Babıali'ye geldim.

**

Esat Paşa'nın (Çanakkale Kahramanlarından Esat Paşa, Vehip Paşa'nın kardeşi, yk) telgrafı canımı sıktı. Avusturya Sefarethanesi'ne gittim. Marki Pallaviçini'ye (Avusturya büyükelçisi, yk) dedim ki...

**

Sonra Alman Sefiri Von Wangenheim geldi...

**

Sonra Fransa Sefiri Mösyö Bombard geldi...

**

Fransız Sefirinden sonra Rus büyükelçisi'ni kabul ettim.

**

Bu sabah Harbiye Nezareti'nde iken, erkanıharp Binbaşısı Kemal Bey, beni ziyaret etti. Başkomutan Vekili İzzet Paşa'nın bir yazısını getirdi...

**

Berlin Sefirimiz Osman Nizami Paşa, makamını Mahmut Muhtar Paşa'ya devredip İstanbul'a dönmüştü.

Kendisini kabul ettim.

-İbrahim Hakkı Paşa, Londra'da zamparalık etmekle meşgul, dedi. Başmuraahşası almadığı iyi oldu. Reşit Paşa'nın murahas tayin edilmesine de muhalifim. Bu zat, öğleden sonra yataktan kalkıp 2,5 saat tuvaletiyle meşgul olduktan sonra sokağa çıkar.

**

Marki Pallaviçini (Avusturya sefiri) çıkınca, Fransız sefiri Mös-yö Bombard girdi. Bir saatten fazla oturdu. İngiliz ve Alman sefirlerinin dışarıda beklediğini bildiği halde bu kadar oturması saygısızlıktı.

Yemen'de demiryolu inşa ettirip ettirmeyeceğimizi, ettirecek hangi şirkete vereceğimizi sordu. Fazla gümrük resmi aldığı-mızdan şikayet etti. Bunun kapitülasyon anlaşmalarına aykırı olduğu imasında bulundu. Ecnebi tebaalarının tevkif edildiğini ve hapishanelerimizde dayak yediklerini söyledi.

Bütün bunları ıslah edersek, kapitülasyonların tedricen kaldırılacağını ilave edip, gitti.

**

İngiliz büyükelçisi girdi. İngilizce çıkan Levant Herald gazetesini, İstanbul muhafızı Cemal Bey'in (daha sonra Cemal Paşa, yk) kapattığından şikayet etti.

**

Sonra Almanya Büyükelçisi von Wangenheim geldi. Ruslardan ve İngilizler'den şikayet etti.

Halbuki asıl Almanlar dehşetli bir kavimdir. Aslında İngilizler ve Ruslar, Almanlardan ürküyorlardı.

**

Akşama doğru uşağım Kazım, havanın güzel olduğunu, Babıali bahçesinde gezersem faydalanacağımı söyledi. Çok söyleyip çok dinlemekten, fazla yazıp okumaktan başımda bir ağırlık vardı. Bahçede biraz gezmeyi münasip gördüm.

Fakat yaverlerimden Eşref ve Şinasi Beyler, hatta birkaç polis ve uşak, peşimi bırakmadılar. Uzaktan beni takip ve tarassut ediyorlardı. Uzaktan Babıali harap görünüyor ve yangının tahribatı belli oluyordu. İki sene daha sadarete kalırsam,*** Babıali'yi iyice tamir ettirmeye karar verdim.

**

Alman Sefarethanesi'ne gittim. Baron von Wangenheim'la bir müddet görüştükten sonra Saray'a gidip huzura çıktım...

**

Fransa Sefarethanesi'ne gittim. Fakat büyükelçi yoktu.

**

Anadolu'nun bir parçası olan bu adaların terkini kolay kolay kabul edemezdim.

Baron von Wangenheim'a dedim ki

-İngiltere'ye bazı kolaylıklar gösterirsek, Adalar meselesinde bizi tutar mı?

Alman Büyükelçisi, son derece telaşlandı. İngiltere'ye fazla haklar tanımanın, Almanya ile dostluğumuza gölge düşürebileceğini söyledi.

Almanya ile dostluğumuzu bozmayı aklımızdan geçiremeyeceğimizi söyledim ve şöyle ilave ettim...

**

Aynı fikirde olduğum cevabını verdim. İzzet Paşa'yı, Bağdat, Basra ve Musul eyaletlerimizin başına umumi müfettiş olarak geçirmek ve Bağdat'a yollamak niyetindeydim.

**

İtalya Sefarethanesi'ne gittim. Adalar işinde İtalya'nın bizi tutmak vaadinden uzaklaştığını söyledim.

**

Huzuru Şahane'ye çıktım. Padişah, Eyüpsultan'da kendisine bir türbe yanında da bir mektep yaptırdığını söyledi.

**

Önce Rus Sefiri girdi.

-Gene İran topraklarına girmişsiniz, dedi, İran'da 15 000 askeriniz varmış.

-Bahsettiğiniz mevkide 1 500 askerimiz bile yoktur, diye cevap verdim...

**

Daha sonra Almanya Sefareti ikinci tercümanı gelip Baron von Wangenheim'in mektubunu verdi.

Haber çok tatsız olduğu için Baron bizzat gelmemişti...

**

Almanlara yaptırmak istediğimiz yeni demiryollarından bahis açtım. (Fransız Sefiri'nin) Bunun üzerine bütün neşesi kayboldu, küplere bindi,

-Almanlar memleketimizi adeta inhisarlarına aldılar, dedi....

**

Ermeni Patriği, Muş Sancağı'nda 9 Ermeni'nin Kürtler tarafından öldürüldüğü için şikayette bulunuyordu.

**

10 Haziran Salı günü sabahtan önce saat bir buçukta derin uykuya dalmıştım ki, uşağım Kazım Harbiye Nezareti'ndeki yatak odama girdi. Almanya ataşemiliterinin geldiğini, beni acele görmek istediğini söyledi. Ataşemiliteri, yatağımda, olduğum halde kabul ettim.**** "Ne var" dedim. Berlin'den iki telgraf aldıklarını, Baron von Wangenheim'in derhal bana malumat verilmesini istediğini söyledi...

**

Ataşemiliter gittikten sonra bir müddet daha uyudum. Çok erken kalktım. Yunanlılara verilecek cevabı yazdım...

* Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul, 1988. s.111

** ibid., s.105. Bundan böyle sayfa numarası işaretini gerekli bulmuyorum.

*** Mahmut Şevket Paşa, bu notu yazdıktan bir ay sonra öldürüldü. (Yayınevi'nin notu)

**** ibid., s.197

KAPİTALİZM'İN GRESHAM YASASI

Gresham Yasası, para ile ilgilidir; "kötü para iyi parayı kovar" anlamına geliyor. Sir Thomas Gresham'ın adına yazılı olmakla birlikte, Sir Thomas'ın bu diktum'u yazıya dökmediğini biliyoruz. Gresham, 1519-1579 yılları arasında yaşamış, Cambridge Üniversitesi mezunu çok zengin ve önemli bir tüccar idi, bir çok yerlerde resmi görevlerde bulunmuştu. Bununla birlikte, bu yasayı, "The Elements of Political

Economy” adlı eserinde formüle eden Macloed oldu; 1858 yılındadır. Macloed’ın yasayı Greshem’in adına bağlaması bir kadirşinaslık örneği olabilir, çünkü, Sir Thomas’ın açıkça formüle etmemekle birlikte bu yasanın farkında olduğundan haberimiz var. Formülasyonu, İngilizce olarak, “bad money drives good” olmaktadır; eğer sirkülasyonda birisi değerli ve diğeri bozuk iki para varsa, bozuk para iyi parayı saf dışı etmektedir. İşte Gresham Yasası budur.

O halde, tedavülde ve geçerli olan, kötüsü’dür; kapitalizmde, söz konusu para ise, tuttuğumuz hep kötüdür. Güzel, paradoksal, ama, insanlıkta paradoksal formülasyonlara bir eğilim var ve bu nedenle de, bu yasanın genelleştirilmiş olmasına hiç şaşırırmamak durumundayız; politikada da, kötü politikacının iyi politikacıyı hep saf dışı ettiğini pek biliyor ve hep yaşıyoruz. Yalnız bu en son genelleştirmenin öldürücü olduğunu müşahade edebiliyoruz; yasa, artık içinden çıktığı düzene dönmüş durumdadır. Gresham yasası, son aşamada, oklarını kapitalizme atmaktadır; “öldürücü” okları var.

Profesör Gray, “how global free markets favour the worst kinds of capitalism: a new Gresham’s Law” derken siyasal iktisatın yeni bir aşamaya girmek zorunda olduğunu da haber vermiş olmaktadır. Profesör Gray’ın söylediği şudur; “in a global free market there is a variation on Gresham’s Law: bad capitalism drives out good.”⁴ Şöyle de söyleyebiliriz, artık globalizasyon, dünyanın her yerindeki reel kapitalizmi söküp yerlerine daha kötü ve daha bozuk kapitalizmi koymaktadır. Başka bir deyişle, kürselleşmenin olduğu her yerde, mevcut kapitalizm, yerini daha kötü kapitalizme bırakmaktadır. Artık kötü kapitalizm, kuraldır.

Bunu şöyle da anlayabiliriz; globalleşme’nin egemen olduğu her yerde, egemen devletler, bir deregülasyon yarışı için bir savaş içinde-dirler. Deregülasyon, var olan kural, kurum ve idare formlarını ortadan kaldırma anlamındadır, kuralsızlıkta bir harmonizasyon mücadelesi ile karşılaşılıyor; darwinist yasanın tersi realize olmaktadır, en güzel veya en güçlü olan değil, en zayıf ve bozuk olan ayakta kalmaktadır, limite harmonizasyon en kötü derece ve düzeyde gerçekleşiyor, diyebiliyoruz.⁵ O halde şimdi tarih, çok acı ve acıtıcı bir makus talih’e işaret etmektedir; şimdi buradayız.

Marx’ın “free trade” methiyesinden de biliyoruz, bu methiye ya da

⁴ John Gray, *False Dawn*, London, 1998-2002, s.77

⁵ ibid. s. 77

doktrin, geri ülkelerin, İngiliz sanayileşmesi ile birlikte serbest ticarete açılmasının, hem bu ülkelerdeki feodal düzenin parçalanması ve hem de ücretlerin eşitlenmesi, aynı zamana gelmek üzere, harmonizasyonu, sonucunu doğuracağını vaaz ediyordu. Bu doktrinde, manüfaktür ve giderek kapitalist işletmelerin ortaya çıkmasıyla, ücretlerin yükseleceğinden kuşku duymak imkansızdır; harmonizasyon yüksek ücretlerde ve iyileşmede'dir. Fakat ne yazık veya ne güzel ki, globalizasyon bütün bu doktrini yıkmaktadır; kapitalizm artık makus talihi'nin oyuncağıdır... Yeni bir eşikteyiz.

Artık, kötü kapitalizm, varsa, iyi kapitalizmi kovmaktadır. Artık "her yerde kötü kapitalizm var" ve artık kapitalizmi, şu anda seçebileceğim en hafif sözcüklükle, bozmak, tek yoldur.

Öyle mi, şöyle de sorabilirim, öyle değilse, Türkiye'de, asgari ücretin tek ve geçerli ücret olmasını nasıl açıklayabiliriz; bu, Cumhuriyet döneminde kurulan sosyal güvenlik sistemini kökünden yok etmek, demektir. "Deregülasyon" işte budur ve yine bu, deregülasyon uygulamalarından sadece birisi durumundadır. Bu kadar mı; bu, tekstil, inşaat ve turizm sektörlerinin ki üçüne birden ben "tit" diyorum, mafyalaşması sonucunu doğurmaktadır.⁶ Mafya zorunludur, Türkiye'de artık "esaret ücreti" geçerlidir ve bütün bunları globalizasyona bağlamak durumundayız.

O kadar öyle ve açık ki, Türkiye'de bir çalışma ve sosyal güvenlik bakanı, M.Başeskioglu, artık iş yerlerinde sigortalılık halinin son derece istisnai olduğunu açıklıkla kabul edebilmektedir. Ve ne yazık, bu durumun, sosyal sigortasızlık, çok kolaylıkla ortadan kaldırılabilceğini de ekleyebilmekte, ve ancak, bu takdirde istihdam düşecektir, demektedir; demek ki, bizi, bununla, tehdit etmekten geri kalmamaktadır. İster tehdit isterse hürriyet, artık sigortasızlık kaderimizdir.

Başeskioglu'nun yaptığının, ünlü darb- mesel için, şecaat arzederken merd-i Kıpti sirkatin söyler, çok güzel bir örnek olduğundan kuşku duyamayız. Çünkü, İşçi Bakanı, globalizasyon pençesinde Türkiye'de, işçi veriminden hırsızlığı cesaretle açıklayabiliyor; istihdamın ise, yalnızca esaret ücreti ile mümkün olabileceğini fütursuzca dillendirebil-

⁶ "Devlet ve Hürriyet" çalışmamda, mafya'nın cenin halinde ve 1601 yılında kurulan "East Indian Company" ve türünün, tam organlı bir devlet olduğunu ileri sürüyordum. Burada açıkladığım görüşlerimi daha ayrıntılı olarak, söz konusu çalışmamda bulmak mümkündür ve bakılmasını öneriyorum. "İki Kumpanya Devlet" bölümü özellikle önemlidir. Yalçın Küçük, *Devlet ve Hürriyet*, Salyangoz, İstanbul, 2006

mektedir. Demek ki devletin soyunması ortadadır; devlet şimdi striptizci bir kız misli, her an üzerinden bir parça atmaktadır.

O halde şu sonucu çıkarabiliyoruz, egemen devletlerin deregülasyon yarışında olmaları, devlet olmaktan soyunmaları, demektir. Devletler, globalist baskılarla, Fransız Devrimi'nden bu yana kazandıklarını, eklemledikleri formasyonları ve artık devlet olmanın tarifi saydıkları kurumları bir bir ve eğer "devrim" sözcüğüne hız anlamını içerirsek, hızla ve devrimci bir şekilde, atıyorlar. Bir yarış içindeler ve sonunda harmonize oluyor; "ahenk" anlamına gelen bu sözcük, "harmonizasyon", reel kapitalist ekonomilerin, hızla, en kötü'ye inmeleri anlamındadır, ahenk en kötüdür. En kötü düzeyde ise, artık kapitalizmin tarif ve fonksiyonları ortadan kalkışmıştır ve bunu da, kapitalizmin intiharı olarak tarif edebiliyoruz.

Şimdi kapitalizmin Gresham Yasası'nı tartabiliriz, üç noktaya işaret etme gereğini duyuyorum. Birincisi, kapitalizmin kötü hali ilk kez mi saptanıyor, bunu merak etmeden devam edemeyiz. Burada hemen şunu söyleyebilirim; Lenin'in, İngiliz Hobson'dan önemli ölçüde ilham alarak yazdığı "Emperyalizm" çalışmasında, yer yer kapitalizmin kötülendiğini görebiliyoruz. Burada Lenin, "rantiye devlet" veya "tefecici devlet" kavramlarıyla birlikte, "parasitik" ve/veya "çürüyen kapitalizm" nitelendirmelerini kullanıyor;⁷ önemli bir kötüleme olduğundan hiç kuşku duymuyoruz. Demek ki var.

Yalnız yine de çok sınırlı olduğunu söyleyebiliriz; kötüleme, emperyalist aşamaya gelmiş "kapitalizm" üzerinedir ve marksist olmayan Veblen'in hücumları yanında, son derece kısmi ve son derece hafif kaldığını tespit edebiliyoruz.⁸ Ayrıca "çürüyen kapitalizm" tarifi hiçbir şekilde, yeni doğan ve gelişen kapitalist ekonomileri içine almıyordu; o kadar öyle ki, Sovyetler, sanayileşmelerini kurarken, ikirciksiz bir şekilde, kapitalist modeli esas aldılar.⁹ Taylorizm ve parça başına ücret ödemesini dahi sosyalist doktrine ithal etmekte tereddüt

⁷ For that reason the term "tenter state" or usurer state, is coming into common use in the economic literature that deals with imperialism.

⁸ Thorstein Veblen'in, ki Hobson ile çağdaş olduğunu söyleyebiliriz, çalışmaları çok ve çeşitli idi; en önemlisi, Türkçe'ye yanlış olduğunu düşündüğüm "Aylak Sınıf" olarak çevrilen, ben "Hazcı Sınıf" demeyi seçiyorum, "The Leisure Class" olmalıdır. Veblen, Marksistlerin, Komünist Manifesto mantığı ile kapitalizmi göklere çıkardığı bir zamanda hem ahlaki ve hem de ekonomik planda, kapitalizmi mahkum ediyordu.

⁹ Yalçın Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940*, İstanbul, 1988, ilk baskı 1975.

etmediler; kapitalizm, öylesine kötülüksüzdü ki bunlarda dahi kötülük göremediler. Ne yazık, bunları başka bir yerde ve çok önceden incelemiş bulunuyorum.

İkinci noktada, hiç uzatmadan, şu notu kaydedebilirim; Marx'ın düşünce matriksi içinde kalarak, kapitalizmi, sistematik olarak kötü bulan ve bu nedenle, "Capital" ve "Manifesto" dahil temel yazıları eleştiren üç kişi var; bunları, Rosa Luxemburg, Antonio Gramsci ve Yalçın Küçük olarak sıralayabiliyorum.¹⁰ Marx'ta kapitalizm, çok abartılmış ve çok zaman, pek çok kötülüğü çözen bir düzen olarak sunulmuştur; hem başlangıç tarihi, çok gerilere doğru uzatılmış ve hem de kapitalizm ile bağları tartışmalı pek çok iyilik, kapitalizme eklenmiştir, bunlara hiç katılmadım. Artık çok çeşitli yazılarımda yerlerini almış durumdadırlar.

Tabii bu hal, globalizm ile ortaya çıkan "kötü" kapitalizm vakasından farklıdır, bunu kabul ediyorum; yalnız, şu noktayı görmek durumundayız, bugün her yerde "iyi" kapitalizmi kovabilmesi, doğasında ve genesis'inde kötülük olması ile bağlantılıdır, mantıken, bunu reddedemeyiz. Şimdi ve özellikle ilk sosyalist denemenin iflas etmesinin sağladığı rahatlık içinde, doğasına ve çıkış haline dönebilmektedir. Ama ne kadar ve ne ölçüde dönebilecektir; üçüncü nokta olarak buradayız.

Şunu tekrarlayabiliyoruz, kapitalizm sosyalizmi yendi ve arkasından intihar etti. Güzel, bu durumda, bir paralellik kurarak, başka bir paradoksu daha formüle edebilir miyiz; Çin, sosyalizmi tasfiye ettikten sonra, şimdi de doğduğu ve en çok geliştiği yerlerde kapitalizmi de tasfiye mi ediyor, bu sorunun da, bütün paradokslar misli çekici olduğunu kabul edebiliyorum. Cevabım, şimdi Çin'in, dünyanın her yerinde, kapitalizmi tariflerinden çıkarmaya katkıda bulunduğu; Çin, patlamış bir volkandan akan lav misali değdiği her yerde kapitalizmi yakıyor. Ve kapitalizm, kurumuş samandan ovalar türünden yanmayı beklemektedir.

Çin üzerine ve daha doğrusu "Çin Tehlikesi" konusunda yayımlanmış yeni bir çalışmanın sonuç bölümünden şu aktarmayı yapabiliyorum: "No unskilled or semi-skilled job in the developed world is safe if it is exposed to international competition and even jobs that are not currently exposed soon will be. Tens of millions of jobs will be sent

¹⁰ Yalçın Küçük, *Sol Müdahale*, İstanbul, 2007.

offshore to India or China.”¹¹ Kısacası şu, globalizasyon programı çerçevesinde, büyük ekonomilerin dev firmaları, son derece düşük ücretlerle ve büyük bir disiplinle çalışan işçiler buldukları için, “az gelişmiş” denilen ülkelere yayıldılar. Şimdi bunlar, bu çok düşük ücretle son derece disiplinli bir şekilde çalışabilen işçilerin ürettiklerini, en gelişmiş ülkelerin merkezlerine gönderebiliyorlar; ana firmalar, Hindistan veya Çin’de üretilen mallarla rekabet edememektedir.

Öyleyse, globalizasyon, çıkış noktalarını da yakmaya başlamış görünüyor; bunun anlamı, on milyonlarca işin, Hindistan ve/veya Çin’e aktarılmasıdır. Bu ise, yüz yıllarca ve hiçbir delokalizasyon olmadan, tam istihdamı sağlayacak ölçüde istihdam yaratabilen kapitalizm’in, bunu yapamaz hale gelmesidir. Başka bir deyişle kapitalizm, kendisini tarif eden ve bir üstünlük ile övünme nedeni olan niteliklerini, en önemlisini, kaybetmiş durumdadır. Buna, iflası olarak bakabiliriz.

NEGASYON

Çok ilginç, artık, siyasal iktisatta, “re” ön ekiyle başlayan sözcüklerin kullanılmaz hale geldiğini ve bunun yerine “de” ekinin ön plana çıktığını görüyoruz. Şimdiye kadar “deregülasyon” ve “delokalizasyon” sözcüklerini kullandığımı hatırlıyorum. Bunlara, “desintellectualisation” ve “deshumanisation” ve bir ileri aşaması olan “desublimation” sözcüklerini de ekleyebiliyorum. Bu sonuncusunu “bayağılaşma” olarak anlayabiliyoruz.

Bizde, “de” ön eki ile yapılan sözcükleri, “-sızlaşma” olarak söylemek mümkünse de dili zorladığını hemen fark edebiliyoruz; “aydın-sızlaşma”, dilde bulunması gereken kolaylık ilkesine ters düşmektedir. Bu nedenle “aydın olmaktan çıkma” ya da “aydın-lık’tan çıkma” dememiz daha yerinde görünüyor; “insan-lık’tan çıkma” da mümkündür. “Desublimation” ise “bayağılaşma” olarak karşılanabilir, bana, uygun geliyor ve öyle kullanıyorum.

Peki bu “de” ön ekli sözcüklerin, nerede ise, yeni icat edilerek, bir-biri arkasından kullanılmasını nasıl anlamamız ve soyutlamamız gerekiyor; her halde, ilk olarak, bir “bozulma” teşhis etmek zorundayız. Bir düzen, bir çok özellik ve tarifi ile eski halinden çıkıyor; bu çıkara-bildiğimiz ilk ders’tir. –de, çıkıştır. İkincisi, her halde daha önemlidir;

¹¹ Will Hutton, *The Writing on the Wall – China and the West in the 21st Century*, London, 2007, s.319

bu eski halinden çıkışın nereye yöneldiğini henüz bilemiyoruz. Dolayısıyla, bozulmayı görüyoruz ve ne çıkacağını ve hatta ne çıkmakta olduğunu ise henüz göremiyoruz.

Geçerken not edebiliyorum, bu ikinci hal, globalizasyon'un istikrarlı olmadığına da işaret etmektedir. Yıkılmaktadır ve fakat henüz kuramamaktadır.

Üç sözcüğü ekleyebilirim, “dezurbanizasyon” ve “dezendüstrilizasyon” ve bunlarla çok bağlantılı “deraisonment”; birincisini “köyleşme”, ikincisini “sanayileşmeyi terk” ve üçüncüsünü ise “rasyonalizasyon’dan çıkma” olarak anlayabiliyoruz. Birincisi, Roma’nın çöküşü ile birlikte yaşanmıştı ve ikincisi, yepyeni bir kavramdır, bu nedenle, kapitalizmde doğup büyümüş bir insanın bunu, önceden düşünemesini hiç düşünemeyiz.

Yıllarca, hem kapitalizm ve hem de “gelişme”, Colin Clark ve Simon Kuznets’in istatistik ve tabloları ile tarif edildi; gelişmiş ülkelerde, milli gelir içinde sanayinin payı yüksektir ve kalkınmak ancak sanayinin payını yükselterek sağlanabiliyordu. Ancak şimdi tersine dönüş var, globalizmi, afyon misali zorla ihraç eden ülkelerde sanayinin milli gelir içindeki payı, en devrimci bir şekilde, düşmektedir. Öyleyse geriliyorlar ve ya da tarifleri bozmak zorundayız, şimdi de buradayız.

Biz “hayatta en hakiki mürşid ilimdir” vecizesi ile biliyoruz; aklı ve bilimi, topluma uygulamak anlamındadır. Aydınlanma’dan geldiğinden kuşku duymuyoruz; yalnız bununla kalmayarak, her türlü iş ve sorunda akılcılığı tek yol gösterici saymayı da kapitalizme bağlama eğiliminin çok yaygın olduğunu biliyoruz. Ne ölçüde ikna edicidir; doğrusu, bilimsel keşifler ile kapitalizmin doğuşunun senkronize olduğu kesindir, yalnız bu bir assosiasyon mu, bunu da artık tartışabiliriz. Fakat tartışamayacağımız nokta, artık kişisel toplumsal ve siyasal meselelerin analizinde aklın rehberliğinden hızla uzaklaşıldığıdır. Şimdi rasyonalizasyon, bilim adamlarının çalışma odaları ile laboratuvarlarına sığınmış haldedir. Öyleyse karanlığa batıyoruz ve buradan devam ediyoruz.

Benim buna, istenirse globalizm’e denebilir, karşı bilimsel tepkim iki aşamada oldu; önce “yirminci yüz yılın orta çağı” tespitini yapıyordum; 1985 yılındadır.¹² Kuşkusuz bu tespitimin, dar anlamda, “marksist” olmadığını ve kaba marksist şemalara ters düştüğünü biliyordum;

¹² Yalçın Küçük, *Quo Vadimus-Nereye Gidiyoruz*, İstanbul, 1985.

ancak, sanayiinin gerileyerek ticaretin ve finansal muamelelerin ön plana çıkmasını, servetin önemli kaynağı haline gelmesini, görmezlikten gelmiyordum. Bir de görülmemiş ölçüde dinselleşme vardı; kapitalizm ile bağdaştıramazdık ve bunu, akılcılıktan çıkma anlamına alıyorduk. Bu nedenle “Orta Çağ” teşhisinden kaçamıyordum, köyleşmeyi görüyordum; bilimde hem tariflere bağlı kalmak ve hem de tarifleri değiştirmek esastır, bunu biliyordum.

Öte yandan bilimsel ilerleme, Kuhn’un bize çok iyi bir şekilde öğrettiği üzere, bir paradigmanın diğeri ile ya da aynı anlama gelmek üzere, bir tarifler arası mücadelenin verimidir. Bu verimden yararlandığımı da şimdi daha iyi görebiliyorum; de’li ekli sözcüklerin artışı ortadadır.

İkinci bilimsel tepkim, “Yeni Feodalite” olarak ortaya çıkıyordu, “Tekelîyet” kavramına ulaştığım zaman bunu yapabildim, 2000 yıllarının başındadır.¹³ Devlet idaresinin büyük tekellerle paylaşıldığı ve çok zaman tekellere verildiği bir zamanda, Orta Çağ teşhisine eklenmesi gereken “Yeni Feodalite” kavramıdır. Şimdi buradayız ve buradan son de’li icata geliyoruz. Bu, “de-bourgeoisification” sözcüğü ile önümüzdedir; “burjuvasızlaşma” diyebiliriz ve burjuvasını yitirmiş bir kapitalizm’i saçma saymak zorundayız.

Gray: Sahte Şafak*

Embourgeoisment Versus De-Bourgeoisification

In the lives of the working majority, an old-fashioned career in which Professional seniority tracks the normal life cycle is barely a memory. As a result, familiar contrasts between middle-class and working-class life have diminished reality. The post-war trend to embourgeoisment is being reversed and working people are being in some degree re-proletarianized.

Though “de-bourgeoisification” may have advanced furthest in the US, economic security is increasing in nearly all the world’s economies. This is partly a side effect of global markets, whose working mimic Gresham’s Law (which says that bad Money drives out good) by making socially responsible varieties of capitalism progressively less sustainable.

¹³ Daha yeni baskısı için, Yalçın Küçük, *Devlet ve Hürriyet*, İstanbul, 2006.

Worldwide mobility of capital and production triggers a “race to bottom”, in which more humane capitalist economies are compelled to deregulate and trim back taxes and welfare provision. In this new rivalry all varieties of capitalism that compete during the post-war period are mutating and metamorphosing.

* John Gray, *False Dawn- The Delusions of Global Capitalism*, London, 1998-2002. s. 217-218. Gray’in kitabının Türkçe çevirisi var.

DEVLETİN BUDANMASI VE İKTİDARIN PARÇALANMASI

Orta Çağ mı, bellek silinmesi demektir; kim ellili yılları hatırlıyor; sınıf farklarının kalktığı ve ideolojilerin sona erdiği en temel söylemdi. Bu proleteryanın da burjuvalaştığı savına dayandırılıyordu; Gray’den alıntıda “embourgeoisment” sözcüğü ile anlatılıyor ve bunun tersine döndüğüne işaret edilmektedir. Tersine dönüş ise “debourgeoisification” sözcüğünde anlamını bulmaktadır.

Kapitalizm’in çöküşü, kapitalizmin kuruluşuna göre çok daha kısa bir zamanda gerçekleşiyor; 1970 yılları ortalarında, 1976 yılında, Büyük Britanya ekonomisi IMF’nin kontrolüne geçti ve hemen arkasından Madam Thatcher’in hükümet dönemleri başlıyordu. Thatcher’in, refah devleti kurumlarını bir bir ortadan kaldırdığı artık çok bilinen bir süreçtir; İkinci dünya savaşı ile birlikte, “kapitalist” ülkelerde nasyonalizasyon programlarını yürürlüğe koyan İngiltere, şimdi denasyonalizasyon politikasının öncülüğünü yapıyordu. Buna İngilizce “privatisation”, Türkçe “özelleştirme” diyorduk; bir kampanya halinde uygulandığını biliyoruz. Doğru, Thatcher’den hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri’nde başkan olan Reagan’ın denasyonalize edebileceği kamu işletme veya kuruluşları yoktu; ancak Thatcher-Reagan politikaları, zaman zaman “karşı-devrim” de denmektedir, refah devleti’ni yerle bir ettiler. Devleti, budadılar.

Bilinen ve non-marksist literatürde de kullanılan “wither-away” sözcüğünü, Türkçe “devletin çözülmesi” diyoruz, kullanmıyorum, bu her halde bir açıklamaya muhtaçtır; çok kısaca şunu not edebiliyorum. Engels ve Lenin, bizi, ikna ediyorlar, bu kavramı “kapitalist” devlet için kullanamıyoruz; Marksist şemada, kapitalist devleti bekleyen tek sonuç, proleterya tarafından yıkılmasıdır. Yıkıldıktan sonra, çok çeşitli nedenlerle, ve geçici bir süre için “proleter devlet” ortaya çıkmaktadır

ve devletin çözülmesi, işte bu devletin ortadan kalkması için kullanılıyor. İktidar alındıktan ve burjuva devleti yıkıldıktan sonra da, hem karşı-devrimcilerle mücadele planında ve hem diğer görevler için bir devlet kuruluyor, proleter devlet, diyoruz ve bu zaman içinde çözülüyor. Zaman içinde eriyip ortadan kalkıyor; durum, budur.

Halbuki burada analiz ettiğimiz durumda, kapitalist veya tekelli devletin çözülmesi söz konusu olmamaktadır; bunun yerine, Fransız Devrimi'nden beri üzerine aldığı ve kendi formasyonu haline getirdiği pek çok kurum ve organdan soyunduğunu görüyoruz. Çeşitli işleri üzerine almasına "artükülasyon" dersek, "eklemlenme", burada da "dezartikülasyon" süreci ile karşı karşıya geliyoruz. Ben "budanma" diyorum, ancak tatmin edici bulmadığım kesindir; "devletin striptiz yapması" diyenler de var, soyunduğunu görebiliyoruz. Yerindedir.

Ne oluyor; buna gelmeden önce, bir önemli gelişmeye daha işaret etmek durumundayım. Bu yeni dönemi, 1970 yıllarının ikinci yarısından ve Londra'dan başlatıyoruz ve tekrarlıyorum; yalnız aynı yıllarda bir yeni dönüşümün daha başladığını görüyoruz. Bunu Kepel'den kısa bir aktarma ile açıklayabilirim; "1977, 1978, 1979, during each of these three years, a change of direction occurred in Judaism, Christianity and Islam alike."¹⁴ Demek ki, 1980 yılına gelmeden, üç kitabi dinde de çok ciddi yön değişiklikleri yaşıyorduk. Kepel, buna, "Allah'ın İntikamı" adını vermektedir.

Judaik dünyada, İsrail Devleti'nin kurucusu ve o tarihe kadar hep iktidarda kalan laik ve sol parti, yerini aşırı dinci Likud'a bırakıyordu. Hristiyanlık'ta, Polonyalı, ancak bir misyoner sayabileceğimiz, Kardinal Karol Wojtyla papa seçiliyordu; Papa Karol, hem Hristiyanlığı daha muhafazakar ve hem de dünyayı daha Hristiyan yapmaya çalıştı; laik bir Avrupa'ya tahammül edemediği kesindir. İslam dünyasında ise Humeyni Devrimi ile İran'da "İslam Cumhuriyeti" kuruldu. Öylece dünya, globalizm ile hemen hemen aynı tarihte aşırı dinselliğe bürünüyordu; hiç tesadüfi sayamıyorum. Çünkü, Orta Çağ dinsel bağnazlık çağıdır, "karanlık" yüz yıllar olarak biliyoruz ve tekeliyet düzeni için aşırı dinselliğe ihtiyaç olduğundan hiç kuşku duymuyoruz.¹⁵ Böylece

¹⁴ Gilles Kepel, *The Revenge of God*, 1991-1994, Polity Pres, s.6.

¹⁵ In China, Malasia and Singapur, in Egypt, Algeria and Iran, in Post-Communist Russia and parts of Balkans, in Turkey and India, the end of Cold War has released powerful political movements which reject all westernizing ideologies. The future of this century's oldest westernizing regime, that of Attaturkist Turkey is uncertain, as the islamist movements arise within it to challenge its secular westward-leaning institutions. J.Gray, *False Dawn*, s.101

dünyanın her tarafında akılcılığı reddetmeye hazır, gözlerinin önünde hep sisler olan ve eleştirel bakıştan yoksun, karar vermede aciz sürüler imal etmek için önemli adımlar atılmış oluyordu. Tekelîyet düzenini, çok küçük bir azınlığın rejimi olarak anlıyoruz¹⁶ ve bu düzen, halksızdır; halkın yerine sürüleri koymak, halksızlaştırmak ve daha yerinde bir sözcükle yurttaş'tan yoksun etmeye mahkumdur. Gereği yerine getirilmiştir ve buradan devam ediyoruz.

Dinselleştirme, sürüleştirme'dir.

Ortaya çıkan nedir ve ne diyeceğiz; Bauman, sadece “zayıf devlet” demektedir; globalizasyon, “weak” devletlere muhtaçtır ve şimdi bunlardan çok var.¹⁷ Bunu da, global finans, ticaret ve enformasyon sektörlerinin, serbestçe hareket edebilmek ve hedeflerine ulaşabilmek için, dünyayı parçalara ayırmaya mecbur oldukları tespitine dayandırmaktadır; globalizm'de fragmantasyon veya morcellement, böylece, zayıflatmak esas teorem durumundadır.

Zayıf devlet'tirler, weak but nevertheless remain states, fakat, yine de devlet olarak duruyorlar; bazı fonksiyonları artık dumura uğramıştır; yalnız, baskıcı organlarına baktığımızda, belki eskisinden daha çok devlet'tirler. Bu, global aktörlere, hür ve güvenli bir ortam sağlamak için zorunludur. Şöyle de söyleyebiliriz, parçalanmış, küçülmüş, bütün eklemleri koparılmış, ancak, baskıcı yanı daha da kuvvetlendirilmiş bir devlet ile karşı karşıya geliyoruz. Buna bir de, resulting in the disempowerment of politics as an effective agency, politikanın aşırı ölçüde güçsüzleştirilmesini, ekliyoruz.¹⁸ Politikanın güçsüzleştirilmesini, kitlelerin depolitizasyonu olarak anlamamak durumundayız, bu var ve çok önemlidir; yalnız bunun kadar önemli olan bir nokta da politikanın kendisinin çok zayıflaması, daralması ve dejenere olmasıdır. Globalizmde ve “zayıf devlet” tipolojisinde, politika, politik kadrolardan ekonomiye ve daha doğrusu tekellere geçmektedir. Politika ve seçim, artık sadece göstermelik'tir. Hem adayların belirlenmesinin ve hem de

¹⁶ At the highest levels of government, the power to decide things has instead gravitated from many to few.

¹⁷ Bauman, ulus-devletlerin, nation-states, bu halini “withering away” olarak niteliyor; bunu, marksist literatürde zayıf olduğunun bir işareti olarak görüyorum. Yalnız bunu bir kötüleme niyetiyle not etmiyorum; tam tersine, henüz “marksist” yazarlar, “kapitalist” devletin başına gelenleri kabul etmekten yana değiller. Burada, kapitalist devletin çöküşünü tahlil edenler için de “marksist” olmadığını ayrıca kayıt ediyorum. Zygmunt Bauman, *Globalization-The Human Consequences*, Polity, 1998, s.56

¹⁸ *ibid.*, p.68

seçimin kendisinin halk ve politika ile bir bağı kuramıyoruz. Burada bir skandaldan söz ediyorum ve bunu biliyorum.

Şunu da ekleyebiliriz, “zayıf devlet” artık bir ideoloji ve kültür haline gelebilmiş durumdadır; bunu, global devletlerin, “düvel-i muazzama” diyebiliriz, yönetenlerinin davranış normlarına yansımıştır, anlamında dile getiriyorum. Türkiye’de yüksek makamları işgal eden Abdullah Gül, Cemil Çiçek ve Mehmet Ali Şahin’e, Strasbourg’ta bir yüksek mahkeme reisinin layık gördüğü muameleyi başka türlü izah etmemiz imkansızdır. Yüksek mahkeme başkanının bu son derece küçümseyen ve bir devleti pek zayıflatan muameleyi, üçünü, nerede ise bir belediye otobüsünde, dar bir koltuğa yığmasını, planlayarak yaptığını iddia etmek zordur; zayıf olduklarını bilmekte ve bir sömürge idarecilerine layık bir tavır sergilemektedir. Ne yapan ve ne de, hiçbir bağımsız ülkenin yönetenlerinin kabullenmelerini düşünemediğimiz bu muamelelerin muhatapları, muameleden haberdar görünüyorlar; habersiz haldeler.

Monbiot ise, “captive state”, esir devlet, nitelemesini uygun görüyor; hükümetlerin, bir coup d’état ile tekellerin eline geçtiğini ileri sürmektedir. They are seizing powers previously invested in government, and using them to distort public life to suit their own ends, tekeller, daha önceleri hükümetlerin elinde olan iktidarları ele geçirip, bu güçle, kamusal yaşamı kendi amaçları doğrultusunda bozuyorlar; Monbiot’un katkısını bu şekilde özetleyebiliriz.¹⁹ Tabii “bozma” burada çok hafif bir sözcüktür; tekeller, esir devletin elinden, sağlık, eğitim, güvenlik, hapishaneler, hava alanları, limanlar türünden bütün kamusal işleri gasp ediyorlar. Ekonomi cephesinde gasp ettiklerini sayma gereği duymuyorum; kamusal fonksiyonları ve iktidarı paylaşarak, yeni feodaliteyi kuruyorlar, net olan işte budur.

Güzel, ancak, “Devlet ve Hürriyet” çalışmamda göstermeye çalıştım, feodalite, kapitalizm’e yüksek övgüler çerçevesinde, çok küçümsemiş ve analitik planda anlaşılması pek zor bir hale indirgenmiştir; bir devlet halidir. İdare ve kamusal işler fragmente’dir; bu haliyle, ister adı “zayıf” ve isterse “esir” ya da “itaatkar devlet” olsun, Monbiot bu tarifi de, “compliant state” kullanıyor, eninde-sonunda feodal nitelikler taşıyorlar. İktidar ve kamusal işler, feodalitede ve tekeliyette, fragman-

¹⁹ G.Monbiot, *Captive State-The Corporate Takeover of Britain*, London, 2001, s.4

tedir; bölünmüş ve tekeller arasında dağıtılmış olarak buluyoruz. Tekrarlamış oluyoruz.

Monbiot'tan şu paragrafı da aktarmak istiyorum: globalization, moreover, has enabled companies to hold a gun to government's head, if it refuses to meet their demands, they threaten to disinvest, move their plant to Thailand and damage its credibility by making thousands of workers redundant. Globalize olmuş devlet zayıf'dır, ancak aynı zamanda esir ve esir olduğu için de itaatkar mizaçtadır; güzel, yalnız, itaatkar olmaya da mahkum görünüyor. Çünkü, tekeller, sözlerini tutmayan hükümetleri, yatırımlarını çekerek, disinvest, daha itaakar ve aynı zamanda ücretlerin esaret çizgisine daha da yakın olduğu bir ülkeye götürmekle tehdit edebiliyorlar.²⁰ Bizde de var.

Delokalizasyon sözcüğünü burada hatırlıyoruz; “işçiler, vatansızdır” deniyordu ve şimdi sermayedarların vatanlarını yitirmiş olduklarını görüyoruz. İşçiler, artık şehirsiz ve eş'sizdirler; kıt olan işin peşinde, eşlerini arkada bırakıp bir şehirden diğerine göçüyorlar. Demek kapitalizm, artık, hem kendisini tahrip ediyor ve hem de aile kurumunu yıkıyor; artık “devrimcidir” diyebiliyoruz.

İki nokta var, itaatkar bir devlet, daha düşük ücret düzeyini uygulayabilmek için, eğer terörünü artırmak gereğini duymuyorsa, daha dindar görünmek zorundadır.²¹ Fabrikada sükuneti, din üstlenmiş hal dedir. Bu birincisidir.

İkincisi, zayıf veya esir ya da itaatkar devletin, bağımsız olmasını düşünemeyiz.

İktidarı paylaşmış tekeller artık, yabancıdırlar. Bağımsızlık kavramına düşmandırlar.

Egemen ideoloji, egemenlerin ideolojisidir ve bağımsızlığa saldırı, işte buradan, çıkıyor. Bu, yeni feodalite'nin ideolojisidir.

Devamla ve kaldı ki Monbiot bunlara, quasi-state, “güya-devlet” de diyor ki doğrudur. Ancak tam-bağımsız devlet, devlet'tir ve ba-

²⁰ Bizde, bir sanayi odası başkanı ve şimdi sanayi bakanı, Doğu için daha düşük asgari ücret uygulanmazsa, asgari ücretin çok zaman en yüksek ücret olduğunu biliyoruz, yatırımların Mısır'a kaçacağı tehdidini savunmuştu. En yüksek tirajlı gazetenin yöneticisi de, yatırımların Romanya'ya göçmemesi için, ücretlerin daha da düşürülmesini istiyordu.

²¹ Aihva Ong, *Spirit of Resistance and Capitalist Discipline-Factory Women in Malaysia*, State University of New York Press, 1987. Malezya'da, çoğu yabancı büyük tekellerin işliklerinde esaret koşullarında çalışan, köyden yeni kopmuş, kadın işçilere, Malezyalı'lar, “oruspu” diyorlar. Bu meslek hem haz vermekte ve hem de ek ücret sağlamaktadır. Fabrika disiplini yüksek düzeydedir.

ğimsizlik iddiasında bulunabilir; Türkiye’de, 1920 ve 1960 yıllarında, mücadelelerin ortasında tam bağımsızlık hedefi vardı. Sosyalizan ve sosyalist tonlar ile beraber gittiler.

KAFKA & HUXLEY & HUIZINGA

Orta Çağ’ın bellek silme olduğunu, en çok, Antik filozofları unuta-bilmelerinden çıkarıyoruz. Haçlı Seferleri’ne kadar, Aristo’yu, Platon’u hep unuttular ve bu topraklarda Araplar’la temasa geçince İbni Sina ve İbni Rüş’ten öğrendiler. Unutmaları için her halde en az beş yüz yıl gerekmişti; daha fazla da olabilir, yalnız her halde, yüz yıllarla ölçüyoruz.

Şimdi belleklerimiz çok daha kısa zaman aralıklarında silebiliyoruz. İki savaş arasında, demokrasinin olabilirliğine inanan bir tek düşünür bile bulunmadığını, nerede ise ellili yıllarda, çoktan unutmuş-tuk. İkinci Savaş’ın hemen arkasından yüksek sesle demokrasi marşları söylüyorduk.

İki Savaş arasında demokrasinin imkansızlığı teoremi en çok insan analizlerine dayandırılıyordu; düşünürleri bir tarafa bırakıyorum ve bu alanda Kafka harika’dır. Kafka, Metamorfoz’unda insanın böceğe dönüşünü can sıkıcı bir güzellikle yazdı; böcek sürüden bir tanedir. Ve böcek, demokrasinin değil, korporatif rejimin ve benim sözcüklerimle, tekeliyet düzeninin, söz uygunsu, alt-yapısıdır. Çünkü böcek, yok-insan demektir ve tekeliyet, yok-insana dayanan ve dolayısıyla insansız bir yaşam veya yaşamama biçimidir.

Kafka’da sürüleşme, spontane görünüyor ve Huxley, sürülerin imalatını gösteriyordu. Kafka can sıkıcı, Huxley kuru yazıyordu; ancak, önünde Kafka varken bulduğu yol harika’dır. Ve haber verdiği dünya’nın, hiç bir halde, sosyalizm ve Sovyet düzeni ile bir ilgisinin olmadığını biliyoruz. Huxley, Yeni Dünya’da, içinde yaşadığı İngiltere’yi gösteriyordu; yaşamaya değmeyen bir dünyada yaşıyordu. Hep kaçtığı kayıtlıdır.

İkisini çok fakat Hollandalı bir medievalist olan Huizinga’yı ise az biliyoruz; bu Orta Çağ tarihçisinin yazdıklarının çoğu yaşadığı zamanı ve insanını anlatıyordu. İnsanların çocukluk çağından, söz ediyordu; bu çağda çocuklar hiç büyümüyorlar. Huizinga, insanların kütleli olarak çocuk kaldıkları, böylece bir “national puerilism” fenomenine yol

açtıkları ülke olarak Amerika Birleşik Devletleri'ni göstermektedir;²² 1936 yılındadır. Huxley'in Yeni Dünya'sının doğuşuna yakın düştüğünü not edebiliyorum.

İnsanlarda, "irrationalism" sendromunun yaygınlaşmasına da ısrarla parmak basıyordu ve bunu, uygarlık için bir felaket olarak görüyordu; çünkü hem teknoloji ilerliyor ve hem de insanlar, akılcılıktan uzaklaşıyorlar. Bu ise, eleştiri alışkanlıklarını kaybetmeleriyle özdeşir ve bizi yavaş yavaş, feodalitede veya tekeliyetteki insan tipolojisine yaklaştırmaktadır. Acı'dır.

Huizinga'dan şu paragrafı aktarmak durumundayım: "A knowledge which is as diversified as it is superficial and an intellectual horizon which is too wide for an eye unarmed with critical equipment, must inevitably lead to a weakening of the power of judgement".²³ Güzel, Bauman, yıllar sonra "zayıf devlet" derken, Huizinga, "weakening of judgment", karar verme kabiliyetinin zayıflamasını haber veriyordu; iş bölümünün artmasını, standardize eğitimin yayılmasını, günlük yaşamın daha çok tanıtılmasını, karar verme gücünün zayıflamasının nedenleri arasında görüyordu. Daha da önemlisi, her çeşit ve aynı ölçüde yüzeysel bilgilerle insan kafasının doldurulması ve eleştiri donanımından yoksun gözlerle göre çok geniş bir entelektüel ufuk da, yargılama gücünün ortadan kaldırılmasına önemli katkı sağladılar. Öyle görünüyor, Huizinga, bugünü otuzlu yıllarda görebilmiştir; bilgi bombardımanı ve değerlendirme kabiliyetini çok aşan bir ufuk genişliği, insanların, bilgi yığını içinde cahilleşmesi sonucunu doğurmaktadır.

Değerlendirme yetenekleri alınmış ve artık sadece bilgili cahillere dönüşmüş insanlar, tekeliyet düzeninin alt yapısını oluşturmaktadır. Aslında bunlar şeklen insandırlar ve özünde ise, insandan daha çok, Kafka'nın Samsa'sını andırırlar. Dolayısıyla, Huizinga da, Kafka ve Huxley türü, demokrasinin imkansızlığı teoremi üzerine gelmiş durumdadır; bunu görüyoruz.

İkinci Savaş'ta Sovyet-Amerikan cephesinin zaferi ve daha sonra, iki sistem arasındaki soğuk savaşın demokrasi cephesinde gelişmesi, demokrasinin renösansı'na yol açtı. Her iki cephenin de taraftarları demokraside kusur göremez oldular. Her iki cepheden de olmayan Marcuse, bunun dışındadır ve ayrı tutuyorum.

²² Johan Huizinga, *In the Shadow of Tomorrow*, N.Y. 1936-1964, s.173

²³ Ibid, s. 74

Marcuse'nin işçi sınıfını kahraman ve kurtarıcı olarak görmemesi, "One Dimensional" adıyla yayınladığı çalışması için büyük talihsizlik oldu; bütün dikkatler, tek boyutlu insan üzerinde yoğunlaşıyordu. Halbuki, Marcuse, adı üzerinde durmasa da, tekelli düzeni esaret rejimi olarak görüyordu; "the slaves of developed industrial civilization are sublimated slaves, but they are slaves, for slavery determined" diyordu.²⁴ Eğer, "gelişmiş endüstriyel uygarlık" yerine "tekeliyet" sözcüğünü koyacak olursam, bu düzenin esirlerinin yüceltilmiş esirler olduklarını, ancak, yine de esir kaldıklarını yazıyordu, önemlidir. Çünkü bunlar açısından esaret belirlenmiş durumdadır. Artık yazgılarıdır.

Bir başka yerde de, "free election of masters, does not abolish the masters or the slaves" teoremini dillendiriyordu;²⁵ efendilerin serbetçe seçilmesi, efendileri veya esirleri ortadan kaldırmamaktadır, anlamındadır. Çalışmasının tamamında ve sık sık Huxley'i anarak, gelişmiş endüstriyel uygarlığa şiddetli oklar atıyordu. O kadar öyle ki, bir zamanlar pek küçümsenen Marcuse'nin bu çalışmasını, tekeliyet düzenine karşı önemli bir hücum olarak görüyorum.

İşte tam bu sıralarda Türkiye'de insanın tekrar esir düşmesinden daha çok, insanı, çok eskiden beri yaşadığı esaret düzeninden kurtarmak temel sorun olarak görülüyordu. Bunun için ise, siyaseten tam bağımsız Türkiye ve yöntem olarak da sosyalizm, tek yoldur; Mehmet Ali Aybar'da bunu net olarak buluyoruz. Aynı yerlerde bağımsızlık kavramının temel unsurlarını da okuyoruz.

Mehmet Ali Aybar

BAĞIMSIZLIK VURGULARI

Çok dikkat çekici bir dönemdeyiz, aydınların büyük bir bölümü, ulus-devlet'e ve özellikle bağımsızlık tezine cephe aldılar, savaş halindedir; artık bunlara, Fransızlar'ın yakıştırması ile "yeni-mürteci" diyoruz ve aydın'dan çıkarıyoruz ve bunlar, üstelik, yaptıklarını "solculuk" ve hatta "sosyalizm" olarak da göstermekten geri kalmıyorlar. İçlerinde görkemli altmış'lı ve kanlı iç savaşın yaşandığı yetmiş'li yıllarda olanlar çokturlar.

Bir ters oluşu yaşadığımız kesindir; eskiden, kırk'lı yıllarda ve öncesinde-sonrasında, üniversite okumuş olanlar büyük ihtimalle,

²⁴ Herbert Marcuse, *One Dimensional Man*, Sphere Books, 1964-1969, s.41

²⁵ *ibid.*, s.23

yabancı dil bilenler çocukla, Fransa'da okumuş olanlar ise hemen hemen kesinlikle, a priori "solcu" sayılıyorlardı ve çoğunun öyle olduklarını biliyoruz. Şimdi durum terstir; yabancı dil bilenler veya iyi bir üniversitede okumuş olanlar ve bu arada ülke dışında eğitim görenler, büyük ihtimalle, sağcıdırlar. "Yeni mürteci" kavramı, sadece soldan gelip de reaksiyon cephesine katılanları değil, bunları da kapsamaktadır.

Aybar, solcu idi, ancak, bugünün "yeni mürteci" formasyonunda olduğundan kuşku duyamayız. Cumhuriyet'i kuran bir aileden geliyordu, Harekat Ordusu'nun komutanlarından Hüseyin Hüsnü Paşa'nın torunu ve Nazım Hikmet'in yakın akrabası idi; elitist Galatasaray Lisesi'nden mezun ve üniversitede öğretim üyeliği yapıyordu. Milli atlet olmasının yanında, Türkiye İşçi Partisi'nin ilk genel başkanı olduğu zamanlarda, elitist davranışları nedeniyle "Lord Aybar" olarak biliniyordu. Türkiye sosyalist hareketinin kuruluş ve gelişme döneminde, Aybar ve Doçent Doktor Behice Boran yönetici oldular. Legal marksizmin yerleşmesini en çok ikisine borçluyuz.

Sosyalist düşüncüyü bağımsızlık ve "kuva-ı milli" düsturlarına dayandırdılar.

HER ŞEYİN ÜSTÜNDE İSTİKLAL

Tarihimizin en kritik anlarından birini yaşıyoruz: İstiklalimiz tehlikededir.* Ve işin korkunç tarafı şudur ki, istiklalimize kastedenler bu sefer ordularla değil de, bir yardım teklifinin yaldızlı paravanası arkasına gizlenerek üzerimize yürüdükleri için, Türk milleti kuşkulananıyor.

Ve mahirane, mahir olduğu kadar hainane bir propaganda da bu kuşkusuzluğu arttırmağa, hatta istiklalimize kastedenleri bir kurtarıcı gibi göstermeğe çalışıyor. Bu gibi hallerde hakikati gören namuslu her Türk'e mukaddes bir vazife düşer: Her ne pahasına olursa olsun hakikatleri haykırmak.

Bilmeliyiz ki, Amerikan yardımı söylendiği gibi bir altın halka

değildir. O, bedelini ergeç kanımızla ödeyeceğimiz bir esaret zinciridir.

Amerika, yüz elli milyon dolar mukabilinde biliyor musunuz bizden ne istiyor? Üçüncü Dünya Savaşı'nda, Polonya'nın bu savaş-taki rolünü oynamamızı ve bunun için şimdiden Amerika'ya teslim olmamızı...

**

Aybar, Marshall Yardımı'nı bir esaret zinciri olarak görmektedir.

Bağımsızlık duyarlılığı çok yüksektir.

Bağımsızlık kavramının ekonomik bir içerik kazandığı bir dönemdeyiz.

Silahlı işgal olmaksızın, bağımsızlığı kaybetmek mümkündür ve bu anlayışı, Sovyet rüzgarı ile başlayan dekolonizasyon hareketlerine borçluyuz.

AMERİKAN YARDIMI: BAĞIMLILIK

Yardım sözünün arkasında gizlenen Amerikan menfaat örgütlerinin neler olduğunu yer yüzünde bizlerden başka bilmeyen kalmadı.** Alem öğrendi ki, Amerika barışı korumak bahanesiyle dünyaya hakim olmak gayesini güdüyor; ve tek rakibi Sovyet Rusya'yı ne pahasına olursa olsun saf dışı etmek için hazırlanıyor.

Bu uğurda Amerika gerekirse, üçüncü dünya savaşını göze alacak, hatta onu bizzat kendisi açacaktır.

Çünkü Roosevelt'in ölümünden sonra Amerikan siyasetine yön veren büyük kapitalistler gurubu, kendilerine dünya pazarlarını serbestçe sömürme imkanlarını verecek bir savaşın, neticede masraflarını kurtarıp kar bırakacağını hesaplamışlardır.

Ve yine öğrendi ki, Amerikalılar, dünyanın stratejik noktalarını bu maksatla şimdiden ele geçirmeye çalışıyorlar. Şayet bu stratejik noktalardan biri de Türkiye olmasa idi bütün bu Amerikan manevraları bizi doğrudan doğruya ilgilendirmezdi. Fakat ne çare ki, bu noktalardan biri Türkiye'dir ve Türkiye olunca da işin rengi değişmektedir.

**

Bundan şu netice çıkıyor: Bugün bir vehim uğruna istiklalimize veda ediyoruz ve yarın başkaları hesabına ölmeyi şimdiden kabul ediyoruz.

BAĞIMSIZLIK: KUTSAL

Yardımanın şartları malum: Amerikan cumhurbaşkanından tutun da, derece derece ta Amerikalı radyo ve gazete muhabirlerine varıncaya kadar bir takım yabancılar, yardımın yerinde kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmek bahanesiyle bizim iç işlerimize müdahale edeceklerdir.*** Yardımın sureti tahsis ve sarfi ile alakalı işlerinde Amerikan cumhurbaşkanından müsaade alınacaktır. Amerikan cumhurbaşkanına yapılan işler hakkında muntazaman rapor verilecektir.

**

Hukuk kitapları bu duruma “himaye” ismini verirler.

Ve himaye altına alınan devletlere de “yarı müstakil” derler.

Amerikan yardımını, bütün mevcudiyetimle reddetmemin birinci sebebi işte budur.

BAĞIMSIZLIK:

MİLLİLEŞTİRME VE KUVVAYİ MİLLİYE RUHU

Bu, halk çocuklarının, üniversite de dahil, parasız okuması demektir.

Bu, onların, yarın endişesi duymadan baskısız, korkusuz yaşamaları demektir. Bu, halk yığınlarının gerçekten hükümete katılması ve hükümeti denetlemesi demektir.

Hulasa, bu, resmi nutuklardaki efendimizin sahiden efendi olması demektir.

Bunun için de, kar gayesiyle yapılan üretim yerine toplum ihtiyaçlarını karşılayan üretim sisteminin konması, yani planlı bir iktisat sisteminin tatbiki lazımdır ki, sınırlı ve belirli ellerde biriken milli servet asıl sahibine, yani millete dönsün ve halk yığınlarının kurtuluşu yolunda kullanılsın.

Bu itibarla serbest teşebbüsün, halk yığınlarının menfaatlerini bozmadığı ölçüde muhafazasını, büyük üretim araçlarıyla kredi ve ulaştırma vasıtalarının, orman ve madenlerin mutlaka millileştirilmesini, ticaretin de kontrol altına alınmasını istiyoruz.****

İşte bizim hürriyet ve demokrasi anlayışımız.

Dış münasebetlerdeki durumumuza gelince, Kuvvayi Milliye ruhuna sadık kalınmasını istiyoruz. Bu, bütün bir programdır.

Çünkü, Kuvvayi Milliye Ruhu, siyasi ve iktisadi istiklalimizi, toprak bütünlüğümüzü her şeyin üstünde tutar.

Kuvvayi Milliye ruhu, her şeyden evvel Türk halk kütlelerinin menfaatini göz önünde bulundurması emreder.

Çünkü Kuvvayi Milliye Ruhu, emperyalizmin düşmanıdır.

SOLU EZİLEN İKİNCİ CUMHURİYETİMİZ

Sayın Devlet Başkanı

M.B. Komitesi'nde yapılan son operasyondan sonra, demokratik rejimin mutlaka kurulacağına dair millete bir kere daha teminat verdiniz. Bu sözü yerine getireceğinizden kimsenin şüphesi yoktur.

Ancak bu iş iki türlü yapılabilir.

Birincisi eldeki politika ortamı değiştirilmeden, sol kanat olmadan seçimlere gidilir. Bu taktirde, maddi manevi tam bir iflasla sonuçlanan, 1946-1960 denemesini yenileyeceğiz, demektir.

İkincisi, politik ortam değiştirilir, sol kanadın, kanun güvenliği altında bir politik kuvvet olarak ortaya çıkabilmesi için gerekli şartlar sağlanır ve seçimlere öyle gidilir.***** Demokratik rejimi kurmanın ve yaşatmanın zaten başka yolu yoktur.

Gerçekten de demokrasi vardır, denilebilmesi için, sermayenin ve ona bağlanan türlü zümrelerden kurulu sağ kanat karşısında, emek gücünün ve ondan yana olan türlü zümrelerin kurduğu sol kanadın, kanun güveni altında politik bir kuvvet olarak teşkilatlanması şarttır. Mihenk budur.

Sol kanada hayat hakkı tanımayan bir rejim, etiketine olursa olsun, demokrasi değildir.

**

Gerçek böyle iken, bir takım biçimsel mantık oyunları ile, ikinci Cumhuriyetimizi, sadece sağ kanadın türlü türlü zümreleri arasında işler bir rejim olarak kurmağa kalkışmak, milletimizi yeni buhranlara sürüklemekten başka bir sonuç vermeyecektir.

KURTULUŞ SAVAŞI FELSEFESİNE DÖNÜŞ

Böylece Kurtuluş Savaşı'nın yaratıcı felsefesine ve geleneklerine yeniden dönmüş olacağız.***** Bağımlı milletlerin kurtuluş savaşlarına öncülük etmiş olan Türk halkı, kendi kurtuluşunu yine kendi ellerine almış olacaktır.

ATATÜRKÇÜLÜĞÜ HALKA AÇIKLAMAK

Hükümetin düşündüğü tedbirlerin ikincisi, bir iyi niyet çağrısıdır.

Partiler, kurullar ve bütün yurttaşlar, Anayasamızı, Atatürk devrimlerini, 27 Mayıs'ı tehdit eden tehlikeler, taşkınlıklar, kışkırtmalar karşısında iyi niyetle ve gayretlerini birleştirerek manevi bir cephe kurmağa çağrılıyor. Hükümeti bu çağrısından dolayı alkışlarız.

Ancak bu temele dayanmayan çağrıdan hiçbir sonuç alınamayacağını de belirtmek isteriz.

İntikamcıların, kafatasçıların köşebaşlarını ele geçirdikleri partiler üzerinde, bu gibi çağrılarla olumlu etkiler yapılmayacağı hükümetçe de biliniyor ki, bu yolda daha önce yayınlanmış ortak bildirimler, verilmiş sözler bu son bildiride bir bir aranılıyor.***** Bu iyi niyet çağrısının aldatılmış, yıllardır öz menfaatlerini görmeyecek hale getirilmiş ve ne yazık ki sayıları hiç de az olmayan yurttaşlarımız üzerinde de hemen hiç etkisi olmayacaktır.

Şu halde?

Halka gitmekten, ona gerçekleri anlatmaktan, Atatürkçülüğün, 27 Mayıs'ın, Anayasası'nın halkın yararına olduğunu açıklamaktan, halkın gözüne çekilen yalan perdesini çekip yırtmaktan başka çıkar yol yoktur.

* Zincirli Hürriyet, 5 Nisan 1947
Mehmet Ali Aybar, Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm, 1968, İstanbul, s.97

** Zincirli Hürriyet, 12 Nisan 1947
ibid., s. 101. Bundan sonra sayfa numarası vermeyi gerekli görmüyorum.

*** Zincirli Hürriyet, 19 Nisan 1947

**** Zincirli Hürriyet, 5 Şubat 1948

***** Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e Mektup, İstanbul, 19 Kasım 1960.

ibid.,181

***** Tip-Genel Yönetim Kurulu Toplantısı, 10 Şubat 1963.

ibid., s.251

***** Sosyal Adalet, 19 Mart 1963.

TÜRKİYE’NİN MODERNLEŞME SÜRECİ TÜRBAN VE KADIN: LAİKLİĞİN OLASI SONUÇLARI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR DENEME

“Onlar yüzlerini cihana gösterversinler.
Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilsinler”¹
Mustafa Kemal Atatürk

İhsan KAMALAK*

Bu çalışma, Türk siyasal hayatının uzun zamandır gizli veya açık temel gündem maddelerinden olan laiklik tartışmalarına katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, Ulusal Bağımsızlık Savaşı önderi Mustafa Kemal Atatürk’ün yaklaşımı çerçevesinde laikliğin Türk modernleşmesinin zorunlu bir önceli olarak algılandığı savunulmaktadır. İkinci bölümde laiklik karşıtlarının savları türban özelinde karşılaştırmalı istatistikî verilerle sorgulanmaktadır. Bu bağlamda ilk kısımda, türbanı kadının kamusal alana katılmasının aracı olarak sunan sav, savın temel varsayımı, türbanın serbest veya zorunlu olduğu ülkelerde (Kuveyt, İnan, Suriye ve Suudi Arabistan), kadının kamusal alanda daha fazla oranda temsil edildiği sorgulanmaktadır. Bu bölümdeki karşılaştırma UNDP yayınları üzerinden yapılmaktadır. Çalışma, ikinci kısımda demokratikleşme düzeyi çerçevesinde Türkiye ile komşusu Müslüman ülkeleri önce UNDP verileri, ardından ilgili ülkelerin siyasal sistemlerinin bu veriler dışında kalan göstergeler üzerinden karşılaştırmalı olarak inceleyerek aradaki farklılığın kaynağının laiklik olduğu savunmaktadır. Çalışma, karşılaştırmalı incelemenin, hem türbanın kadının kamusal alana çıkmasında bir araç olmadığını hem de Türkiye’nin karşılaştırmalı yüksek demokratikleşme düzeyinin 1919 ile başlayan modernleşme sürecinin belirleyici özelliği/ilkesi dolayısıyla ortaya çıktığını savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Laiklik, kadın, türban ve demokratikleşme.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı sonrasında yeni bir aşamaya vardırılan Türk toplumunun modernleşme sürecinin temel taşları ve belirleyici özelliklerinin cumhuriyet ile laiklik olduğu ve bu ilkelerin, o aşamada gerçekleştirilen değişime devrim niteliğini kazandırdığı bir gerçektir. Teokratik yapıya dayanan ‘saltanat’ rejiminden kesin bir kopuş gerçek-

¹ Utkan Kocatürk (aktaran T. Feyzioğlu 1992: 142), *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, 1971, s. 110.

* Yard. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi.

leştirilmiş ve ardından laik düşünce siyasal ve toplumsal yapıya egemen kılınmaya çalışılmıştır. Ancak hem tek partili dönemde yaşanan muhalif girişimlerde hem de çok partili hayata geçişle birlikte başlayan süreçte, laikliği tartışmaya açma eğiliminde olan kişi ve kuruluşlar hiç eksik olmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve onun kurduğu siyasal ve toplumsal düzenin, (İslam) din(in)e karşı olduğu, kendilerinin ise dine karşı hoşgörülü olduğu ileri sürülerek oy toplanmaya çalışılmıştır. Bu taktik uzun süre başarılı olmuş ve Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP) ile Anavatan Partisi (ANAP) gibi merkez-sağ partilerin 1990'ların başlarına kadar uzun süre iktidarda kalmalarına olanak sağlamıştır. 1990'ların ortalarına gelindiğinde ise, laikliğe açıkça karşı olan partilerin iktidar olma çoğunluğuna ulaşması ile laiklik tartışması farklı bir aşamaya girmiştir. 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi ile doruk noktasına ulaşan 'türban' tartışması, 1990'ların laiklik tartışmalarının odağında yer almıştır. Kısaca, laiklik özellikle çok partili hayata geçiş sonrasında olmak üzere Türkiye'de siyasetin temel tartışma parametrelerinden biri olagelmıştır.

Türban taraftarlarının sıkça dile getirdiği iki sav bulunmaktadır: Bu savlardan bir tanesi, türbanın kadının kamusal alana çıkmasında bir araç olduğudur. Yani türban, kadına siyasal, toplumsal ve iktisadi (kamusal) alanda daha fazla yer alma olanağı sunmaktadır. İkinci sav ise, laiklik karşıtı partilerin demokrasinin geliştirilmesi söylemini kendilerine temel hedef olarak aldıklarını sık sık dile getirmeleridir. Bu çalışmanın amacı burada ortaya çıkmaktadır: Türkiye'de kadının toplumsal, siyasal ve iktisadi alandaki yerini ve Türkiye'nin demokratikleşme düzeyini komşusu Müslüman ülkelerle, Kuveyt, İran, Suriye ve Suudi Arabistan, karşılaştırmalı olarak değerlendirerek laiklik tartışmalarında karşıtların bu iki savını sorgulamaktır. Karşılaştırmaya dahil edilen ülkelerin seçiminde şu kıstaslar kullanılmıştır: Birincisi Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar İran hariç bu ülkelerin Osmanlı egemenliği altında olmaları; ikincisi vatandaşlarının/nüfuslarının büyük çoğunluğunun farklı mezheplerden olsalar da Müslüman olması ve Suriye hariç siyasal sistemlerinin teokratik yapıda olması.² Bu yüzden, bu ülkelerin teokratik yapılarının, laiklik karşıtlarının arzuladıkları siyasal ve toplumsal sistemler olduklarını varsaymak yanlış olmayacaktır.

² Burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da, bu ülkelerdeki kişi başına milli gelirin, Suriye hariç, Türkiye'dekinden oldukça yüksek olmasıdır. Bu yüksek milli gelir, demokrasinin/modern kurumların gelişiminde neredeyse etkisiz olmuştur.

Karşılaştırma ilk kısımda, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program-UNDP) çerçevesinde yayınlanan istatistikler üzerinden yapılacaktır. Bu kısımda, kadının siyasal ve iktisadi hayattaki yeri ile bu ülkelerin demokrasilerinin gelişmişlik düzeyleri UNDP verileri ile karşılaştırılacaktır. İkinci kısımda ise, ülkelerin siyasal sistemleri değerlendirilecektir. Bu inceleme-değerlendirmelerden hareketle, türbanın zorunlu olduğu ülkelerde kadının kamusal hayatta hangi oranda yer alabildiği, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak ele alınıp, Türkiye’de türbanın serbest bırakılması yönündeki sav sorgulanacaktır. Türbanın kadının kamusal alana çıkmasında etkili olup olmadığını, zorunlu olarak giyildiği bu ülkeleri Türkiye ile karşılaştırarak sorgulamak konusunda bizlere ipuçları verecektir. Ancak bu karşılaştırmalara geçmeden önce çalışmanın birinci bölümünde, laikliğin Türk siyasal sistemine eklenmesi sürecinde hareketin önderi Mustafa Kemal Atatürk’ün düşüncelerine/gerekçelerine kısaca değinilecektir. Bu gerekçeler, bir yandan laikliğin temel işlevlerini, diğer yandan ise Türkiye modernleşme sürecinde laik yapıya geçişin arka planını/nedenlerini bir kez daha ortaya çıkaracaktır. Laikliğin bu derece tartışılır duruma gelmesi de, bu hatırlatmayı zorunlu kılmaktadır.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE LAİKLİK

Türkiye’de laikleşme süreci Mustafa Kemal Atatürk ile başlamasa da, dinin siyaset dışına çıkarılması ya da din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamında laiklik Atatürk önderliğinde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Şer’i (hukuk) kuralları dışında uygulamaya konan, Batı kaynaklı kuralların uyarlanması 1850 yılında ‘Ticaret Kanunnamesi’ ile başlamıştır.³ I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de meclisler/yasama organları kurulmuş olsa da, devlet başkanının dini otoriteden arındırılması ancak Ulusal Bağımsızlık Savaşı sonrasında gerçekleştirilmiştir. Şüphesiz laiklik ilkesi devlet yapısı ile sınırlı kalmamış, Feyzioğlu’nun da işaret ettiği gibi medeni kanun çerçevesinde özellikle kadınlar olmak üzere toplumsal yapıya ve eğitim sistemine egemen kılınmaya çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşının ardından, laik yapıya geçişin hareket noktası, modern egemenlik kuramı, yani egemenliğin kaynağının ulus olduğu, olmuştur.

³ Turhan Feyzioğlu “Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik”, s.121-122, içinde *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.

Laiklik, teokratik yapının göz ardı ettiği ancak, cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının ilk ve önemli özelliklerinden olan egemenliğin ulusa ait olduğu konusuna çözüm getirmektedir. Bağımsızlık Savaşı sonrasında yaşanan saltanat ve halifelik tartışmaları üzerine belirttiği düşüncelerinden açıkça görülebileceği gibi, Atatürk bu konunun farkındadır. Bir diğer deyişle, saltanat ve halifelik kurumlarının kaldırılmalarında, Atatürk'ün üzerinde durduğu gerekçelerin başında, modern yönetim biçiminin önceli olarak gördüğü ulusal egemenlik kavramı ile bu kurumların bağdaşmaması gelmiştir.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı sürecinde, siyasal gücün kaynağının Tanrı'saldan topluma geçiş yönündeki kararlılığı görmekteyiz. Erzurum Kongresi Bildirisi'nin 31. maddesindeki "ulusal gücü etken ve ulusal istenci egemen kılmak temel ilkedir"⁴ ifadesi, siyasal gücün kaynağının halk/ulus olacağını ilan etmiştir. Bu süreç, Bağımsızlık Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması görüşmelerine, başarıda hiçbir katkısı olmadığı halde İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmesi üzerine saltanatın kaldırılmasıyla yeni bir aşamaya girmiştir. Artık, dini sıfatı da olan sultanın devlet başkanlığı sıfatına son verilerek,⁵ egemenliğin halkta olduğu yolundaki bir engel ortadan kaldırılmıştır. Ancak, halifelik kurumunun devamı ve başında da Osmanoğulları soyundan birinin olması, bu dönüşüme karşı olası tehdit olarak durmaya devam etmiştir.

Saltanatın kaldırılması, 'vatana ihanet' argümanı üzerine kurulmuşken; halifeliğin kaldırılması halifenin varlığının genç Türkiye devletinin modern yapısı ile bağdaşmayacağı düşüncesi gerekçe oluşturmuştur. Halifeliğe son verilmesinde, devlet başkanına koşut bir siyasal gücün ve modernleşmeye karşı çıkanların etrafında toplanabilecekleri bir güç odağının olması, etkili gerekçeler olmuştur. Bu tehlikeler, Söylev'de belgeleri ile gözler önüne serilmiştir.

Atatürk Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü imzasıyla, kendisinin İzmit'te bulunduğu 15 Ocak 1923'te dağıtılan 'İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi' başlıklı kitapçığa ve Refet Paşa'nın

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, Cilt 1, (Yayına hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu), Çağdaş Yayınları, 17. Basım, İstanbul, 1987.

⁵ Burada çizilerek belirtilmelidir ki, saltanata son verilmesinde Atatürk'ün halk egemenliğine dayalı yönetim biçimi düşüncesi yanında, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na karşı Sultan Vahdettin ve onun (İstanbul) Hükümetleri'nin aldığı olumsuz-baltalayıcı tutumun çok büyük etkisinin olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Daha detaylı bilgi için Sina Akşin'in *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (iki cilt) adlı eserine bakınız (Türkiye İş Bankası Yayınları).

Halife Abdülmecit'e sunduğu 'Konya'⁶ isimli atın ne anlama geldiği konusunda şunları söylemiştir: "Hoca Şükrü Efendi ve arkadaşları, 'Halife Meclis'in, Meclis halife'nindir' gibi bir uydurma sözle Millet Meclisi'ni, Halife'nin danışma kurulu ve Halife'yi, Meclis'in ve dolayısıyla Devlet'in başkanı olarak göstermek istemişlerdir."⁷ Diğer bir ifade ile, bu "siyasacılar, sultan ya da padişah sanımı taşıyan bir devlet başkanı yerine, sanı Halife olan bir devlet başkanı koyarak, konuşmuş ve savlarda bulunmuşlardı."⁸ Bu, genç Türkiye devleti için tehlikeli bir durum olarak algılanmıştır: "Onlar kolaylıkla anlayacaklardır ki, başında çürümüş bir Padişah soyunun, Halife sanıyla, yerleşip kalmasını zorunlu kılan bir devlette, Cumhuriyet ilan olursa bile, yaşatılamaz."⁹ Atatürk'ün laikliğe yaklaşımı, halifelik kurumunun kaldırılması sürecinde çok daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. Laik yapıya geçişin gerekçeleri, ulusal egemenlik, devlet kurumları arasında çatışma olasılığı ve eski düzeni savunanlara bir güç odağı sunma gerekçelerinin ötesindedir.

Halifeliğin kaldırılması gerekçelerinden bir diğeri de, ulusal bağımsızlığa halel getirebilecek olası durumların ortaya çıkmasına olanak vermemektir. Bu durumların başında, halifelik taraftarlarının o dönemde dile getirdikleri çoğu başka ülkelerin kontrolünde olan 'Müslüman ülkelerin' liderliğine soyunma olasılığıdır. Atatürk halifeliğin Türkiye'ye başta dünyadaki bütün Müslümanların liderliği olmak üzere bir çok fayda getireceğini savunanlara karşı çıkmıştır. Halifeliğin kalması gerektiğini savunanların görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

Halife adındaki devlet başkanı, <<Bütün Müslümanların işlerini yönetecek ve dünya işleriyle ilgili kurallardan, çıkarlarından en elverişli olanlarını

⁶ Atatürk Söylev' de bu gelişmeyi şöyle açıklıyor: "Baylar, Halife bulunan kişiye umuda düşürecek kimi içten bağlılık gösterileri de dikkat çekiyordu. Gizli olarak yapılan bağlılık gösterileri ise, bizim görünüşe göre sezdiklerimizden daha çok imiş. Bu konuda bir örnek vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da görevlimiz ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın yine o günlerde 'Konya' adlı bir atı Halife'ye sunması dolayısıyla kendi kardeşi, hem de emir subayı Rifat Bey'e yazdığı bir kapalı teli ve Halife'nin başyaveri aracılığıyla bu tele verdiği yanıtı olduğu gibi bilginize sunacağım: '... Hayvanın Halife Hazretleri'nce beğenilmesi Tanrı'nın bir iyiliği olacak kabul ediyorum. Büyük bir ataklık olacağını biliyor, biliyor, hem de, Kurtuluş Savaşı'nın tarihsel bir anısı olduğu için, kendilerine bağlı bir eski askerin savaş armağanı olarak sunduğu 'Konya'nın Halife Hazretleri'nce kabul olunarak sevindirilmesini rica ederim. Ayrıca, en içten kulluk duygularıyla ellerini öptüğümün Halife Hazretleri'ne duyurulmasında aracı olmasını Başyaver Şekip Bey'den dilerim'..." Refet (Söylev, 382-383)

⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *a.k.s.*, s. 383

⁸ *a.k.s.*, s. 384

⁹ *a.k.s.*, s. 429

uygulayacak>> idi. Bütün Müslümanların <<haklarını savunacak, onların bütün işlerine etkin dayanç ve istençle>> el atacaktı.

Halife adını taşıyan devlet başkanı, dünya yüzündeki üçyüz milyon Müslüman arasında adaleti sürdürecekti, kamu haklarını gözeticekti, dirlik düzenliği ve güveni bozucu olayları önleyicekti, Müslümanlara başka dinden olanların yapabilecekleri saldırılara engel olacaktı. Müslüman toplumlarının esenliğini sağlamaya yarayacak uygarlık ve bayındırlık koşullarını hazırlamakla yükümlü bulunacaktı.¹⁰

Atatürk, bu savı ortaya atanların cahil olduğunu, “dünya durumundan ve dünya gerçeklerinden” habersiz olduklarını belirtmiştir.¹¹

Başat amacı bağımsız bir Türkiye yaratmak olan Atatürk için halifeliliğin kaldırılmasının arkasında yatan diğer bir gerekçe de, halifeliliğin ‘Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün’ çok ağır olacağıdır. “Halife ve Halifeliliğin yetkisinin bütün dünya Müslümanları üzerinde geçerli olması gerekince, bütün varlığını ve güç kaynaklarını Halife’nin buyruklarına bırakmakla Türkiye halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kertede ağır olacağını biraz olsun acıyarak düşünmek gerekmez miydi?”¹² Başat amacın gerçekleşmesinin önkoşullarından birisi, emperyalist ülkelerin boyunduruğu altında olan Müslüman ülkelere/toplumlara müdahale anlamına gelecek olan halifeliliğin aynı zamanda emperyalistlerin de, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye’nin işlerine karışmaya zemin hazırlayacağı kaygısıdır ve Atatürk buna şiddetle karşı çıkmıştır. Bu nokta ile ilgili Atatürk şunları söylemiştir:

Baylar, yabancılar, Halifeliliğe saldırıda bulunmuyorlardı; ama, Türk Ulusu saldırıdan kurtulmuyordu. Halifeliliğe saldırırlar, Müslüman uluslardan Türk’ü çekemeyen değildi. Ama, Çanakkale’de, Suriye’de, Irak’ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan Müslüman uluslardı. Türk Ulusu’na kolaylıkla saldırılmak için, alıkonulması uygun görülen Halifeliliğin ortadan kaldırılması...¹³[gerekliyordu].

Kendi içinde masumane emperyalist bir eğilim taşıyan halifelik taraftarlarının yaklaşımını şiddetle yeren Atatürk, bu özlemin hiçbir zaman gerçekleşmediğini tarihten örnekler vererek hayalci olduğunu savunmuştur.¹⁴ Türk toplumu açısından bu yaklaşımın anlamının, 300 milyon Müslüman’ın sorumluluğunun 13 milyonluk Türk halkının üzerine yıkmak olduğunu ifade etmiştir. Hoca Şükrü Efendilerin “Türk

¹⁰ a.k.,s. 384

¹¹ a.k.,s. 384

¹² a.k.,s. 385

¹³ a.k.,s. 428

¹⁴ a.k.,s. 385

halkının omuzlarına yüklenecek yükün ne kertede ağır olacağını” düşünmediklerini belirtmiştir. Atatürk’e göre “Türkiye halkı bu denli pek büyük bir sorumluluğu, bu denli akla yatmaz bir görevi üstüne almaz.” Gerekçe olarak ise, “Yemen çöllerinde kavrulup yok olan Anadolu çocuklarının sayısını... Suriye’yi, Irak’ı korumak için, Mısır’da barınabilmek için, Afrika’da tutunabilmek için” şehit olan Türk evlatlarını gösterir; varılan sonuç, içinde bulunulan durumdur¹⁵.¹⁶

Atatürk ardından Hoca Şükrü gibi düşününlerin savlarının “Bir Müslüman devleti olan İran, ya da Afganistan, Halife’nin herhangi bir yetkisini tanıır mı, tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz, çünkü böyle bir şey, devletin bağımsızlığını, ulusunun egemenliğini ortadan kaldırır” diye sorgulayarak, hayalci bir yaklaşım olduğunun altını tekrar tekrar çizmiştir.¹⁷

Atatürk “Kendimizi dünyanın egemeni sanmak aymazlığı artık sürüp gitmemelidir. Dünyanın durumunu, dünyadaki gerçek yerimizi tanımamak aymazlığı ile ve bilgisizlere uymakla ulusumuzu sürüklediğimiz yıkımlar yetişir! Bile bile bu acıklı durumu sürdürmeyiz!”¹⁸,¹⁹

¹⁵ *a.k.*, s. 386

¹⁶ Bu konuda Atatürk şöyle devam etmiştir: “Başka bir noktayı da halkın gözünde iyice canlandırmak için şunları söyledim: Bir an varsayalım ki, Türkiye söz konusu görevi kabul etsin. Bütün Müslümanları bir noktada birleştirerek yönetmek ülküsüne ulaşmaya çalışsın, başarı da sağlasın! Pek güzel ama, uyruğumuz ve yönetimimiz altına almak istediğimiz uluslar: ‘Bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, sağ olunuz ama biz bağımsız kalmak istiyoruz, bağımsızlığımıza ve egemenliğimize kimsenin karışmasını uygun görmeyiz, biz kendi kendimizi yönetebiliriz’ derlerse ne olacak. Öyleyse, Türkiye halkının bütün çalışmaları ve özverileri yalnız ‘sağ olunuz!’ denilmesi için mi göze alınacaktır? Görülüyor ki, boş bir özentisi için, bir kuruntu ve bir düş için Türkiye halkını yok etmek istiyorlardı. Halifelige ve Halife’ye görev ve yetki vermek düşüncesinin niteliği bundan başka bir şey değildi” (*a.k.*, s. 387).

¹⁷ *a.k.*, s. 387

¹⁸ *a.k.*, s. 387

¹⁹ Atatürk bütün Müslümanları içine alan tek devlet düşüncesine ise şöyle yaklaşmıştır: “Türkiye’yi rahat bırakmak koşuluyla, halifecilerin ve Müslüman birliği kurmak isteyenlerin gönüllerini hoş etmek için, bizde de az çok buna yakın bir kuram ortaya atılmıştı. Ortaya atılan kuram şu idi: Avrupa’da Asya’da, Afrika’da ve dünyanın başka yerlerinde yaşayan Müslüman toplumları, gelecekte herhangi bir gün, kendi istenç ve isteklerini kullanıp uygulayacak gücü ve özgürlüğü elde edebilirlerse ve o zaman gerekli ve yararlı görülürse, çağın koşullarına uygun nitelikte bir takım uzlaşma ve birleşme ilkeleri bulabilirler. Elbette her devletin, her toplumun birbirinden alacağı ve sağlayacağı şeyler bulunacaktır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız Müslüman devletlerin yetkili delegeleri bir araya gelip bir kongre yapacaklar; böylece falan, falan, falan Müslüman devlet arasında şu, ya da bu ilişkiler kurulacaktır. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği koşullar içinde birlikte iş görmeyi sağlamak için, ilgili Müslüman devletlerin delegelerinden bir meclis kurulacaktır. ‘Bu Meclis’in başkanı, birleşmiş Müslüman devleti temsil edecektir’ diye bir karar alınırsa, işte o zaman istenirse, o Birleşik Müslüman Devleti’ne ‘Halifelik’ adı verilir. Yoksa herhangi bir Müslüman devletin bir kişiye bütün Müslümanlık dünyası işlerini yönetip yürütme yetkisini vermesi, us ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir şeydir” (*a.k.*, s. 388-389).

Modern Türkiye karşıtlarına bir güç kaynağı sunma gizilgücü taşıması, modern egemenlik kuramı ile bağdaşmaması ve ulusal bağımsızlığa dışardan yönelebilecek tehlikelere karşı gibi gerekçelerle halifelik kurumu kaldırılmıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, Atatürk için laikliğin başka gerekçeleri bulunmaktadır.

Atatürk'e göre kısaca, "dinsel sorunmuş gibi söz konusu" edilen halifeliğin, aslında egemenliğe ilişkin bir sorun olduğudur. "Halifelik görevi" Atatürk'e²⁰ göre "dinsel değildir. Halifeliğin temeli nesnel güç ve egemenlik erkidir." Halifelik taraftarlarının, egemenliğe ilişkin bu sorununu, "dinsel sorunmuş gibi söz konusu" ettiklerini belirtmiştir. Bunun anlamının ise, "halifelik sanını taşıyan bir kişiyi Türkiye Devleti'nin başına geçirmek olduğu"nu söylemiştir. Atatürk şöyle devam etmiştir: "Kesin olarak dedim ki: <<Ulusumuz'un kurduğu yeni devletin yazgısına, işlerine, bağımsızlığına, sanı ne olursa olsun, hiç kimseyi karıştırmayız! Ulus'un kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuz olarak koruyacaktır!>>"²¹

Saltanatın ardından halifeliğin de kaldırılmasıyla, devletin dinden ayrılması süreci önemli bir aşamaya vardırılmıştır. Din, artık yasama ve yürütme alanlarından soyutlanmıştır. Devlet başkanının dini sıfatı yoktur ve halkın oylarıyla seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından belirli bir süre için seçilecektir. TBMM, Ulus'un egemenliğinin belirlediği ve yasa yapmaya yetkili olan tek organdır. TBMM'nin yaptığı yasaları, günün-toplumun ihtiyaçlarına uygun olmak dışında bir kriterle uydurma zorunluluğu yoktur. Bundan sonraki süreçte, yapılması gerekenleri Atatürk şöyle açıklamaktadır: "Ulus, Cumhuriyet'in bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin olarak ve sonsuza değin korunmasını istemektedir. Ulus'un isteği <<Cumhuriyet'in, hiçbir zaman geçirilmeden, denenmiş ve kanıtlanmış bütün ilkelere tümüyle uydurulmasının sağlanması>> olarak deyimlenebilir."²² Bu dönüşümün sonrasında yapılması gerekenler, Söylev'de belirtilmiştir. Atatürk, şöyle devam etmektedir: "Anayasa'nın ikinci ve yirmi altıncı maddelerin(deki)...

²⁰ Halifeliğin Atatürk'e önerilmesi üzerine şöyle yanıt vermiştir. "Siz din bilginlerindensiniz. Halife'nin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan halkın, bana ulaştırdığımız dilek ve önerilerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, o halkın başındaki kişiler bunu isterler mi? Halife'nin buyrukları ve yasakları yerine getirilir. Beni Halife yapmak isteyenler buyruklarımı yerine getirecekler midir? Bu duruma göre, yapacak işi ve anlamı olmayan gölgemsi bir oruna oturmak gülünç olmaz mı?" (a.k., s. 439).

²¹ a.k., s. 387

²² a.k., s. 437

yeni Türkiye Devleti'nin ve Cumhuriyet yönetiminin ileri niteliğiyle bağdaşmayan terimler... ilk elverişli zamanda kaldırmalıdır!"²³ İzleyen dönemde, cumhuriyet ve laikliğin gerekleri yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Bağımsızlık Savaşı'nın önderi, laikliği sadece ve sadece egemenlik ve modernleşme karşıtlarına karşı bir araç olarak düşünmemiştir. O'nun için laiklik, aynı zamanda dini bir siyaset aracı olmaktan kurtaracak bir ilkedir. Diğer bir ifade ile, "Müslümanlığı, yüzyıllardan beri yapılageldiği üzere, bir siyaset aracı olarak kullanılmaktan kurtarılmasının ve yüceltilmesinin çok gerekli olduğu gerçeğini de saptamış"²⁴ durumdadırlar. Laik yapıyı 'dinsizlik' olarak niteleyenlere karşı ise, "devlet'in bu doğal niteliğinin, işkilli anlam çıkarılmasına yol açacak niteliklemlerle sınırlandırılması elbette doğru değildir"²⁵ diyerek karşılık vermektedir. Kısaca, Atatürk'ün bu ifadesi, laikliğin din karşıtı olduğu savının da doğru olmadığını ileri sürmemize olanak vermektedir.

Atatürk'ün modern devlet ile din ilişkisinin nasıl olması gerektiği ya da laikliğin anlamı konusundaki düşüncelerini, O'nun bir gazetecinin devletin dini olup olmayacağı sorusu üzerine yaptığı açıklamalarda görmek mümkündür. Atatürk, devletin din(ler)e/mezheplere yaklaşımı konusundaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "uyrukları arasında türlü dinlerden topluluklar bulunan ve her dinden olanlar için adaletli ve eşit işlemler yapmakla ve mahkemelerinde adaletli, kendi uyruğuna ve yabancılara eşit olarak uygulamakla yükümlü olan bir devlet, din ve düşünce özgürlüğüne saygı göstermek zorundadır."²⁶ Devletin "düşünce ve inançlara saygı göstermekle bağımlı ve yükümlü" olduğunu ileri sürmüştür, çünkü devletin dininin olması, 'Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçe'dir ile aynı anlama gelmeyeceğini söylemiştir. O zamanın koşulları içinde "devletin dini olamaz" diyemese de, yukarıda açıklaması yapılan laik anlayışın "İslam dininde de düşünce özgürlüğü vardır" diyerek açıklamaya çalışmıştır.²⁷

Devletin bir dine bağlı olmasının "Yeni Türkiye Devleti'nde her ergin kişinin dinini seçmekte özgür olmayacağı" gibi, yukarıda da açıklanan "ulusal egemenliği ve dinsel özgürlüğü kaldırmaya çalışmak"

²³ a.k., s. 393

²⁴ a.k., s. 437

²⁵ a.k., s. 390

²⁶ a.k., s. 390

²⁷ a.k., s. 391

anlamına geleceğini belirtmiştir. Ayrıca “‘Yezitler’ zamanında yazdırılmış zorbalık yöntemine özgü kuralları kapsa”dığı sonucuna varacağını belirtmiştir. Diğer bir anlamı ise, “devlet ve hükümet terimlerini ve millet meclislerinin görevlerini din ve din kuralları kılıfına” sokmak olacağını söylemiştir.

Laiklik ile doğrudan bağlantılı olarak, ki laikliğin diğer bir toplumsal boyutudur, bakılması gereken bir alan da, kadın konusuna yaklaşımıdır. Makalenin başında aktarılan Atatürk’ün sözü, doğrudan kadının örtünmesini hedef almaktadır. Dünyayı gözleriyle gözlemleyebilmeleri için yüzlerini dünyaya açmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, toplumsal, siyasal ve iktisadi kalkınmanın, kadın dışarıda bırakılarak gerçekleştirilemeyeceğini savunmuştur. Diğer bir deyişle, Atatürk Devrimlerinin en önemli amaçlarından birisi, toplumsal, siyasal ve iktisadi ilerlemenin önemli bir aracı olarak gördüğü kadını çağın gerektirdiği yetilerle donatmaktır. Bu amacı, Atatürk kendisi şöyle ifade etmektedir:

Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gerçeklerine göre evlat yetiştirmenin güçlüklerini görüyoruz... Bugünün anaları için gerekli özellikleri taşıyan evlatlar yetiştirmek... pek çok yüksek özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar.²⁸

Nitekim Atatürk’e göre daha önceki reform çabalarının başarısız kalmasının arkasında yatan gerekçe de kadın faktörünün göz ardı edilmiş olmasıdır:

Bir toplum, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Kabil midir ki bir kütlenin bir parçasını ilerletirken, diğerlerine müsamaha edelim de, kütlenin hepsi yükselme şerefine erişebilsin? Mümkün müdür ki bir topluluğun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı göklere yükselebsin?”²⁹

Laikliğin diğer bazı işlevlerini bir kez daha hatırlatmak için, iki soru ile başlayabiliriz: Laikliğin Türkiye’nin toplumsal, siyasal ve iktisadi yapısına eklenmesinin Atatürk’ten aktardığımız gerekçeler dışında başka nedenleri var mıdır? Ya da, laiklik Türkiye’ye neler kazandırmıştır? Bu sorular çerçevesinde İlhan Arsel’in yaklaşımı oldukça açıklayıcıdır.

İlhan Arsel, Atatürk’ün laiklik ile yapmak istediğinin “insan beynini

²⁸ U. Kocatürk *a.g.m.*, s. 116

²⁹ U. Kocatürk *a.g.m.*, s. 116.

insan zekasını sınırsız gelişmelere ulaştıracak olan ‘özgür insan’ usullerine sarılmak” olduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden de Atatürk’ün Batıya yaklaşımının ‘özenti’, ‘taklitçilik’ veya ‘kafirlik’ olarak değerlendirilmesinin olanaksız olduğunu ve “‘Atatürk Batıcılığı’ demek... *akılcılık* demek” olduğunu savunmaktadır. Arsel, ayrıca, laikliğin Türk toplumunda düşünce yapısı üzerinde bilimsele geçme anlamında önemli etkide bulunduğunu ileri sürmektedir:

Nasıl ki Batı dünyası, özellikle XVII ve XVIII yüzyıl düşünürlerinin itışıyle akıl çağına girebildi ise, ve böylece kişi ve toplum yaşamlarını din kitaplarının baskısından ayırıp akıl rehberliğine soktu ise, biz de Atatürk sayesinde, ilk kez olarak, dünya yaşamlarımızı akıl rayına sokar duruma girmişizdir. Atatürk’ün amacı Türk’ün aklını ve düşün tarzını... özgür ve yaratıcı güç haline sokmak olmuştur; Batılıın kurtuluşunda iş gören reçeteyi bize sunmak olmuştur.³⁰

Arsel şöyle devam etmektedir:

Ve işte bu akılcı yola yönelmek nedeniyle ki biz ... rızkın Tanrı’dan değil kendi emeğimizden, yoksulluğun kaderden değil, fakat sömürü düzeninden geldiğini kavramışızdır; kadını erkeğin kölesi ve şehvet gidericisi değil fakat insandan sayar olmuşuzdur; din adına savaşları delilik ve Budahlık bilip ulusal savunmamız dışında silaha sarılmayı gereksiz bulmuşuzdur. Bu listeyi sonsuz şekilde uzatmak mümkün. Fakat önemli olan, bunları teker teker sıralama değil fakat akılcılık aracına sahip olmakla nelere muktedir olduğumuzu takdir edebilmektir. Bütün bunlar ortada iken, kalkıp da: ‘Atatürk yanlış reformlar yaptı, şapka ve kıyafet kanunları geçireceğine toprak reformuna başvurmalıydı’, ya da ‘Atatürk tarikatları yok etti, amacı dinde reform yaratmak ya da dini ortadan kaldırmaktı’, ya da ‘M. Kemal’in laiklik anlayışı İslam dinine karşı değil, Pan-İslam ideolojisinin ‘İslami devlet’ ilkesine karşı idi’, gibi (ve benzeri) yermelerle Atatürk’ü küçültme modasını yaratmak özenilecek bir şey olmasa gerekir... Bunları yapmağa ömrü yetmedi. Fakat hiç olmazsa bizleri bunu yapabilecek ‘araçlar’a sahip etti.³¹

Laikliğin Türkiye modernleşme sürecindeki belirleyici yerini, Turhan Feyzioğlu’nun yaklaşımını aktararak tamamlayabiliriz:

Türk inkılabı, devlet yapısını, hukuk sistemini, eğitimi, kültür hayatını, donmuş ve statik kalıplardan kurtarıp, aklın ve çağdaş bilimin ışığında, yüzyılımızın gereklerine uygun bir hale getirmek zorunluluğundan doğmuştur. Tek tek ele alındıkları zaman aralarında ilişki kurulamayacak, hatta bazılarının niçin gerçekleştirildikleri kolayca anlaşılamayacak olan bir çok <<inkılap>> hareketlerinin ortak kaynağı, ortak nedenini, laik devlet ve toplum anlayışında bulmak kabildir.³²

³⁰ İlhan Arsel “Akılcılık, Dinde Reform ve Atatürk”, s.13-14, içinde *Uluslararası Atatürk Konferansı*, Cilt 1 Ön Baskı, 9-13 Kasım 1981, Boğaziçi Üniversitesi 1981 İstanbul.

³¹ İlhan Arsel, *a.g.m.*, s. 15

³² Turhan Feyzioğlu, “Türk İnkılabının Temel Taşı laiklik”, s. 105, içinde *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992

Laik yapıya geçişin arkasında yatan önemli gerekçelerden birisi, modernleşme sürecinin önder kadrosunun da farkında olduğu gibi, modern devlet biçiminde/yönetiminde egemenliğin kaynağının halk olduğu ilkesidir. Önce saltanatın ardından halifeliğin kaldırılması, egemenliğin ulusa ait olması önündeki engellerin kaldırılması ve buna karşı olası tehlikeleri önceden bertaraf etmek düşünceleri ile açıklanabilir. Yukarıda da gösterildiği gibi, laiklik düşüncesi sadece egemenlik kavramı ile açıklanamaz. Laiklik için aynı zamanda modern devlet ile vatandaşları arasındaki ilişkide dinin bir araç olamayacağı anlayışı da açık biçimde belirtilmiştir. Devletin dini olmamalı ki, farklı dinlere mensup vatandaşlarına eşit davranabilsin. Bu bağlamda, son olarak, laikliğin bilimsel düşünüşün önünü açan ve de ulusal-uluslararası siyasetin gerçekte nasıl işlediğini görebilmenin/anlayabilmenin önceli bir ilke olarak kabul edildiği belirtilmelidir.

Laikliğin dayandırıldığı bu gerekçeler ne kadar yerindedir? Laiklik, bu beklentileri ne kadar yerine getirmiştir? Laiklikten beklentilerin ne ölçüde yerine geldiği, son bölümde demokratikleşme düzeylerinin karşılaştırılmasında açık biçimde görülecektir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin demokratikleşme düzeyi ile Kuveyt, İran, Suriye ve Suudi Arabistan'ın demokratikleşme düzeyleri arasındaki bariz fark, sadece laikliğe bağlanmasa da, bütün eksikliklerine rağmen Türkiye'nin modernleşme çabalarına, ki önemli ilkelerinden birisi laiklik olmuştur, bağlamak yanlış olmasa gerek.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, türbanı kadının kamusal alana katılmasının bir aracı olarak sunan sav sorgulanacaktır. Bu bağlamda sadece kamusal alanda değil, özel yaşamında da önemli oranda türbanlı/örtük hareket etmek zorunda olduğu bazı komşu Müslüman toplumlarda/ülkelerde, kadının kamusal alanda ne düzeyde varolabildiği, Türkiye ile karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Şüphesiz, hem daha sağlıklı/bilimsel bir incelemenin yapılabilmesi, hem de laikliğin uzun dönemli sonuçlarını gözlemleyebilmek için, 1923 ile 2007 yılları arasındaki değişimin karşılaştırılması gerekse de, 1923 verileri mevcut olmadığından, böyle bir karşılaştırma da yapmak mümkün olamamaktadır. Ancak günümüze ilişkin istatistik verileri üzerinden yapılacak karşılaştırma da, türbanı kadının kamusal alana katılmasının aracı olarak sunan savın sorgulanmasına yardımcı olacaktır. Bu savı sorgulayacak bir varsayım şöyle özetlenebilir: Eğer kadın türban aracılığıyla kamusal alana daha çok katılabilecekse, türbanın zorunlu olduğu ülke-

lerde kamusal alanda daha fazla yer alması gerekir/beklenmelidir. Ters açıdan varsayımı okursak: Türbanın zorunlu olduğu ülkelerde kadın kamusal alanda düşük oranda yer alabiliyorsa, türban kamusal alana çıkmak için bir araç olarak alınamaz. Ayrıca bu varsayımdan hareketle, Türkiye özelinde 1990'ların başında itibaren artan türbanlı sayısına paralel olarak kamusal alanda kadınların sayısının/oranının artması sonucu görülmelidir. Bunu da tersten okursak: Türkiye'de 1990'ların başından bu yana kamusal alanda kadınların oranı düşüyorsa, türbanın kadınların kamusal alana çıkmasında bir araç olmadığı sonucuna varabiliriz. İşte izleyen bölümde bu iki varsayım üzerinden türban taraftarı sav sorgulanacak ve ardından laikliğin temel belirleyici ilkelerinden olduğu Türkiye'nin modernleşme sürecinin ulaştığı nokta, demokratikleşme düzeyi açısından komşu Müslüman ülkeler ile karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

TÜRBAN VE KADINLARIN KAMUSAL ALANDAKİ YERİ

Suriye hariç Kuveyt ve Suudi Arabistan geleneksel teokratik toplumsal-siyasal yapıya sahipken, İran 'modern' teokratik yapıya sahiptir. Türkiye ile karşılaştırılacak bu ülkeler arasındaki temel farklılıklardan birisi, Türkiye'nin Bağımsızlık Savaşı sonrasında modernleşme çabalarını laiklik ilkesi üzerinden gerçekleştirmesidir. Karşılaştırma iki aşamada yapılacaktır: Birinci aşamada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) çerçevesinde derlenip rakamlara dönüştürülen veriler temel alınarak ülkeler karşılaştırılacaktır. Bu aşamada önce UNDP'nin "Cinslerle İlgili Gelişmişlik Endeksi" (Gender-related Development Index – CGE) çerçevesinde kadının bu ülkelerdeki yeri anlaşılmasına çalışılacaktır. Ardından konuyu biraz daha detaylı incelemek için "Ekonomik Faaliyette Kadın" ve "Kadın ve Siyasal Katılım" verileri değerlendirilecektir. İkinci aşamada ise, önce UNDP'nin verileri ('siyasal sistemin demokratikliği' ile 'sivil toplum') üzerinden ülkelerin/toplumların siyasal/demokratikleşme düzeyleri karşılaştırılacaktır. Son bölümde ise, bu ülkelerin demokratikleşme düzeylerinin bu istatistiklerde görünen/görünmeyen özellikleri incelenecektir.

Tablo-1'de UNDP'nin 'Cinslerle İlgili Gelişmişlik Endeksi' (CGE) 1992 ile 2004 verileri karşılaştırmalı olarak verilmiştir. CGE hesaplanmasında her iki cinsin sırasıyla 'doğumdan itibaren ortalama beklenen ömür', 'yetişkin okuma-yazma oranı', 'birleştirilmiş ilk, orta ve koleje kayıtlılık oranı' ile her iki cinsin '(Satın Alma Gücü/SAG açısından)

kişi başına milli gelir' verileri kullanılarak, ülkeler arasında karşılaştırma yapmamıza olanak tanıyacak CGE değeri hesaplanmaktadır.

Tablo 1: Cinslerle İlgili Gelişmişlik Endeksi (CGE) 2004, 1992

Ülke	CGE sıralaması		Doğumdan itibaren beklenen ömür Yıl		Okur yazarlık oranı %				Birleştirilmiş ilk, orta ve koleje kayıtlı oranı %		Kişi Başına Tahmini Gelir (SAG) USS			
					Kadın		Erkek		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
	2004	1992	2004	2004	2004	1992	2004	2004	2004	2004	2004	1992	2004	
Türkiye	71	45	71.3	66.6	79.6	70,1	95.3	63	75	4.038	2.84	30,2	11.408	
Kuveyt	31	51	79.7	75.4	91.0	72,9	94.4	79	69	9.623	2.68	18,4	25.847	
İran	74	66	72.3	69.2	70.4	55,0	83.5	70	74	4.122	2.62	14,9	10.830	
Suriye	82	72	75.4	71.8	73.6	51,6	86.0	60	65	1.794	3.02	11,3	5.402	
S.Arabistan	72	81	74.2	70.3	69.3	46,3	87.1	58	59	3.486	6.48	5,3	22.617	

(Kaynak: Human Development Index (HDI) 2006, table-24, sh.363-366 ve HDI 1995).

CGE'nin 2004 sıralamasına baktığımızda Türkiye'nin Kuveyt'in oldukça gerisinde olduğunu görmekteyiz. Ancak 2004 verilerini, hemen yan sütundaki 1992 CGE verileri ile karşılaştırdığımızda, 1990'ların başından beri kadın açısından Türkiye'de gerileme olduğu anlaşılmaktadır. Bunun olası nedenlerini şimdilik bir kenara bırakırsak, bu çalışmada sorgulanan varsayımın, yani türban taraftarı savın doğrulanmadığını görmekteyiz. Diğer bir deyişle, türban kullanımının arttığı 1990'ların başından bu yana kadının kamusal alana katılımında bir artış olmamış, aksine bir düşüş olmuştur, çünkü cinsler arasındaki eşitsizlik artmıştır. Cinsler arasındaki eşitsizliğin artması ya da kadının kamusal alanda daha düşük oranda temsil edilmesinin nedenlerini başka yerde aramak gereği doğmaktadır. Bu nedenleri araştırırken, ilk olarak bu dönemde uygulanan toplumsal, siyasal ve iktisadi politikalar sorgulanabilir.

Cinsler arasındaki eşitsizliğin artmasının nedenlerine gelince, türbanın yasaklanması değil, 1980'lerin başından itibaren uygulanan ve 1990'larda doruğa çıkan toplumsal, siyasal ve iktisadi yeniden yapılanma, yani neo-liberal 'kamusal' politikaların etkisi araştırılmalıdır. Ayrıca bu politikaları uygulayan siyasal partilerin siyasi yelpazedeki konumları konunun sınırlanması dolayısıyla bir kenara bırakılırsa, komşu Müslüman ülkelerde cinsler arasındaki eşitsizliğin düşmesi veya kadının kamusal alanda görece olarak daha yüksek oranda temsil edilmesi durumu da açıklanması gereken bir olgudur. Bu dönem Türkiye

açısından neo-liberal politikaların acımasız biçimde uygulandığı zamana denk gelirken, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi ülkeler açısından ise, ‘körfez krizi’ dolayısıyla gözlerin Orta Doğu’ya çevrildiği ve kaçınılmaz siyasal ve toplumsal değişimlerin başlatılmak zorunda kaldığı dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’de laiklik karşıtı partilerin azımsanmayacak bir süre, özellikle yerel yönetimlerde olmak üzere, iktidarda oldukları zaman dilimidir. Laiklik karşıtı siyasal hareketin yükselişi ile paralel, türbanlı sayısında gözle görülür ciddi artış yaşanmıştır. İşte türbana atfedilen, ‘kadına kamusal alana çıkma olanağı sunması’ savının burada doğrulanmadığını ileri sürmek mümkün olmaktadır, çünkü Türkiye’de kamusal alandaki kadın sayısında artış gerçekleşmiştir. Bu çıkarım, Tablo-2’deki 1990’ı 100 alan sütündeki rakamlarla da teyit edilmektedir.

Tablo 2’de verilen ‘Ekonomik Faaliyette Kadın’ verileri, kadın-erkek eşitsizliği sorununu biraz daha detaylı incelememize olanak vermektedir. Ancak UNDP raporlarında incelemeye esas alınan ülkelere Türkiye dışında detaylı istatistikler mevcut değildir. Yani, Kuveyt, İran, Suriye ve S.Arabistan’da tarım, endüstri ve hizmet sektörlerinde çalışan kadınlara ilişkin istatistikler mevcut değildir. Bu yüzden sadece 1990’ı 100 alıp 2003 yılındaki durumu gösteren rakamları değerlendirmekle yetinmek zorunda kalmaktayız. Yukarıdaki karşılaştırmalarda olduğu gibi, 1990 ile 2003 arasında Türkiye’de 100’den 81’e düşüş olduğu, diğer ülkelerde ise, yukarıda açıklanan gerekçe ile olsa gerek, bir yükseliş olduğu görülmektedir. Türkiye’nin aksine diğer ülkelere ilişkin detaylı istatistiklerin mevcut olmaması, bu yükselişe şüphe ile yaklaşma gereğini doğurmaktadır. Kadının kamusal alandaki gerçek yerini, siyasal alanda ne oranda temsil edilebildiğini inceleyerek görmek mümkündür.

Tablo 2: Ekonomik Faaliyette Kadın

Ülke	Ekonomik faaliyette kadın			Tarım		Endüstri		Hizmet	
	Oran %	Endeks (1990=100)	Kadınların erkeklere oranı	Kadınlar 1995-2003	Erkekler 1995-2003	Kadınlar 1995-2003	Erkekler 1995-2003	Kadınlar 1995-2003	Erkekler 1995-2003
Türkiye	27.8	81	36	56	24	15	28	29	48
Kuveyt	48.0	138	56						
İran	37.2	173	50						
Suriye	38.0	133	44						
S.Arabistan	17.3	116	22						

(Kaynak: Human Development Index 2006, table-27, sh.375-378)

Kadınların siyasal alandaki yerini Tablo-3'deki veriler üzerinden karşılaştırmak mümkündür. Tablo 3'e göre, kadınlar seçme-seçilme hakkını ilk olarak Türkiye'de elde etmiş; Kuveyt ve Suudi Arabistan'da ise hala sahip değiller. Parlamentolardaki kadın sayılarına bakıldığında, otoriter rejime sahip Suriye'de oran görece yüksek, Türkiye ise görece İran'dan iyi durumda olduğunu görmekteyiz.

Tablo 3: Kadın ve Siyasal Katılım

Ülke	Kadınların seçme hakkını aldığı yıl	Parlamentoda kadın sayısı
Türkiye	1930	9,1*
Kuveyt	Yok	yok
İran	1963	3,4
Suriye	1949, 1953	10,4
S.Arabistan	yok	yok

* 2007 genel seçimleri sonuçlarına göre.

(Kaynak: HDI 2006, table-1.2, s. 42-45)

Kadının toplumsal, siyasal ve iktisadi alandaki yerini karşılaştırmalı olarak inceledikten sonra izleyen bölümde, bu ülkelerin siyasal sistemlerinin demokratikleşme düzeyleri değerlendirilecektir. Değerlendirme bir yandan bütün eksikliklerine rağmen laikliğin temel belirleyici ilkelereinden olduğu Türkiye demokrasisinin gelişmişlik düzeyini karşılaştırmalı olarak görmemize olanak tanıyacaktır. Değerlendirme diğer yandan ise, şeriat kurallarının geçerli olduğu ülkelerde demokrasinin ne kadar gelişebildiğini görmemize olanak tanıyacaktır. Bu değerlendirme üzerinden, laikliğe muhalif siyasal partilerin duruşlarını demokrasi çerçevesinde savunanların savları sorgulanacaktır. Diğer bir deyişle, laiklik karşı partilerin ideallerindeki İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin siyasal sistemlerini demokrasi bağlamında değerlendirmek onların demokrasiyi ne kadar geliştirebilecekleri (veya ne kadar geriye götürebilecekleri) veya ne kadar geliştirmek istedikleri konusundaki düşüncelerini bir nebze olsun sorgulamamıza olanak taşıyacaktır. Komşu Müslüman ülkelerle yapılacak bu karşılaştırma asıl olarak, çalışmanın ilk bölümünde aktarılan laikliği kendisine belirleyici ilke olarak alan 1919 Türkiye modernleşme hareketinin demokrasinin gelişmesi çerçevesinde hangi düzeye vardığını da görmeye yardımcı olacağı konusundaki varsayımımızdır.

LAİKLİĞİN DEMOKRATİKLEŞME ÜZERİNDEKİ OLASI ETKİLERİ

Demokrasi uzun yıllardır kelime anlamının ('demos'/halkın 'kratos'/yönetiminin) ötesinde göstergelerle değerlendirilen bir kavram olagelmıştır. Halk/ulus yönetiminin kavramsal içeriğinin doldurulduğunun göstergesi olarak, artık yönetenlerin seçimlerle göreve gelmesi dışındaki kriterler esas alınmaktadır. Bu kriterlerin başında, ülkedeki düşünce özgürlüğü, örgütlenme hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerin hukuk devleti çerçevesinde güvence altına alınmış olması gelmektedir. Bu haklar ve özgürlükler yeterince güvence altına alınmamışsa, vatandaşlar veya halk adına yönetime aday olmada veya vatandaşların önüne farklı tercihlerin çıkmasında sorunların olduğunun göstergesi olarak alınabilir bir durum var demektir. Bağımsız/özgür bilgi akışında kısıtlamaların olması, vatandaşların yöneticilerinin ülkeyi nasıl yönettikleri konusunda eksik bilgi sahibi olması sonucunu doğurarak seçimlerde verecekleri kararları olumsuz etkileyebilir. Benzer şekilde, sivil toplum kuruluşlarının ve günümüzde hayli yıpranmış olsalar da halk adına yönetime aday kurumlar olan siyasal partilerin varlıkları demokrasinin olmazsa olmaz koşulları olarak ele alınmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşlarının varlıkları (veya gelişmişlik düzeyleri), siyasal partilerin gerçekte ne anlam ifade ettikleri konusunda ipuçları verdiği için demokrasi çerçevesinde özellikle incelenmesi gerekmektedir, çünkü bir çok ülkede 'danışıklı partilerin' varlığına izin verilmekte, gerçekte ise bu partiler halkın önüne konan gerçek tercihler olarak görülmemektedir. Kısaca demokrasi, aslında uzun zamandır algılanageldiği gibi, sadece seçimlerin yapıldığı ve iktidarın seçimler aracılığıyla belirlendiği göstergelerle varlığı/yokluğu/düzeyi ölçülen bir yönetim biçimi değil, yukarıda sadece bir kısmını saydığımız göstergeler ile düzeyi değerlendirilen bir yönetim biçimidir. İşte izleyen bölümde, Türkiye ile Kuveyt, İran, Suriye ve Suudi Arabistan'ın demokratikleşme düzeyleri, UNDP'nin çeşitli kavramsal veriler kullanarak oluşturduğu "Siyasal Sistemin Demokratikliği" tablosu çerçevesinde belli oranda da olsa karşılaştırmaya olanak verdiği varsayımından hareketle, değerlendirilecektir.

Laiklik ve Demokratikleşme Düzeyi

Çalışma bu bölümde şu varsayıma dayanmaktadır: Din-devlet işlerinin birbirinden ayrılması, daha demokratik, günün/zamanın koşulları-

na daha uygun bir siyasal/kurumsal yapının oluşmasına/oluşturulabilmesine ortam hazırlama gizilgücünü taşımaktadır, çünkü hem toplum içinde dinler/mezhepler arası iktidar olma savaşını önemli oranda ortadan kaldıracaktır, hem de siyasal/toplumsal kurumların/kuralların durağan olmasının önündeki engellerin kaldırılması olanağını sunacaktır. Bu varsayımdan hareketle, bu kısımda önce UNDP raporları ışığında, komşu Müslüman ülkeler ile Türkiye'nin demokratikleşme düzeyleri karşılaştırılacaktır. Ardından ülkelerin temel siyasal kurumları ince lenerek, bu ülkelerin siyasal sistemleri veya demokratikleşme düzeyleri değerlendirilecektir. Okuyucunun, Türkiye hakkında bu temel bilgilere sahip olduğu varsayılarak bu kısımda Türkiye'ye ayrıca değinilmeyecektir.

Kurumların/kuralların dini kurallara dayandırılması, onlara değişmeyen/değiştirilemeyecek bir özellik kazandıracaktır. Dini kurallar, doğaları gereği zamanla/şartlarla sınırlı yapılar değildirler. Şartların değişmesi, onların da değişmesi gereğini doğurmaz/akla getirmez. Dini kurallar temel olarak insanların 'öte dünya' için hazırlanmasını emreder. Diğer bir deyişle, yaşadığımız/yeril dünya için daha iyiyi arama çabası dini kuralların mantığına aykırıdır. Kısaca, dini kurallar durağan yapıdadırlar, yani gelişmeye açık değildirler ve sadece dışarıdan zorlama eklemeler ile şartlara bir derece de olsa uyum sağlama durumuna getirilmeye çalışılabilirler.

Demokratikleşme açısından konuya yaklaşıldığında, dini temele oturtulan kurumların/kuralların demokrasinin gelişmesine engel olacakları ileri sürülebilir. Demokrasi, iktidarın kaynağını öte dünyadan alıp, halka/ulusa indirmiştir; yani özünde laikdir. Demokrasinin ayrıca, bir ideal olduğunu ileri sürmek mümkündür, çünkü daha iyiye, daha güzele daha yüksek bir düzeye ulaşma çabasına uygun ortam sunar. Varolan kurumsal yapının ve kuralların, toplumsal, siyasal ve iktisadi sorunlar/şartlar çerçevesinde uzlaşılarak geliştirilmesine olanak tanıyan bir yönetim biçimidir. İşte bu yönetim biçiminin, demokrasinin, önceli/olmazsa olmaz koşulu, laik/seküler yapıdır. İzleyen bölümdeki inceleme, laik yapıyı kendisine belirleyici ilke olarak almış olan Türkiye modernleşmesinin demokratikleşme çerçevesinde ulaştığı düzeyi karşılaştırmalı olarak görmemize olanak tanıyacaktır.

Tablo 4, 'Siyasal Sistemin Demokratikliği', beş değer içermektedir: 'Siyasal toplum', 'bireysel özgürlükler', 'siyasal haklar', 'basın-yayın özgürlüğü' ve 'hesap sorma-hesap verebilirlik' ('Örnek ülke' olarak da Norveç en alt satıra konmuştur).

Tablo 4: Siyasal Sistemin Demokratikliği

Ülke	Demokrasi				
	Siyasal Toplum Skoru 2000 (-10 - +10)	Bireysel Özgürlükler (7 - 1)	Siyasal Haklar (7 - 1)	Basın-Yayın Özgürlüğü (100-10)	Hesap sorma ve Hesap verebilirlik 2000-2001 -2,50 - +2,50
Türkiye	7	5	4	58	-0,55
Kuveyt	-7	5	4	48	0,08
İran	3	6	6	72	-0,36
Suriye	-7	7	7	71	-1,40
S.Arabistan	-10	7	7	92	-1,07
Norveç	10	1	1	5	1,58

(Kaynak: HDI 2002, table-A1.1, s.38-41)

‘Siyasal toplum’ sütununda ülkelerin siyasal toplumlarının gelişmişlik düzeyleri (+) 10 (en iyi) ile (-) 10 (en kötü) arasında rakamlara dönüştürülmüştür. Bu sütunda karşılaştırılan ülkeler arasında en gelişmiş siyasal topluma sahip ülke Türkiye’dir. Zaten Türkiye (+7) dışında sadece İran (+) 3’te, diğerleri negatiftedirler; S.Arabistan ise, (-) 10’dadır. ‘Bireysel özgürlükler’ ve ‘siyasal haklar’ açısından Türkiye yine görece iyi durumdadır. Ancak ‘basın-yayın özgürlüğü’ ile ‘hesap sorma/verme’ açısından Türkiye Kuveyt’in gerisine düşmektedir. Sonuç olarak, aşağıda daha detaylı gösterileceği gibi demokrasi/siyasal toplumun gelişmişliği açısından Türkiye’nin komşu Müslüman toplumlardan hayli ileride olduğunu ileri sürmemiz mümkün görünmektedir. Bu verilere ek olarak sivil toplum verilerine de bakılabilir.

Benzer durum, UNDP’nin ‘Sivil Toplum’ istatistiklerini içeren Tablo 5’de de görülmektedir.

Tablo 5: Sivil Toplum

Ülke	Sendika üyesi (Tarım-dışı iş-gücü içindeki oran) 1995	Hükümet-dışı örgütler 2000
Türkiye	22	1.420
Kuveyt	-	499
İran	-	1
Suriye	-	361
S.Arabistan	-	688

(Kaynak: HDI 2006, table-1.2, s.42-45.)

İlk sütündeki sendika üyesi işçi oranları verilmek istenmiş ama, sadece Türkiye'nin rakamları verilebilmiştir, çünkü diğer ülkelere ilişkin veriler, aşağıda da değinileceği gibi, böyle bir örgütlenme hakkı maalesef olmadığından, yoktur. Diğer bir deyişle, dördüncü/son sütunu –hükümet/devlet dışı örgütler- göz önüne alarak, sendikalara izin verilmediği varsayılabilir. Burada sendikaların varlığının, demokratikleşme düzeyinin en önemli göstergelerinden biri olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Liberal demokrasinin en önemli göstergelerinden biri olan sivil toplum örgütlerinin Türkiye ile karşılaştırmalı olarak bu ülkelerde hayli az olduğu; İran'da ise olmadığı görülmektedir. Kısaca, demokratikleşme düzeyi çerçevesinde Türkiye ile petrol zengini Kuveyt, İran, Suriye ve Suudi Arabistan arasında bariz bir gelişmişlik farkının bulunduğunu ileri sürmek mümkündür. UNDP istatistiklerine girmeyen alanların çok kısa özetleneceği izleyen bölümde aradaki gelişmişlik farkının düzeyi daha açık olarak görülebilir.

Kuweyt

Kuweyt'in yönetim biçimi, anayasal monarşidir (kalıtsal anayasal emirlik). 1986 yılında kabineyi eleştiren Meclis (Majlis al-Umma) kapatılmış,³³ ancak 1993 yılında tekrar açılmasına izin verilmiş. Meclis 50 üyeden oluşmaktadır. Seçimler 4 yılda bir yapılır. Son seçim Haziran 2006'da yapılmış. Kadınlar oy hakkına ancak 16 Mayıs 2005'de kavuşmuşlardır.

Kabine, başbakan tarafından atanır, emir tarafından onaylanır. Emir soy esasına göre göreve gelir. Bakanların büyük çoğunluğunun soyadı 'al-Sabah'tır; yani emir soyundan gelmektedirler.

Siyasal parti gibi hareket eden bazı gruplar bulunmaktadır: kabile grupları, tüccarlar, Şii aktivistler, İslamcılar ve laik liberaller.³⁴ Kısaca, yukarıda karşılaştırılan UNDP verileri çerçevesinde olumlu görünen Kuweyt'in demokratikleşme düzeyinin oldukça düşük olduğunu ileri sürmek mümkündür, çünkü modern demokratik yönetimin seçimle oluşan yasama organı, yasama organına karşı sorumlu siyasal yürütme ve siyasal partiler gibi kurumlar mevcut değildir.

³³ Keesing's Record of World Events

³⁴ Kuweyt: http://www.theodora.com/wfbcurrent/kuwait/kuwait_government.html, 5 Temmuz 2007.

İran

İran karşılaştırmaya esas aldığımız ülkeler arasında, ilk bakışta, seçimler çerçevesinde Türkiye'den sonra en gelişmiş ülke izlenimini vermektedir. Bu görüntünün aksine İran'ın 'modern' teokratik yapısının demokratikleşme düzeyini gerçekte sıfıra indirgediğini ileri sürmek mümkündür. Bunun nedeni, Dini liderin (*Rahbare Ebgeleb*, Devrim Lideri (*Maghare Rahbari*), İran siyasal sisteminde en üst dini ve siyasi lider, yani seçimle gelen cumhurbaşkanının da üstünde yer almasıdır. Rehber, anayasaya göre, iç ve dış politikalar konusunda son sözü söyler. Orduyu ve İslami Devrim Koruyucuları Birliklerini kontrol eder. Uzmanlar Meclisi tarafından seçilir. Kısaca, doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından seçilmeyen bir kişi siyasal sistemin en etkili/güçlü kişisi konumundadır.

Cumhurbaşkanı, hükümetin başıdır. Başbakanlık kurumu 1989 yılında kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı, devlet başkanı değildir; ancak, klasik olarak devlet başkanları tarafından yerine getirilen büyükelçileri kabul etmek gibi işlevleri yerine getirir. Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilir ancak adaylar, Koruyucular Kurulu'nun ön elemesine tabi tutulur. Yani cumhurbaşkanı adaylarını Koruyucular Kurulu belirler. Adaylık şartları arasında, erkek olmak, Müslüman olmak, 25-75 yaş arasında olmak ve tanınmış siyasi biri olmak bulunmaktadır. 1997 seçiminde 238 başvuru arasından sadece 4'üne Koruyucular Kurulu tarafından onay verilmiştir. Seçimi kazanmak için basit çoğunluk yeterlidir. Cumhurbaşkanı, 4 yıl için seçilir; ikinci defa aday olunabilir. Cumhurbaşkanı seçiminde demokrasi çerçevesinde ciddi kısıtlamalar olduğunu ileri sürebiliriz, çünkü halkın önüne çıkan adaylar halkla/seçimle bağlantılı olmayan bir kurul tarafından belirlenmektedir.

Cumhurbaşkanı, hükümet üyelerini Meclis'e önerir; bakanları görevden alabilir. Meclis'e yasa tasarıları sunar; Meclis'in kabul ettiği yasa önerileri cumhurbaşkanı onaylayıncaya kadar yürürlüğe giremez.

İran siyasal sisteminin diğer bir önemli kurumu, 12 üyeden oluşan *Koruyucular Kurulu*'dur. Üyelerin 6'sı imamlar arasından dini lider tarafından atanır; kalan altı üye ise, (dini lider tarafından atanan) yargı başkanı tarafından, hukukun farklı alanlarında uzmanlaşan kişiler arasından önerilir ve Meclis tarafından atanır. Üyelerinin 1/2'si 3 yılda bir değişir. Dini lider, Kurul'un dini üyelerini görevden alabilir.

Uzmanlar Meclisi, 86 mücahitten³⁵ oluşur. Üyelerini, dini lider gözetler-denetler. 8 yıl için halk tarafından seçilirler. Uzmanlar Meclisi, yılda en az ikişer gündün üzere iki kez toplanır. Kurul'un toplantıları, toplantı tutanakları ve raporları sadece dini lidere açıktır; yani gizlidir.

Meclis'in, Koruyucular Kurulu dışında hiçbir hukuki statüsü olmadığı savunulmaktadır. Koruyucular Kurulu, yasamaya ilişkin yetkilerle donatılmıştır. Meclis'de hazırlanan bütün yasa teklifleri Koruyucular Kurulu tarafından gözden geçirilir ve onaylanır. Kurul, Meclis'in kabul ettiği yasaları veto etme yetkisine/gücüne sahiptir. Kanunları, İslami kurallara ya da anayasaya aykırı bularak hükümsüz kılabilir. Ayrıca, Kurulca kabul edilmeyen tasarıları, Meclis'e geri gönderebilir. Eğer Meclis ve Kurul anlaşamazlarsa, tasarı Uzlaştırma Kurulu'na³⁶ gönderilir. Burada, seçimle oluşan meclis/yasama organı üzerinde bir güçten bahsedebiliriz ki, halkın yönetimi olan demokrasi yönetim biçiminin temel işleyiş mantığına aykırı bir durum ile karşı karşıyayız.

Koruyucular Kurulu aynı zamanda anayasa mahkemesi işlevlerini de yerine getirir. Anayasayı yorumlama yetkisi (2/3 oran ile), Kurul'dadır. Seçimlere ilişkin önemli görevleri de bulunmaktadır. Bütün milletvekili adayları, cumhurbaşkanı ve Uzmanlar Meclisi adayları Koruyucular Kurulu tarafından onaylanmaktadır.

İran yasama organının resmi adı, 1989 yılında İslami Danışma Meclisi olarak değiştirilmiştir. Meclis, 290 üyeden oluşmaktadır. Seçimler, 4 yılda bir yapılmaktadır. Dini yönetim sistemine muhalefet etmemek şartıyla, siyasal parti çalışmalarına izin verilmektedir. 223 kayıtlı siyasal parti, dernek ve örgütün olduğu belirtilmektedir. 2004 seçim sonuçlarına göre, Meclis'de sandalye dağılımı şöyledir: Muhafazakarlar 156 üye (%54), reformcular 39 üye (%13), bağımsızlar 31 üye (%11) ve ikinci turda seçilenler 59 üye (%18,6).³⁷

İran'ın siyasal sistemi/devlet biçimi, teokratik yapı üzerine inşa edilirken, demokratik ülkelerin geliştirdiği seçim yöntemleri de sisteme eklenmiştir. Modern anlamda seçimlerden söz etmek mümkünken,

³⁵ Mücahid, İslami konularda uzman olan, İslami avukat ya da alim. İctihad yapabilen kişi. Müctahid demek, teolojik olarak İslami kelimeler veya ilahiyat konusunda doktora yapmaya benzetiliyor; ya da hukuksal olarak yüksek yargıç düzeyine çıkmış olmak anlamına geliyor. (http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Iran)

³⁶ Uzlaştırma Kurulu üyeleri dini lider tarafından atanır. Uzlaştırma Kurulu ayrıca dini lidere danışmanlık da yapar.

³⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Iran, 5 Temmuz 2007.

modern anlamda demokrasiden bahsetmek mümkün gözükmemektedir, çünkü yukarıda kısaca sayılan demokrasinin günümüzdeki göstergelerine İran’da rastlanmamaktadır. İran’da ne sivil toplum kuruluşlarının varlığına ne de halkın önüne teokratik yapı dışında tercih sunacak partilere izin verilmemektedir. Aksine partilerin hareket alanları, ‘dini yönetim sistemi’ ile sınırlanmıştır. İran yönetim biçiminin demokrasi ile bağdaşmadığının en önemli gerekçesi, siyasal sistem içinde asıl gücün seçilmişlerde değil, atanmışlarda olmasıdır. Asıl önemli olan ise, egemen olan halk değildir; egemen olan dindir. Son olarak, İran’ın siyasal sisteminin totaliter bir yönetim biçimi olduğunu ileri sürebiliriz.

Suriye

Suriye’nin rejimini de demokratik olarak tanımlamak olanaklı görünmüyor. 1970 yılında kansız bir darbe ile iktidara gelen Hafız Esad, 2000 yılında vefatına kadar devlet başkanı olarak iktidarda kalmıştır. Ardından oğlu Beşar Esad yerine geçmiştir.³⁸

1973 Anayasasına göre Suriye bir cumhuriyettir. Yürütme, kabine ve cumhurbaşkanından oluşur; 250 üyeli tek bir yasama organı vardır. Cumhurbaşkanı, yasama organının da mutabık olduğu, Ba’ti (Renaissance) Partisi³⁹ ‘yönetim kurulunca’ önerilir ve referandum ile seçilir. Bu referandumlarda, önce baba, baba ölünce de oğlu seçilmiştir. Pratikte, güç başkanın ve çevresindeki kurumlarda/kişilerde yoğunlaşmıştır. Başkan, tipik olarak günlük yönetim ve ekonomik politikalarla ilgilenirken, savunma ve dış ilişkiler gibi ‘hassas’ konular cumhurbaşkanının/başkanın kontrolündedir. Bazı yorumculara göre, Suriye rejimi siyasal gücün cumhurbaşkanında olduğu askeri bir yönetim altında bir cumhuriyet yönetim biçimidir. Ancak, Suriye siyasal sistemini oluşturan kurumsal yapıdan ziyade toplumsal/dinsel/mezhepsel faktörler arasındaki ilişkilere dayandıranlar da vardır.⁴⁰

³⁸ Prados and Sharp, s.5, 2005, <http://fpc.state.gov/documents/organization/42483.pdf>.

³⁹ Suriye Ba’ti Partisi, 1963 yılında iktidara gelmiştir. İdeolojisi, sosyalist ve Arap milliyetçiliği üzerine kurulmuştur. İki milyon üyesi bulunmaktadır. Suriye’deki diğer partileri de içinde barındıran Milli İlerleme Cephesi’nin (The National Progressive Front) ana partisidir (Prados ve Sharp 2005: 8). Diğer partilerin hiçbiri gerçek muhalefet olarak değerlendirilmiyor (Keesing’s Record of World Events). 1998 ve 2002 seçimlerinde 250 üyeli yasama organının 167’sini kazanmıştır. Ancak yasama organı, etkin güçten yoksun, daha çok danışma kurulu gibi olduğu ileri sürülmektedir. Suriye Anayasasında Ba’ti Partisi’nin önder rolünü belirtilmiştir. Ba’ti rejime siyasal meşruiyet sağlamaktadır. Ba’ti Partisi’nin devrilmesi/gitmesi durumunda ülkeyi yönetecek başka bir kurum/kişinin çıkmasının çok güç olduğunu savunanlar bulunmaktadır. (Prados ve Sharp 2005: 8-9).

⁴⁰ Prados and Sharp, *a.k.*, s. 7

Suudi Arabistan

Suudi Arabistan siyasal sisteminin merkezinde Suudi krallığı yer almaktadır. 1992’de kabul edilen ‘anayasa/temel yasaya’ göre, Suudi Arabistan ilk kral Abdül Aziz Al-Suud’un (erkek) çocukları ve torunları tarafından yönetilen bir krallıktır. Krallık, Şer’i kurallara göre yönetilir.

Suudi Arabistan’da siyasal partiler olmadığı gibi, genel seçimler de yoktur. 2005 yılından bu yana sadece yerel yönetimler için seçimler yapılmaktadır, ancak siyasal partilerin seçimlere katılmalarına izin verilmemektedir. Kralın gücü, teorik olarak Şer’i kurallar ve Suudi geleneklerle sınırlıdır. Kralın, Suudi ailesinin, dini liderlerin (imamların) ve Suudi toplumundaki diğer öğelerin uzlaşmasını sağlaması gerekliliğinden bahsedilmektedir.

Bakanlar kurulu, 1953’den beri vardır. Bakanlar kurulu kral tarafından atanır ve krala karşı sorumludur. Ulusal yasama, bakanlar kurulunca yapılır; krallık buyruklarıyla onaylanmalı ve (muhafazakar) Şer’i hukukla uyumlu olmalıdır.

Danışma meclisi niteliğindeki Şura Meclisi (Majlis as-Shura), 150 üyelidir. Üyeler ve başkanı, kral tarafından dört yıllık bir süre için atanırlar. Üyeler arasında kadın bulunmamaktadır.

Suudi Arabistan’da ne siyasal partilerin ne de sendikaların kurulmasına izin verilmektedir. 1990’larda Arap Sosyalist Hareket Partisi ile Suudi Arabistan Komünist Partisi yasaklanmış; parti üyeleri siyasal faaliyetlerine devam etmeyecekleri sözünü verince serbest bırakılmışlardır. Şu an için sadece yasal olmayan Suudi Arabistan Yeşil Partisi bulunmaktadır.⁴¹

Kısaca, Suudi Arabistan’ın devlet biçimine monarşi, rejimine de dini kurallara dayalı mutlak monarşi diyebiliriz. Yukarıda da aktarıldığı gibi, kralın yetkilerini sınırlayan dar ve geniş anlamda bir anayasa yoktur. Seçimlerle oluşan bir yasama organının olmayışı da, diğer bir gerekçedir. Mutlak monarşinin hüküm sürdüğü bir ülkede, hele de günümüzde, demokrasiden bahsetmek ‘abesle iştigal etmek’ten başka bir şey değildir.

Türkiye ile karşılaştığımız komşu Müslüman ülkelerin/toplumların demokratikleşme düzeylerinin oldukça düşük olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Kuveyt ve Suudi Arabistan’da demokratik yönetim

⁴¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Saudi_Arabia.

biçiminin en temel kurumu olan seçimle oluşan yasama organları yoktur. Ayrıca siyasal partilere izin verilmediği gibi, kadınların seçme seçilme hakları da yoktur. Suriye, 'soy esasına dayanan bir cumhuriyet'tir. Geriye kalan İran ise, modern seçim yöntemlerinin kullanıldığı ancak, siyasal gücün seçilenlerde değil atananlarda olduğu bir sisteme sahiptir; ayrıca, egemen halk değil, dindir. Türkiye'nin demokratikleşme düzeyinin bu ülkelerden çok ileride olduğunu ileri sürmek hiç de abartılı olmayacaktır. Türkiye'nin demokratikleşme düzeyinin gelişmesinde, modernleşme hareketinin temel belirleyeni olan laiklik ilkesinin etkisinin büyük olduğunu varsaymak mümkündür. Zira 1919 sonrasında Türkiye ile bu ülkeler arasındaki temel farklılık laiklik olagelmıştır.

SONUÇ YERİNE

Ulusal Kurtuluş Savaşımızın önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün Söylev'deki değerlendirmelerinin incelenmesinin de gösterdiği gibi, Türkiye'nin modernleşmesinin gerektirdikleri/ön-koşulları, laikliğin benimsenişinin gerekçeleri olmuştur. Bunların başında, egemenliğin ulusa ait olduğunun önündeki engellerin kaldırılması gelmiştir. Bunun için, koşulların da yardımıyla önce saltanata son verilmiştir. Halifelik ise, ülkede saltanat soyunun halife/dini önder sıfatı ile varlığını devam ettirmesinin, ulusal egemenliğe/modernleşme çabalarına karşı çıkanlara bir güç kaynağı sunması dolayısıyla kaldırılmıştır. Laikliği benimseyiş, Söylev'den yapılan alıntılarla da gösterildiği gibi, sadece ulusal egemenlik sorunu ile açıklanamaz. Modern devletin vatandaşlarıyla ilişkileri, bilimsel düşünme ve kadının toplumsal, siyasal ve iktisadi hayata eşit düzeyde katılmasının koşullarının hazırlanması laikliğin gerekçeleri arasında yer almıştır. Kısaca, laikliğin Ulusal Kurtuluş Savaşı ile başlatılan modernleşme sürecinde öncel koşul olarak alındığı ve sonrasındaki reformların belirleyici özelliği olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Türkiye ile türbanın kullanımının zorunlu olduğu ülkelerin UNDP verileri üzerinden karşılaştırılmasının da açıkça ortaya koyduğu gibi, kadınların kamusal alana katılımında türban bir araç olarak alınamaz. Kadınlar, türban takmak zorunda oldukları komşu Müslüman ülkelerde kamusal alanda Türk kadınından daha fazla oranda temsil edilmemektedir. Türkiye'de kadın-erkek eşitsizliği sorununda gerilemenin olduğu 1990'lardan bu yana, ki bu dönem aynı zamanda türbanlıların sayısında

önemli artışın gözleendiği ve ‘İslami kimliklerini’ ön plana çıkaran partilerin ulusal-yerel düzeyde iktidara geldikleri dönemdir, yine türban taraftarı savı doğrulamamaktadır. Gerilemenin arkasında yatan en önemli gerekçenin, türban yasağı değil, 1980’lerden beri uygulanan neo-liberal yapısal uyum politikalar olduğunun düşünülmesi mümkündür.

Laikliği modernleşme hareketinin merkezine oturtmuş Türkiye ile, komşu Müslüman ülkelerin demokratikleşme düzeylerinin UNDP verileri kullanılarak karşılaştırılması, komşularımızın demokratikleşme düzeylerinin hayli gerimizde kaldığını göstermiştir. Bu ülkelerin siyasal sistemlerinin mevcut durumlarının incelenmesi ile, gerilik daha açık biçimde ortaya çıkmıştır.

1919 ile başlayan modernleşme sürecinde demokrasinin Türkiye’de geliştiğini, bu karşılaştırmalardan da hareketle ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu, demokrasimizin sorunsuz olduğu, eksiklerinin olmadığı biçiminde yorumlanmamalıdır. Demokrasinin belli ulaşılmış/ulaşılacak, tanımlanmış bir yapı olmadığı, bilakis bir ideal olduğu ve sürekli geliştirme gizilgücü taşıdığı düşüncesinden hareketle, bu eksiklikleri laiklik ilkesi merkezli açıklamaya çalışan yaklaşımın yerinde olmayacağını ileri sürmek yanlış olmasa gerek. Zira, laikliği benimsememiş komşu Müslüman ülkelerin/toplumların demokratikleşme düzeyleri Türkiye’nin hayli gerisindedir.

KAYNAKÇA

Arsel, İlhan, “Akılcılık, Dinde Reform ve Atatürk”, içinde *Uluslararası Atatürk Konferansı*, Cilt 1 Ön Baskı, 9-13 Kasım 1981, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1981.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Söylev Cilt: 1-2*, (Basıma hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu), 17. Basım, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1987.

Feyzioğlu, Turhan, “Türk İnkılabının Temel Taşı laiklik”, içinde *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.

Kocatürk, Utku, Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.

Prados ve Sharp, <http://fpc.state.gov/documents/organization/42483.pdf>, 5 Temmuz 2007

Keesing’s Record of World Events.

Suriye:

http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/country_fact_sheets/cty_fs_SYR.html, 3 Temmuz 2007.

Kuweyt:

http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/country_fact_sheets/cty_fs_KWT.html, 3 Temmuz 2007.

Suudi Arabistan

http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/country_fact_sheets/cty_fs_SAU.html,
3 Temmuz 2007.

İran: http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/country_fact_sheets/cty_fs_IRN.html,
3 Temmuz 2007.

<http://hdr.undp.org/reports/global/2002/en/pdf/chapterone.pdf>, 3 Temmuz 2007.

HDR 2006 <http://hdr.undp.org/hdr2006/pdfs/report/HDR06-complete.pdf>, 4 Temmuz 2007.

Kuveyt: http://www.theodora.com/wfbcurrent/kuwait/kuwait_government.html,
5 Temmuz 2007.

Suudi Arabistan: http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Saudi_Arabia, 5 Temmuz 2007.

İran: http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Iran, 5 Temmuz 2007.

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ÜÇÜNCÜ YOLUN SERÜVENİ

Sosyalizm ve Liberalizm Arasında Çatallanan Yollar

Oya YAĞCI*

Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyılın ikinci yarısında sosyalizmin genel çerçevesi içinde şekillenen ve Marksizm'le demokrasi anlayışı bağlamında farklılaşan üçüncü yolun tarihsel gelişim çizgisini izlemektir.

Sosyal demokrasinin, liberalizmin özgürlükçü idealleri ile sosyalizmin eşitlikçi idealleri arasında şekillenen serüveni içinde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası şekillenen refah devleti modeli çalışmanın ana ilgi konusudur. Savaşın yol açtığı yıkımdan ve faşizmden alınan dersle Batıda kalıcı uzlaşma ve istikrar arayışının ürünü olarak ortaya çıkan refah devleti, özellikle 1980 sonrası, zamanını doldurmuş istisnai bir tarihsel an olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma ise özellikle 'yeni üçüncü yol' tartışmaları ve reform deneyimleri bağlamında refah devletinin sosyal demokrasi ideali açısından kalıcı kazanımlarını tespit etmek çabasıdır. Refah devletinin belirli bir dönemin ürünü olmaktan çok işbirliği-dayanışma ve ihtiyaç temelli bir yeniden dağıtım prensibini hayata geçirerek sosyal demokrasi felsefesinin kurumsallaşmasında oynadığı etkin rolü ve farklı ülke deneyimlerinde ortaya çıkan kazanımları ortaya koymak neo-liberalizmin iddialarına verilmesi gereken acil ve zorunlu bir cevap olarak görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Üçüncü Yol, Yeni Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasi, Revizyonist Sosyalizm, Refah Devleti.

Aydınlanma düşüncesinin barındırdığı idealler, özellikle 19. yüzyıl koşullarında üç önemli ve büyük cevapla karşılanmıştır. Liberalizm-Sosyalizm ve Muhafazakarlık, üç temel ideoloji olarak, sını kapitalizmin gelişiminin yarattığı sonuçlara da farklı tepkiler vermişlerdir. Sını kapitalizmin belki de en doğrudan sonucu, büyük ölçekli sanayi üretiminin yol açtığı fabrikalaşma olgusu ve fabrikalaşmanın sonuçlarının toplumsal yaşamda ortaya koyduğu radikal değişimlerdir. Söz konusu değişimler aynı zamanda yeni bir sınıfın doğum koşullarını hazırlamıştır: Kente göç eden yeni işgücü ordusu, fabrika karşısında varlık koşulları ortadan kalkan küçük ölçekli atölye ve işletmeler, dağılan, parçalanan üretici kesimlerin ve toplumun avantajlı olmayan kesimlerinin artan sorunları, bu sorunları gündeme taşıyan ve çözüm öneren toplumcu projelerin de gelişime yol açmıştır.

* Tiyatro eleştirmeni ve eğitmen.

Liberalizmin, tarihsel bir karşılığı olmayan, kurgusal birey algısına dayalı özgürlük anlayışına karşılık sosyalizm, toplumcu, eşitlikçi, dayanışmacı ve adalete dayalı özgürlükçü ideali ile kendi tanımlayıcı unsurlarını oluşturmuştur. Liberalizm ve sosyalizm arasında şekillenen rekabet aynı zamanda sosyal demokrasi düşüncesinin de geliştiği zemini yaratmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin kapsamına ilişkin bu rekabet, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, hem ülkeler bazında hem de ana hatlarını Marksizmin çizdiği sosyalist hareket içinde farklı rotalar izlemiştir. Bu nedenle sosyalist gelenek ve bu gelenekten filizlenen sosyal demokrasi düşüncesi kendi içinde bazı dönemselleştirmelerle ele alınmak durumundadır.

Bu çerçevede, sosyalist ideolojinin, Marx öncesi ütöplast sosyalistler, Marx ve bilimsel sosyalizm ve Marks sonrası revizyonist sosyalistler şeklinde genel bir ayırım temelinde ele alınması mümkündür. Çalışmanın konusu sosyal demokrasi ve üçüncü yol olduğundan revizyonist sosyalizmin katkısı bizim için hareket noktası olacaktır.

En basit anlatımla liberalizm ve sosyalizm gibi iki rakip ideoloji arasında üçüncü bir yol öneren ve bu nedenle üçüncü yol olarak da adlandırılan sosyal devletçi anlayış, 19. yy ortalarından itibaren gelişim gösteren reformist ya da revizyonist sosyalizmin sunduğu genel çerçeveyi izlemiştir. Bernstein (1850-1923) ve Kautsky'nin (1854-1938) düşünceleri ile şekillenen reformist süreç, çalışmanın sonraki bölümünde tarihsel üçüncü yol başlığında incelenecektir.

Üçüncü yolun gelişim çizgisi ve bugün ulaştığı teorik çerçeve belirlenirken yapılacak dönemselleştirme önemlidir. Bunun nedeni, sanayi toplumu olarak adlandırılan bir toplum modelinde şekillenen düşünsel çerçeve ve bu çerçevenin büyük ölçüde ete kemiğe büründürüldüğü refah devleti modelinde kurumsallaşan pek çok politikanın, küreselleşen bir dünyada ve sanayi sonrası toplumda, farklı değişkenleri göze alma zorunluluğudur.

Biz bu çalışmada Petras'ın dönemselleştirmesini izleyerek, üçüncü yolu tarihsel ve çağdaş üçüncü yol genel başlıkları altında ele almayı tercih ettik. Buna göre: 19. yüzyıl ortalarında Bernstein ve Kautsky ile karakteristik özelliklerini kazanan ve II. Dünya Savaşı sonuna dek teorik çerçevesini oluşturan ilk dönem tarihsel üçüncü yol olarak tanımlanmaktadır. İkinci dönem ise II. Dünya Savaşı sonrası ile 1980'lerin ortalarına dek süren refah devleti sürecidir. Üçüncü dönem olarak ele

alınacak olan çağdaş ya da yeni üçüncü yol ise küreselleşme ekseninde şekillenen ve Giddens tarafından teorik çerçevesi sunulan dönemdir. Yeni üçüncü yol büyük ölçüde refah devletinin krizine ilişkin söylem çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla yeni üçüncü yolun önerdiği 'iyimser' sosyal demokrat tezlere karşın, özellikle Maastricht gibi ekonomik bütünleşmeye yönelik uluslararası anlaşmaların, küresel ölçekte getirdiği uyum zorunluluğunu aşamadığı ve bu anlamda sosyal demokrasi açısından, neo-liberal politikalara gerçekçi bir alternatif sunmadığı gözlenmektedir.

Bu çalışma refah devletinin, sanayi sonrası toplum ve küresel ölçekte artan karşılıklı bağımlılıklar ortamında, kurumsal olarak aşılması ve radikal bir biçimde reforme edilmesi gerektiği yönündeki görüşleri paylaşmaktadır. Ancak refah devletinin aşılması koşulunu, refahın paylaşılmasından vazgeçmek ya da refah standartlarının piyasa koşullarına terk edilmiş bir asgari geçimlik sınırına dayandırılması yönündeki neo-liberal bakıştan kurtarma gereğinden yanadır. Çalışmanın temel kaygısı, yeni sağın iktisadi mantığını ifade eden neo-liberalizmin, rekabete dayalı, karamsar ve aynı ölçüde determinist küreselleşme kavrayışına karşılık, sosyal demokrasinin, dayanışmacı-eşitlikçi felsefesinden ilham alan gerçekçi ekonomik politikalarla, etkin küresel siyasetten yana bir tavır önermektir.

Söz konusu tavır açısından, Kıta Avrupası sosyal demokrasi anlayışı ile Anglo-Sakson anlayış arasındaki temel farkın ortaya konması, yeni üçüncü yolu değerlendirmek bakımından anlam taşımaktadır. Bize göre, Giddens'in üçüncü yol kavrayışı önceki dönemlerle ciddi bir farklılaşmayı içermekte, ancak refah devletinin yeniden yapılanmasına ilişkin önerileri, refah devletinin kurumsal geleneğini ve gerçek düşünsel zeminini ortaya koymak açısından önemli bulunmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, yukarıda özetlediğimiz tabloya bağlı olarak, Latin Amerika üçüncü yolu olarak nitelenen süreçler ele alınacak ve üçüncü yol geleneğine sahip olmanın yanı sıra, yeni üçüncü yolun başarılı örneği olarak da sunulan Brezilya ve İşçi Partisi deneyimi sosyal demokrasi açısından değerlendirilecektir.

Dolayısıyla, çalışmanın kapsamı, sosyal demokrasinin Kıta Avrupası'nda şekillenen ve refah devleti aşamasında ortaya çıkan 'eşitlikçi' prensipleri ile Anglo-Sakson geleneğin 'istihdam'ı önceleyen, soyut özgürlükçü hedefleri arasında çatallanan yolları ortaya koymak ve bu temel paradoks ekseninde çağdaş üçüncü yolun önerdiği politikaları değerlendirmektir.

Yol Ayrımı:

Tarihsel Üçüncü Yol ya da Revizyonist Sosyalizm

Üçüncü yol'un başlangıcı aynı zamanda bir yol ayrımının da tarihini anlatmaktadır.

Tarihsel üçüncü yol, temel olarak sınıf çelişkisini kabul eden, ancak toplumsal refah için çatışma ve devrim süreçlerini reddeden ve bu yönüyle, Ortodoks Marksizm'i revize eden (ya da Marksizm'den radikal bir kopuşu simgeleyen) Eduard Bernstein'in fikir babalığını yaptığı bir modeldir. Bernstein, Ortodoks Marksizm'in iddialarının aksine, devletin yavaş yavaş ortadan kalkacağı bir toplum tasarımına sahip değildir.¹ Sosyalizmin hedeflerini sınıf çatışması eksenli bir gelecek vizyonu ile değil, barışçı ve reformcu ilkelerle açıklamaktan yanadır. Bernstein'in sınıf savaşımı ile mesafeli yorumu, Ortodoks Marksizm'in homojen, iki sınıflı toplum algısının reddi üzerine kuruludur. Ekonomik ve toplumsal yaşamda varlığını sürdüren farklılaşmalar Marksizm'in toplumsal hareketlerde öncü rolü biçtiği özne seçiminin de sorunlu olduğu yargısını barındırmaktadır.

Bu noktadan hareketle sosyal demokrasinin gelişim çizgisini söz konusu toplumsal-siyasal özne anlayışındaki farklılık temelinde algılamak mümkündür. Özne anlayışındaki farklılaşma, kuşkusuz, öznenin içinde konumlandığı yapıyı da sorunlu hale getirmektedir. Bir yanda kendi başına işleyen bir piyasa mekanizması içinde özgürleşen birey algısıyla liberalizm, diğer yanda katı planlamacı ve toplumun belirli bir kesimine özne rolü yükleyen Marksizm, revizyonistler açısından, kapitalist sistemin ortaya çıkardığı tabloyu değerlendirmekte yetersizdir. Bernstein'in sosyal demokrasi düşüncesi ise, "piyasa ile devlet ve birey ile topluluk arasında bir dengeyi" savunmaktadır.² Bernstein'in, demokratik eşitlik hakkının toplumun tüm katmanlarına yaygınlaştırılması düşüncesi, devrim sonucu ortadan kalkacak bir devleti içermez. Aksine "devlet, her ne kadar kötü bir şey olsa da, demokratik toplumun devlet şeklinde örgütlenmesi yine de en küçük kötülüklerden biri" olarak kabul görmelidir.³ Demokrasiyi öncelikli hedef olarak

¹ Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s.158.

² Andrew Heywood, *Siyaset*, Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s.80.

³ Akt. Schmidt, A.g.e., s.158.

belirleyen Berstein, devlet toplum ilişkisine de liberal bir öz kazandırmaktadır. Buna göre, liberalizmin evrensel haklarla formüle ettiği taleplerinin, sınıfsallıktan çıkarak yaygınlaşmasına önem verilmektedir. Değişen yapı-özne ilişkisi; proletaryanın oy kullanma hakkını elde etmesi ve genel- eşit oy hakkının yaygınlaşması ile ortaya çıkan demokratik kurumsallaşmanın, devrim aleyhine bir tercih oluşturmasıyla anlam kazanmaktadır. Bernstein'a göre, Marx'ın öngörüsünün aksine, işçi sınıfının çalışma koşulları ve sosyal alanda kazandığı yeni haklar, devrimle sonuçlanan bir sürecin tersine, parlamentoda temsilin gerçekleşmesiyle ve sendikaların siyasal aktörler olarak pazarlık gücüne kavuşmasıyla şekillenen ılımlı bir demokratikleşme sürecine yol açmıştır. Bu durumda sosyal demokrasi, sınıf çatışmasının sonucunda proletaryanın devrimiyle burjuvazinin ortadan kalkma koşuluna değil, evrimci bir kurumsallaşma sürecine bağlanmaktadır.*

Tarihsel gelişim çizgisinin gösterdiği gibi, sınıflararası uzlaşmaya dayalı sosyal demokrasi anlayışı, piyasayı dışlamayan bir gelişme hedefinden yanadır. Gelişmenin nimetlerinden eşit ölçüde yararlanma şansı bulunmayan dezavantajlı kesimlerin korunmasına yönelik tercihleri, sosyal demokrasi idealinin ayırt edici yanlarını ortaya koymaktadır. Sosyal demokrasi kavramı genel olarak, sosyal güvenlik, toplumsal katılım ve yaşam şanslarının adil dağılımını ifade etmektedir. Meyer sosyal demokrasinin üç temel boyutuna işaret etmektedir ve her bir boyut sosyal demokrasinin prensiplerini oluşturan tarihsel koşullarla ilişkidir. Buna göre:⁴

“Öncelikle bu kavram demokrasinin temel kavramlarından bir tanesidir. Siyasal demokrasiyi topluma genişletme ve prosedürel hukukun tanımladığı özgürlük alanının toplumsal ve ekonomik kurumlara yaygınlaştırılması ile özgürlüğün sosyal ve ekonomik açıdan da sağlanmasını amaçlar. Dolayısıyla, kapsamlı bir siyasal programı nitelendirir ve bu yönüyle de siyasal hedefleri sosyal demokrasinin ilkeleriyle örtüşme de sosyal demokrasi programını uygulayan siyasal-toplumsal aktörlerin varlığına işaret eder. Son olarak da bir çok Avrupa ülkesinin anayasasında önemli bir rolü olduğu için devletler hukukuyla ilgili bir boyutu vardır.”

* Benzer biçimde, Alman sosyal demokrasi hareketinin liderlerinden Lasalle'ın 1862 yılında yaptığı 'işçi programı' başlıklı konuşma, liberalizmin gece bekçisi devlet anlayışını eleştirmesi, Marks'ın görüşlerinin aksine devrim fikrine mesafeli yaklaşımını ortaya koyması ve genel oyu işçinin elindeki en büyük silah olarak yorumlaması açısından aydınlatıcıdır. Tanıl Bora, *Almanya'da Sosyal Demokrasi'nin Doğuşu* (1848-1913), Sodev Yayınları, İstanbul, 2004, s.13-16.

⁴ Thomas Meyer, *Sosyal Demokrasinin Geleceği*, Sodev Yayınları, İstanbul, 2005, s.4- 5.

Meyer'in tanımında ön plana çıkan unsurlardan bir tanesi, liberalizmin kendiliğinden işleyen piyasa mekanizmasının, somut bir özne olarak insanın özgürlüğünü ve mutluluğunu sağlayıp sağlamadığı sorununa ilişkindir. Bu sorun 19. yüzyılın sancılı mücadele gündeminde de varlığını gösteren bir sorundur. Buna bağlı olarak da liberal eşitlik ilkesinin sınırları ve soyut özgürlük kavramının toplumsal gerçeklik içinde işlerlik kazanabilmesinin hangi ön koşulları gerektirdiği sorunu üzerinde durulmalıdır. Söz konusu gereklilik, revizyonistlerin teori-den çok pragmatik ve günün koşullarına ilişkin çözümler önermesi ile bağlantılıdır. Meyer'ın sosyal demokrasiyi uygulanabilir bir önermeler yığını ya da pragmatik bir program çerçevesinde yorumlaması bu açıdan önemlidir.

Reformist sosyalist tezler temelde, liberalizm ve sosyalizmi demokrasi ekseninde bir araya getiren ve sınıf çatışmasını marjinalize eden belli bir teorik çerçeveyi belirlemiştir. Bir yanda demokrasinin sosyalizme giden yolda araçsal bir uğrak olmaktan çok, amaçlanan bir hedef haline gelmesi, diğer yanda burjuva demokrasinin özgürlüğü önceleyen tercihinin adalet vurgusu ile ekonomik ve toplumsal alanlara genişletilmesi çabası, 19. yüzyılın iki karşıt ideolojisinin orta yolda buluşturulması olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla bu döneme, Giddens'in işaret ettiği gibi, hem sosyalizmin hem liberalizmin 'demokratikleşme' süreci olarak bakmak da mümkündür. Bu süreç, sosyal demokrasinin, Marxizm'i revize eden bir teori olmaktan ziyade, kendini Marksizm'den farklı bir teori olarak konumlandığını ortaya koymaktadır.

Ancak bu teorik çerçeve sosyal devleti tartışmalı bir üçüncü yol olmaktan kurtaramamıştır. Bu tartışmalara çalışmanın refah devleti bahsinde yer verilecektir. Sosyal demokrasi ya da üçüncü yolun refah devleti aşaması, hem sol önermeler ve liberal ilkeler bazında tarihsel bir uzlaşmanın hayata geçirildiği istisnai bir dönem olarak değerlendirilmekte, hem de her iki ideolojinin taraftarlarınınca eleştirilmektedir. Bu çerçevede refah devleti önceki dönemin tezlerinin büyük ölçüde ete kemiğe büründüğü gerçek bir sınanma anı olarak ele alınmaktadır.

Refah Devleti: Demokrasinin Demokratikleşmesi

Marx sonrası sosyalist düşünce geleneğinin, sınıflar arası eşitsizliklerin giderilmesini, demokratik mekanizmaların kullanılmasına ve barışçıl bir reform sürecine bağladığı görülmektedir. Bu yönüyle sos-

yal demokrasi, sosyalizmin temel toplumsal kaygılarını liberalizmin kazanımlarıyla buluşturan bir içerik sergilemektedir. Bir başka açıdan da sosyal demokrasi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası netleşen özülle, “kapitalizm içinde sosyal adaleti sağlamaya çalışan reformist bir ideoloji”⁵ olarak tanımlanmaktadır. Bu öz, refah devletinin temellendirildiği ekonomi modeli olarak Keynesyen iktisadın, kapitalizmi reforme etme niteliğinden kaynaklanmaktadır. Koray’a göre refah devleti, işçi sınıfı ve sol ideoloji için kapitalizmin meşruiyet kazanmasını sağlayan bir gelişme olmuştur.⁶

Meşruluk kazanan kapitalist sistemde hedeflenen, piyasanın etkilerinin yumuşatılması ve toplumda adil bir bölüşümün gerçekleşmesidir. Dolayısıyla, sosyal demokrasi idealinin bir yansıması olarak refah devleti:

“(S)osyal adalet ve piyasa mekanizmasını birleştiren ya da piyasa ekonomisinin sonuçlarını yumuşatan, dengeleyen bir işlev görmektedir. Bu işlev sosyal dayanışma ve uzlaşma için gereklidir. Refah devleti piyasa ekonomisini kabul etmekle birlikte, devlete piyasadan ayrı olarak ihtiyaçlar ilkesine dayalı hizmetler sunma görevi verir.”⁷

Keynesyen kalkınma modelinin toplumsal bütünleşmeyi sağlama ya yönelik kapsayıcı içeriği, refahın tüm toplumsal sınıflar tarafından paylaşılması doğrultusundadır. Bu kapsayıcılık sonucunda sınıf kavramı marjinalleşmiş ve refahın yeniden bölüşümü, sonuç eşitliği yerine fırsat eşitliği anlayışını güçlendirmiştir. Bu modelin temelinde refahın üretilmesi için büyüme olgusu yatmaktadır. Ekonomik büyüme, yatırıma harcanan artı değer, tüketime harcanandan fazla olması temel prensibine dayanır. Ekonomik büyüme hedefini tek başına piyasalar tutturamayacağı için devlet, ekonomide düzenleyici rol üstlenmektedir. Vergiler ve kamu harcamaları aracılığı ile talebi yönlendiren devlet aynı zamanda düzenli bir işgücü piyasasını da güvence altına alır. Fordist üretim ve Fordist çalışma modeli, savaş sonrası Avrupa Sosyal Demokrat Partilerini, sendikaların desteğinde refah devletinin merkezi aktörleri haline getirmiştir. Sosyal Demokrat Partiler, savaş sonrası yıkımın istikrar ve barış arayışını ön plana çıkardığı koşullarda; artan ücretler, çalışma koşullarında iyileşme, haftalık çalışma süresinin dü-

⁵ İhsan Kamalak, “Üçüncü Yol ve Sosyal Demokrasi”, *Doğu-Batı*, 2004-05, s.223.

⁶ Meryem Koray, “Sosyal Refah Devleti: Kimi için Umut Kimi için Kaygı Kaynağı”, *Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*, Ed. Aydın Cıngı, Sodev & Tüses, İstanbul, 2003, s.93.

⁷ ak, s. 103.

zenlenmesi ve sendikaların pazarlık güçlerinin artmasıyla, ulusal çıkarları gözeten bir refah hedefini benimsemişlerdir.⁸ Refah toplumunun ekonomik büyüme hedefi, Marksizm'in hayır dediği iki olguyu sosyal demokrasi hareketinin merkezine taşımıştır: Piyasa ve sınıflar arası kalıcı uzlaşma. Refah Devleti ayrıca, savaş sonrasının güçlü temalarından olan ulusal bağımsızlık ve ulusal kalkınmayı da sosyal demokrasinin kalıcı hedefleri arasına katmıştır.

Refah devleti yukarıda özetlenen gelişmeler çerçevesinde her ne kadar benzersiz bir tarihsel an (Altın Çağ) olarak yorumlansa ve 1970'lerden itibaren krizle anılsa da, bu görüşü paylaşmayan ve refah devletinin özellikle güçlü bir gelenek oluşturduğu Kıta Avrupası'ndaki sürekliliğine dikkat çeken yaklaşımlar da vardır.*

Bizce de refah devleti gelişmiş ülkelerde iki düzlemde sürekliliğini korumaktadır: birinci düzlem, toplumun ihtiyaçlar temelinde algılanmasına yönelik politikaları kurumsallaştırması, ikinci düzlem ise her ne kadar ulusal ölçeği temel alsada da "Avrupa ölçeğinde bir cemaat duygusunun gelişmesine" katkıda bulunmuş olmasıdır.⁹ Bu katkı kuşkusuz bir yönüyle dışlayıcı olsa da, Kleinman'ın işaret ettiği gibi 'iyimserlikten doğan eski tip refah benzeşmesi', işbirliği ve dayanışma yeteneğini rekabetin karşısına koyan bir etik zemin sunmaktadır.¹⁰ İhtiyaçlar ilkesinden hareket eden ve rekabete karşı işbirliğini öne çıkaran dayanışmacı tutum, çağdaş yeni sol'un, kötümserlikten doğan neo-liberal politikalar karşısındaki önerilerini şekillendirmesi açısından da anlamlıdır.

Her iki düzlemin bulunduğu ve bugün refah devleti açısından en büyük ikilem olarak varlığını koruyan unsur, eşitlik ve tam istihdam arasında belirlenen tercihlerdir. Bu açıdan ele alındığında refah devleti modeli, eşitlikçi Kıta Avrupası ile istihdamı önceleyen Anglo-Sakson

⁸ Taner Akan, "AB Çalışma İlişkilerinde Üçüncü Yol Modeli", *Toplum ve Bilim* 106, 2006, s.73.

* Bu konuda kapsamlı bir analiz, ülkelerin farklı değişkenlerle karşılaştırıldığı Thomas Meyer'ın Nicole Breyer'le ortak çalışmasının ürünü olan Sosyal Demokrasinin Geleceği adlı çalışmada bulunabilir. Thomas Meyer & Nicole Breyer, *Sosyal Demokrasinin Geleceği*, Sodev Yayınları, İstanbul, 2005. Ayrıca refah devletinin sürekliliğine vurgu yapan çalışmalar ve küresel ekonomi sürecinde refah devletinin karşı karşıya olduğu duruma ilişkin çeşitli tartışmalar için Bkz. Ayşe Buğra & Çağlar Keyder, *Sosyal Politika Yazıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

⁹ Mark Kleinman, "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim", *Sosyal Politika Yazıları*, Der. Ayşe Buğra & Çağlar Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.165.

¹⁰ ak, s.172.

anlayışı açısından değerlendirilmektedir. Her iki modelin de başarıları ve bu başarıların yol açtığı bedeller incelendiğinde, Kıta Avrupası ülkelerinde işsizlik ve enflasyonist baskılara karşın, yaşam standardını korumaya yönelik, toplumsal kesimler arasında uçurum yaratmayacak bir denge üzerinde uzlaşıldığı söylenebilir. Anglo-Amerikan modeli ise temel olarak istihdamı öncelediğinden ve asgari geçim düzeyini sağlamaya yönelik bir düzeyle yetindiğinden, en zengin ve en fakir arasındaki uçurum, işsizliğe yeğlenmiş görünmektedir.

Kuşkusuz her iki model için refah standardını sağlayan koşullar her ülkenin tarihsel koşullarınca da belirlenmektedir. Bugün Avrupa'nın refahı, büyük ölçüde, geçmişindeki sömürgeci birikimin bir sonucudur. Amerika Birleşik Devletleri, sosyal devlet tanımına en uzak devlet olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu iki temel eksen, refah devletinin küreselleşme karşısında alacağı tavır ve yeniden yapılanma koşulu açısından önemlidir. Yeni üçüncü yol'un tercihleri incelenirken, sosyal demokrasi ve refah devleti anlayışından ne derece uzaklaşıldığı ya da savaş sonrası Keynesyen modelin sağladığı tam istihdam ve toplumsal eşitlik koşulunun artık neden mümkün görünmediği gibi soruların yanı sıra, eşitlik/ istihdam ikileminin küreselleşme koşullarında nasıl bir yapısal dönüşümü gerekli kıldığına ilişkin sorular da önem kazanmaktadır.

Bizce refah devletini oluşturan temel toplumsal kaygılar, küreselleşmenin güçlü bir merkezden yönetilen, tek yönlü ve mutlak bir süreç olarak algılandığı neo-liberal literatüre karşı, küreselleşmeyi çok yönlü ve karşılıklı etkileşimleri içinde değerlendiren ve sonuçlarına maruz kalmak yerine süreci yönlendirecek etkin politikaların oluşturulmasında, geçerli ve güçlü bir toplumsal zemin sunmaktadır. Refah devleti, savaşa, şiddete, diğer rakip ideolojilerin güç kazanmasına karşı Avrupa'nın ürettiği bir çözüm olsa da içerdiği toplumsal öz, bugünün koşulları için anlamını korumaktadır.

Bu nedenle refah devletinin konjonktürel olmaktan ziyade yapısal olan bazı güçlü yönlerinin yeniden vurgulanması gerekmektedir.

Refah Devletinin Güçlü Yapısal Özellikleri

Refah devleti ve onun arka planını oluşturan sosyal demokrasi idealinin, kapitalizmi tedavi etmek gibi bir öncelikten daha çok, kapitalizmin yol açtığı sorunları çözerek, toplumun asgari düzeyde refahını sağlayacak düzenleyici tedbirleri hayata geçirmek gibi tercihlerde orta-

ya çıktığını söylemek mümkündür. Bu nedenle refah devleti olgusunu ideolojik çerçeveden daha çok pragmatik bir yaklaşımla değerlendirmek yerinde olacaktır. Özellikle günümüzde ideolojilerin sonunu ilan eden ve gelecek açısından yapılacak anlamlı bir şeyin kalmadığını ileri süren ve siyaseti gün geçtikçe ekonomiden ayırarak kültürel alana hapseden görüşlere karşılık, toplumun geniş kesimleri için kapsayıcı önerileri olan refah devletinin gelecek için hala geçerli bir alternatif oluşturduğu kanısındayız.

Refah devleti, teorik prensipler, ideolojik beklentiler ve pratik kurallar çerçevesinde öncelikle asgari bir refah hedefine odaklanmıştır. Bu anlayışın öncelikle yöneldiği toplumsal hedefler:

“Belirli bir sosyal güvenlik düzeyi, sağlık ve refah hizmetlerinden serbestçe yararlanma hakkı, belirli bir yaşa kadar (formel) eğitim olanağı, asgari bir gelir düzeyi ve konut yardımları”dır.¹¹

1960 ve 70’lerde özellikle Kıta Avrupası’nda başarıyla uygulanan bu hedefler, işsizlik sigortası ve emeklilik güvencesi gibi kapsamlı uygulamalarla kuşaklararası dayanışmanın sağlanması açısından da anlamlıdır. Refah devleti, başlangıç hedeflerinin ideal ölçülerde gerçekleştiği bir model olmadığı gibi, başlangıçta hedeflenmeyen farklı ve olumlu gelişimlere de sebep olmuştur.¹² Bu hedeflenmeyen sonuçlardan belki de en önemlisi sosyal demokratik kapsayıcılığın kurumsallaşması ve çalışan bir toplumu temel alan sosyal devlet anlayışının giderek çalışma yaşamı dışında kalanlar için de yaşam standardı oluşturma kaygısıdır. Günümüzde solun tartışmalarında önemli bir zemin bulan proleterya kavramının sınırlarına ilişkin tespitler, sosyal demokrasinin sunduğu kapsamın bir ürünüdür. Bu çerçevede refah devletinin ülkeler bazında farklılıklar gösterse de en temelde başardığı toplumsal projeler, asgari gelir düzeyi garantisi ile asgari yaşam standardının oluşturulması, sağlık garantisi ve barınma kolaylığı gibi temel kazanımlar, sosyal politikaların uygulandığı ülkelerde ortak kabul gören ve hala sahip çıkılan bir standarda işaret etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından bu standardın kriter alınması, sosyal demokrasinin kriter oluşturmak konusunda neo-liberal karamsarlığın aksine beklentileri yukarı doğru yönlendirmesi açısından önemlidir.

Bir başka önemli husus, hukuki-siyasal eşitliğin, sosyal ve ekonomik açıdan temellendirilmediği liberal piyasa mantığında, sivil toplu-

¹¹ Koray, a.g.m., s.104.

¹² Offe’den Akt. Kamalak, a.g.m., 2004-2005; Koray, a.g.m., s.105.

mun yüce gönüllü insafına terk edilen yoksullar için, somut ve bağlayıcı politikalar uygulanması ve bu yolla yoksulluğu tümüyle ortadan kaldıramasa da sosyal güvenlik ve yardım şemsiyesini yoksulluğun etkilerine karşı genişletebilmiş olmasıdır. Bu başarı özellikle Orta ve Kuzey Avrupa için geçerlidir.

Bir başka önemli ve başarılı proje, ‘yeni üçüncü yol’un da -bir başka bağlamda- vurguladığı, insan sermayesine yaptığı yatırım açısından ulaşılan sonuçlarda ortaya çıkmaktadır. Formel eğitimin yaygınlaşması, ve herkes için ulaşılabilir hale getirilmesi, eğitimin çalışma yaşamına yönelik uzmanlaşması ve sektörelleşmesi, sağlık hizmetlerinde büyük ölçüde ulaşılabilirliğin sağlanması, toplumsal sağlığın önemli bir politik hedef haline gelmesi gibi unsurlar, toplumsal sermayeye önemli bir katkı olarak nitelendirilmelidir.

Refah devletinin sosyal güvenlik sistemi ile, geleceğe ilişkin belirsizliği büyük ölçüde gidermeyi başardığı gözlenmektedir. İş güvenliği ile de çalışma riskini büyük ölçüde ortadan kaldıran düzenlenmiş emek piyasası olgusunun, bireysel ve toplumsal düzeyde güvenli bir gelecek duygusu yarattığı söylenebilir.¹³ Dolayısıyla refah devletinin, “sonuç eşitliği yaratamadıysa da daha geniş bir sosyal eşitliğe imkan tanıması” ve toplumsal istikrara yaptığı katkı, pratik hedefler açısından anlamlı bir kazanımdır.¹⁴

Refah Devletine Eleştiriler

Günümüzde refah devletine ilişkin değerlendirmeler büyük ölçüde küreselleşme olgusu çerçevesinde belirlenmektedir. Genel eğilim, refah devletini belli bir konjonktürün sonucu olarak görme yönünde olsa da, teorik düzlemde başlıca iki grup eleştiriden söz edilebilir. Baskın tutum, 1980’li yıllardan itibaren güçlenen neo-liberal tahammülsüzlüğün etkisini yansıtmaktadır. Bir diğer eleştiri cephesi ise küreselleşmeye alternatif arayışlarla anılan ya da küreselleşmeye topyekun savaş açan radikal soldur. Bizce bu iki temel ideolojik konumu ifade eden gruplandırmaya, yeni sol için önemli bir başvuru kaynağı haline gelen feminist eleştiri de eklenmelidir. Özellikle refah devletinin yapısal dönüşüm sürecinde, liberalizmi ve sosyalizmi ortak körlükleri açısından ele alan feminist eleştirinin katkısı göz önünde bulundurulmalıdır.

Neo-liberalizmin refah devletini değerlendirme kriterleri, genel

¹³ Koray, a.g.m., s.107.

¹⁴ ak

olarak 'kriz' olgusu çerçevesinde belirlenmektedir. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan genel ekonomik durgunluk, refah devletinin uyguladığı iktisadi politikaların bir sonucu olarak değerlendirilmekte ve devletin işgücü piyasasını düzenleyici rolü eleştirilerin merkezinde yer almaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, devletin giderek büyüyen yeniden dağıtımçı-düzenleyici rolü kamu harcamalarında artışa yol açmakta, buna bağlı olarak sosyal güvenlik sistemini ayakta tutan vergiler üzerindeki baskı artmakta, bu sonuç ise yatırımdan ve vergiden kaçma eğilimi yaratmaktadır.

Burada söz konusu olan, tam istihdama yönelik politikaların talebi yönlendirici etkisi ile ortaya çıkan enflasyonist baskıdır. Buna ek olarak rekabet dışı ve uzun süreli iş güvencesinin çalışan kesimde tembellik ve hantallaşmaya yol açtığı ileri sürülmektedir. Refah devletinin bir başka önemli zaafı olarak ileri sürülen olgu, asgari refah hedefini aşan çok daha kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemine ulaşarak bir tür adalet dağıtıcı –merkezi- unsur haline gelmesidir. Eğitim, sağlık ve iş güvencesi konusunda sağlanan gelişmeler toplumun beklenti düzeyini arttırmış ve karşılanması mümkün olmayan bir kapsama ulaşmıştır. Devletin büyüyen rolü, bürokrasiyi güçlendirirken, atanmışları seçilmişler karşısında güçlendirmekte ve bu yönüyle demokrasi için bir tehdit oluşturmaktadır. Sonuç olarak, düzenleyici devlet, bürokratikleşen sistemin yol açtığı verimsizlikle tanımlanmakta ve mali disiplini önceleyen neo-liberal eleştirinin hedefi olmaktadır.

Refah devletine yönelik radikal sol eleştirinin temel iddiası ise refah devletinin yapısal değil, şartlara bağlı bir belirlenme altında olduğu yönündedir. Bu tespit refah devletinin konjonktürel bir uzlaşma anına denk düştüğü iddiasına dayanmaktadır. Bu uzlaşmaya yol açan şartlar, büyük ölçüde II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımla açıklanmaktadır.

Finansmanını ve yarattığı refahı büyük ölçüde sömürge ülkelerden sağlanan ucuz hammadde ve Soğuk Savaş döneminin askeri harcamaları ile büyüyen silah endüstrisine borçlu olan refah devleti, solun güçlenmesine karşı alınan ılımlı bir tedbir olarak da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla radikal sol açısından refah devletini 'kriz'le açıklamaktan çok, geçici ve istisnai bir dönem olarak değerlendirmek daha doğrudur. Keynesyen politikaların kapitalizmin sonuçlarını iyileştirmek yönündeki başarısı, radikal sol için sistem içi bir uzlaşmaya denk düştüğünden, yapısal bir çözümle süreklilik göstermesi de mümkün değildir.

Refah devletinin 1970'lerde başlayan 'kriz'inin kendi işleyişinden kaynaklandığı yönündeki görüşlerinin ağırlıklı olduğu gözlenmektedir. Söz konusu tıkanıklık 1970'li yıllara hakim olan genel ekonomik durgunluktan bağımsız değildir. Bunun yanında refah devletinin yapısal zaafı da geçici bir tıkanıklıktan ziyade sistemin dönüştürülmesi gerekliliğini ortaya çıkartacak denli güçlü sorunlara işaret etmektedir.

Refah devletine gerek radikal sol gerekse neo-liberal kanattan yöneltilen eleştirilere ilk adımda verilecek yanıt, refah devletinin tek ve ideal bir model oluşturmadığı, dolayısıyla kültürel-tarihsel yapıları ve kurumsal gelenekleri farklı olan ülkelerde refah devleti politikalarının ortaya koyduğu farklılık ve gelişmelerin birlikte değerlendirilmesi gereğidir. Bize göre, refah devletini ortaya çıkaran koşullardan bağımsız ele almak mümkün olmadığı gibi, tarihsel kazanımlarını bu koşullara bağımlı kılarak geçersizleştirmek de mümkün değildir.

Bu nedenle, özellikle küreselleşme bağlamında Maastricht gibi 90'lı yılların uluslararası anlaşmalarının bağlayıcılığı düşünüldüğünde, refah toplumlarında gerçekleşen reformların hangi ölçüde refah devleti politikalarını rafa kaldırdığı ya da sosyal politikalar, istihdam ve mali disiplin başlığında gerçekleşen reformların, ülkelerin gelenekleri açısından ne tür kırılmalar yarattığının incelenmesi anlamlı olacaktır.

Çalışmanın sınırları açısından tüm ülkelerin değerlendirilmesi mümkün olmadığından Kıta Avrupası'nda sosyal demokrasi geleneği güçlü olan Fransa, Hollanda ve İsveç modelleri genel olarak değerlendirilecek ve Anglo- Sakson (Kuzey Amerika ve Britanya) modeli de bu çerçevede ele alınacaktır.

1970'lerin sonunda derinleşen kriz, anılan ülkelerde bazı yapısal reformların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Yapısal reformları belirleyen sürecin, küreselleşmeye bağımlı liberal bir içerikle şekillendiği gözlenmektedir. Reformların öncelikli hedefi ise, gelişmiş ülkelerin, ekonomik ve sosyal bütünleşmesi yönündedir. Bütünleşmeye yönelik reform politikalarının, büyük ölçüde, 'yeni üçüncü yol'un önerileri ile örtüştüğü ileri sürülebilir. Bu nedenle, devam eden bölümde 'yeni üçüncü yol'un önerileri ele alınacak ve sonrasında Kıta Avrupası ülkelerinin reform süreçleri incelenecektir.

Yeni üçüncü yolun teorik çerçevesini çizen Giddens, aynı zamanda kapsamlı ve pratikte de uygulamaya geçen bir program önermiştir. Giddens, 'yeni üçüncü yol'u; demokrasinin ve üçüncü yolun modernizasyonu olarak da yorumlamaktadır.

Yeni Üçüncü Yol ya da Üçüncü Yolun Modernizasyonu

Giddens, yeni üçüncü yolun yeni bir teori ya da yeni bir arayışın adı olmadığını vurgulamakta ve daha çok bir reform programı olarak nitelendirmektedir. 1989'da Berlin Duvarının yıkılması ile başlayan süreçte, Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Bloku ülkelerinin çözülmesi kapitalizmin zaferi olarak ilan edilirken, Anglo-Sakson dünyada hakim olan neo-liberal politikaların olumsuz etkisi artmaktadır. Giddens, üçüncü yol kavramının yeniden önem kazanmasında, Britanya ve ABD'nin oluşturduğu kutbun Demokrat ve İşçi Partilerinin bu kavramı benimsemesinin belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Sosyal Demokrat bir geleneğe sahip olmayan ancak sol liberal eğilimlerin güçlü olduğu ABD'de üçüncü yol, Clinton (Yeni Demokratlar) ile anılmakta ancak Clinton yönetiminin insan kaynağını geliştirme yönündeki politikaları, yeni sağın refaha karşı politikalarının gölgesinde kalmaktadır. İngiltere'de Blair, Yeni İşçi Partisinin tüzüğünde yaptığı değişimle, parti geleneği ile bağını büyük ölçüde koparmış ve üçüncü yolun liberal vurgusu yoğun yeni programını kararlı bir biçimde uygulayan en radikal hükümetin de başı olmuştur.

Daha önce de işaret edildiği gibi, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson gelenek iki farklı refah algısını içermektedir. Bununla birlikte refah devleti uygulamaları açısından Kıta Avrupası'nı homojen bir yapı olarak ele almak da sakıncalıdır. Refah geleneği köklü olan bu ülkeler, kendi yapısal farklılıkları ölçüsünde reform sürecinde de heterojen bir görünüm arz etmekte ve politikalar açısından geniş bir yelpazede ele alınmaktadırlar.

Çalışmanın bu bölümünde 'yeni üçüncü yol'; küreselleşme karşısında önerdiği tutum ve refah devletlerinde yapısal dönüşüm için önerilen reformlar çerçevesinde ele alınacaktır. Yeni üçüncü yolun teorik düzlemde sunduğu alternatiflerin, yapısal uyuma ve bütünleşmeye yönelik uluslararası anlaşmalardan ayrı tutulması gerekmektedir. Ancak bize göre, teorik düzlemin sunduğu ideallerin, büyük ölçüde, yapısal uyum arayışlarının etkisinde şekillendiği de göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir.

Küreselleşme ve Yeni Üçüncü Yol

Giddens'in teorik çerçevesini sunduğu 'yeni üçüncü yol'un, neo-liberalizmin, yoksulluğu ve eşitsizliği derinleştiren etkilerine karşı, pragmatik bir sol liberal yeniden yapılanma modeli önerdiği ileri sürülebilir.

Yeni üçüncü yol küreselleşmeyi kabul edilmesi gereken bir gerçeklik olarak algılamaktan yanadır. Giddens, küreselleşmenin olumsuz etkilerini dengeleyecek bir pozitif küreselleşme kavrayışından yanadır. Dolayısıyla küreselleşmenin yarattığı olumsuz sonuçlara katlanan pasifist bir ön kabul yerine, süreci şekillendirme inisiyatifini geliştiren etkin bir konumlanma önermektedir.

Küreselleşmenin artan derecelerde yüksek siyaset tarafından şekillendiğine dikkat çeken Giddens, liberal demokrasinin kusurlarının, “demokratikleşmenin daha radikal biçimlerini geliştirme ihtiyacını” ortaya koyduğunu ileri sürmektedir.¹⁵ Sanayi sonrası toplum, geleneklerin çözüldüğü ve yerinden edildiği bir dönemi ifade etmektedir. Hızlı enformasyon akışı, üretimi ve toplumsal örgütlenme biçimlerini radikal biçimde dönüştürmüştür. Giddens’in modernizmin en radikal sonuçlarından biri olarak nitelendirdiği geleneğin ve doğanın bireyin yaşam alanından geri çekilişi, toplumsal etkinliği yapılandıran görece sabit manzaraların, yani bir anlamda bireyin üzerinde konumlanmasını sağlayan verili koordinatların artık “orada bulunmaması” anlamına gelmektedir. Yaşamın, kuşaklararası süreklilik gösteren sabit manzaralarının parçalanması ya da ortadan kalkması, Giddens’in ‘imal edilmiş belirsizlik’ dediği durumdur. Bu noktada artık “kendi aklı ile karar almak ve hareket etmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalan” birey, “zeki insanların” ve “düşünerek davranmanın” dünyasındadır.¹⁶

Yeni üçüncü yolun etkinlik stratejisi kişisel sorumluluk ilkesiyle biçimlenmektedir. Bireysel sorumluluk, politikacı- şirket-yurttaş-sivil toplum gibi tekil ve çoğul aktörlerin sorumluluğu ve karşılıklı sınırlanması ile tanımlanmaktadır.

Bu teorik çerçevenin temel iddiası, küreselleşmenin yol açtığı belirsizlik ortamında üretimle birlikte ekonominin de temel yapısının değiştiği yolundadır.¹⁷ Enformasyon devrimine bağlı olarak bilgi-bilişim sektöründeki gelişmeler (ki ileri teknoloji ,sürekli yenilenmeye dayalı rekabetçi koşullar ve yüksek teknolojinin gerektirdiği kalifiye insan gücü ile üretimin ulus aşırı hareket kabiliyetine dayanan bir sistemi ima

¹⁵ Anthony Giddens, *Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği*, Çev. M. Sözen & S.Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s.22.

¹⁶ ak., s.15.

¹⁷ Anthony Giddens, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, Çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001, s.63.

eder) finans sektörünü merkezi konuma getirmiştir. Bilgi-enformasyon akışına bağımlı finans sektörünün değişken ve hızlı hareket kabiliyeti, yarattığı belirsizlik ortamında riski, paylaşılan bir unsur haline getirmektedir. Dolayısıyla riskin aile-devlet-piyasaya dayalı refah devletçi paylaşımı, büyük ölçüde değişmiş ve yeni risk unsurları oluşmuştur.

Küreselleşmeyi salt ekonomik boyuta indirgememek gerektiğini anımsatan Giddens'a göre küreselleşme, sosyal-siyasal ve kültürel boyutları da olan ve karşılıklı etkileşim ve bağımlılıklarla ilerleyen ve etki alanı da küresel olan, karmaşık ve parçalı bir süreçtir.

Giddens'ın, küreselleşmeyi salt ekonomik boyuta indirgemenin hata olduğu yolundaki değerlendirmesine karşın, ortaya çıkan tablo, üretimde ve finans sektöründe küreselleşmenin kaçınılmaz bir gerçek ve bütün iktisadi ve sosyal politikaları belirleyen ana etmen olduğu doğrultusundadır. Bu çerçevenin tanımlayıcı unsuru da bütün yurttaşların yaşam tarzlarını ve kararlarını belirleyen küresel pazardır.¹⁸ Dixon'un "küreselleşmeye uygun üçüncü yol" nitelendirmesi bu açıdan doğru bir değerlendirmedir.

Dolayısıyla yeni üçüncü yolun önerilerinin, refah devletinin aşılması istenen 'zaafı' çerçevesinde belirlendiği söylenebilir. Başlıca zaaf, enflasyonist baskıyı artıran kamu harcamaları ve sosyal transferler olarak görülmektedir. Refahın yeniden dağıtımının yerine, 'refahın yaratılmasının yaygınlaştırılması' temel önerilerden biridir. Buna göre, özellikle gençlerin ve yetişkinlerin yaşam boyu eğitim programları ile geliştirilmesi, yeni iş tanımlarına uygun kalifiye iş gücünün oluşturulması, nitelsiz iş gücü için düşük ücretli işlerin yaratılması ve yarı zamanlı işlerin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Sosyal sermaye ya da insan kaynaklarına yatırım, İsveç gibi köklü refah devletlerinin öncelik verdiği sosyal politikalarındandır ve 'yeni üçüncü yolun' dikkate alınması gereken önerilerindendir.

Bir başka önemli nokta, sanayi toplumuna göre şekillenen refah devleti kurumsallaşmasının artık geçersiz olduğu gerçeğinden hareketle, imalat sektörünün gerilediği ve hizmet-finans sektörünün geliştiği ülkelerde yeni iş tanımlarının yapılması gereğidir.

Yeni üçüncü yol mali disipline verdiği önemle, refah devleti harcamalarından ve sosyal transferden arındırılmış bir güçlü devlet ta-

¹⁸ Keith Dixon, "Küreselleşmeye Uyumlu Üçüncü Yol", *Birikim*, 139, 2000, s.60-62.

nımına ulaşmaktadır. Adalet, devletin değil, birey ve sivil toplumun sorumluluğunda bir konudur ve etkin ve sınırlı devlet, mali disiplinle mümkündür. Dolayısıyla anti-enflasyonist politikalarla, refah devletinin hantal ve verimsiz yapısı aşılmalıdır.

Yeni üçüncü yol, siyasi merkez tanımı ile riskin paylaşıldığı kesimlerin tümünü kapsayan ve 'çapraz sınıf desteği' kavramıyla açıklanan bir hedef kitleyi temel almaktadır. Sağ ve sol ideolojilerin göz ardı ettiği ya da nötr kaldığı farklılaşan risk gruplarının ve yeni taleplerin tümünü kapsayan bir sınıf üstü oluşum ve bu kitlenin taleplerini gözetken radikal politikalar önerilmektedir.

Sosyal çeşitlilik ve risklerin farklılaşması, herkes için tanımlanmış sonuç eşitliğini değil, eğitimle desteklenen fırsat eşitliğini gerekli kılmaktadır. Ancak fırsat eşitliğinin kuşaklara aktarılan servet ve gelir eşitsizliğine yol açan unsurlarına karşı da tedbir alınmalıdır.

Sonuç olarak 'yeni üçüncü yol', kendiliğinden işleyen piyasa ve rekabete koşullu özgürlüğün, devlet ve birey arasındaki yükümlülükleri azalttığıнын farkındadır. Giddens, toplumun dışlanan en alt kesimlerinde ortaya çıkan gettolaşmaya paralel bir gettolaşmanın en üst kesimlerde de oluşabileceğine dikkat çekmektedir. Her iki durum da toplum sözleşmesi açısından büyük riskler taşımakta ve refah devletinin kurumsallaştırdığı yapılara zarar vermektedir.

Ancak, sınırlı devlet anlayışı ile bireyin-ailenin ya da sivil toplumun piyasa koşullarında oluşan ve hızla değişen 'bilgi'ye ulaşma ve bu bilgiye göre risklerden korunma ya da rekabet geliştirme gücünün, devlete göre ne denli etkili olacağı sorusu da 'yeni üçüncü yol' çerçevesinde bir netliğe ulaşmamaktadır. Eğitim, sağlık, emeklilik hakkı gibi konular ancak devletin düzenleyici rolü çerçevesinde eşitlikçi bir içeriğe kavuşabilecek temel konulardır.

Yeni üçüncü yolun küreselleşmeyi sadece ulusal değil, yerel ve dünya ölçeğinde, tüm kaybedenleri de kapsayacak politikalarla yönlendirme talebi ve bu bağlamda solun enternasyonalist açılımına gösterdiği ilgi, neo-liberalizm ve küreselleşme karşısında gerileyen uluslararası dayanışma açısından bizce anlamlı bulunmaktadır.

Daha önce de işaret edildiği gibi yeni üçüncü yolun stratejisi büyük ölçüde, Maastricht gibi küreselleşme sürecinde özellikle Avrupa ülkelerini ekonomik ve sosyal politikalarda bütünleştirmeye yönelik anlaşmaların etkisinde şekillenmiştir. Bu nedenle gerek gelişmiş ülke-

lerin refah politikalarında, gerek Doğu Avrupa ülkelerinin liberalizasyon süreçlerinde ve gerekse Latin Amerika ülkelerinde benzer reform süreçlerine tanık olunmaktadır.

Bizim görüşümüz yeni üçüncü yolun söz konusu reform sürecinde ortaya çıkan mali-sosyal ve istihdamla ilgili politikalara yönelik önerilerinin liberal eğiliminin baskın olduğu doğrultusundadır.

Bu saptamadan hareketle, çalışmanın devamında Kıta Avrupası refah devletleri ile liberal geleneğin etkili olduğu Anglo-Sakson ülkeler, eşitlik ve istihdam ikilemi çerçevesinde ele alınacaktır. Reform politikalarının ortak eğilimleri açısından Latin Amerika’da en elverişli örnek olarak Brezilya ve Lula hükümeti tercih edilmiştir. Petras gibi yazarlar Latin Amerika üçüncü yolunu farklı ülke deneyimleriyle oldukça geniş bir yelpazede gruplandırmış olsalar da, bu çalışma üçüncü yol bağlamında tarihsel sürecin oluşturduğu sosyal demokrat geleneği ve kurumsallaşmayı baz aldığından, Şili ya da Arjantin gibi otoriter eğilimleri her zaman baskın olan ülkeleri kapsam dışında tutmak yönünde bir tercih kullanmıştır. Brezilya ise benzer riskleri taşımakla birlikte, işçi partisi geleneği içinde eğitim ve sağlık alanlarında sosyal politikaları öne çıkaran ve liberalizmle arasına mesafe koyma mücadelesinde olan bir ülke olarak, konuyla ilgili literatürde öne çıkmaktadır. Ancak iki dönem üst üste seçilen Lula’nın üçüncü yol stratejisinin de ülkenin öznel koşulları düşünüldüğünde kırılğan bir yapı arz ettiği ileri sürülebilir.

AVRUPA’DA ÜÇÜNCÜ YOL VE REFORMLAR: Anglo-Sakson Modeli ve Britanya

Blair ve Yeni İşçi Partisinin “Yenilenme” Stratejisi

Yeni üçüncü yolun ideolojik ve pratik gelişimini izleyebilmek için Blair’in ‘ulusal yenilenme’ retoriğine göz atmakta fayda vardır. Bu retorik aynı zamanda, radikal bir sistem değişikliğinin topluma sancısız bir şekilde nasıl benimsetildiğine ilişkindir.

Blair’in ‘ulusal yenilenme’ stratejisi, kendisine yakın ekonomist-sosyal bilimci çevrelerin adeta “gölge kabine” olarak işlev gördükleri sistematik bir programın paralelinde yürütülmüş ve kapsamı öncelikle Britanya ekonomisindeki değişimde ortaya çıkmıştır.¹⁹

¹⁹ Colin Leys, “The British Labour Party Since 1989”, *Looking Left: European Socialism After The Cold War*, Ed. Donald Sassoon, I.B. Tauris Publishers, London- New York, 1997, s. 39.

Seçim kampanyasının iyi tanımlanmış bir hedef kitleye dayandığı gözlenmektedir. Gerek Muhafazakar Partinin iktidar sürecinde şekillenen seçmen tercihleri gerekse kendilerini, işçi sınıfı, erkeklerin egemen olduğu işgücü piyasası ve iş güvencesinden dışlanmış hissedenler oldukça geniş ve farklılık arz eden bir seçmen tabanı yaratmaktadır. Farklılaşan talepler ve toplumsal riskin çeşitlenerek artması, kaybedenleri ve kazananları birlikte kapsayacak yeni bir programı zorunlu kılmıştır.²⁰

Blair'ın seçim kampanyasının karakteristiği, piyasa merkezli bir retorikle belirlenmiştir. Retoriğin Blair ve 'uzmanlar grubu' tarafından belirlenmiş sloganı ise "Modernleşme" ve programı yürütenler için de "Modernler" olmuştur. Küreselleşmenin güçlü ve yönlendirici etkisi karşısında refah politikalarının sürdürülemezliğine dayalı bir 'gerçekçilik' kavrayışı hakimdir. Gerçekçiliğin temelinde ise yatırımların desteklenmesi için şirket vergilendirmelerinin artmadan korunması ve Britanya ücret düzeyinin üretim düşüşüne sebep olmayacak bir düzeyde tutulması gibi tedbirler yer almaktadır.

Blair'ın, piyasa merkezli yeni üçüncü yolu, diğer Avrupa sosyal demokrat yönetimlerine nazaran en az dirençle karşılanan ve bu nedenle de rahatlıkla uygulanabilen model olmuştur. Basit çoğunluğa dayalı seçim sisteminde % 43 oranında oy alarak, parlamentoda 178 sandalye ile neredeyse muhalefetsiz bir iktidar olan Blair, radikal yenilenme stratejisini koalisyona ihtiyaç duymadan hayata geçirebilmiştir. Merkel, Britanya'nın çoğunlukçu sisteme dayalı kurumsal yapısının da bu gücü pekiştirici özellikler taşıdığını ileri sürmektedir. Yeni İşçi Partisinin Lordlar Kamarasını siyasal alandan büyük ölçüde soyutladığı, Merkez Bankası üzerindeki kontrolünü arttırdığı,²¹ anayasa mahkemesi gibi bağlayıcı yargı organlarının bulunmadığı, hiyerarşiyi kolaylaştıran Britanya sistemi, Kıta Avrupası'ndaki federal konsensusa dayalı demokrasilere göre, iktidar partisi için daha geniş imkanlar sunmaktadır.²² Blair için diğer güçlü bir muhalefet unsuru olan sendi-

²⁰ *a.k.*, s.21-22.

²¹ Britanya Bank of England, özerk bir kurum değildir. Dolayısıyla hükümet politikalarına bağımlı bir kurumdur. Bu nedenle de hükümetin hazinesinin bir kolu olarak, iktidar partilerinin taleplerine yanıt vermesi gerekmektedir. Bkz: Paul Krugman, *Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah: Azalan Beklentiler Çağında İktisadi Eğilimler*, Çev. Neşener Domaniç, Literatür yayıncılık, İstanbul, 2002, s.175.

²² Lijphart'tan Akt. Wolfgang Merkel, "The Third Ways of Social Democracy into the 21st Century", Ruprecht-Karls University Heildelberg, www.fes.or.kr/publications, 2000.

kalar da Thatcher zamanında bloke edilmiş ve düzensizleştirilen işgücü piyasaları sendika temsilcilerinin müdahalelerinden büyük ölçüde arındırılmıştır.

Britanya esnek işgücü piyasaları ve yarı zamanlı – geçici iş formülü ile işsizlik oranını düşürmek konusunda başarılı bulunmaktadır. Bu konuda göze çarpan uygulama, özellikle finans-hizmet-bilişim sektöründe çalışan eğitimli-kalifiye genç işgücünün ücretlerinin düşük tutulmasına karşın, ücret seviyelerinin dondurulmasının genel bir kabul görmesidir. Meyer'ın karşılaştırmalı analizlerinden de izlenebileceği gibi Britanya, 'asgari düzey'i hedefleyen, işsizliği azaltan, ancak toplumsal gelir dağılımındaki farkı-eşitsizliği derinleştiren piyasa merkezli Anglo Sakson modelin ideal bir örneğini oluşturmaktadır.²³ Bu modelin eşitlik anlayışı seçici ve dışlayıcı, sosyal destek programları da ihtiyaç tespitine dayandığı için 'damgalayıcı' olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla Britanya refah modeli istihdamı öncelemekte ve istihdamın bedeli olarak yoksulluğu göze almaktadır. Blair bu bedelin toplum sözleşmesini bozan yönlerini muhafazakar politikalarla giderme yoluna gitmiştir. Özellikle tek ebeveynli aileler (ki kadınlar çoğunluğu oluşturmaktadır) ve göçmenler, yoksulluğun egemen olduğu kesimler olarak dışlayıcı muhafazakar yasalar kapsamında ele alınmaktadır. Bu açıdan Blair'ın İşçi Partisi ile Muhafazakar Parti programı arasında, geleneksel aile yapısının korunması, kadının statüsü, vatandaşlık yasası ile göçmenlere yönelik sert tedbirleri içeren dışlayıcılık bağlamında ideolojik farklılığın kalmadığı gözlenmektedir.

Blair'ın yeni üçüncü yol çizgisi sadece Britanya ile sınırlı kalmamıştır. Soğuk Savaş sonrası Kıta Avrupası sosyal demokrasi cephesi de benzer reformları uygulama yoluna girmiştir. Ancak reform hareketi, ülkelerin farklı ulusal problemleri, kültürel gelenekleri ve kurumsal işleyişleri açısından çeşitlilik göstermektedir.²⁴ Kıta Avrupası'nda, farklı programlar, stratejiler ve politik profiller içeren Hollanda, İsveç ve Fransa, bu çerçevede ele alınacaktır.

Daha önce Britanya reform sürecini değerlendirirken işaret ettiğimiz gibi Kıta Avrupası'nda değişim daha istikrarlı ve toplumsal dengeleri gözetici bir niteliğe sahip görünmektedir. Ayrıca sosyal demokrat geleneğin bu bölgede daha köklü olması, siyasal-ekonomik - sosyal

²³ Meyer, *a.g.e.*, s.253, s.256 (tablolar).

²⁴ Merkel, *a.g.e.*, s.11.

yapılanmayı, kurumsal geleneği ve siyasal kültürü, reform sürecinin belirleyici unsuru haline getirmektedir. Bizim gözlemimiz, Britanya geleneğinin liberalizmle şekillenen kültürünün, Blair'ın iddialarının aksine, 'topluma rağmen' bir değişimi ve elitlerin öncülüğündeki bir yeniden yapılanmayı daha olanaklı hale getirdiği yönündedir.

Çalışmanın bu bölümünde refah devletinin en güçlü kaleleri olarak anılan ve belli ölçülerde bu yapıyı koruyan Kıta Avrupası ülkelerinin reform süreçleri ele alınacaktır. Kleinman'ın görüşleri doğrultusunda, söz konusu ülkelerde, farklı refah politikalarının uygulandığı ve refah devleti modelinin oldukça geniş bir yelpaze içinde değerlendirilmesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Ayrıca Esping-Andersen, reform sürecinde refah devleti politikalarında bir gerilemeden çok, temel politikalarda süreklilikten söz edilmesini gereğini, karşılaştırmalı analizlerle ortaya koymaktadır.²⁵

Kıta Avrupası Refah Devletleri ve Reform Politikaları

Refah devletlerinin ekonomik ve sosyal reformlara verdikleri tepkileri tek tek analiz etmek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle reformların gerçekleştiği temel politikalar açısından bir gruplandırma yaparak ülkeleri bu başlıklar altında bir arada değerlendirmekle yetindik. Buna göre Hollanda, İsveç ve Fransa reformların gerçekleştiği mali politikalar, istihdam politikaları ve sosyal politikalar çerçevesinde ele alınacaktır.

Mali Politikalar

Refah devletlerinin mali politikalar açısından ortak tutumu mali disipline yönelmek olmuştur. Mali ortodoksi anılan ülkelerde değişen ölçülerde uygulanmıştır. Reform sürecinde toplumsal uzlaşmayı gözeten Hollanda, anti- keynesyen politikaların toplumsal kabul gördüğü nadir ülkelerdendir. Reformlar konusunda, Hıristiyan Demokratlar, sendikalar, meslek kuruluşları ve yurttaşlarla 1994 yılından itibaren açık müzakerelerin yaşandığı Hollanda, reformlar konusunda güçlü bir uzlaşma modeli sunmaktadır. Tam istihdam için ücret sınırlaması genel kabul görmüş ve 'azami refah'ın korunması hedeflenmiştir. Hollanda yatırımların ve istihdamın desteklenmesi için istihdam vergilerinde kı-

²⁵ Gosta Esping-Andersen, "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri", *Sosyal Politika Yazıları*, Der. A.Buğra & Ç. Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.71., tablo 1.1.

sıntı yapmış, kamu borçlanmalarının ve sosyal transferlerin sınırlandırılması yoluna gitmiştir. Aynı uygulamalar sosyal demokrasinin kalesi olan İsveç için de geçerlidir. Ancak sosyal transferler açısından İsveç diğer ülkelere nazaran farklı bir tercih ortaya koyarak, sosyal harcamaları, bu anlamda 'en az desteğe sahip kesim olan genç ve yetişkinlere' kaydırmıştır.²⁶ Bu yaş grupları aktif- üretken iş gücü içinde yer aldığından karşılaştıkları risk ve ihtiyaçların, yaşlılara nazaran daha yüksek olduğu bilgisi bu değişimin nedenidir. Ayrıca, iş dünyasının vergi yükünü azaltma amacıyla, doğrudan vergilerden dolayı vergiye geçerek, vergi yükünü topluma yayma stratejisi uygulanmıştır. Ücret farklılıkları ve ücret dağılımlarını esnekleştiren İsveç, devletin en yüksek sınıra müdahalesini azaltsa da ücret farklılaşmasının en düşük olduğu ülke konumunu korumaktadır. Fransa ise anti-keynesyen politikaların hayata geçtiği ülkeler içinde en devlet merkezli olanıdır. Aydınlanmanın mirası olan güçlü devlet geleneği reform sürecine de damgasını vurmuştur. Bu nedenle radikal olmayan ancak etkili bir reform süreci yaşanmıştır. Maastrich istikrar kriterlerine bağımlı ülkelere biri olsa da sosyal harcamalarda anlamlı bir kısıntıya gitmediği gözlenmektedir. Diğer ülkelere farklı olarak, özellikle 1997 yılında asgari ücret ve ailelere yapılan okul yardımında artış yoluna giden Fransa, bazı doğrudan vergilerde indirim yapmayı tercih ederek, yatırım ve şirket vergilerini yeniden düzenlemiştir. Fransa, sosyal yardımları ortadan kaldırmayacak bir reform programı ile rekabeti teşvik eden politikaları dengeleyecek bir mali politika izleme kaygısındadır. Fransa'nın reform tercihleri, bağlı olduğu uluslararası anlaşmalara rağmen ulusal denetimi korumak yönündedir.

İstihdam Politikaları

Hollanda'nın uyguladığı istihdam politikaları işgücü piyasasının esnekleştirilmesine ve yarı zamanlı işlerin artmasına dayanmaktadır. Bunun yanı sıra üçüncü zaman işleri ve niteliksiz iş gücünü istihdam edecek türden iş alanları açılmıştır. Merkel bu stratejiyi üç önemli gelişmeye bağlamaktadır: birinci olarak, ücret artışlarını yönetmek, ikinci olarak, işçi yoğun sanayi hizmetlerini geliştirmek ve yenilemek, son olarak da çalışmayı yeniden dağıtmak ve örgütlemek. Bu politikalarından alınan sonuçlar ise işgücüne katılım oranında gözlenen artış, ka-

²⁶ a.k., s.77.

dınların istihdam oranında sağlanan artış ve genel işsizlik oranında ortaya çıkan anlamlı gerileme olmuştur.²⁷ Ücretler üzerindeki uzlaşmanın yeni şirket oluşumlarını harekete geçirdiği gözlenmektedir.

İsveç ise işgücü piyasasını düzenleyici rolü en aktif ve kadın istihdam oranı en yüksek ülkedir. İşsizliğin kronikleştiği İsveç, istihdam politikalarını yeniden düzenlerken, Hollanda'nın aksine kadın istihdam oranını azaltarak işe başlamıştır. Güçlü bir sendikal geleneğe sahip olan İsveç, istihdamı sınırlandırma ve esneklik konusunda en fazla baskıyla karşılaşan ülkedir. Ancak zamana yayılmış da olsa, işten çıkarmalar ve ücretlerde esnekleşme eğilimi İsveç için de kaçınılmazdır. İsveç refah modelinin istihdam açısından en çok eleştirildiği nokta, eşitlikçi ücret yapısı ve işe gelmeme günlerinin çokluğudur. Bu nedenle iş gün ve saatleri konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ücret eşitliğinin insanları daha fazla çalışmak ve yeni beceriler edinmek konusunda tembelleştirdiği görüşüne karşılık, İsveç, sosyal yatırım programı çerçevesinde sürekli eğitim programlarına ağırlık vermiştir. Fransa'da ise istihdam politikaları açısından katı bir süreklilik gözlenmektedir. İstihdam politikalarını belirleyen sektör kamu sektörüdür ve düzensizleştirme yakın dönemde mümkün görünmemektedir. Fransa'nın eleştirilen bir başka istihdam politikası ise haftalık 35 saat uygulamasıdır. Bu hak nedeniyle Fransa, pek çok yatırımcıyı ucuz iş gücü yoğun ülkelere kaçırmaktadır. Erken emeklilik ve emekli sisteminde değişim gözlenmemektedir. Bu tercihlerin işgücü piyasasının esnekleştirilmesi konusunda her hangi bir şey söylemediği açıktır. Fransa reformlar açısından en dirençli ülke konumundadır.

Sosyal Politikalar

Hollanda, sosyal politikalar açısından reformların sonuçlarını yumuşatacak bazı tedbirler almıştır. Sağlık ve işsizlik ödeneğinin korunduğu ve sosyal güvenlik harcamaları konusunda güçlü bir devlet dene-timinin sağlandığı gözlenmektedir.²⁸

Hollanda'nın, reformları toplumun görüşüne sunma kanalları yarattığı için başarılı ve istikrarlı bir performans gösterdiği düşünülmektedir. Ancak Britanya ile karşılaştırıldığında refah devleti standartları yüksek bulunmaktadır. Britanya kriteri olan "asgari geçimlik düzey" in çok üstünde sosyal harcamalar yapılmaktadır. Bu açıdan ele alın-

²⁷ Merkel, a.g.e., s.18.

²⁸ a.k., s.19-20.

diğında Hollanda'nın sosyal harcamalarında 1980'lerden 1990'lara bir gerileme değil, artış gözlenmektedir.²⁹

İsveç ise istihdam politikalarının mali açıdan yarattığı dengesizlik nedeniyle bazı önemli kısıntılara gitmiştir. Mali disiplini açısından alınan tedbirlerin ilk sırasında, parasal (nakdi) sosyal transferlerde yapılan kısıntılara dikkat çekilmektedir. Bunun yanı sıra, işsizlik sigortası için çalışmış olmak ve eğitim şartı ağırlık kazanmış, emeklilik için katkı süresi uzatılmış ve emeklilik aylığında indirime gidilmiştir. Ayrıca, sağlık harcamalarında devlet, süreklilik garantisi vermiş, özel emeklilik sigortası başlatılmış, kamu istihdamında sınırlamaya gitme süreci hız kazanmıştır.³⁰ İsveç'in, "emekliliği katkıdan bağımsız bir hak olarak gören anlayıştan uzaklaşmaya başladığı" yapılan tespitler arasındadır.³¹

İsveç sosyal devlet yapısı, büyük ölçüde yurttaşların tercihlerine dayanmaktadır. Reformlar özellikle kadınlar ve sosyalist seçmenler tarafından dirençle karşılanmaktadır. Bu çerçevede yapılan eleştirilerden en dikkat çekenini ise Merkel'in değerlendirmesidir. Buna göre; Hollanda'nın aksine İsveç'te "aktif refah devleti" anlayışı "pasif refah devleti-tedarikçi devlet" lehine reddedilmiş görünmektedir.³²

Çalışma adaleti açısından devletin aktif rolünü savunan Fransa ise eğitim ve istihdam konusunda devletin tüm talepleri karşılayabilme gücüne sahip olmadığını farkındadır. Klasik refah devletini savunmayan Fransa, "devletin ana yatırımcı güç olarak; özel şirketler, sivil toplum kuruluşları ve küresel piyasaların aktif aktörleri" ile birlikte, çalışma adaletini ortadan kaldırmayan, yeni bir refah devleti anlayışı yaratmaktan yanadır.³³

Yeni üçüncü yolun Britanya örneğinde belirlenen çerçevesinin ve temalarının, sosyal demokrasi geleneği güçlü Kıta Avrupası'nda aynı rahatlıkla uygulanmasının zor olduğu ve zaman alacağı gözlenmektedir. Ele aldığımız ülkelerde refah devletinden bir kopuşun olmadığı, devlet politikalarındaki süreklilikte ısrarcı olduğu gözlenmektedir. Sosyal demokrasi geleneğinin oluşturduğu alışkanlıklar ve güçlü toplumsal muhalefet, devletleri, adil ve dengeli bir çözüm için zorlamaktadır.

²⁹ Gosta Esping-Andersen, a.g.e., s.77, tablo 1.1.

³⁰ Wolfgang Merkel, a.g.e., s.24.

³¹ Gosta Esping-Andersen, a.g.e., s.76.

³² Wolfgang Merkel, a.g.e., s.25.

³³ Bkz: Jospin, Socialist International 1999 konuşması için Wolfgang Merkel, <http://www.fes.or/publication.2000.S.29>

Ele alınan üç refah toplumunda da, sınai üretimin gerilediği bir ortamda eşitsizlik/işsizlik-istihdam sorununa yaklaşımın, toplumcu ve dayanışmacı sosyal demokrat geleneğe sahip çıktığını gözlemliyoruz. Anglo Sakson geleneğin yoksullaştırma ve asgarileştirme çözümüne karşılık, Kıta Avrupası'nın, 'yaşam standardını' korumaya yönelik tercihlerini koruduğu gözlenmektedir. Bu ülkeler, yaşam boyu eğitim, sağlık güvencesinin korunması, aktif sosyal yatırımlarla yeni iş alanları yaratma ve erken emeklilik gibi *eşitlikçi hedefleri ortadan kaldırmayan* reform tercihleri ile dikkat çekmektedirler.

Yeni üçüncü yol söylemine uyumlu reform sürecinin Britanya ve Kıta Avrupası'nda ortaya çıkardığı tabloyu ortaya koyduktan sonra, çalışmanın son bölümünde çok farklı bir kültürel gelenek ve kurumsal yapı sergileyen Latin Amerika cephesinden üçüncü yola bakmaya çalışacağız. Latin Amerika'nın yükselen sol dalga içinde oldukça tartışmalı ve bir o kadar da karışık bir gündem izlediği günümüzde, Brezilya'da üst üste seçim zaferi yaşayan ve sert bir muhalefete rağmen bunu başaran Lula'nın İşçi Parti'si (PD) ve uyguladığı siyaset, 'yeni üçüncü yol' temalar açısından değerlendirilecektir. Brezilya'nın yeni üçüncü yol politikaları açısından değerlendirilmesinin sebebi, yeni üçüncü yol ile refah devleti geleneği arasındaki temel farkın ve buna bağlı olarak da kurumsallaşmanın ve gelenek oluşturmanın önemini vurgulama ihtiyacıdır.

LATİN AMERİKA'DA ÜÇÜNCÜ YOL

Çalışmanın bu bölümünde üçüncü yolun serüveni açısından refah devleti ve sosyal demokrasi geleneğinin bulunmadığı Latin Amerika genel olarak ele alınacaktır. Radikal sol için küreselleşmeye direniş ve alternatif küreselleşme tartışmalarında umut veren gelişmelere sahne olan kıta, sahip olduğu otoriter yönetim geleneği ile 'yeni üçüncü yol' a uyumlu reform politikaları açısından sorunlu bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmanın yeni üçüncü yol politikalar açısından tercih ettiği deneyim Brezilya'dır. Brezilya, gerek neo-liberalizmin baskılayıcı politikalarından kaçınmayı başarmış nadir ülkelerden olması, gerekse sosyal güvence sistemini görece güçlendirme yönündeki çabaları ile Latin Amerika'da üçüncü yol deneyimi açısından en elverişli örnek olarak değerlendirilmektedir. Yeni üçüncü yol açısından en kapsamlı ve programatik örneği oluşturan Brezilya-Lula yönetimi ele alınacak olsa da, Brezilya reform sürecine geçmeden önce, 1980'lerde başlayan

ve 1990’larda derinleşen krizin kıta genelinde yarattığı atmosferi ele almakta fayda vardır.

Birinci Dalga Merkez Sol

Latin Amerika’da üçüncü yol, 1980’ler ve 1990’ların demokratikleşme-liberalizasyon politikaları ile güçlenen neo-liberal politikalara bir tepki olarak gelişmiştir. Özelleştirmeler, ticaretin serbestleşmesi, mali disiplinle bütçe açıklarının kontrol altına alınması ve düzensizleştirmeyi içeren neo-liberal politikaların 1990’larda küreselleşen ve derinleşen mali krizi, yoksul kesimlerde ve kentli-ücretli orta kesim üzerinde artan bir baskı yaratmış ve toplumsal çatışmaları da arttırmıştır. Neo-liberal politikalara ve ABD’ye karşı giderek büyüyen tepkiler, toplumsal hareketleri beslemiş ve tüm kıtaya yayılan bir mücadele sürecini başlatmıştır. İsyan dalgasının giderek büyüdüğü kıtada mevcut rejimlere yönelik muhalefetin yönünü belirleyen iki temel eğilim yan yana gelişmiştir.³⁴ Bir yandan neo-liberalizmin yıkımına uğrayan “kaybedenler”in oluşturduğu kapsamlı bir kitlesel hareket, diğer yandan da büyük ölçüde partileşmiş, geçmiş dönemin sol hareketleri. Özellikle ikinci kesim, geçmişteki yenilgiden dersler çıkaran ve yeniden yapılanma sürecini yönlendiren kesimdir.

Latin Amerika’da bu süreçte, “krize ve toplumsal yıkıma karşı üç politik tavır” belirginleşmiştir:

“İlk tavır, mevcut reform politikalarının sürdüğü zemini radikal bir değişime uğratmadan neo-liberal politikaların yarattığı yıkımı onarma yanlısı merkez sol, ikincisi, iktidardan çok, radikal bir toplumsal muhalefeti savunan sol grupların oluşturduğu esnek toplumsal hareketler, üçüncü tavır ise anti-empyralist, anti-liberal ve anti Amerikan sınıf mücadelesine dayalı devrimci tavidir.”³⁵

1990’larda solu yeniden inşa etme girişimleri de ağırlıklı bu kabuller üzerinden şekillenmiştir. 1989 yılının keskinleştirdiği, Sovyet yanlısı rejimlerin çözülme sürecinin yarattığı genel “yenilgi” atmosferi, Latin Amerika’da da, merkezin temsilcisi olduğu, sınıfsal tabana dayanmayan bir yeniden yapılanma sürecini harekete geçirmiştir.

Meksika’dan Jorge Castaneda’nın fikir babalığını yaptığı ‘üçüncü-yol’ tezi, bu arayışın ürünü olarak ‘90’lar boyunca kıtada ve dünya çapında geniş bir etki yaratmıştır. Castaneda, piyasayı reddetmeyen bir

³⁴ Editoryal, “Neo-Liberalizme Karşı Sol Laboratuar Latin Amerika” <http://www.teori.org/index>

³⁵ Editoryal, a.g.e., sayfa numarası verilmemiş.

yaklaşım, solun ‘gerçekçi’ bir politika izlemesini ve ulusal burjuvazi ile ittifak yaparak, devlet iktidarını neo-liberal politikalar karşısında kullanması gereğini vurgulamaktadır. Hedef, merkezde orta sınıfın da muhalefetine harekete geçirecek ve bu yolla eşitsizliklere direnebilecek bir üçüncü yol oluşturmaktır.

Castaneda’nın tezlerini savunan Latin Amerika merkez-solu, 90’larda dört seçim zaferi kazanarak Şili, Venezüella, Arjantin ve Meksika örneklerini oluşturmuştur. Ancak bu örneklerin her birinde otoriter rejim geleneği ve toplumun yoksullukla bastırılması geçerliliğini korumuştur. Venezüella ve Arjantin gibi kıtanın önemli ülkelerinde üçüncü yolun seçim yenilgileri alması ve Castaneda’nın 2002 Meksika seçimlerinde hükümetteki görevinden istifa etmesi, ‘90’lı yılların ilk üçüncü yol’ dalgasının yenilgisi olarak değerlendirilmektedir.

Merkez solun bu başarısızlığı büyük ölçüde, konjonktürel ekonomik krizle aynı döneme denk gelmiştir. Pek çok Latin ülkesinin ulusal burjuvazisinin gelişme süreci, ulus aşırı ve uluslararası sermayenin hareket alanına bağımlı olduğundan, mali piyasalarda ortaya çıkan kriz kıtayı da etkisi altına almıştır.

İkinci Dalga Merkez Sol

90’ların ikinci yarısından itibaren toplumsal muhalefet hem en yoksullar katında hem de hakim burjuvazi arasında yükselmeye başlamıştır. Arjantin, Ekvador, Brezilya, Meksiko, Nikaragua’da topraksız köylüler, kent yoksulları, sendikalar, öğrenciler ve işsizler, iktidar karşıtı isyanları başlatmıştır. Aynı şekilde yeni gelişen sermaye kesimlerinde, kırsal ve kentsel orta sınıfta, küçük ölçekli şirketlerde de muhalif hareketlenmeler gözlenmektedir.

Sınıflararası uçurumun derinleştiği bu dönemde toplumsal hareketlerin merkezinde işçi sınıfının olmaması sık vurgulanan bir gerçekliktir. Aksine burjuva partileri ve reform yanlısı orta sınıf, muhalif hareketleri örgütlemek açısından etkin bulunmaktadır. Bu ikinci yeniden yapılanma dalgası, literatürde Latin Amerika’nın ikinci ‘üçüncü yol’ deneyimi olarak adlandırılmaktadır. Ülkeler arasında farklılıklar gözlenirse de Latin Amerikan üçüncü yol’un karakteristik özelliklerini tespit etmek mümkündür.

Latin Amerika Üçüncü Yolunun Karakteristik Özellikleri

Kıta genelinde hükümetlerin ortak kaygısı gelişmekte olan yerli sermaye ve yatırım yapan yabancı sermaye açısından güvenli ve is-

tıkrarlı bir alan yaratmaktır. Buna göre, Latin üçüncü yolunun ortak özellikleri şu şekilde sıralanabilir: İktidar mücadelesini, geniş halk kesimlerinin neo-liberal politikalardan kaynaklanan isyanı yönlendirmiş ve iktidara aday olanlar kapsayıcı bir seçmen kitlesi tanıımı yapmaya zorlanmışlardır. Sınıf koalisyonu ve popüler muhalefete dayalı iktidarlara, zamanla uzmanlardan oluşan, teknokratik-elit bir yönetim kadrosu oluşturarak, diğer toplumsal aktörlerin (sendikalar) pazarlık gücünü ortadan kaldıran, müzakereye kapalı bir yönetim anlayışı geliştirmişlerdir. Arjantin, Şili, Brezilya gibi Giddens'ın 'sorumlu üçüncü yol' olarak nitelendirdiği ülkeler, ulusal ya da yabancı sermaye çevrelerini ve bankacılık-finans sektörünü desteklemekte ve seçim vaatlerinin aksine bu sektörlerle hiç dokunmamayı tercih etmektedirler. Verimlilik ve piyasa merkezli ekonomik politikalarda temel kaygı ve iddia, yerli burjuvazi ile yabancı yatırımları dengelemek doğrultusundadır. Dolayısıyla esnekleştirme ve düzensizleştirme, bu ülkeler için de reform süreçlerini belirleyen temel politikalardır.

Tüm bu özellikler Avrupa Sosyal Demokrat hükümetlerinin izlediği 'yeni üçüncü yol' politikalarla benzerlikler taşısa da Latin 'üçüncü yolunun' ayırıcı özelliği, geliştiği ortam ve koşullardan kaynaklanmaktadır: Latin Amerika üçüncü yolu, ağır ekonomik krizler, küreselleşmenin eşitsizlikçi baskısı ve ABD'nin kıtadaki uzun süren egemenliğinin etkisiyle oldukça istikrarsız bir ortamda hareket etmek zorundadır. Bu nedenle, işçi sınıfı ve kentsel ve kırsal alandaki geniş yoksul kesimlerle, diktatörlük dönemlerinde gelişen yerel burjuvazi ve onun bağlı olduğu uluslararası sermaye ağı arasında bir denge bulmak ve tepkileri yatıştırmak gibi bir zorunlulukla karşı karşıyadır. Uzlaşma, süreklilik ve kurumsallaşma açısından, Avrupa yeni üçüncü yolunun sahip olduğundan çok daha az bir güce sahiptir.

Bu nedenle Latin üçüncü yolundan istikrarsızlık beklentisi oldukça yaygındır. İstikrar için yaratılan politik beklentinin ne denli önem taşıdığı ise örneğin Brezilya'da, seçim öncesi verdiği sözleri büyük ölçüde gerçekleştiremeyen Lula'ya "Topraksızlar Hareketi"nin gösterdiği uzun süreli sabrı açıklar niteliktedir. Latin üçüncü yolu, uluslararası finans çevrelerinin ve büyük yerel sermayenin baskısı altındadır. Bu açıdan toplumsal sözleşmenin hangi biçimi alacağı ya da bir toplumsal sözleşmeden hangi koşullarda söz edileceği ciddi belirsizlikler ve riskler barındırmaktadır.

Brezilya İşçi Partisinin (PT) Yeniden Yapılanma Süreci ve Brezilya Üçüncü Yolu

Brezilya'yı üst üste aldığı seçim zaferleri ile 'üçüncü yol'a taşıyan İşçi Partisi (PT)' nin gelişim süreci büyük ölçüde, Blair'in Yeni İşçi Partisi deneyimi ile örtüşen özellikler göstermektedir. Bu nedenle 1994 seçimleri, PT' nin geçirdiği dönüşüm açısından önemli bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. 1994 seçimlerini kaybeden PT, 2002 seçimlerinde zaferle sonuçlanan değişim ve yeniden inşa sürecini öncelikle parti yapısında başlatmıştır.

Lula'nın 2002 yılında iktidara gelmesinden önce Cardoso yönetiminin uygulamaya koyduğu neo-liberal politikalar, PT'nin yeni programını belirleyen en temel faktör olarak değerlendirilebilir. Finans piyasalarının serbestleşmesi, ulusal sermayenin, uluslar arası sermaye akışının ve ticaretin liberalizasyonu ve anti enflasyonist politikalarla neo-liberal program, 1994'de hedeflenen sonuçları elde etmiştir. Lula'yı iktidara taşıyan süreç, 90'ların sonlarında neo-liberalizmin küresel ölçekteki kriziyle de açıklanabilir.

Lula'nın üçüncü yol politikalarını değerlendirmek açısından, Savran'ın üçüncü yola ilişkin değerlendirmelerinde önemli bir başlangıç noktası olarak yer verdiği, PT'nin parti yapısı, genel olarak üçüncü yola yönelen partilerin ortak özelliklerini açıklayıcı güce sahiptir.

Brezilya İşçi Partisi (PT)

1978-79 yıllarının büyük grev dalgası sonucunda kurulan Brezilya İşçi Partisi (PT), Savran'a göre, post Leninist parti tiplerinin ilk örneğidir ve merkez solun model olarak tercih ettiği bir yapı arz etmektedir. PT, işçiler, topraksız köylüler ve kent yoksulları gibi, sınıf temelinden çok, ezilen kesimleri kapsayıcı bir parti örneği olarak Leninist parti anlayışından uzaklaşan dünya solu için, yeni partileşme biçiminin bir örneği haline gelmiştir. Dolayısıyla PT, işçi sınıfına dayalı, devrimci Leninist parti modelinden uzaklaşan yeni merkez solun benimsediği, parlamenter demokrasi hedefini barındıran bir parti yapısı sergilemektedir.

PT'nin başlangıcından itibaren üçüncü yolu temsil ettiğini ileri süren Savran'ın değerlendirmeleri çerçevesinde, parti programında öne çıkan bazı politikalara değinmek gerekmektedir. Bunlar genel olarak mülkiyetin yeniden düzenlenmesi çerçevesinde; toprak reformları,

özellikle 1987 programında; taşımacılık, ilaç, çimento ve finans alanında kamusallaştırma, devlet işletmelerinde özelleştirmeye son verilmesi gibi düzenlemelerdir. Bunun yanında devletin sosyal yatırımlarda bulunması ve sosyal programların desteklenmesi gibi politikalar, ulusal ve uluslararası sermaye kaçışını önleyecek tedbirlerle denge gözetecek biçimde ele alınmaktadır. IMF borçları için, 1987 programında moratoryuma gidileceği vaadi, 1989 yılında yerini ‘meşru olmayan dış borçların ödenmeyeceği’ vaadine bırakmıştır. Partinin çalışma saatlerinin haftalık 40 saat olarak belirleneceği ve asgari ücrette artışa gidileceği yönündeki vaatlerinin yanı sıra, enflasyonla radikal mücadele kararı da programda yer almaktadır. Ancak asıl vurgu devletin ve kamu sektörünün demokratikleştirilmesi ve bu çerçevede askerin gücünün sınırlandırılması hedeflerindedir.

Lula'nın Yeni Üçüncü Yolu

2002 yılında seçimden zaferle çıkan Lula, “Brezilya Halkına Mektup” başlığı taşıyan belgede IMF’ye verilen taahhütlere uyulacağını bildirmiştir. Açıkladığı ekonomi politikası, genel hatlarıyla; bütçe açığının kapatılması, ekonominin iç ve dış borç ödeme kapasitesini arttırmaya yönelik tedbirler, yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için uygun ve istikrarlı bir ortam yaratmak, kamu harcamalarında büyük ölçüde kısıntıya gidilmesi, tüm bu hedeflerin tutturulması yönündeki öncelikli eylem alanı olarak da makro ekonomik hedeflerin gösterilmesi şeklindedir.

Bunların yanı sıra, emeklilik yaşı 53’den 60’a çıkmış, emeklilik maaşlarında kesintiler yapılmıştır. Toprak reformu konusunda vaat edilen miktarların çok küçük bir bölümü hayata geçmiştir. Savran’ın belirttiği rakamlarla Lula döneminde Ocak 2003 tarihinden aynı yılın Temmuz ayına kadar geçen sürede Real %22, Brezilya ana borsa endeksi Bovesta ise %37 değer artışı göstermiştir.

Lula’nın 9 partilik bir koalisyonla dayanan ilk dönemi büyük ölçüde Cardoso ile devamlılık göstermektedir. Ayrıca parti içi platformlardan en etkin olanı “Artikülasyon 113”ün, uzun bir süre parti programının ve stratejisinin tanımlanmasına engel olarak, bu devamlılığın gizlenmesine büyük ölçüde zemin hazırladığı ileri sürülmektedir. Artikülasyon grubu karma ekonomik model ve burjuvazi ile ittifak temelinde politikalar önermektedir: “Bu grubu oluşturan aydınlar PT’yi,

sivil toplum, parlamenter demokrasi ve orta sınıflarla ittifak hedefi ile tanıştırmışlardır.”³⁶

Sonuç olarak Lula yönetimindeki PT iktidarı ilk dönemde, kamu-sallaştırma yönünde adım atmayarak ve kamu kurumlarının özelleştirilmesine öncelik vererek ılımlı politikalar izlemiştir. Devlet mülkiyetinin yarattığı hantallığa karşı Lula bir tür Piyasa Sosyalizmi modeli önermektedir. Bu yapı içinde birey, kooperatif, ulusal mülkiyet kavramları ekseninde bir ekonomik demokrasi modeli yer almaktadır.

Bu verilerden hareketle Lula'nın üçüncü yol ile örtüşen temalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Daha önceki iktidar döneminde sürdürülen mali disiplin politikaları, özelleştirmeler ve kamu harcamalarında kısıntılar, işgücü piyasasının esnekleştirilmesi ve yatırım teşvikleri ile üçüncü yol stratejinin temel prensiplerinin izlendiği gözlenmektedir. Ulusal ve uluslar arası sermaye dengelerini gözetecek politikaların yanı sıra yoksullar ve ücretli orta sınıf için görece destekleyici sosyal tedbirleri devreye sokmuş ancak vaatlerini gerçekleştirme hedefinin uzağına düşmüştür.

Lula'nın, iktidarının ilk döneminde sosyalist çevreler için büyük bir hayal kırıklığı yaratmasına rağmen, ikinci kez seçim kazanması, uyguladığı politikalar konusunda toplumun sürekliliği tercih ettiğini göstermektedir. Lula'yı en ağır biçimde eleştirenlerin dahi işaret ettiği bazı kaçınılmaz koşullar bu sürekliliğin sebeplerine de ışık tutar niteliktedir. Bu noktada Lula'yı kuşatan reel koşullar ve üçüncü yol tercihlerinin sebepleri üzerine kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Lula büyük ölçüde liberal politikaların yerleştiği ağır bir ekonomik kriz döneminde, beklenti yüklü geniş yoksul kesimlerin desteği ile iktidara gelmiştir. Latin Amerika'nın askeri diktatörlüklerle dolu geçmişi düşünüldüğünde, Lula'nın, kurulması zor dengeler üzerinde iktidarını sürdürdüğü gözlenmektedir. Yoksulları, çalışan kesimleri, yerel ve uluslararası sermaye çevrelerini, ulusüstü kuruluşları ve askeri güçleri kırılğan bir yapıda dengede tutmak oldukça sorunlu bir iktidar sürecine işaret etmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, bir

³⁶ Makro ekonomik hedefler ve IMF'ye verilen niyet mektubunun sunduğu çerçevede Lula iktidarının değerlendirilmesi için Bkz. Sungur Savran, “Brezilya’da Lula Hükümetinin Bir Yılı, Post-Leninizmin İflası”, İşçi mücadelesi, Ocak-Şubat 2004, internet erişimi www.iscimucadelesi.net/on/lula10.htm ve A. Saad Filho, “Lula Seçimlerinin Politik Ekonomisi”, *Birikim*, 2006, sayı: 203, s.58-66. Aynı konuda kapsamlı bir başka değerlendirme için Bkz. A.Saad Filho & Sue Brandford, “Yıkılan Hayallerin Adı: Lula”, *21. Yüzyılda Enternasyonal Sosyalizm*, İstanbul, İde Yayınları, 2004, s.115-127.

toplum sözleşmesi olarak hayata geçirilen refah devletinin ve bir uzlaşma modeli olarak tarihsel üçüncü yolun, Latin Amerika ölçeğinde var olma koşulu, ülkelerin sahip olduğu siyasal gelenek çerçevesinde belirlenecektir. Yeni üçüncü yol ise söz konusu uzlaşmayı gerçekleştiren ülkelerin küreselleşme sürecinde ekonomik bütünleşmeye doğru gerçekleştirdikleri reform süreci ile açıklanabilecek bir içeriğe ve pratik bir hedefe sahiptir. Brezilya'nın küreselleşme sürecinde böylesi bir pratik hedefi tutturduğu ileri sürülse de sosyal demokrasi açısından belirsiz gündemini koruduğu ortadadır.

SONUÇ

Buraya kadar izlediğimiz sosyal demokrasi ve/veya üçüncü yol tartışmaları, toplumsal düzenin işleyişinde ekonomi politikalarının ağırlıklı rolünü sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Sosyal demokrasinin tarihsel iddiası, negatif haklarla birlikte insanların pozitif haklara da kavuştuğu adil bir toplumsal paylaşımın olanaklarının yaratılması yönündedir. Söz konusu algı açısından vurgulanması gereken ve bugün de sürekli bir biçimde anımsanması gereken husus, ekonomi ve siyasetin uzun süredir ayrılan yollarını yeniden birleştirmek olmalıdır.

Yeni üçüncü yol, küreselleşmenin yarattığı negatif toplumsal etkileri yumuşatmaya yönelik bir politika önerisidir. Büyük ölçüde liberal eğilimleri barındıran yeni üçüncü yol, politikayı bir tür uzmanlar arası elit bir projeye indirgeyen bir hareket planı niteliği taşımakta ve bu eğilimi ile de muhafazakar bir görünüm sergilemektedir. Hantal ve bürokratik devlet yapısını, etkin bir yapıya dönüştürmeye yönelik önerileri öncelikli bir zorunluluğun ifadesi olsa da, finans ve para piyasaları merkezli ekonomik algısı, konjonktürel krizler karşısında kırılğan bir proje olarak kuşkuyla karşılanmaktadır. Giderek karmaşıklaşan ve profesyonelleşen finans merkezli iktisat politikaları, toplumun katılmadığı karar alma süreçlerini geçerli kılmaktadır. Ayrıca esnek istihdam politikalarının, toplumun savunmasız kesimleri için dışlayıcılığı önlemekten çok yeni dışlama biçimleri oluşturması da mümkündür. Bu açıdan en riskli grup, kadınlar ve göçmenlerdir.

Kısacası, Kıta Avrupası-Britanya ve Brezilya örneklerinde de görüldüğü üzere, toplumsal pratikler, siyasal kültür ve devletin kurumsal işleyiş geleneği açısından farklılıkların ve öznel koşulların gözetilmediği reform programlarının demokratik kriterler açısından zorlayıcı sonuçlar yarattığı ortadadır.

Bu nedenle küreselleşmenin yarattığı negatif etkilere karşı, tek ve tüm ülkeler için geçerli/tamamlanmış kriterler yerine, her toplumsal tekil koşulda yeniden tanımlanmaya açık politikalar geliştirmek gerekmektedir. Ekonomiyi önceleyen ilerleme hedefinden çok ve bunun yaratacağı zorlayıcı bedellere karşılık, siyasala alan açan dayanışmacı bir sosyal ilerlemenin hedeflendiği küresel bir politika anlayışı, sosyal demokrasinin gelecek vizyonu açısından daha anlamlı bir tercih oluşturmaktadır. Mali sektör ve finans politikalarının, dokunulmaz-hassas dengelerini gözeten küreselleşme mantığının karşısına, yoksulluğun ve derinleşen adaletsizliğin bozduğu toplum sözleşmesi konmalıdır.

Bu hatırlatma öncelikle yeni üçüncü yolun bir kader haline getirip mutlaklaştırdığı ekonomik politikalara yaklaşımındaki determinist vurgunun deşifre edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu noktada Giddens'in her toplum için önerdiği "Yoksulların durumu ne?" sorusunu sürekli akılda tutan, yoksulluğu küresel düzeyde asgari bir koruma şemsiyesine alan, en yüksek ve en düşük gelir düzeylerini ahlaki ve insani bir sorun olarak gören dayanışmacı stratejilerin, aynen İsveç örneğinde görüldüğü gibi geçerli kılındığı ulusal ve uluslararası işbirliği çok uzak bir hedef değildir.

Yeni üçüncü yolun esnek işgücü piyasasına ilişkin zaafı, pek çok toplum açısından sürekli çatışmanın, gelecekte duyulan güvensizliğin ve suç oranlarındaki artışın kaynağını oluşturacak bir potansiyele sahip olduğunu göz ardı etmesindedir. Britanya'nın bizlere gösterdiği çözüm, yeni güvenlik yasalarının desteği ile dışlanan kesimlerin giderek artışı yönündedir. Amerika'nın istihdam yaratma yolundaki "etkili" stratejisi, çoğu yazarın da vurguladığı gibi toplumsal adalet ve barış açısından olumlu sonuçlar vermemektedir. Bu nedenle Kıta Avrupası'nın kurumsallaşmış yeniden dağıtımcı geleneği, sosyal demokrasinin geleceği açısından tercih edilebilir bir zemin olarak varlığını sürdürmektedir.

Meyer'in, her sistemsel dönüşümde, kültür kadar toplumsal ve ekonomik krizlerin de rol oynadığı yönündeki uyarısı dikkate alındığında, yeni üçüncü yolun sosyal demokrat idealler açısından, demokrasi aleyhine acı ilaçlar öneren kapalı bir paradigmaya dönüştüğü ileri sürülebilir. Britanya ve Brezilya'da reel politikalar açısından başarı olarak sunulan seçim zaferleri ise Britanya'nın sosyal demokrasi geleneği zayıf ve liberalizmin sonuçlarına katlanmaya ve diğer yanda nimetlerinden faydalanmaya alışık zengin bir toplum olmasına, Brezilya'nın ise

aşırı risklerle ve neo-liberalizmin en sert yüzüyle uzun süre boğuşan bir toplumun, Lula'nın ilk yılında gösterdiği performansın sonuçlarını beklemeye yönelik bir süreklilik tercihinin bağlanabilir. Ancak her iki örnekte de yoksulların değil, geniş orta sınıflarla sermaye çevrelerinin desteğinin göz önünde tutulması, anlamlı sonuçlara ulaşmamızı sağlayabilir.

Bir başka önemli husus, Ercan'ın, üçüncü yolu, egemen alternatif yaklaşımlardan biri olarak dışardan içeri yönelen tek yönlü bir determinizmle açıklamasıdır. Buna göre, küreselleşmenin dayattığı gerçekliğe uygun davranış biçimi, güçlü bir piyasa merkezli küreselleşme algısı sonucunda üçüncü yolun tarihsel mirasını, 'işlevini kaybeden sosyal demokrasi' olarak tanımlamaktan yanadır. Bunun sonucunda siyasal ve ekonomik gerçekçiliğin imha ettiği alan, işbirliğine dayalı sosyal demokrasi idealinin hayata geçtiği refah kurumlarıdır. Rekabetin zorlayıcı etkisini bahane ederek, rekabeti emek-ücret maliyetlerine indirgeyen liberal yaklaşımın temel yanılgısı, rekabet koşullarının gerçek varlık sebebi olan refah toplumundan vazgeçmeyi önermesidir. Oysa refahın temel bileşeni, refah kurumlarının yaratacağı ekonomik ve sosyal verimlilik ve toplumsal istikrardır. Ayrıca feminist eleştirinin bizlere anımsattığı gibi 'yoksulların durumu ne?' sorusunu 'kadınların durumu ne?' ve ekoloji hareketinin katkısı olarak da 'doğanın durumu ne?' sorularından bağımsız görmeyen kadın ve doğa dostu refah kurumlarını gözetken bir algının küresel ölçekte geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sorular sorulmaksızın 'eşitlikçi' politikaların mümkün ve uygulanabilir olmadığı sürekli bir biçimde ve her tekil durumda anımsanmalıdır.

Sonuç olarak, sanayi sonrası toplumun sosyal risk haritası büyük ölçüde değiştiğinden, sosyal maliyetleri gözden kaçırmayan bir refah rejimi oluşturulmalıdır. Sadece yoksul kesimleri kapsayan asgariyetçi politikaların toplumsal uzlaşmayı ortadan kaldırdığı ve şiddete dayalı bir gündem yarattığı apaçık bir gerçekliktir. Toplumsal kutuplaşma, alternatif maliyetler yaratmaktadır. Bugün başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pek çok ülkenin güvenlik alanında yaptığı harcamaların arttığı gözlenmektedir. Bu nedenle kapsayıcı ve kurumsal düzenlemelerin, toplumsal refah için daha katlanılabilir ve kabul edilebilir maliyetler yarattığı hatırlanmalıdır.

Küreselleşmeye uyumlu reform politikalarının, refah geleneği olan ülkeler dışında, yeni bir toplum sözleşmesi önermediği ve öneremeye-

ceği ortadadır. Bu nedenle, toplumun farklı kesimlerinin, kendilerini anlamlı bir bütün içinde konumlayabilecekleri, üretici sosyal politikalarla oluşturulan ve her aşamasında katılımın yollarının açık olduğu bir toplumsal paylaşım ve sosyal ilerleme projesine gereksinim vardır.

Böyle bir projede Andersen'in önerisi oldukça anlamlı ve kabul edilebilir bir öneri olarak değerlendirilebilir. Buna göre sosyal politikaların seçiciliği yoksulluk temelli olmaktan çok, zenginlerin dışlanmasına yönelik olabilir. Ayrıca refah devletlerinin yaşlılık riskini iyi yöneten ve asgariye indiren politikaları gözden çıkarılmamalıdır.

Sosyal demokrasinin, solun enternasyonalist iddialarına sahip çıkması ve tam da küreselleşmenin eşitsizleştirici etkisine karşı, küresel eşitlikçi politikalarla anlamlı bir alternatif olma potansiyeline dönmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akan, Taner, "AB Çalışma İlişkilerinde Üçüncü Yol Modeli", *Toplum ve Bilim*, (106), 2006, s. 68-110.
- Andersen, Gosta E., "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri", *Sosyal Politika Yazıları*, Der: A. Buğra & Ç. Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 55-100.
- Bora, Tanıl, *Almanya'da Sosyal Demokrasinin Doğuşu (1848-1913)*, Soder Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dixon, Keith, "Küreselleşmeye Uyumlu Üçüncü Yol", *Birikim*, 139, 2000, s. 60-62.
- Editöryal, "The Trick of the Latin American Third Way", *Estrategia Internacional* N 14, Noviembre/Diciembre, 1994, s.1-6, [http://www.ft.org.cr/estrategia/ei14/ei14editorial\(ingles\).htm](http://www.ft.org.cr/estrategia/ei14/ei14editorial(ingles).htm)
- Editöryal, "Neo-Liberalizme Karşı Sol Laboratuvar Latin Amerika", 2006, <http://www.teori.org/index>
- Filho, A. Saad & Branford, Sue, "Yıkılan Hayallerin Adı: Lula", *21. Yüzyılda Enternasyonal Sosyalizm*, İstanbul, İde Yayınları, 2004, s.115-127.
- Filho, A. Saad, "Lula Seçimlerinin Politik Ekonomisi", *Birikim*, 203, 2006, s. 58-66.
- Giddens, Anthony, *Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği*, Çev. M. Sözen & S.Yücesoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- Giddens, Anthony, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, Çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.
- Heywood, Andrew, *Siyaset*, Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- Kamalak, İhsan, "Üçüncü Yol ve Sosyal Demokrasi", *Doğu-Batı*, 30, 2004-2005, s. 221-235.
- Kleinman, Mark, "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim", *Sosyal Politika Yazıları*, Der. A. Buğra & Ç. Keyder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Koray, Meryem, "Sosyal Refah Devleti: Kimi için Umut Kimi için Kaygı Kaynağı", *Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*, Ed. Aydın Cıngı, Sodev & Tüses, İstanbul, 2003.

- Krugman, Paul, *Politika Taşeronları ve Önemsizeşen Refah: Beklentiler Çağında İktisadi Rejimler*, Çev. Neşenur Domanıç, Literatür Yayınları, İstanbul, 2002.
- Leys, Colin, “The British Labour Party Since 1989”, *Looking Left: European Socialism After The Cold War*, Ed.Donald Sassoon, I.B.Tauris Publishers London-New York, 1997, s. 17-44.
- Merkel, Wolfgang, “The Third Ways Of Social Democracy into the 21st Century”, Ruprecht-Karls University Heidelberg, 2000, www.fes.or.kr/publications.
- Meyer, Thomas, *Sosyal Demokrasinin Geleceği*, Sodev Yayınları, İstanbul, 2005.
- Savran, Sungur, “Brezilya’da Lula Hükümetinin Bir Yılı, Post-Leninizmin İflası”, *İşçi Mücadelesi*, Ocak-Şubat 2004, internet erişimi www.iscimucadelesi.net/on/lula10.htm.
- Schmidt, Manfred G., *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

TÜRKİYE’DE YÜZYILLIK GÜNDEM: FEDERALİZM

Cenk REYHAN*

Bu incelemede, ondokuzuncu yüzyıldan yirmibirinci yüzyıla değin Türk siyasi-idari yapısına dair değışmeyen bir gündem maddesi irdelenmektedir. İmparatorluk döneminde emperyal-büyük güçlerin hizmetinde “adem-i merkezîyet” olarak literatüre giren kavramın, bugün emperyal-Avrupa Birliği/ABD hizmetinde “federalizm” olarak yeniden üretilip gündemin temel maddesi olmaya devam ettiği belirtilmektedir. İncelemede tarihle güncel arasında bağlantı kurarak bu durumun tasvirini sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: : Adem-i Merkezîyet, Federalizm, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti, Kamu Yönetimi Temel Kanunu Reform Tasarısı Taslağı, Kalkınma Ajansları, Yönetişim.

Günümüz yirmibirinci yüzyılın Cumhuriyet Türkiye’sinde siyasi-idari tartışmaların merkezinde yer alan “üniterizm” ve “federalizm” kavramsal tartışmalarının karşılığını; Osmanlı’da, II. Meşrutîyetin ilan döneminde “merkezîyetçilik” ve “adem-i merkezîyetçilik” tartışmalarında da bulabiliriz. II. Meşrutîyetin ilan edilme sürecinden başlayıp günümüze kadar dönem dönem gündeme gelip-giden bu tartışmalar yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde yeniden canlanmaya başladı. Bu canlanmada BM, AB, Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşların Türkiye’nin yerel yönetim sistemini kapsamlı bir reforma tabi tutmaya yönelten baskılarının da etkisi bulunmaktadır. Nitekim bu tartışmalar ve baskılar sonucunda, son birkaç yılda “Acil Eylem Planı” başlığı altında kapsamlı bir yasama faaliyetine girişildi ve bu kapsamda bazı önemli yasalar meclisten geçirildi. Bu yasalar arasında en kapsamlı olanı, 59. hükümetin, 25 Nisan 2003 tarihinde “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Taslağı”¹ başlığı ile gündeme getirildi. Meclis tarafından kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa’ya aykırılık gerekçesiyle veto edilen bu tasarı, merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerini tamamen tersine çevirmeyi öngörmekteydi. Buna göre; halen, Anayasa’nın, idarenin temel ilkelerinden biri olarak belirlediği, “merkezi yönetimin genel yetkili, yerel yöne-

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

¹ 5227 no’lu yasa ile 03.08.2004 tarihinde yasaladı; ancak yasa olarak yürürlük kazanma sürecini tamamlayamadı.

timlerin ise sınırlı yetkili olması” ilkesi tersine çevrilerek, “merkezi yönetimin sınırlı yetkili, yerel yönetimlerin ise genel yetkili kılınması” amaçlanıyordu. Böylece federalist/adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışını uygulamaya geçirme çabaları, Cumhurbaşkanının vetosu nedeniyle, ancak kısmi bir biçimde uygulamaya geçirilebilmiş oldu. Tasarı'nın gerekçesinde şu ifadeler yer almıştı:²

“Kamu yönetimi zihniyeti, yaklaşım ve yöntemleri ile organizasyon yapısında köklü değişiklikler öngören bu kanun tasarısı, kapsamlı bir çerçeve ve uzun vadeli bir perspektif içinde, merkezi idare ve mahalli idarelerde ‘iyi yönetim’ ilkelerini hayata geçirmeyi hedeflemektedir.”

Gerçekten de Türkiye’deki, özellikle 59. hükümetin iktidarı dönemindeki bütün yapısal dönüşüm programları “ulusal devletten” (merkeziyetçi/merkezi olan devletten) “yönetişimci devlet”e geçişin temel argümanlarını ortaya koymaktadır. Yönetişimci devleti, adem-i merkeziyetçi geleneğin günümüzdeki daha teknik, daha kapsamlı idari örgütlenme biçimi olarak algılamak mümkündür.³

Elbette, federalist/adem-i merkeziyetçi anlayışla yürütülen reform çabaları sona ermiş değildir. Bunun örneklerinden biri bölge kalkınma ajanslarının kuruluşudur. Cumhurbaşkanınca geri gönderilen ve bir daha TBMM gündemine getirilemeyen ‘temel ilkeler’ metninin ilk taslaklarında 25. madde bölge kalkınma ajansları başlığını taşımaktaydı. Sonraki taslaklarda ortadan kalkan bu madde, daha sonra ayrı bir yasa-yı konu oldu. Sürecin bir aşaması olarak, 19 Ocak 2005’de “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” durup kalkmalı bir yasama süreci sonunda yasalaştırıldı. Tasarısı, 25. maddesini “Bölgesel Kalkınma Ajansları”nın kuruluşu başlığına ayırmıştı.

Son onyıllarda yürütülen bu taslaklar-tasarılar-kanunlar vb. Türkiye’de üniter ile federal devlet tiplerinden hangisine yönelik bir projenin parçasıdır? Siyasi-idari merkeziliği varsayan üniter devlet yapısı içinde merkezden taşraya doğru kademeler arasındaki yetki paylaşımını ifade eden “yerel yönetimi güçlendirmek” mi amaçlanmaktadır yoksa üniter devlet yapısını çözen ve yetkinin bir parçasında hüküm-

² Hakan Reyhan ve M. Gürsan Şenalp, “Emperyalizmin Kurumsallaşma Süreci: Küresel Yönetişim, Yönetişimci Devlet ve STK’laştırılan Sendikal Hareket”, *Siyaset ve Toplum*, Yaz 2005, s. 137.

³ *a.k.*, s.137-138.

ranlığı üstlenen “federalizme doğru evrilmek” mi?⁴ Sorunun cevabı Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihsel tecrübesinde bulunabilir. Aşağıda, olayların ayrıntısına girmeden, konuya dair tarihsel ile güncel arasında paralelliklere vurgu yapan genel bir kavramsal çerçeve sunmaya çalışacağız.

Tarihsel hafızamızı tazelersek, Berlin Antlaşması’nın (1878), Osmanlı Devleti’nin Avrupa vilayetlerinde bazı reformların yapılmasını öngören 23. maddesi gereğince, büyük güçler Osmanlı Devleti’nden, adem-i merkezileştirici şu idari reform taleplerinde bulunmuşlardır:⁵

“Bu antlaşma ile kendileri için hususi teşkilat oluşturulmamış olan sair Rumeli Eyaleti’nde dahi Girit’e vergi bakımından tanınmış olan muafiyet haricinde olmak üzere ona benzeyen ve mahalli ihtiyaçlara uygun düzenlemeler yapılacaktır. Bâb-ı Âli her eyalette işbu yeni düzenlemelerin ayrıntısını, görüşmeler düzenleyerek, azasının çoğunluğu yerli ahalden oluşan özel komisyonlar oluşturacaktır.

Bu komisyonların görüşmeler sonucunda düzenlenecek teşkilat layihaları Bâb-ı Âli’nin incelemesine sunulacaktır ve Bâb-ı Âli dahi bunları yürürlüğe koymadan önce Doğu Rumeli için oluşturulan Avrupa Komisyonu’na danışacaktır.”

Osmanlı’nın Sevr’i olarak nitelenebilecek Berlin Antlaşması’ndaki bu talepler, Rus General İgnatiev’in “eserlerinin en değerlisi” olduğunu ve diplomatın 1868’de Rus Prens Gorçakov’un Doğu siyasetini açıkladığı sırada “otonomi veya anatomi/Autonomie ou anatomie” demiş olması, yani, “ya Hıristiyan milletlere idare özerklikleri verilmeli ya da Osmanlı Devleti paylaşılmalı”⁶ düşüncesini dile getirmesi ile ilişkilendirildiğinde yüzyıllık emperyal projenin ve bugünün gündeminin tarihsel kökenleri de bulunmuş olur.

Ahmed Bedevi Kuran, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, 1910’da, Prens Sabahaddin ile Dr. Nihad Reşad Belger’in adem-i merkeziyet prensibini uygulamak gayesi ile vilayetlerin taksimi ve idare usulünü köklü biçimde değiştirecek taslak bir “İdari Islahat Projesi”nden bahseder. Buna göre, vilayet hudutları iklim şartlarıyla iktisadi bağlılık şartlarına göre küçültülüp, merkezler yine aynı şart ve imkanlar dikkate alınarak yeniden belirlenecek; “iktisadi bölge birlikleri” kurulup

⁴ Bu soruya hasredilmiş bir makale için bkz. Birgül A. Güler, “Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Ademi Merkeziyetçilik mi?”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 9 (2) Nisan 2000, s. 14-29.

⁵ Antlaşmanın Türkçeleştirilmiş tam metni için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat*, (Tarihî Hakikatlerin Aynası), (Haz., İsmet Miroğlu), Kuşak Ofset, İstanbul, 1983, s. 685-698.

⁶ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs, İstanbul, 1999, s. 379.

bir kaç vilayeti kapsayacak şekilde “umumi valilikler” oluşturulacaktı. Metindeki ifade ile:⁷

“Vilâyet hudutları, iklim şartlarıyla iktisadi bağılılık zaruretlerine göre küçültülecek, merkezler yine aynı şart ve imkânlar göz önüne alınarak yeniden tespit edilecek; iktisadi bölge birlikleri vücuda getirilerek birkaç vilâyeti içine alacak şekilde umumi valilikler ihdas olunacaktı.”

Projenin bir başka önerisi de ekonomik ve kültürel konularda “umumi valilik bölgeleri halkına” mahalli çalışma imkanı ile mahalli seçim hürriyeti vermek ve böylece imparatorluğu oluşturan çeşitli unsurları hükümet işleri ile ilgilendirip menfaat birliği duygusu ile ortak vatan bilincini yaratmaktı. Kuran, eleştirel bir dille, metinde ifade edilen kanaatlerin İttihat ve Terakki rüesasınca kabule şayan görülmediğini de belirtir. İşin aslına bakılırsa talepler idari yapılanma ve topluluk yönetimi anlamında özerkleşmenin yolunu açmaktadır. Berlin Antlaşması’ndaki madde ile birlikte düşünüldüğünde ve Avrupa komisyonunun denetimleri de göz önüne alındığında üniterist İttihatçı rüesanın kaygıları anlaşılabilir. Kaldı ki, konu hukuk mütehasısları tarafından derinlemesine tartışılmaktaydı. “Kırmızı Kitap: İttihat ve Terakki-Adem-i Merkeziyet”te dönemin farklı görüşten ve etnik kökenden gelen kişi, gazete ve dergilere, adem-i merkeziyet hakkındaki kanaatleri sorulmuştu:⁸

“Memleketimizde adem-i merkeziyyet tatbik ve teklifi dolayısı ile tab’ ve neşr etmekte olduğumuz Kırmızı Kitap’a tezyil edilmek (eklenmek) üzere atideki zevatın mütalaat-ı vatanpervanelerini -ve o cümle-i hakimiyeye kadar muhtasar olsun- sual ettiğimiz gibi zat-ı alilerinizin de mütalaat-ı hakimanelerine müracaat ediyor ve ricamızın isafını istirham eyliyoruz efendim.

Kırmızı Kitap Heyet-i Umumiyyesi namına Bedri.”

Kırmızı Kitap’ta, sonuçta, bir hayli hissi rivayetler uyandırmış olan adem-i merkeziyet iddialarının anlaşılma ile anlaşılmama arasında belirsizliğine değinilerek; bunun yanında, o gün itibariyle öne sürülen teklifler ve düşüncelerden ümitlenildiği vurgulanır.

Daha sonraki yıllarda Nihad Reşad, hatıralarında; “zaten tevsi-i mezuniyet namı altında İttihat Terakki programında da bir madde-i

⁷ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 263. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Cenk Reyhan, *Osmanlı’da İki Tarz-ı İdare: Merkeziyetçilik – Adem-i Merkeziyetçilik*, İmge, Ankara, 2007, s. 43. Bu kısım bu kitabımızdan alıntı.

⁸ M. Bedri, *Kırmızı Kitap: İttihat ve Terakki-Adem-i Merkeziyet*, Der-saadet, 1330, s. 45.

mahsusa mevcut idi”⁹ demektedir. Prens Sabahaddin’in bu konudaki görüşleri şöyledir:¹⁰

“Binâen aleyh adem-i merkeziyyet idari unvanı altında öteden beri isteye-geldiğimiz ıslahat, vali ve diğer memurların salahiyetini artırmak, meclis-i umumiyyeyi bir an evvel açtırmak ve bu suretle ahalimizi verdiği verginin mahall-i sarfını en muvafık bir surette tayin ve teftişe alıştırmaktan ibaret kalıyor. Bundan dolayı adem-i merkeziyyete müteallik neşriyatımızda da-ima Kanun-ı Esasi’nin 108. maddesine istinad ettiğimiz, daha doğrusu bu maddenin ehemmiyyet-i azimesini efkâr-ı umumiyyeye izaha çalıştığımız gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti programının aynı esasa müstenid bulunan maddesini de ciddi bir memnuniyetle kabul ettik. Şu halde adem-i merkeziyyet, tevs-i mezuniyyet ve tefrik-i vezaiften başka bir şey değil; yalnız tevs-i mezuniyyet, adem-i merkeziyyet-i idarinin ismi değil, tarifidir. Bu iki tabir arasında hiç bir mübayenet (farklılık) bulunmamakla beraber matbuatımızda ekseriyyetle tabirle tarif karıştırıldığı için ezhan (zihinler) umumiyye teşvişe (kargaşaya) düşüyor. Ümid ederim ki artık bu izahattan sonra olsun su-i tefehhüme meydan kalmaz. Erbab-ı vicdanın vazifesi, lüzum ve faidesine kanaat getirdikleri efkârın neşrine çalışmaktır. Biz, imkân derecesinde bu vazifeyi ifaya çalışıyoruz. Müdafaa edegeldiğimiz efkârın mahiyetini tedkik ettikten sonra kabul edib etmemek, efkâr-ı umumiyyeye aid bir keyfiyet! Yalnız erbab-ı insafdan edeceğimiz bir rica varsa o da hiçbir delile istinad etmeyen isnadat-ı gayr-ı meşrua-yı kable’-t-tahkik kabul etmemeleridir.^{11(*)}

Bu satırların neşr olunduğu zamandan beri galiba üç senelik bir zaman geçti. Geçenlerde, “Tanin”in (7 Kanun-ı Evvel 1326) Vilayat Kanunu’na dair neşr ettiği bend-i esasiyi samimi bir memnuniyetle okurken yukarıki satırların vazıh ve lüzumlu bir mütemmimi olacak aşağıki fikralarını buraya aynen geçirmek arzusundan kurtulamadım.”

Fakat, tartışmaların zaten tevs-i mezuniyet kavramından değil adem-i merkeziyet kavramından, merkeziyetçilik ile adem-i merkeziyetçilik taraftarlarının ona yüklediği anlam farkından çıktığı düşü-

⁹ Reşad Belger, “İttihad Terakki’nin Muhalifleri İle Temasları”, *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1948, s.2.

¹⁰ Cenk Reyhan, *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin ve Eserleri*, (Taslak Başlık) Ek VI., İttihad ve Terakki Cemiyetine Açık Mektublar Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah 8. Mektub. (Vurgu C. R.) (Yayımlanmamış Kitap).

^{11(*)} Aynı ricayı, namus-ı şahsimiz hesabına olduğu kadar namus-ı vatanımız namına da tekrar ediyorum. Hiçbir tahkike lüzum görmeden yekdiğerimiz aleyhindeki isnadati bir taraftan alıb, öbür tarafa satmakta gösterdiğimiz müsaraat kadar çirkin, mülevves, muceb-i şeyn ve hacalet bir musibet tasavvur edemem. Taun ve veba gibi salgın hastalıklara karşı nasıl müctemian ilan-ı harb etmek lazımsa bu salgın maraz-ı ahlakî mikroblarına karşı da erdab-ı vicdan, sıhhat-i umumiyye-i ahlakıyyemizi müdafaaaten daimî bir harb açmalı, elden gelen bütün gayret-i sarf etmelidir. (dpt. Prens Sabahaddin’e ait.) Cenk Reyhan, *a.g.e.*

nülürse, merkezîyetçi-İttihad ve Terakki Cemiyeti programında böyle bir maddenin olması bir anlam ifade etmez.¹² Bu konuda, adem-i merkezîyetçi-Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin birinci maddesindeki ifadeye göre, Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilecek siyasi ıslahatın sınıf ve tebanın istisnasız bütününe kapsamak üzere varolan vilayetlerin "adem-i merkezîyet ve tevsi-i mezuniyet" yöntem ve ilkeleri ile yönetilmesi esasına dayanacaktır. Adem-i merkezîyet ve tevsi-i mezuniyet, Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesinde yer alan seçim ilkesi üzerine kurulacaktır. Yine 1. maddede Kanun-ı Esasi'nin dahi gerektiğinde değiştirileceği de öngörülmektedir:

"Madde 1- Memalik-i Osmaniyye'de tatbik edilecek ıslahatı siyasiyye, sınıf ve tebanın bilâ- istisna kâffesine şümûlü olmak üzere vilâyat-ı mevcudenin adem-i merkezîyet ve tevsi-i mezuniyet usûl ve kaidesiyle idaresi esasına müstenid olacaktır. Adem-i merkezîyet ve tevsi-i mezuniyet usûlü 1876 senesinde neşr olunan Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesinde münderic bulunan kaide-i intihab üzerine müesses olacak ve bu Kanun-ı Esasi dahi ahval ve vakıa-yı muhtelifede lüzumu hissedildikçe tadilata uğrayacaktır."

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, II. Meşrutîyet dönemi tartışmalarında Prens Sabahaddin, önerdiği "adem-i merkezîyet" kavramının "federalizm" olarak algılanmasından ve buna karşı gösterilecek tepkiden duyduğu kaygılarla, bu kavramı 1876 Anayasasının, 108. maddesindeki "tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif" ifadeleri ile eşdeğerlendirme girişiminde bulunmuştu. Zira 108. maddede "adem-i merkezîyet" tabiri bulunmayıp, "tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif" kavramları bulunmaktadır, ki bu iki kavram, Sabahaddin'in anlamlandırdığı gibi federalizmin değil üniter devletin idari organlarıdır ve Sabahaddin'in adem-i merkezîyet ile aynı anlam vermesinin aksine ondan farklı kavramlardır.¹³ Hüseyin Cahid'in bakışıyla "adem-i merkezîyet=tevsi-i mezuniyet" ise bu tabir zaten anayasanın 108. maddesinde de yer almaktadır. O halde, tekrar tekrar buna vurgu yapmanın anlamı nedir? Söylenmek istenen şeyin, tevsi-i mezuniyetin, söylenmeyip; yerine,

¹² Bu açıdan bakıldığında İttihad ve Terakki'nin 1913 tarihli düzenlemeleri bir üniterist algılamaya ile çelişkili bir uygulama, 35 yıllık bir mücadelede bir ödün vererek geri çekilmek olarak yorumlanmayabilir. Krş. Tevfik Çavdar, "1329 (1913) İdare-i Vilayat Kanunu ve Genel Meclis Üyelerinin Mesleklerine İlişkin Nitelikleri", *Amme İdaresi Dergisi*, 16 (1), Mart 1983, s. 3'ten aktaran, Birgül A. Güler, *a.g.m.*, s. 19, dpt. 11.

¹³ Prens Sabahaddin'in, adem-i merkezîyeti taşra genel yönetiminin yetkilerinin artırılmasını içeren "yetki genişliği" ve il genel meclislerinin etkinliğini arttıran "görev ayırımı" ilkeleri bütünü olarak tanımladığına dair bkz. Birgül A. Güler, *a.g.m.*, s. 15.

icat edilen bir kavramın, adem-i merkeziyetin ısrarla söylenmesinden ve fikir hayatına sunulmasından tedirgin olan Cahid şöyle der:¹⁴

“Adem-i merkeziyet tabiri ile vilâyet meclisleri teşkili, Nevahi Nizamnamesi'nin tatbiki isteniyorsa hiç itirazımız yoktur. Zira bu yolda kanunumuz vardır. Bu kanunun memleketimize hakikaten faydası olacağından eminiz. Vilâyet ve Nevahi Nizamnamesi taşralara bizim için kâfi derecede salahiyet veriyor.”

Cahid'in asıl tedirginliği, bu kelimenin, özellikle azınlıklar arasında, sözlük anlamından daha geniş yorumlarla imparatorluktan ayrıma taleplerin besleyeceğidir. Midilli'nin, Sakız'ın vesair adaların hep birer Girit olması, hep Yunan aguşuna (kucağına) atılması için bir hazırlık demek olan adem-i merkeziyet,¹⁵ Cahid'e göre;

“Kanunun çizdiği daireden hariçte, daha fazla bir salahiyet tazammun edecektir.”¹⁶

108. madde'de; vilayetlerin yönetiminin “tevsi-i mezuniyet” ve “tefrîk-i vezaif” ilkelerine göre yasa ile düzenleneceği belirtilmektedir:¹⁷

“Vilâyatın usul-ı idaresi tevsi-i mezuniyyet ve tefrik-i vezaif kaidesi üzerine müesses olup, derecatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

[Vilayetlerin idari şekli yetki genişliği ve görevler ayırımı kaidesine göre kurulup, dereceleri özel düzenleme ile belirlenecektir]”

Yusuf Hikmet Bayur'un açıklaması da konunun çözümlenmesine terminolojik katkı sağlamaktadır. Ona göre, Kanun-ı Esasi'nin ilanı sırasında yapılan Fransızca tercümede Türkçe'deki tevsi-i mezuniyet

¹⁴ Hüseyin Cahid, “Adem-i Merkeziyet”, *Tanin*, 22 Ağustos, 1324, s.1.

¹⁵ Hüseyin Cahid, “İntihab Entrikaları”, *Tanin*, 26 Teşrin-i Sani, 1324, s.1.

¹⁶ Birgül A. Güler, *a.g.m.*, s. 16.

¹⁷ *Düstur*; 1. Tertip, c. IV, s. 18. Krş. 1921 Anayasası, madde: 11, 1924 Anayasası, madde: 91. Maddeler için bkz. Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 2000, s. 101, 139. Tevsi-i mezuniyet=yetki genişliği, tefrik-i vezaif=görevler ayırımı kavramları ile ilgili olarak yönetim bilimleri terminolojisince şu açıklama yapılmaktadır: “Görev ayırımı ilkesi, il genel yönetimi başındaki valilerin “yetki genişliği” ilkesince hareketleri ile birlikte, 1876'dan 1961 yılına kadar anayasalarda yer almıştır. Bu iki ilke adem-i merkeziyet ya da yerinden yönetim uygulamalarının *içeriği*, *somutlama biçimleri* olarak tanımlanırken, yetki genişliği valilerin yerinden yönetim çerçevesini belirleyen ilke olarak ortaya koyulmuştur. Görev ayırımı merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki görevlerin birbirinden ayrılması olarak tanımlanırken, yetki genişliği valilerin yerinden yönetim çerçevesini belirleyen ilke olarak ortaya koyulmuştur. Zaman içinde ilkelerin tanımlanışı değişmemiş ancak, adem-i merkeziyetin algılanışı ya da *içeriği* zaman içinde farklılaşmıştır. Tevsi-i mezuniyet ya da yetki genişliği adem-i merkeziyetin değil merkeziyetin göstergesi olarak kabul edilmeye başlanmıştır.” Birgül A. Güler, *a.g.m.*, s. 19-20.

ve tefrik-i vezaif tabiri, pek doğru olmayarak décentralisation yani adem-i merkeziyet diye tercüme edilmiştir. Tercümedeki asıl manayı bu suretle zorlamaktaki amaç İstanbul Konferansı'nda büyük devlet temsilcilerine hoş görünmek isteği olabilir.¹⁸ Esasen, “adem-i merkeziyet” kelimesinin Türkçe karşılığı, Cumhuriyet döneminde, yönetim terminolojisinin “yerinden yönetim”, yani 20. yüzyıl başlarında kitaplara giren tanımıyla “çok sayıda özerk birimin belli bir merkezden yönetilme usulü” anlamından farklı olarak, II. Meşrutiyet döneminde, merkeziyetsizlik=merkezsizlik tabirine karşılık gelir. Bu tanım, bir merkezin varlığını ön koşullandıran “yerinden yönetim” kavramının aksine, bir idare merkezinin bulunmadığı “merkezsizlik” anlamıyla yüküldür. Zira, Osmanlı zihinsel algılaması ile “-iyet=aidiyet” eki, yani “merkez+iyet=merkeze ait olan” ve “adem=yokluk=-sızlık” ise, adem-i merkeziyet=merkeziyetin yokluğu, kısaca, merkeziyetsizlik→federalizm demektir.

Kuran'a dönersek, bahsettiği taslakta dile gelen “İdari İslahat Projesi”nde belirtilen “İktisadi Bölge Birlikleri”, tam da Türkiye Cumhuriyeti'nin yirmibirinci yüzyılın ilk çeyreğinde, AB ile uyum sürecinde “İdari Reform Paketleri”nde yer alan “Bölge Kalkınma Ajansları”ndan beklentilerle örtüşmesi bakımından günceli tarihten okumaya yönelik önemli bir veridir. Konumuzla ilgili olarak, Faruk Ataay'ı izleyerek, AB ile uyumun paketlerinden olan kanunun dayandığı iki temel varsayımın olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹

1- İlk varsayım, küreselleşme sürecinin dünya piyasalarındaki rekabeti önemli ölçüde arttırdığı ve küreselleşme sürecine uyum çabalarının da asıl olarak rekabet gücünün arttırılmasını hedef alması gerektiğidir. Bu anlayış, küreselleşme sürecinin toplumlara ve yerel/bölgesel ekonomilere tehditler yöneltmenin yanı sıra bazı fırsatlar da sunduğu, bu tehditlerden sakınmak ve fırsatları değerlendirebilmek için, küreselleşmenin ortaya çıkardığı rekabet ortamına uyum çabasına girilmesi, bunun için de rekabet gücünü arttırmaya yönelik politikalar geliştirilmesi gereği görüşü ile tamamlanmaktadır.

¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi: Fikir Cereyanları, İnkılâp Hareketleri, İç Didişmeler, Birinci Genel Savaşın Patlaması*, T.T.K., Ankara, 1991, c. II, k. IV, s. 21-22, dpt. 23.

¹⁹ Faruk Ataay, “Kalkınma Ajansları Kalkınmayı Sağlayabilir mi?”, *Memleket-Mevzuat*, Şubat 2006, c. VIII, s. 36.

- 2- İkinci varsayım, günümüz dünya ekonomisinde adem-i merkezileşme eğilimlerinin hakim olması sonucunda, ülkelerarası rekabetin ikinci plana düşüp, kentler ve bölgeler arası rekabetin ön plana çıktığıdır. Bu saptamadan ulaşılan sonuç ise, günümüz koşullarında rekabet gücünü arttırmaya ve kalkınmaya yönelik politikaların, “ulusal/ülkesel” ölçeği değil, “yerel” ve “bölgesel” ölçeği esas alınması gerekliliği olmaktadır.

Kavramsal tanımlama problemleri, yirmibirinci yüzyılın ilk çeyreğinde, Cumhuriyet dönemi tartışmalarında Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarı Taslağı'nda da kendini göstermektedir. Birgül Ayman Güler'in konuyla ilgili yorumu açıklayıcıdır:²⁰ 2005'de, İktidar, taslağı parlamentoya sevk ederken taslaktaki “bölge” sözcüğünü düşürüp İngilizce orijinal adlandırmada (regional development agency) kullanılan “agency” karşılığı ajans sözcüğünü ısrarla korumuştur. Kurulmak istenen yeni birime “Bölge Kalkınma İdaresi” yerine “Bölge Kalkınma Ajansı” denmesi “bölge yönetimi sistemi”nden başlayarak “eyalet sistemi mi?” tartışmalarının yeniden alevlenmesini önleme arzusu olarak değerlendirilebilir. Türk idare sisteminde oldukça sınırlı bir kullanım alanı olan “ajans” kelimesi her ne kadar, Türk Dil Kurumu'ndan da izlendiği kadarıyla, gerçekten de ajans sözcüğünün kullanılmasını haklı çıkaracak bir bölgesel yönetim sistemi öngörmekteyse de; tasarı, kurduğu ajanslara “kamu kudretli yetkiler” vermektedir:²¹

- 1- Kurulan birimler tüzel kişilik sahibidir; ama ne özel ne de kamu tüzelkişisi olarak adlandırılmıştır. Tasarı'da ayrıca belirtilmedikçe, kuruluşun çalışmaları özel hukuk hükümlerine bağlanmıştır.
- 2- Kurulan birimlerin görevi, bölgeye yabancı yatırım çekmektedir; bunun için tanıtım organizasyonu olarak çalışacaktır.
- 3- Kurulan her ajans, bölgede yatırım yapacak olan kişi ve şirketlerin başvuru işlemlerini takip edecek, işlemlerin hızla sonuçlanmasını sağlayacaktır.
- 4- Çalıştırılacak personel İş Kanunu'na göre çalışacak, söz konusu olursa adli hükümlere göre yargılanacaktır.

Ve bunları ancak “memurlar” aracılığı ile gördürebilecektir:²²

²⁰ Birgül Ayman Güler, “Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?”, *Memleket-Mevzuat*, Şubat 2006, c. VIII, s. 25-26. Konu hakkında ayrıntı için bkz. Menaf Turan (Der.), *Bölgesel Kalkınma Ajansları: Nedir Ne Değildir?*, Paragraf, Ankara, 2005.

²¹ Birgül Ayman Güler, *a.g.m.*, s. 26.

²² *a.k.*, s. 26.

- 5- Yatırımcı, ajansın illerde kuracağı “tek durak ofisleri”ne başvuruda bulunduğunda, bu başvuru “devlet makamı”na yapılmış sayılacaktır.
- 6- Ajansın gelirlerinin bir bölümü, yerel idarelerin başına gelir kalemini oluşturan “ulusal vergi gelirleri toplamı”ndan ayrılacak paydan sağlanacaktır. (Üstelik yerel yönetimler ulusal vergi gelirleri “tahsilat toplamı”ndan pay almakta iken, bunlar -eğer “tahsilat” sözü unutulmamışsa tahakkuk toplamından pay alabilecektir.)
- 7- Ajanslarda, halihazırda kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memurlar görev alabileceklerdir. Bunlar görevlerine dönerlerse, ajansa geçmiş süre, memurlukta geçmiş gibi sayılacaktır.
- 8- Her ne kadar yasanın maddelerinde açıkça yazılmamışsa da, genel gerekçede birkaç kez dile getirildiği üzere, ajansları bölgenin kalkınma planını “hazırlayacak” kuruluşlardır. Bölge kalkınma planı, hem hazırlanışı hem de uygulanması bakımından tartışmasız bir kamu görevidir. Kamu görevinin “kamu tüzelkişiliği” sahibi olmayan bir “ağırlama-tanıtma ajansı” tarafından görülmesi, hem anayasal olarak olanak dışıdır hem de kamunun varoluş nedenlerine aykırıdır.

Bu bakımdan, “kalkınma ajansı” yapısının gerçekte “bölge idaresi” adını daha çok hak ettiği söylenebilir. Bu model, bölgedeki iktisadi-idari iktidarı toplumsal sınıflardan birine, bir azınlığa devrederek anti-demokratik süreçleri derinleştirmektedir. Bu yönü ile, modelin toplumsal varlığa dönük sakıncaları olduğu söylenebilir. Model aynı zamanda ülkenin iktisadi yaşam birliğinin zeminini oynatarak siyasal birliğin maddi özünü boşaltmaktadır. Bu yönü ile de ulusal varlığa yönelik sakıncalarından söz edilebilir.²³

Sonuç Yerine

Merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri, ülkemizde siyasi-idari tartışmaların da en önemli başlıklarından biri olmak özelliğini yirmibirinci yüzyılın ilk çeyreğinde de sürdürüyor. Günümüz Türkiye’sinde bu tartışmalar yapılırken ve “reform” çalışmaları ve bu reformlara yönelik muhalefet devam ederken, bu tartışmaların tarihteki kökenlerine, yirminci yüzyılın ilk çeyreğine uzanmanın yararlı olacağı açıktır.

²³ a.k., s. 27.

Zira, tarih toplumların hafızasıdır. Şayet boşuna yaşanmış bir deneyim değil ise. Bu bakışla, yirminci yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan "tarihsel hafıza", yirmibirinci yüzyılda, Türkiye Cumhuriyeti'nde "günceli anlamak" için yardımcı olabilir. Şöyle ki, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, kolonyalizm=emperyalizm çağında Osmanlı siyasi-idari literatürüne "adem-i merkezîyet" kavramının girmesi ve bu doğrultuda, "Avrupa Komisyonu"nun gözetim ve denetiminde yapılan "idari reform paketleri"nin Osmanlıyı büyük güçlerin nüfuz bölgelerine bölmesi gibi; günümüzde yirmibirinci yüzyılda, küreselleşme=globalleşme çağında da Türk siyasi-idari literatüründe bu kavramın yine-yeniden tartışılması ve yine bu doğrultuda, "Avrupa Birliği"nin gözetim ve denetiminde hazırlanan "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Taslağı" ile kamu yönetim yapısının yeniden düzenlenmeye çalışılması dikkat çekici bir özelliktir. Bir farkla ki; sömürgeleşen Osmanlı İmparatorluğu'nda "düvel-i muazzama'nın denetimi ve müdahalesinde "batılılaşma projesi" ile yürütülmüş olan bu düzenlemeler, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nde Avrupa Birliği'nin denetimi ve müdahalesinde "uyum paketleri" şekline dönüşmüş olarak halen yürütülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ataay, Faruk, "Kalkınma Ajansları Kalkınmayı Sağlayabilir mi?", *Memleket-Mevzuat*, Şubat 2006, c. VIII, s. 36-38.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi: Fikir Cereyanları, İnkılâp Hareketleri, İç Didişmeler, Birinci Genel Savaşın Patlaması*, T.T.K., Ankara, 1991, c. II, k. IV.
- Belger, Nihat Reşad, "İttihad Terakki'nin Muhalifleri ile Temasları", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1948,
- Düstur*, 1. Tertip, c. IV.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs, İstanbul, 1999.
- Gözübüyük, Şeref ve Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 2000.
- Güler, Birgül Ayman, "Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?", *Memleket-Mevzuat*, Şubat 2006, c. VIII, s. 25-27.
- Güler, Birgül Ayman, "Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Ademi Merkezîyetçilik mi?", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 9 (2) Nisan 2000, s. 14-29.
- Hüseyin Cahid, "Adem-i Merkezîyet", *Tanin*, 22 Ağustos, 1324.
- Hüseyin Cahid, "İntihab Entrikaları", *Tanin*, 26 Teşrin-i Sani, 1324.
- Kuran, Ahmed Bedevi, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948.
- Mahmud Celâleddin (Paşa), *Mir'at-ı Hakikat, (Tarihi Hakikatlerin Aynası)*, (Haz., İsmet Miroğlu), Kuşak Ofset, İstanbul, 1983.

- Reyhan, Cenk, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare: Merkezîyetçilik – Adem-i Merkezîyetçilik*, İmge, Ankara, 2007 .
- Reyhan, Cenk, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin ve Eserleri*, (Yayımlanmamış Kitap).
- Reyhan, Hakan ve Şenalp, M. Gürsan, “Emperyalizmin Kurumsallaşma Süreci: Küresel Yönetişim, Yönetişimci Devlet ve STK'laştırılan Sendikal Hareket”, *Siyaset ve Toplum*, Yaz 2005, s. 126-152.
- Turan, Menaf (Der.), *Bölgesel Kalkınma Ajansları: Nedir Ne Değildir?*, Paragraf, Ankara, 2005.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TOPRAĞA DAYALI ÖRGÜTLENME: İL YÖNETİMİ SİSTEMİNİN KURULUŞU

Nuray E. KESKİN*

Türkiye’de mülki idare sistemini konu alan çalışmalarda ulus-devletin kurulması ve kapitalizmin gelişmesinin Osmanlı’dan daha farklı bir olgu olduğu ve yeni bir örgütlenmenin gerekliliği göz ardı edilmiştir. Bu nedenle il sisteminin kökeni 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi’ne dayandırılmış, Cumhuriyet döneminde Osmanlı yönetim düzeninin devralındığı söylenmiştir. Ne milli mücadele yılları, ne de Cumhuriyet dönemi kapsamlı bir incelemeye konu olmuştur. Oysa il yönetimi sistemi Osmanlı vilayet sistemi kaldırılarak inşa edilmiş, Cumhuriyet’in toprağa dayalı örgütlenme politikası 20’li ve 30’lu yıllarda gündeme gelen bir dizi karar ve uygulama bütünü içinde hayata geçirilmiştir. Bu yazı, güncel kamu reformları sürecinde köklü bir değişime konu olan il yönetimi sisteminin milli mücadele döneminde başlayıp, Cumhuriyetin ilk yıllarında biçimlenen kuruluşunu ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: *Taşra örgütlenmesi, illerin yönetimi, il genel yönetimi, idari taksimat, merkezileşme.*

Cumhuriyetin toprağa dayalı örgütlenme politikası, Osmanlı dönemine bir tepki olarak gelişmiş ve henüz milli mücadele döneminde il ölçeği esas alınarak Osmanlı vilayetleri kaldırılmıştır. Yeni bölümlenmede Osmanlı dönemindeki sancak sınırları dikkate alınmakla birlikte, büyük eyaletler kendi içinde alt bölümlere bölünerek, eski güçleri kırılmıştır. Yönetimsel bölünüşün ilk kademesi olan il, hem merkezi yönetimin taşra uzantısı, hem de tüzel kişiliğe sahip bir yerel yönetim birimi olarak örgütlenmiştir. Ancak il sayısının artması ve 1921 Anayasası ile yerel meclislerin genel yetkili kılınması yerel iktidar odaklarını güçlendirmiştir. İktisadi ve toplumsal dengesizliklerin aşılması, cumhuriyet ideolojisinin ülke geneline yayılması, reformların hayata geçirilmesi gibi hedeflere kendi beceri ve imkanlarıyla baş başa bırakılan yerel yönetimlerle değil, ancak merkezîyetçi bir örgütlenme ile ulaşılabileceğinin farkında olan devrimci kadrolar, il yerel meclisleri üzerinden taşrada etkili olan bu kesimlerin gücünü, Cumhuriyet’in ilanından sonra denetim altına almaya çalışmıştır. 1921 Anayasası’nın ademi merkezîyetçi

* Dr., AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

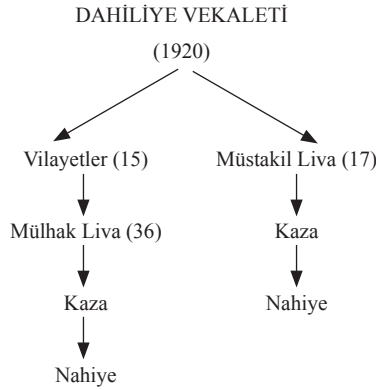
yönetim sistemini kaldıran 1924 Anayasası, kamu gücünün doğrudan yerel geleneksel egemenlerin eline bırakılmasını önlemiş, bu unsurların etki alanı daraltılmıştır. Bu süreçte bir yandan il sayısı azaltılıp, “maarif eminlikleri” ve “umumi müfettişlikler” gibi bölgesel örgütlenmeler hayata geçirilirken, öte yandan il yerel yönetimi valilik kurumunun yönetimi ve denetimine çekilmiştir.

Cumhuriyet döneminde valilik kurumu ilki 1929; ikincisi 1949 yılında olmak üzere iki ayrı yasaya konu olmuş; il yasaları illerin genel yönetimini, merkezin doğal uzantısı olan taşra teşkilatını düzenlemiştir. İl yerel yönetimlerinin kuruluş ve işleyiş özellikleri ise 1913 tarihli İdarei Hususiyei Vilayat Kanunu’nda yer alan hükümlere göre belirlenmeye devam etmiştir. Özel idareler, Cumhuriyet’in ilk çeyreği sona erdiğinde 1913 tarihli yasa ile kendilerine verilen görevlerde bir tür yardımcı kuruluş kimliğine gerilemişlerdir. Böylece il düzeyinde yönetim yetkisi merkezi yönetimin taşra örgütüne bırakılmış, il özel idareleri bu mekanizmanın yakın denetimi ve gözetimi altında faaliyet göstermiştir. Cumhuriyetin toprağa dayalı örgütlenişi, bölge esasının reddi ve il yerel yönetimi seçeneğinin geri çekilmesi üzerine inşa edilmiştir. Çeyrek yüzyıldır uygulanan neoliberal reform programı, bu yapıyı çözerak ilerlemektedir. Günümüzde il genel yönetimi yerine, hem il yerel yönetimi hem de bölge istenmektedir. Bu yazı, kapitalist devlet örgütlenmesinin inşa sürecinde, Türkiye’de il yönetimi sisteminin kuruluşunu irdelemektedir.

İL ÖLÇEĞİNİN ESAS ALINMASI

Cumhuriyet’in toprağa dayalı örgütlenmesine yönelik düzenlemeler, BMM’nin açıldığı 1920 yılında başlamış ve büyük ölçüde milli mücadele döneminde şekillenmiştir. Türkiye tarihinin en karmaşık dönemlerinden birini oluşturan Meclis Hükümetleri döneminde, feodal yönetim bölümlenmesinin terki ile başlayan süreç, 1930’lu yılların ilk yarısında tamamlanmıştır. Bu dönemdeki düzenlemelerde Güneydoğu illeri ile Trabzon’da Ermeni-Rum azınlığın denetim altına alınması, Sivas-Malatya hattında aşiret yapısının ortadan kaldırılması, Ordu-Giresun bölgesinde Pontus-Rum ayrılıkçılığı ile mücadele edilmesi, Doğu’da Şeyh Sait İsyanı’nın bastırılması gibi amaçlar belirleyici olmuştur. 1935-1957 arasındaki dönem, yönetsel bölümlenme bakımından yapısı ve ilkeleri yerleşmiş yönetsel coğrafyada nokta düzenlemelerden ibaret değişiklik yıllarıdır. 1958-1980 yılları arasında ise yönetsel kademelenmede neredeyse hiçbir değişiklik yapılmamıştır.

Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu 1920 yılında, ulusal sınırlar içinde 15 vilayet, 17'si müstakil 36'sı mülhak olmak üzere toplam 53 liva, 302 kaza ve 679 nahiye bulunmaktadır.¹ Vilayet kademesi, 1913 tarihli İdare Vilayat Kanunu ile tüzel kişiliği tanınmış, genel meclisi olan, doğrudan doğruya merkeze bağlı bir yönetim birimidir. Mülhak livalar, genel idare, jandarma ve yerel yönetim bakımından bir vilayete bağlı olarak yönetilen, ayrı bir tüzel kişiliği ve genel meclisi olmayan yönetim birimleridir. Bunların hususi (özel) bütçeleri bağlı oldukları vilayetin hesabına devredilmektedir. Müstakil liva ise bağlı olduğu vilayet ile ilişkisi kesilerek, doğrudan merkeze bağlanan, genel ve yerel idare bakımından vilayetle eşdeğer kılınan yönetim birimidir. Toprağa dayalı örgütlenmede ilk yönetim kademesini oluşturan vilayet, her biri bugünkü iller büyüklüğünde üç veya dört (mülhak) livayı içermektedir. Müstakil livalar ise vilayete oranla daha küçük bölgelerde örgütlenmiştir; ölçek itibarıyla mülhak livalara benzemektedir. Birinci TBMM'nin mekana ilk müdahalesi bir üst kademe vilayete bağlı olan 'mülhak liva'ları 'müstakil' (bağımsız) kılıp doğrudan Ankara'ya bağlamak ya da yeni müstakil livalar kurmak olmuştur.

¹ Selahaddin Aslan Korkud, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1909'dan 1918 arasında İdare Teşkilat ve Amirleri Hakkında Bir İnceleme", *Türk İdare Dergisi*, 36/293-294, 1965, s. 3-16.

Tablo 1: Ulusal Sınırlar İçinde Kalan Topraklar: Vilayet – Mülhak Liva – Müstakil Liva Sayıları

Vilayetler	Mülhak (Bağlı) Livalar	Müstakil (Bağımsız) Livalar
İSTANBUL	Üsküdar	İzmit
	Beyoğlu	Urfa
EDİRNE	Gelibolu	Bolu
	Kırkkilise (Kırklareli)	Canik (Samsun)
İZMİR	Tekfurdağı (Tekirdağ)	Çatalca
	Aydın	Çanakkale
	Denizli	Karesi
	Saruhan (Manisa)	Menteşe
ANKARA	Çorum	Teke (Antalya)
	Kırşehir	Kayseri
	Bozok (Yozgat)	Afyon
	Cebelibereket (Osmaniye)	Eskişehir
ADANA	Kozan	Niğde
	Mersin	Kütahya
ERZURUM	Erzurum	İçel
	Beyazıt (Ağrı)	Maraş
	Erzincan	Ayıntap (Gaziantep)
	Genç (Bingöl)	
BİTLİS	Muş	
	Siirt	
BURSA	Ertuğrul (Bilecik)	
DİYARBEKİR	Ergani	
	Mardin	
	Siverek	
	Amasya	
SİVAS	Tokat	
	Karahisarışarki (Şebinkarahisar)	
TRABZON	Gümüşhane	
	Rize	
KONYA	Isparta	
	Burdur	
KASTAMONU	Sinop	
	Çankırı	
MAMURETÜLAZİZ (ELAZIĞ)	Dersim (Tunceli)	
	Malatya	
VAN	Hakkari	
15	36	17

Kaynak: Selahaddin Aslan Korkud, *a.g.k.*, s. 3-16.

Müstakil Liva Uygulaması

Toprağa dayalı örgütlenmede mülhak-müstakil liva ayırımı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı döneminde başlayan bir uygulamadır.² Osmanlı devletinin 19. yüzyıldaki toprağa dayalı örgütlenme düzeni içinde vilayetler livalara, livalar kazalara bölünmüştü. Bu sistemde *elviyei gayri mülhaka* (müstakil liva) olarak adlandırılan bazı livalar idari bakımdan doğrudan merkeze bağlanmıştı. Eyalet/vilayetlere bağlı livalar ise *mülhak* olarak anılmaktaydı. Müstakil livalarda mutasarrıf, valinin yetkilerine sahip olduğu gibi, liva idare meclisi de vilayet idare meclisinin görev ve yetkilerine sahip kılınmıştı.³ Her müstakil livada, vilayetlerde olduğu gibi bir de umumi meclis bulunmaktaydı. Bir başka deyişle, vilayetlerden daha dar alanlarda örgütlenen müstakil livalar, yönetsel düzeyde vilayete eşdeğer sayılmıştı.⁴ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra “gayri mülhak” ya da “müstakil” olarak anılan doğrudan merkeze bağlı livaların sayıca artırılmaları yoluna gidilmiştir. Bu dönemde çeşitli belgelerde *vilayetlerin yavaş yavaş kaldırılması ve livaların doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti'ne bağlanması* yönünde bir eğilim olduğu dile getirilmiştir. Ancak 1913 tarihli İdarei Vilayat Kanunu'nda dört kademededen (vilayet-liva-kaza-nahiye) oluşan yönetsel bölümlenme korunmuştur. Bu yasanın 2. maddesinde, müstakil livaların vilayet hükmünde olduğu belirtilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde vilayet kademesinin kaldırılması, yönetsel bölümlenmenin üç kademeye indirilmesi, toprağa dayalı örgütlenmede liva ölçeğinin esas alınmasına yönelik çeşitli düzenlemeler gündeme gelmiş, ancak hayata geçirilememiştir. Milli mücadele döneminde mülhak livalar müstakil yapıla-

² Osmanlı tarihi yazınında doğrudan müstakil liva uygulamasını konu alan bir çalışma bulunmamaktadır. Çeşitli kaynaklarda yer verilen açıklamalar ise bu uygulamaya ilişkin sağlıklı bir değerlendirme yapmayı sağlayacak niteliğe sahip değildir. Enver Ziya Karal, müstakil sancakların hangi amaçlarla kuruldukları, ne gibi idari ve mülki özelliklere sahip olduklarının bilinmediğine dikkat çekmektedir. İlber Ortaylı, bazı sancakların bağlı oldukları vilayetlerden ayrılarak merkeze bağlanmasını, dönemin merkeziyetçilik anlayışının bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Bu konu, derinlemesine çözümleme gerektiren önemli araştırma başlıklarından birini oluşturmaktadır. Müstakil liva modelinin Osmanlı geçmişi ve milli mücadele dönemindeki uygulamaya ilişkin daha geniş bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Nuray E. Keskin, *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İllerin Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

³ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985, s. 61-62.

⁴ Bürokratik işleyiş ve İstanbul ile yazışmalar da müstakil sancakların vilayetlerle eşdeğer olduğunu göstermektedir, örneğin: Vilayat ile elviye-i müstakileye yapılan tebligata dair. BOA: 23.Ş.1304, DH.MKT/105/1420.

rak ya da yeni müstakil livalar kurularak toprağa dayalı örgütlenişte günümüzün il ölçüğü esas alınmış ve Osmanlı vilayetleri kaldırılmıştır. Buna göre 1920-1924 döneminde 36 mülhak liva müstakil yapılmış, 6 yeni müstakil liva kurulmuş, 15 vilayet merkezi ve 17 müstakil liva ile birlikte toplam il sayısı 74'e ulaşmıştır.

Cumhuriyet dönemi yönetim yapısının başlangıç ve hazırlayıcısı olan müstakil liva uygulamasının nedeni nedir? Öncelikle 'müstakil liva'ların günümüzün illeri olduğunu, bir başka deyişle müstakil liva kurma sürecinin, illeşme süreci olduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenle soruyu "bir il neden kurulur?" şeklinde formüle etmek de mümkündür. Döneme ait belgeler ve TBMM görüşmelerinde yapılan çeşitli açıklamalarda üç farklı gerekçe ortaya konmuştur. İlk olarak "vilayet valisinin arkasında dört jandarma, önünde dört jandarma ile halkı ezmesinden kurtulmak için, ölçek olarak küçülmenin ve yeni örgütlenmede liva kademesini esas almanın kaçınılmaz olduğu" söylenmiştir. Buna göre, toprağa dayalı örgütlenmede küçük bölgeli birimler esas alınarak, büyük bölgeli eyaletler kendi içinde alt bölümlere bölünmüş ve eski güçleri kırılmıştır. Nitekim 1921 Anayasası'na ilişkin görüşmelerde eski idare tarzının kısa sürede ortadan kaldırılması gerektiği sıkça vurgulanmıştır. İkinci gerekçe Mustafa Kemal'in 1930-1931 yıllarında çıktığı yurt gezisine ilişkin notlarında dile getirilmiş, "çok vilayet/il teşkilatı"na çeşitli yerel hareketlerin neden olduğu söylenmiştir.⁵ Müstakil livalar kurulmasına ilişkin yasama sürecinde, "teşkilat ne kadar küçük olursa, o kadar yararlı olacağı" belirtilmiştir. Üçüncü olarak bu uygulama, "yerel yönetimlerin gelişmesi, güçlenmesi ve halkın kendi kendini yönetebilecek yeteneği kazanması"nı hedefleyen politikaya bağlanmıştır.⁶ Beyazıt (Ağrı) livasının müstakil liva haline getirilmesine ilişkin (18 Ağustos 1920 tarihli) yasanın gerekçesinde bağlı oldukları vilayetler-

⁵ "Hükümet her yerde teşkilatıyla, şahıslarıyla, salahiyet ve vazifeleriyle kuvvetlendirilmeye muhtaçtır. Zaman zaman tesirini gösteren *muhtelif mahalli cereyanların* doğurduğu şimdiki çok vilayet teşkilatı, bir çok noktalardan zararlıdır..." *İdare*, Yıl 6, Birinci Teşrin 1933, Sayı 67, s. 273-274.

⁶ "...Çünkü az adetteki vilayetlere inzimamen [ek olarak] müstakil ve mülhak livaları da vilayet yapmak suretiyle idarei mahalliyelerin inkişafı Cumhuriyet ve Meclisi Alice kabul edilmiştir... memlekette taaddüt eden [çoğalan] bu merkezlerle, halkın kendi kendini idare edebilmek kabiliyet ve cazibesi memlekette büyük bir hassasiyetle karşılanmış, hüsnü telakki edilmiş ve kemali arzu ile bunun inkişafına çalışılmakta bulunmuştur...Binaenaleyh Hükümetin doğru bulunduğu fikir idarei mahalliyelerin inkişafı, bunların kuvvetlenmesi ve halkın kendi kendini idare edebilecek kabiliyeti idariyeyi iktisap etmesi fikridir." Teşkilatı Mülkiye Yasası'nın görüşmeleri, TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İ. 109, 29.5.1926, s. 605-615.

den ayrılarak müstakil kılınan livaların kısa bir süre sonra her konuda gelişme gösterdikleri söylenmiştir.⁷ Bu nedenle “ehemmiyet ve nezaketi mevzikiyesi derkar olan [bulunduğu bölge itibariyle önemi bilinen] Beyazıt livasının Erzurum vilayetinden ayrılarak müstakilen idaresine” karar verilmiştir. 1921 yılında TBMM’ye gelen “Müfettişi Umumilik Hakkında Kanun Layihası”nın görüşmelerinde, Refet Paşa da bu yönde bir açıklama yapmıştır. Paşa, vilayetlerin kendi bölgelerinde bulunan livaların ihtiyacını karşılayacak hiçbir girişimde bulunmadıklarını, mülhak livalardan devredilen gelirlerin yalnızca vilayet merkezini şenlendirdiğini söylemiştir. Refet Paşa’ya göre livalar bu nedenle müstakil kılınmış ve özel bütçe (tüzel kişilik) verilmiştir.⁸

...Şimdi beyefendiler, bizim eski vilayetlerimiz vardı. Eski vilayetlerimiz dörder sancağı ihtiva ediyordu. İçimizde evvelce mülhak olan sancaklardan mebus olmuş birçok zevat vardır. Onlar pekala bilirler ki, kendi sancaklarının hususi bir idaresi yoktu ve kendi sancakları doğrudan doğruya hususi bütçelerini vilayetin hesabına devrederlerdi. Vilayet merkezlerinde bulunanlar tekml vilayetin hususi bütçesinden, vilayetin teşkilatından istifade eder, yalnız vilayet merkezini şenlendirir, hakikaten kendi başlarına müstakil bir hale layık olan livalar verdikleri paranın hiçbir kısmından istifade edemezler, tekml paralarını bunlara gönderirlerdi. Bunun içindir ki biz livaları müstakil yaptık ve onlara da hususi bütçe hasrettik. Efendim vilayetler o paraların hepsini almışlar, fakat kendi mıntkalarında bulunan sancakların ihtiyacını ve umumun ihtiyacını temin edebilecek müesseseler yapmamışlardır. Hangi vilayetimizde o vilayetin ihtiyacı katisine kafi bir hastane vardır? Hangi vilayetimizde o vilayetin ihtiyacına kafi darülmuallimin ve darülmuallimat vardır?

Mülhak livalık, o birimin tüzel kişiliği ve yerel meclisi olmaması nedeniyle istenmeyen bir statüdür. Bu durumdan hoşnut olmayan yerel iktidar odakları/egemen güçler, bağlı oldukları vilayetten ayrılarak müstakil olmak; tüzel kişilik kazanmak istemiştir.⁹ Mülhak livanın

⁷ Hükümetin bütün livaları müstakil yapma kararı da yasaya gerekçe olarak gösterilmiştir. Bayezid’in Müstakil Liva Haline İfrazına dair Kanun, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 3, 18.8.1336/1920, s. 278-279.

⁸ Müfettişi Umumilikler Hakkında Kanun Layihası, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 13, İ. 95, 17.10.1337/1921, s. 168-185.

⁹ Bazı livaların bağlı oldukları vilayetlerden ayrılarak, müstakil olarak yönetilmelerine ilişkin uygulama Birinci Meclis Dönemi’ni konu alan bir çalışmada “mebusların kendi seçim bölgelerine daha fazla devlet imkanı alabilmek için bölgelerinin vilayet statüsüne yükseltilmesine gösterdikleri çabanın sonucu” olarak yorumlanmaktadır. Yazara göre, “mülki idare teşkilatını hızla şişiren ve masrafları artıran bu furya”, vilayet ayrıcalığında müstakil liva olma mücadelesinin “zincirleme reaksiyon halinde cereyan etmesi”ne yol açmıştır. Müstakil liva uygulamasının sonuçlarından yalnızca birini gösteren bu yorum, politikanın nedenini açıklama gücüne sahip değildir. Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 253.

bağlı olduğu vilayetteki egemen ile mülhak livanın egemen gruplarının farklı olduğu durumlarda çatışma çıkmıştır.

Öte yandan mülhak liva, devlet açısından kuvvetli yönetim noktası anlamına gelmektedir. Nitekim Osmanlı vilayetleri kaldırılmasına ve toprağa dayalı örgütlenmede odak müstakil livalar/iller olmasına rağmen 1924 yılına kadar on liva mülhak bırakılarak bir ile/müstakil livaya bağlı olarak yönetilmeye devam etmiştir. Dahiliye Vekili Ferid Bey TBMM’de yaptığı açıklamada Gelibolu, Tekirdağ, Kırkkilise, Hakkari, Mersin, Cebelibereket, Kozan, Üsküdar, Beyoğlu ve Ergani livalarının “ulusal çıkar gereğince kuvvetli bir merkezileyle yönetilmeleri gerektiği” için mülhak bırakıldıklarını söylemiştir.¹⁰ O halde bir yönetim biriminin il yapılması gerçekte nereyi güçlendirmiştir? Merkezi mi, yereli mi?

Amaç ulusal birliği sağlamak olmasına rağmen, Birinci TBMM’nin yapısı, sıkı bir merkezileye yönelmeyeceğini göstermiştir. Mebuslar arasında ‘ademi merkezileye’ ve ‘hür teşebbüs’ü savunanların sayısı az değildir. Üstelik Anadolu kurtuluş hareketi, büyük toprak sahipleri ve dış sömürülme bağlarını koparıp, yerli kaynakları işletmek isteyen ticari sermayenin desteği ile sürdürülmüştür. Müstakil liva kurma sürecinde bu koalisyonun izleri belirgindir; 1921 Anayasası da bu ortamda hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Merkezileyeçilik ilkesinin sınırlı, ademi merkezileyeçilik ilkesinin asli ve genel olduğu 23 maddelik Anayasa metninin 14 maddesi doğrudan illerin yönetimini düzenlemektedir. Anayasa iller için “görevler ayrılığı” ilkesinden söz etmemekle birlikte, merkezi yönetim ile il yönetimi arasında görev ayrımı yapmıştır.¹¹ Anayasada illere yerel işler bakımından tüzel kişilik ve özerklik verilmiş, merkezi yönetimin, devletin egemenlik haklarından kaynaklanan bazı temel yetkileri dışında kalan konular, il meclislerinin yönetimine bırakılmıştır.¹² Bu nedenle milli mücadele döneminde bir yönetim biriminin il olması kuşkusuz yerel iktidar odaklarını güçlendirmiştir. Öte yandan Hıristiyan azınlıkların yaşadığı bölgelerde ortaya

¹⁰ Konu, “Mülhak liva-müstakil liva ayrımının kaldırılması” başlıklı bölümde incelenmektedir.

¹¹ 1921 Anayasası, 11. md: “Vilayet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer’i, adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve hükümetin umumi tekalifi ile menafii birden ziyade vilayata şamil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisi’nce vaz edilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şuralarının salahiyeti dahilindedir.”

¹² Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara 1982, s. 94-96.

çıkan çatışmalar ya da aşiret yapılarından kaynaklanan güvenlik sorunu, il kademesinde jandarma komutanlıkları ve genel idarenin örgütlenmesiyle aşılmıştır.

Müstakil liva uygulaması, yönetenler cephesindeki gerilimi yansıtan en iyi örneklerden biridir; gerçekte müstakil livalar kurularak üç amaç aynı anda gerçekleştirilmiştir: 1) İl esasının benimsenmesi toprak üzerindeki örgütlenmeyi sıkılaştırmış; eyalet ölçekli yönetim kademesini kontrol edebilen ‘en büyük’ egemenlerin gücü kırılmıştır, 2) Güvenlik sorunu yaratan yerel hareketler, toprak ve ticari çıkarlar lehine denetim altına alınmıştır, 3) Bu birimlere tüzel kişilik tanınıp, özel bütçe verilmiş; il halkınca iki yıllık süre için seçilen Vilayet Şurası’nın kendi üyeleri arasından seçtiği bir başkan tarafından yönetilmesi öngörülmüştür. Böylece vilayet şuraları üzerinden yönetsel kararlar alabilme ve uygulayabilme yetkisi elde eden yerel egemenlerin desteği sağlanmış; yerel iktidar odakları ile meclis hükümeti arasındaki ağırlar pekiştirilmiştir. Bir başka deyişle merkezi yönetim toprak üzerindeki kuruluşunu, yerelegüç vererek gerçekleştirmiş, vilayet şuraları üzerinden iktidar yeni aktörlere devredilmiştir. Örneğin Bitlis vilayetine bağlı Genç (Bingöl) livası, burada yaşayan 12 aşiretin bağlılığını sağlamak amacıyla müstakil liva yapılmıştır. Genç livasının kaldırılarak, kaza yapılmasına ilişkin 1921 tarihli tasarı, “halkı [aşiretleri] hükümetten soğutur” endişesiyle reddedilmiştir.¹³ Bununla birlikte müstakil liva statüsü ile güçlendirilen yerel egemenleri denetim altına alabilmek için, 1921 Anayasası’nda umumi müfettişlik sistemi getirilmiştir. Anayasa görüşmelerinde, komisyon sözcüsü (Karesi mebusu) Vehbi Bey, ülkede umumi müfettişlikler kurulmasının amacını, “merkezi yönetim ve yerel yönetimin birbirine temas etmemesi dolayısıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmak” isteğiyle açıklamıştır. Umumi müfettişliklerin idari bir kademe oluşturmadıklarını belirten Vehbi Bey, bu mekanizmanın kendilerine verilen geniş yetkilere karşılık, “şiddetli bir teftişe tabi tutulmaları gereken” yerel meclisler için getirildiğini söylemiştir. Vehbi Bey’e göre umumi müfettişler, yalnızca teftişle değil, memleketin birliğini korumakla görevlendirilmiştir.¹⁴ Anayasa tasarısına ilişkin Hususi Komisyon Raporu’nun “mucip gerekçeler” bölümünde, umumi

¹³ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 10, İ.6, 28.4.1337/1921, s. 127-129.

¹⁴ Vehbi Bey, 10 Mayıs 1921 tarihinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu’nun İdare Heyeti’nde yer almaktadır. TBMM ZC, Devre 1, Cilt 7, İ.134, 17.1.1921, s. 292-299.

müfettişlik sisteminin geniş bir ademi merkeziyet ile yönetilen memleket topraklarını merkeze sıkı bir şekilde bağlayacağına ve böylece yönetim mekanizmasının düzgün bir biçimde işleyeceğine dikkat çekilmiştir. Umumi müfettişlikler, “asayiş ve güvenlik”, “ekonomi ve ortak çıkarlar” bakımından bir bütün oluşturan illerin bir merkezden kontrol edilmesini sağlamak amacıyla 1927 yılından itibaren kurulmaya başlanacaktır.

Milli mücadele döneminde mülhak livaların bağlı oldukları vilayetlerden ayrılarak, müstakil (bağımsız/gayri mülhak) olarak yönetilmelerine ilişkin uygulama iki şekilde gerçekleşmiştir. Livaların bir bölümü yasayla, bir bölümü de Bakanlar Kurulu kararı ile müstakil yapılmıştır. Uygulama 31 Mayıs 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Tokat ve Amasya livalarının Sivas vilayetinden, Malatya livasının Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetinden ve Denizli sancağının da Aydın vilayetinden ayrılarak müstakil hale getirilmesiyle başlamıştır.¹⁵ Haziran 1920’de Lazistan, Burdur, Isparta, Zonguldak; Temmuz 1920’de Mardin ve Bilecik; Ağustos 1920’de Karahisarşarki (Şebinkarahisar), Gümüşhane, Muş, Aydın, Beyazıt (Ağrı); Eylül’de Siirt; Ekim’de Cebelibereket (Osmaniye) ve Kozan; Kasım’da Muş; Aralık ayında ise Genç livalarının bağımsız olarak yönetilmesine karar verilmiştir. Bunlardan Beyazıt, Siirt ve Genç livaları yasa yoluyla müstakil hale getirilirken, diğerleri Bakanlar Kurulu kararı ile statü değiştirmişlerdir.¹⁶ 1924 yılının bütçe görüşmelerinde, İstanbul mebusu Ali Fethi Bey, mülhak-müstakil liva ayırımına ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede 1920 yılında Meclis’in gerekli bilgiyi aldıktan sonra bazı livaların Bakanlar Kurulu kararıyla müstakil yapılmasına itiraz etmediğini dile getirecektir.¹⁷ Livaların bağlı oldukları vilayetlerden ayrılmasına ilişkin süreç, bu yönetsel birimlerin “vilayet statüsü”nde örgütlenmeleri ile eşzamanlı olarak ilerlemiştir. Bir yandan bağımsız liva sayısı artırılırken, diğer yandan bu livalarda yapılacak teşkilat düzenlemelerinin Maliye Müsteşarı baş-

¹⁵ BCA: 30.18.1.1/1.2.4/73-4, 31.5.1920, Karar no:23.

¹⁶ Bayezid’in Müstakil Liva Haline İfrazına dair Kanun, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 3, 18.8.1336/1920, s. 278-279; Siird Mutasarrıflığının Müstakil Liva Olmasına dair Kanun, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 4, İ: 73, 26.9.1336/1920, s. 311-312; KT: 26.9.1920, 27; RG: 28.2.1921, 4 - Genç Sancağının Müstakilen İdaresi Hakkında Kanun, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, 9.12.1336, s. 276; KT:9.12.1920, 70; RG: 4.4.1921, 9.

¹⁷ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 7, İ.6, 8.3.1924, s. 157-199.

kanlığındaki bir komisyon tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸ Ayrıca her müstakil livaya bir Maarif Müdürü atanmıştır.¹⁹

Toprağa dayalı örgütlenme açısından ikinci uygulama, 1920 yılında kabul edilen üç yasayla Aksaray, Giresun ve Ordu kazalarının liva haline getirilmesiyle başlamıştır. Böylece liva sayısı 56'ya yükselmiştir.²⁰

1920 ve 1921 yıllarında, taşra örgütlenmesine ilişkin olarak TBMM gündemine birçok tasarı ve teklif getirildiği, ancak hiçbirinin yasalaşmadığı görülmektedir. Örneğin Ardahan mebusu Server Bey ve arkadaşları *Aras* livası kurulması, Tunalı Hilmi Bey *Düzce*'nin liva yapılması, Bolu mebusu Dr. Fuad Bey *Alpagut* adıyla bir kaza kurulmasına ilişkin kanun teklifleri sunmuşlar, ancak bu teklifler yasaya dönüşmemiştir. Ayrıca Adana vilayetinin işgalden önceki kazaları içermek üzere Cebelibereket (Osmaniye) sancağıyla beraber yeniden kurulmasına ve Cebelibereket ile Kozan sancaklarının müstakil olarak yönetilmesine ilişkin yasa tasarısı da, tekrar incelenmek üzere Dahiliye Vekaleti'ne iade edilmiştir. Yasalaşmayan bir başka tasarı, Akşehir, Seydişehir ve Karaman kazalarının liva yapılması ve Konya vilayeti ile birlikte bu üç livanın müstakil olarak yönetilmesine ilişkindir.²¹

Yönetmel Bölünüşün Üç Kademeye İndirilmesi: Osmanlı Vilayetlerinin Kaldırılması

Toprakların bir bütün olarak yönetmel düzenlemesi, 20 Ocak 1921'de kabul edilen 85 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla gerçekleştirilmiştir. Devlet yapısının belirlenmesini ve Meclis Hükümeti rejiminin yasal bir çerçeveye oturtulmasını sağlayan bu ilk anayasa, 13 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal tarafından meclise sunulan Halkçılık Programı'na dayanmaktadır.²² Halkçılık Beyannamesi olarak da bilinen

¹⁸ BCA: 30.18.1.1/1.9.20/75-2, 22.8.1920, Karar No:178.

¹⁹ Bağımsız sancaklara tayin edilen Maarif müdürlerine ait ödeneğin kabulü, BCA: 30.18.1.1/1.15.8/144-2, 18.10.1920.

²⁰ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, 4.12.1920, s. 192-199; 9.12.1920, s. 276. Aksaray Kazasının Müstakil Liva Haline İfrahıma Dair Kanun, KT: 14.10.1920, 40; RG: 21.3.1921, 7 - Giresun Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanun, KT: 4.12.1336/1920, 68; RG: 4.4.1337/1921, 9 - Ordu Müstakil Livası Teşkiline dair Kanun, KT:4.12.1920, 69; RG: 4.4.1921, 9.

²¹ Aynı zamanda dört kaza kurulmasını öngören bu tasarı, TBMM'de iki kez görüşülmüştür. 114 kişinin katıldığı ilk oylamada 55 redde karşı, 59 oyla kanun kabul edilmiş, ancak itirazlar üzerine ikinci kez oylamaya gitme kararı alınmıştır. Yaklaşık üç hafta sonra yapılan ikinci oylamada 73 red, 49 kabul ve 7 çekimser oyla kanun reddedilmiştir. TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, İ.112, 11.12.1920, s. 302-307; İ.116, 18.12.1920, s. 404-413; İ.130, 6.1.1921, s. 201-205.

²² Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar -I (1908-1925)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1967, s. 90.

otuzbir maddelik programın, 18-31. maddeleri mülki idare konusunu düzenlemektedir. Programda, “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup, kazalar da nahiyelerden tereküp eder*” hükmüne yer verilerek, Osmanlı’dan kalan yönetsel bölünüş değiştirilmiştir. Halkçılık Programı, özel bir komisyonda görüşüldükten sonra, anayasa tasarısı olarak 18 Kasım 1920’de BMM’ye sunulmuştur.²³

1921 Anayasası’nın ‘İdare’ başlıklı 10. maddesinde, Türkiye’nin coğrafi durum ve iktisadi ilişki bakımından vilayetlere, vilayetlerin kazalara, kazaların da nahiyelere ayrıldığı belirtilmiştir. Böylece yönetsel bölünüş, dört kademededen üç kademeye indirilmiştir.²⁴ Yazında bu değişiklik “livaların kaldırılması” ve “kaldırılan livaların vilayet haline getirilmesi” olarak yorumlanmaktadır.²⁵ Ancak, feodal toplumun tasfiyesine girişen BMM asıl olarak vilayet kademesinden vazgeçmekte, devleti Fransız “departement sistemi”ne göre örgütlemektedir. Osmanlı’da vilayet, Türkiye Cumhuriyeti’ndeki vilayetten çok daha geniş bir alanda örgütlenmişti. Bu nedenle, 1921 Anayasası’ndaki vilayetler, Osmanlı’nın livaları/sancakları genişliğindedir. Yazında istisnasız bütün kaynakların 1864 Vilayet Nizamnamesi’ni başlangıç olarak gösterdikleri “il sistemi”, *ölçek itibariyle* gerçekte bu tarihten yarım asır sonra hayata geçirilmiştir. Ancak yeni örgütlenmenin felsefesi, Fransa’da olduğu gibi “bir il merkezinden sınırları içindeki bütün idari birimlere güneşin doğuşu ile batışı arasındaki zaman zarfında ulaşabilme” gibi bir ilkeye dayanmamaktadır. Fransa’da bu uzaklığı belirlemek için, merkezden hareket eden bir zabıta kuvvetinin at yolculuğuyla bir günde katedeceği mesafe belirlenmiş; bu ilkeden hareketle ülke 83 ile bölünmüştü. Türkiye’de ise Osmanlı geçmişinden kalan sancak sınırları esas alındı.

1921 yılında, “il esasına dayalı örgütlenme” ile merkez ve yerel arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmakta, feodal düzenin mülki örgütlenmesi yerine yeni düzenin örgütlenmesi getirilmektedir. Bu değişiklik

²³ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 1, 18.11.336/1920.

²⁴ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 4-6-7, 20.1.1921, RG: 7.2.1921, 1.

²⁵ Mefahir Behlülül, *İmparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde İllerimiz*, İstanbul 1992, s. 166-167. Yazara göre, 1921 yılında sancaklar yönetsel kademelenmeden çıkarılmıştır. Bazı kaynaklarda il ölçeğinin, Osmanlı İmparatorluğu’nun liva kademesine dayandığı belirtilmekte, ancak Osmanlı vilayetleri ile Cumhuriyet illeri arasındaki farklılığa ilişkin bir değerlendirme yapılmamaktadır. Örneğin: Mustafa Tosun, *Türkiye’de Valilik Sistemi*, TODAİE, Ankara 1970, s. 13.

sonucunda yönetsel bölünüşte ilk kademe sayısı 15 vilayet merkezi ve 56 liva ile birlikte toplam 71'e yükselmiştir. 7 Temmuz 1921 tarihinde Moskova ve Gümrü anlaşmalarıyla Türkiye'ye terk edilmiş olan bölgede Artvin, Ardahan, Kars illeri/müstakil livaları kurulmuştur.²⁶ Temmuz 1921 tarihi itibarıyla 74 liva bulunmaktadır. Bu, günümüzdeki anlamıyla ülkedeki toplam il sayısıdır. Sistem, büyük bölge esasından -15 vilayetli sistemden- küçük bölge esasına dayanan 74 vilayetli yeni bir yapıya kavuşturulmuştur. Vilayet sözcük olarak korunmuş, ama eyalet anlamına gelen içeriği ortadan kalkmış ve yeni sistemde liva/sancak büyüklüğündeki yerleşmelere verilen ad olmuştur.²⁷ Vilayetlerin sayısı artarken, sınırları küçülmüştür. Bu, mekansal ölçek ve kademelenme bakımından Fransa modelinin kavramlarıyla *province* sisteminin terki ve *departement* sisteminin kurulmasıdır. Bir başka deyişle eyalet (bölge) esası terk edilerek, il esası benimsenmiştir.²⁸

Vilayet isminin kullanılmaya devam etmesi, yeni örgütlenme ile ilgili olarak zihinlerin karışmasına ve bu köklü değişikliğin fark edilememesine neden olmuştur. Mülki idare tarihini işleyen kaynakların büyük bölümünde, günümüzün illerinin, Osmanlı eyaletlerinin/vilayetlerinin devamı olduğu bilgisi tekrarlanmaktadır.²⁹ Oysa Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan sonraki 'vilayet' ya da günümüz diliyle 'il', Osmanlı taşra yönetimindeki ölçüğe ve içeriğe sahip değildir. Osmanlı döneminden kalan anlamıyla vilayet sözcüğü, eyalet kademesini, bir başka deyişle birkaç ilin bir araya gelmesiyle oluşan il ölçüğünden daha geniş bir alanı anlatmaktadır. Yüklendiği yeni anlamla vilayet

²⁶ Anavatana İltihak Eden Arazide İcra Edilecek Teşkilat-ı Mülkiyeye Dair 133 sayılı Kanun, TBMM ZC Devre 1, Cilt 11, 7.7.1337/1921, s. 172-182.; RG: 18.7.1337, 21.

²⁷ Arapça bir sözcük olan vilayet, Osmanlı devlet yönetiminde üzerinde siyasi ve idari bir teşkilat bulunan coğrafi alanı veya bu alanın bir parçasını ifade etmektedir. Vilayet sözcüğü, Osmanlı yazı ve kayıtlarında kimi zaman eyalet, kimi zaman liva/sancak, kimi zaman ülke/memleket, kimi zaman da kazadan daha küçük parçaların adı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla 1864 tarihli nizamnameye kadar vilayet sözcüğünün kullanımına ilişkin belirgin bir tutarlılık söz konusu değildir. Bu nizamname ile Osmanlı eyaletlerinden daha büyük bölgelere vilayet adı verilmiştir. Mefahir Behlülil, *a.g.k.*, s. 146.

²⁸ Feridun Ababay, bu değişimi şu şekilde yorumlamaktadır: "1924 Anayasası ile Osmanlı Devleti'ndeki anlamda vilayetler ve sancaklar kaldırılmış, bugünkü anlamda iller oluşturularak, geçmişte sancak olan bütün yönetim birimleri, bugünkü anlamda ile dönüştürülmüştür." Feridun Ababay, *Çıldır'ın Yönetsel Örgüt Süreci: Kuzeydoğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası ile Osmanlı Taşra Örgütü*, Ankara 2000, s. 21; Atilla Nalbant da gerçekte ortadan kaldırılan kademenin, "günümüz coğrafyasında bir ülke sınırlarına denk düşen Osmanlı eyaletleri" olduğunu söylemektedir. Atilla Nalbant, *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, YKY, İstanbul 1997, s. 164.

²⁹ Örneğin: Mefahir Behlülil, *a.g.k.*, s. 64.

sözcüğü, Osmanlı dönemindeki ‘vilayet’ kademesine değil, ‘liva’ kademesine karşılık gelmektedir. Cumhuriyet döneminde vilayet/il ülkenin bölündüğü ve üzerinde merkezi idare görev ve hizmetlerinin şekillendiği en büyük yönetsel kademedir.

10 Ocak 1945 tarihinde kabul edilen 4695 sayılı kanunla, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu Türkçeleştirilerek adı Anayasa haline getirilmiş; vilayet, kaza ve nahiyeye isimleri il, ilçe, bucak olarak değiştirilmiştir.³⁰ 1952 yılında çıkarılan bir başka kanunla Anayasa önceki metnine dönüştürülmüş ve eski isimler tekrar kullanılmaya başlanmıştır.³¹ Yönetmelik kademelerin isimlerinde Teşkilatı Esasiye Kanunu, İl İdaresi Kanunu ve çeşitli kanunlarda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra eski ve yeni isimler kişisel tercihlere bağlı olarak kullanılmıştır.

Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince liva kademesinin esas alınmasının ardından, mutasarrıflara (müstakil liva yöneticilerine) vali yetkisi verilmesine ilişkin bir kararname çıkarılmıştır. Mart 1921 tarihli *Müstakil Mutasarrıfların Sureti Tayinleri Hakkında Kararname* ile valilerin İdarei Umumiye Vilayat Kanunu’nda gösterilen bütün yetkilerini müstakil mutasarrıfların da kullanacakları ve valiler gibi atanacakları belirtilmiştir.³²

Müstakil Liva - Mülhak Liva Ayırımına Son Verilmesi

Dahiliye Vekaleti 1923 yılında mutasarrıfların isimlerinin vali ile değiştirildiğine, mülhak ve müstakil bütün livaların *vilayet unvanına* sahip olduklarına ve vilayet şeklinde yönetileceklerine ilişkin bir genelge yayımlamıştır.³³ Ancak 1921 Anayasası’nın fiilen uygulanmasını sağlayan bu genelgeye rağmen, vilayet adını alan livaların “müstakil-münhal” ayırımının sürüp sürmediğine ilişkin tereddütler, TBMM’nin 8 Mart 1924 günlü 82 sayılı kararına kadar giderilememiştir. “Beyoğlu ve Üsküdar vilayetleri dışında, bilcümle mülhak vilayetlerin müstakilen idaresi esası”ni temel alan bu karar ile Üsküdar ve Beyoğlu livaları

³⁰ Teşkilatı Esasiye Kanunun Türkçeleştirilmesi Hakkında Kanun, RG: 15.1.1945, 5905.

³¹ 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun, 24.12.1952, 5997 sayılı Kanun.

³² 10 Mart 1337, Karar No. 728. “Bağımsız mutasarrıfların valiler gibi Bakanlar Kurulu’na tayini”, BCA:30.18.1.1/2.38.15/71-77, 10.3.1921.

³³ Bilimum elviyei mülhaka ve gayrimülhakanın vilayet unvan ve idaresine kalbedilmesine ilişkin tamim. TBMM ZC, Devre 2, Cilt 4, İ.64, 8.12.1923, s. 111-120. 1923 yılı Ocak ayında Çatalca livasının, Nisan ayında ise Siverek ve Dersim livalarının müstakil olarak yönetilmesi kararlaştırılmıştır. BCA:30.18.1.1/6.46.19/73-49, 21.1.1923; BCA:30.18.1.1/7.15.7/73-50, 10.4.1923.

dışında kalan sekiz mülhak livanın bağlı oldukları vilayetler ile ilişkileri kesilmiştir.³⁴ Yaklaşık bir ay sonra Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinin kaldırılarak kaza haline getirilmesine ilişkin bir yasa tasarısı gündeme gelmiş, ancak tasarı Dahiliye Encümeni'nde kalmıştır.³⁵

Söz konusu kararın alınmasına ilişkin süreç 1924 senesi bütçe görüşmeleri sırasında başlamıştır. Konu ilk olarak bütçe kanunu tasarısına ilişkin Maliye Encümeni mazbatasında yer alan bir fıkra nedeniyle gündeme gelmiştir.³⁶ Mersin sancağının müstakil olarak yönetilmesi ile mülkiye teşkilatının tadil ve ıslahına [yeniden yapılanmasına] ilişkin bu fıkra çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Gelen sorular üzerine Maliye Encümeni sözcüsü Ali Cenani Bey tarafından yapılan açıklama, bir yandan müstakil-münhal liva ayırımının sona ermediğini, diğer yandan hükümetin mülkiye teşkilatında bir reform hazırlığı içinde olduğunu göstermektedir:

Teşkilatı Esasiye Kanunu her vilayetin ayrı olmak üzere idaresini amirdir. Binaenaleyh mülhak vilayet bugün teşkilatımızda mevcut değildir, olmaması da icabeder. Biz bunu fikri hukuki ile olmaması lazımdır dedik... Fakat efendiler, Teşkilatı Esasiye Kanunu mülhak vilayetler olmayacaktır demekle, acaba bugün bütün vilayetlerin hepsini müstakil olarak idare etmeye imkan var mıdır? Mesela bunların içinde 7-8 bin nüfusu ve 8-10 bin liralık varidatı olan vilayetler vardır. Bu vilayetlerin kendilerine mevdu olan vazaifi hususiyeyi ayrı bir bütçe ile idare edeceğine acaba kanaat getirebilir misiniz? İşte bu uygunsuzluğu menetmek için çare düşündük, dedik ki hükümet yeniden teşkilatı mülkiye yapmak istiyordu, fakat bundan bilahare sarfi nazar etti. Teşkilatı mülkiyenin herhalde ıslahı lüzumuna kaniiz. Efendiler öyle vilayetler vardır ki, nüfusu onbindir. Fakat öyle nahiyelerimiz vardır ki nüfusu 25 binden fazladır. Teşkilatı mülkiye bu suretle devam edemez. Vilayetlere ayrı bir şahsiyeti maneviye vermişizdir. Kendilerine mahsus salahiyetleri ve bütçeleri vardır. Umumi varidatı onbin lira olan bir vilayetin, hususi bütçesi için o varidattan tefrik edilecek hisse ancak 2-3 bin liradır ki, bu da muhasebei hususiyenin masrafını ancak temin edebilir. Binaenaleyh böyle vilayetler olamaz beyefendiler. Faydadan ziyade zararı muciptir. Bu noktai nazardan biz bu maddei kanuniyei teklif ettik... bir defaya mahsus olmak üzere bu salahiyeti hükümete vermeye muvafık gördük.

TBMM'de teşkilatı mülkiyenin tadil ve ıslahı için hükümete yetki verilmesine itiraz edilmiştir. Meclisin hukuki yetki alanı içinde olan

³⁴ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 7, İ.6, 8.3.1924, s. 157-199; BCA: 30.10/64.431.14/7214, 11.3.1924, Karar sayısı 82.

³⁵ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 8, İ.36, 13.4.1924, s. 609.

³⁶ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 6, İ.113, 27.2.1924, s. 401-403. 1920'li ve 30'lu yılların bütçe görüşmelerinde vilayet yönetimi söze konu olduğunda, sürekli olarak vilayet sayısının fazlalığından şikayet edildiği görülmektedir.

bu konunun, hükümet eliyle düzenlenemeyeceği belirtilmiştir. Konu, yaklaşık bir hafta sonra Dahiliye Vekaleti bütçesi görüşülürken tekrar gündeme gelmiştir. Aralarında mülhak vilayetlerin mebusları da bulunan onbeş kişilik bir grup tarafından, Üsküdar ve Beyoğlu dışındaki mülhak vilayetlerin diğer vilayetler gibi müstakilen yönetilmesinin karara bağlanmasına ilişkin bir teklif verilmiştir.³⁷ Teklifte, Teşkilatı Esasiye Kanunu ile o güne kadar kabul edilen tahsisat kanunlarında ve görüşülmekte olan Bütçe Kanunu'nda anılan "vilayet" teriminin İdarei Vilayat Kanunu ile tüzel kişiliği tanınmış, genel meclise sahip ve doğrudan doğruya merkeze bağlı olan bir idare olduğu belirtilmektedir. Ancak bazı vilayetler (mülhak) başka bir vilayete bağlı olarak ve genel meclisleri olmadan yönetilmektedir. Söz konusu teklifte bu duruma bir son verilmesi istenmiştir.

Mersin mebusu Niyazi Bey, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre bir yönetsel bölgenin ya vilayet, ya kaza ya da nahiye veya köy olabileceğini, ancak vilayetlerin mülhak-müstakil olarak ikiye ayıramayacağını belirtmiştir. Niyazi Bey'e göre, vilayet diye bir teşkilat tanımak, ama fiilen mülhak liva tarzı yönetimi sürdürmek yasalara aykırıdır. Ergani mebusu İhsan Hamid Bey ise, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesi gereğince müstakil olmayan vilayetin kalmadığını, eğer böyle yönetilmiyorlarsa bu durumda sorumlunun görevini yerine getirmeyen Dahiliye Vekaleti olduğunu söylemiştir. Bu konu hakkında tartışmanın gereksiz olduğunu ileri süren Hamid Bey'e, Bozok (Yozgat) mebusu Süleyman Sırrı Bey'in cevabı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ihmal edilmiş ve hatta uygulanmayan bir çok maddesi olduğu şeklindedir. Süleyman Sırrı Bey'e göre 10. madde de uygulanmayan maddelerden biridir.³⁸

Karesi Mebusu Vehbi Bey, bu konuda Teşkilatı Esasiye Kanunu'na dayanmanın hata olduğunu, bu yasa ile getirilen coğrafi durum ve iktisadi ilişkileri dikkate alan vilayet tanımının geleceğe ait olduğunu söylemiştir. Vehbi Bey'e göre 90 bin nüfuslu Uşak bir kaza halinde yönetilirken, diğer tarafta 15 bin nüfusla, 20 bin nüfusla bir vilayet yönetmek ve meclisten de "böyle devam edecektir" kararını çıkarmak yanlıştır. Vehbi Bey, "vilayetin sehpa" olarak adlandırdığı *nüfus, gelir* ve *toprak* esasına göre mülki idarede ıslahat yapılması gereğine dikkat çekmiştir:

³⁷ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 7, İ.6, 8.3.1924, s. 157-199.

³⁸ 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu, madde 10: "Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup, kazalar da nahiyelerden tereküp eder."

...Memleketin idaresi için şimdiye kadar geç kalmış olan idarei umumiyei vilayati biran evvel ıslah etmek ve teşkil etmek lazımdır. Vilayet teşkil etmek için nüfus, varidat, mesahai sathiyeye [toprak] esas olmak icap eder. Bunların yekdiğerine iltihak ve irtibatı için iktisadi münasebet ve coğrafi vaziyetleri dikkate almak lazımdır. Bir vilayetin sehpaşısı bunlardır. Evveleminde nüfusu olacaktır, varidatı olacaktır, mesahai sathiyesi de kafi miktarda olacaktır. Yoksa hisse tebaan falan yerde vilayet olsun, falan yerde olmasın demek doğru değildir.

1924 yılı bütçe görüşmelerinde, Karesi mebusu Ali Şuuri Bey'in 1922 yılı resmi istatistiklerine dayanarak verdiği rakamlara göre, yirmi vilayetin nüfusu 100 binden azdır.³⁹ Ali Şuuri Bey'e göre, bir devletin örgütlenmesi yalnız *nüfus esası* üzerine gerçekleştirilemez, nüfusla birlikte *gelir kaynakları, iktisadi-toplumsal etmenler ve coğrafi durum* da göz önüne alınmalıdır. Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey ise idari taksimatın *ulaşım olanakları* çerçevesinde, merkezden çevreye olan uzaklığın dikkate alınarak yenilenmesini önermiştir. Hilmi Bey'e göre, vilayetlerin nüfusundan önce esas alınması gereken ölçüt, halkın bir yerden başka bir yere mümkün olabildiği kadar hızla ve kolaylıkla gidip gelmesini sağlamak olmalıdır.

Dahiliye Vekili Ferid Bey yaptığı açıklamada Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar gereğince bazı vilayetlerin mülhak bırakılarak, bir süre bu şekilde yönetildiklerini, Muvazenei Maliye Encümeni'nin de bu karara katıldığını söylemiştir. Ferid Bey, seçim bölgelerinin yerel yönetim bakımından müstakil olmasını arzu eden milletvekillerinin, bu isteklerinin anlaşılır olduğunu belirtmektedir. Çünkü mülhak vilayetler, genel idare, jandarma teşkilatı ve yerel yönetim (özel idare) bakımından başka bir vilayete bağlı olarak yönetilmektedir. Beyoğlu, Üsküdar, Gelibolu, Mersin, Ergani, Hakkari, Cebelibereket, Kozan, Tekirdağ, Kırkkilise olmak üzere başka bir vilayete bağlı olarak yönetilen on vilayet bulunmaktadır.

Dahiliye Vekili Ferid Bey, TBMM'de birkaç ay önce de aynı konuda Mersin mebusu Besim ve Niyazi Beyler ile Ergani Mebusu Kazım Vehbi Bey'in kendisine verdikleri soruyu cevaplamıştır. Ferid Bey, 8 Aralık 1923 tarihinde yaptığı konuşmada, söz konusu on vilayetin *çeşit-*

³⁹ Artvin (45 bin), Ardahan (85 bin), Erzincan (93 bin), Ergani (79 bin), Bayezid (60 bin), Siird (89 bin), Siverek (61 bin), Gelibolu (38 bin), Genç (67 bin), Muş (23 bin), Bitlis (30 bin), Burdur (80 bin), Tekirdağ (99 bin), Cebelibereket (68 bin), Çatalca (50 bin), Hakkari (30 bin), Dersim (50 bin), Kars (63 bin), Kırkkilise (74 bin) ve Van (50 bin).

li nedenlerle üç senedir mülhak olarak yönetilmeye devam ettiğini belirtmiştir. Ferid Bey'in açıklamasında dikkat çeken en önemli gerekçe, bu on vilayet arasında kuzeydoğu ve güneydoğu sınırını oluşturanların asayiş nedeniyle mülhak bırakılmış olmalarıdır. Bu vilayetler, ulusal çıkar açısından “kuvvetli bir merkezizetle” yönetilmeleri gerektiği için bağlı oldukları vilayetle ilişkileri kesilmemiştir. Ferid Bey, vilayetlerin sınırlarının yeniden belirlenmesine ilişkin bir tasarı hazırlandığını, bu tasarı meclis gündemine getirilene kadar söz konusu vilayetlerin mülhak olarak yönetilmesine karar verildiğini söylemiştir.⁴⁰

...zannedirim ki, üç senedir bunların mülhak olarak idare edilmesinde bir sebep, bir zaruret vardır. Yoksa diğer dairelerin hepsi tefrik edilmişken bu on daire böyle kalmazdı. *Gelibolu – Tekirdağı – Kırkkilise* hudutları iki, üç cihetten ecnebi hudutlara mülâsık [bitişik] bulunan bu memleketlerin gerek idare ve gerek inzibat itibarıyla her halde kuvvetli bir merkezizetle idare edilmesi menafi millie [ulusal çıkar] icabından olduğu içindir ki, bugüne kadar devam etmiştir. *Hakkari* de aynı vaziyettedir. Bugün muharrer [kayıtlı] nüfusu 3-4 bini tecavüz etmeyen, varidatı 19 bin lirayı geçmeyen bu arazimiz bugün ismen vilayettir. Fakat Van vilayetine merbuten [bağlı olarak] idare edilmektedir. Şimdi arzu buyurur musunuz ki, burada bir vilayet teşkilatı yapalım ve iki hududun iltisak [birleşme] noktasında bulunan ve asayiş noktasından son derece mühim olan bu şehri birtakım cüzülere tefrik ederek idare edelim. Bu gayrikabil ve gayricaizdir. Keza *Üsküdar ve Beyoğlu* için de aynı şey geçerlidir. Şimdi İstanbul'un idaresinde bu parçalar müteferrik olacak diye bu vilayetlerin inzibatını ayıracağız, teşkilatını meclisi umumisini ayıracağız, bu suretle idare edeceğiz...Binaenaleyh Heyeti Vekile muhtelif nikatı nazardan [çeşitli noktalar itibarıyla] meseleyi tetkik ederek bunun bir müddet daha haliyle idare edilmesini ve Heyeti Celilenize takdim edilecek vilayatin hudutlarını icrae eden layihayı kanuniyei arz eyledikten sonra Heyeti Celilenizin vereceği karara ittibaen idare etmeyi daha muvafık gördük.

Yerel iktidar odaklarının baskısı ve onların temsilcisi mebusların çabasıyla, TBMM'nin 8 Mart 1924 tarihinde aldığı 82 sayılı kararla mülhak livaların bağlı oldukları vilayetlerle ilişkisi kesilmiş, bütün livalar müstakil yapmıştır. Ancak iki yıl sonra kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Beyoğlu, Üsküdar, Ergani, Kozan, Gelibolu; 1933 yılında kabul edilen yasa ile de Hakkari, Cebelibereket illeri kaldırılmıştır. 1935 yılında Hakkari; 1996 yılında Osmaniye yeniden il yapılmıştır. Böylece il statüsünü devam ettirenler Tekirdağ, Kırklareli, Mersin, Hakkari ve Osmaniye olmuştur.

⁴⁰ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 4, İ.64, 8.12.1923, s. 111-120.

Yönetsel Örgütlenmenin Esasları:

İşgalci Güçler, Aşiret - Azınlık Unsurları ve Asayiş Sorunu

Milli mücadele yıllarında yönetsel sınırların yeniden düzenlenmesi ya da yeni bir mülki bölüm oluşturulmasına ilişkin değişikliklerde “işgal halinde yönetimin düşman eline geçmesini önlemek”, “etnik/dinsel azınlık yapısının yönetimi”, “çatışmaların önlenmesi”, “aşiretlerin bağlılığını sağlamak/korumak”, “aşiretleri denetim altına almak”, “asayişin sağlanması” gibi nedenler belirleyici olmuştur.

Milli mücadele devam ederken, valinin ya da mutasarrıfın düşmanla işbirliği yaptığı bölgelerde, İcra Vekilleri Heyeti’nce alınan kararlar yoluyla merkez ve sınır değişiklikleri yapılmış, yeni vilayetler ya da müstakil livalar kurulmuştur.⁴¹ İlk olarak Batı Anadolu’daki bazı kaza, nahiye ve köyler düşman istilası dışında bulunan sancak ve kazalara bağlanmıştır. Ardından İngilizler ve Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan İzmit livası merkezi, ulusal güçlerin egemenliğinde bulunan Geyve’ye nakledilerek Adapazarı, İzmit, Karamürsel ve Kandıra kazaları da buraya bağlanmıştır. Geyve kazası merkez olmak üzere kurulan Geçici İzmit Sancağı mutasarrıflığına da Sadettin Bey atanmıştır. 1920 yılında, bütçede tasarruf sağlamak amacıyla, her vilayette merkezi vilayete yakın olan kazaların hükümetçe ilgasına karar verilmiştir.⁴²

Bir değerlendirmeye göre bu düzenlemeler Ankara Hükümeti’nin Misakı Milli sınırları içinde varlığını duyurma stratejisinin bir parçasıdır.⁴³ İzmit livası merkezinin Geyve’ye nakledilmesinin nedeni, düşmanla işbirliği içine giren İzmit livası mutasarrıfının ulusal güçlerin egemenliğinde bulunan ilçeler üzerindeki yetkisine son vermektir. Benzer bir uygulama Adana vilayetinde de gerçekleştirilmiştir. Adana işgal edildikten sonra vali düşmanla işbirliği yapmaya başlayınca, ulusal güçlerin egemenliğinde bulunan Pozantı kazasında geçici Adana Vilayeti kurulmuş ve Mersin mebusu İsmail Safa (Özler) geçici Adana vilayeti valiliğine atanmıştır.⁴⁴

Ermeni ve Rum azınlığın nüfusça yoğun olduğu bölgelerde, çatış-

⁴¹ BCA: 30.18.1.1/1.20/73-1, 3.6.1920; BCA: 30.18.1.1/1.2.3/73-3, 7.6.1920

⁴² TBMM ZC, Devre I, Cilt 6, İ. 104, 28.11.1920, s. 92.

⁴³ Kamil Erdeha, “Milli Mücadelede Livalar ve Mutasarrıflar: İzmit Mutasarrıflığı-IV”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 7/51, Nisan-Haziran 1978, s. 25.

⁴⁴ “Adana Vali Vekilliği’ne Mersin Mebusu İsmail Sefa’nın Tayini”, BCA: 30.18.1.1/1.8.9/71-8, 5.8.1920; “Adana iline bağlanacak ilçe ve köylerin tesbiti”, BCA:30.18.1.1/1.9.7/73-12, 16.8.1920.

mayı önlemek ve güvenliği sağlamak için yeterli sayıda jandarma ve güvenlik güçlerinin bulundurulması, ihtiyaca denk düşecek yönetsel kademenin kurulmasını gerektirmiştir. Ermeni ve Rum azınlığın neden olduğu asayiş sorununu giderebilmek amacıyla Ankara'ya bağlı Çubukabat ve Zir nahiyeleri, 28 Ekim 1920 tarihli yasa ile kaza haline getirilmiş, yılın son günlerinde kabul edilen bir başka yasa ile de Iısu, Devecidağı ve Artıkova kazaları kurulmuştur.⁴⁵ BMM görüşmelerinde, Amasya, Tokat ve Çorum bölgesinde yaşanan olaylar sonrasında burada incelemelerde bulunan Dahiliye Vekili'nin, güvenliği sağlamak üzere söz konusu kazaların kurulmasını gerekli gördüğü belirtilmektedir.

Tokat ve Amasya livalarının müstakil hale getirilmesi, Ordu ve Giresun livalarının kurulması, bölgedeki Pontus Rum ayrılıkçılığı sorunu ile ilişkilidir. Pontuşçuluk 13 Ocak 1923 tarihli Türk-Yunan mübadele anlaşmasına kadar önemli bir bölgesel sorun olarak varlığını korumuş ve TBMM hükümetini meşgul etmiştir. Giresun ve Ordu livalarının kurulması ile sonuçlanan yasal süreç, "Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarından mürekkep ve Giresun namıyla müstakil bir liva teşkili hakkında kanun tasarısı"nın meclise gelmesi ile başlamıştır.⁴⁶ Dahiliye Encümeni sözcüsü (Karesi mebusu) Vehbi Bey, nüfusu 700 bine yaklaşan Trabzon sancağının bir merkezden yönetilmesinin zorlaşması nedeniyle, coğrafi ve ticari konumu itibarıyla büyük önemi olan Giresun bölgesinin müstakil olarak idaresine karar verildiğini açıklamıştır. Vehbi Bey, bu bölgede üçyüz bin nüfusa sahip yeni bir sancak/vilayet oluşturmanın, güvenlik ve mevcut durum nedeniyle oldukça önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Giresun kazasının müstakil livaya dönüştürülme sürecinde, BMM Başkanlığı'na gönderilen 30 Ekim 1920 tarihli bir telgraf önemli rol oynamıştır. Giresun Belediye Reisi, Ticaret Odası Reisi ve 'zade' ağırlıklı kaza ileri gelenleri tarafından gönderilen telgrafta, Giresun'un müstakil livaya dönüştürülmesine ilişkin masrafın iki seneliğinin belediye gelir fazlasından karşılanabileceği belirtilmektedir.⁴⁷ Tasarı ge-

⁴⁵ Ankara'ya merbut Çubukabat ve Zir Nahiyelerinin Kaza Haline İfrağına Dair Kanun, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, s. 91-93, KT: 28.10.1920, 68; RG: 4.4.1921, 9; Iısu, Devecidağı ve Artıkova Kazaları Teşkiline Dair Kanun, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, s. 81-83, 191-192, 513-514, KT: 23.12.1920, 78; RG: 11.4.1921, 10.

⁴⁶ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, İ.130, 30.11.1920, s. 141-147.

⁴⁷ Telgrafta adı geçenler şunlardır: Osman Alemdarzade (Giresun Belediye Reisi), İsmail Hacı Ademzade, Hacı Emin, Lazçinzade Hakkı, Kaşif Yusuf Ağazade (Ticaret Odası Reisi), Menud Şükrü, Hasan Bağcızade, Hasan Panusoğlu Todor.

rekçesinde idari ve inzibati nedenlerle liva olması gereken Giresun'un, bütçe yetersizliği nedeniyle şimdiye kadar liva yapılamadığı belirtilmektedir. Ancak kaza halkı iki senelik tahsisatı karşılayacaklarını bildirdiklerine göre, Giresun'un liva yapılmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır, Ordu'dan başka...

Giresun ve Ordu kazalarının 1908'den beri sancak olma reka-betinde olduklarını söyleyen Karahisarışarki mebusu Mustafa Bey, Ordu'nun liva merkezi yapılmasının daha uygun olduğunu belirterek, yeni bir tartışma başlatmıştır. Mustafa Bey'e göre, Karahisarışarki sancağından da büyük olan Ordu'nun kaza olarak bırakılması ve Giresun'a bağlanmasıyla bölgede asayişin sağlanması mümkün değildir. "Birkaç güne kadar asayişsizliğin tevalisini görürsünüz" diyen Mustafa Bey, Orduların bu karara itaat etmeyeceklerini söylemiştir. Bir yıl önce Koca Hasanoğulları ile Meleklioğulları arasında yaşanan çatışmada, hükümetin hiçbir şekilde müdahale edemediğini belirten Mustafa Bey, Ordu'da eski derebeylerden kalma ağaların varlığına ve hepsinin yanında otuz-kırk çete bulunduğuna dikkat çekmiştir. Lazistan Mebusu Abidin Bey, "İslamların yerini mi, Hıristiyanların yerini mi merkez yapmak istiyorsunuz" sorusuyla Giresun-Ordu tartışmasına yeni bir boyut getirmiştir. Abidin Bey'e göre, Giresun'un liva merkezi yapılmasıyla Ordu'da "dehşetli ticaret yapan" Hıristiyanların güçleri kırılacak, ticari varlıklarına son verilecektir. Tunalı Hilmi Bey ise "teşkilat ne kadar küçük olursa, o kadar yararlıdır" diyerek, Ordu'nun da liva yapılmasını savunmuştur.

Giresun kazasının müstakil liva yapılmasını, Ordu kazasının da Giresun'a bağlanmasını öngören tasarı, yasama sürecinde Giresun ve Ordu müstakil livalarını kuran iki ayrı yasaya dönüşmüştür. Buna göre, merkezi Giresun olmak üzere Tirebolu ve Görle kazaları ile Karahisarışarki sancağına bağlı Kırık nahiyesi bağlanmak üzere Giresun müstakil livası; merkezi Ordu olmak üzere Canik (Samsun) sancağına bağlı Fatsa ve Ünye kazalarının bağlanmasıyla Ordu müstakil livası kurulmuştur.

Hükümet'in 27 Şubat 1921 tarihinde BMM gündemine getirdiği, Ergani ve Genç livalarının kaldırılarak, merkezi Palu kasabası olmak üzere Palu, Ergani, Osmaniye, Nazimiye, Malazgirt ve Çapakçur kazalarından oluşan Palu livasının kurulmasına ilişkin tasarı aşiret sorunu nedeniyle reddedilmiştir.⁴⁸ Tasarı, Dersim sancağının doğu kısmında

⁴⁸ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 10, İ.6, 28.4.1337/1921, s. 127-129.

güvenliği sağlama gerekçesine dayandırılmıştır. Ancak, Dahiliye Encümeni, “halkı hükümete ısındırmak icap eden böyle bir anda, Ergani ve Genç sancaklarının kaldırılarak, bunların yerine Palu’nun liva yapılmasını” doğru bulmamıştır. Dahiliye Encümeni’nin açıklamasında, Genç livasında bulunan 12 aşirete dikkat çekilmekte, “halkı hükümetten soğutmamak” için, bu iki livanın kaldırılmaması gerektiği belirtilmektedir.⁴⁹ Encümen; asayiş sağlanmak istiyorsa, hükümet Palu kasabasını tabur ya da alay merkezi yapsın, jandarma sayısını artırsın önerisinde bulunarak, tasarıyı reddetmiştir. Dahiliye Encümeni mazbatası TBMM’de oyçokluğu ile kabul edilmiştir.⁵⁰

Bu dönemde birçok nahiyeye ya da köy, “devlet otoritesini kurmak” amacıyla ilçe yapılmıştır. Sivas-Malatya hattı üzerinde iki günlük mesafede Atnalı, Kütük gibi aşiretlerin hakimiyeti altında bulunan ve Osmanlı döneminden beri devlet otoritesinin kurulamadığı bölgelere hakim olabilmek amacıyla yeni kazalar kurma yoluna gidilmiştir.⁵¹ Bu amaçla 18 Haziran 1921’de Hekimhan ilçesi kurulmuştur.⁵² Bu uygulama Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Örneğin 1936 yılında Antalya’nın Akseki ve Alanya kazaları arasında kalan bölgede, çeşitli aşiretlerin varlığı nedeniyle, Gündoğmuş adında bir ilçe kurulmuştur. İlçenin kuruluş gerekçesi, aşiretlere karşı bu bölgede “kuvvetli bir hükümet kurumu bulundurarak” devlet kontrolünü sağlamak olarak açıklanmıştır.

Asayiş sorunu, Aksaray kazasının müstakil liva haline getirilmesine ilişkin yasanın da gerekçesini oluşturmaktadır. Gerekçede bağlı olduğu Niğde livası ile iktisadi ilişkisi sınırlı olan Aksaray kazasının, konumu itibarıyla oldukça önemli olduğuna dikkat çekilmekte ve asayişin sağlanması ile Aksaray’ın iktisadi açıdan daha da gelişeceği belirtilmektedir. Aksaray’ın bir senelik ödeneğine karşılık olarak kaza halkı tara-

⁴⁹ 1925 tarihli Şeyh Sait İsyanı, Genç vilayetinde ortaya çıkmıştır. Genç, 1926 yılında kazaya dönüştürülmüştür.

⁵⁰ 1921 Anayasası’nda nahiyeye kademesinin nasıl düzenleneceği konusu tartışılırken de nahiyelere atanmış müdür göndermek yerine, yönetimin bölgenin güçlü ailelerine bırakılması önerilmiştir. Görüşmelerde Elaziz mebusu Hüseyin Bey, Dersim’in Pah nahiyesine merkezden gönderilecek bir müdürün, Suroğulları (Sur Zadelers) aşiretine başvurmadan hiçbir şey yapamayacağını dile getirmiştir. Hüseyin Bey, nahiyelerin yönetimini halk tarafından seçilerek oluşan idare kurullarına bırakmayı teklif etmiştir.

⁵¹ Rıdvan Akın, *a.g.k.*, s. 255; TBMM ZC, Devre 1, Cilt 10, 30.4.1921, 18.6.1921, s. 185-187, 405-414, 448-449.

⁵² Hekimhan kazası namıyla bir kaza teşkili hakkında kanun, KT:18.6.1921, 128. TBMM ZC, Devre 1, Cilt 10, s. 448-449.

findan 10 bin lira bağış yapıldığı, bunun 5 bin lirasının ödendiği, kalan bölümün ise resmi olarak üstlenildiği görülmektedir. Bunun üzerine Aksaray kazası merkez olmak üzere, Arapsun ve Koçhisar kazalarını da içermek üzere 121.000 nüfuslu Aksaray müstakil livası kurulmuştur.⁵³

Milli mücadele döneminde toprak üzerindeki kuruluşu biçimlendiren temel dinamik *bölüşüm ilişkileri* olmuştur. Burada sıralanan örnekler, toprağa dayalı örgütlenmede nüfus büyüklüğü, coğrafi yapı, gelir kaynağı, toprak genişliği, ulaşım koşulları, kamu hizmetine ulaşılabilirlik, iktisadi bütün oluşturma gibi *teknik-yönetmel* faktörlerin dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu süreçte “Yahudi ve Hıristiyan azınlıkların iktisadi-ticari gücünü kırma”, “aşiret yapısının güvenlik sorunu yarattığı bölgelerde hükümet denetimini kurma”, “yerel iktidar odakları ile uzlaşarak desteklerini sağlama”, “etnik boyların ayrılıkçı hareketlerini bastırma” gibi nedenler belirleyici olmuştur. Birçok düzenlemele-
rin gerekçesi “asayiş sorunu”na dayandırılmıştır. Asayiş, büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvazisinin çıkarlarının düğüm noktasıdır; böylece bir yandan dinsel ve etnik azınlık – aşiret yapıları denetim altına alınmakta, diğer yandan eşkiyalık ve hırsızlık gibi sorunlar ortadan kaldırılmaktadır. Büyük çiftçiler, İzmir İktisat Kongresi’nde bu konuda ısrarla duracaklar, güvenliğin sağlanması için iktidara direktifler vereceklerdir. Kuşkusuz asayişin sağlanması, yüzyıllardır eşkiya zulmü altında yaşayan Anadolu köylüsü için de bir nimettir. Ancak yerleşik toprak ve mülkiyet ilişkilerinin mekansal araçla topyekun kırılmamış olması, buralarda var olan iktisadi-toplumsal ilişki sistemlerinin kendilerini koruyabilmesini sağlamıştır. Bu nedenle asayiş sorununu toplumun geniş kesimlerinden çok, ulusal pazarın bütünleşmesi sürecinde toprak ve ticari çıkarlar lehine ayrılıkçı ya da güvenliği tehdit eden unsurların denetim altına alınması ile ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır.

DEVLETTE MERKEZİYETÇİ ÖRGÜTLENME

TBMM’nin birinci devresi, 21 Mayıs 1923 tarihinde sona ermiştir. Lozan Barış Anlaşması’nın imzalanmasından sonra 7 Ağustos 1923’te TBMM’nin ikinci devresi açılmıştır. Lozan Barış Anlaşması ile sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanı ve 3 Mart 1924’te Halifeliğin kaldırılmasıyla ulusal egemenliğin kurulması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra

⁵³ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 5, İ. 83, 14.10.1336/1920, s. 54.

Cumhuriyet yönetiminin devleti kurması ve oturtması bir var olmayok olma davası gibi algılanmaktadır. Yeni rejimin içteki güvencesi, milli mücadelenin başarısını ve oradan kaynaklanan siyasal yapıyı tescil eden, kuvvetli icra ilkesini başlatan 1924 Anayasası'dır. Dıştaki güvence ise Lozan Anlaşması'dır. Lozan'da Batılılarla anlaşılırken, rejim de feodal bir nitelik taşıyan Osmanlı devlet yapısının tasfiyesi ve burjuva devriminin tamamlanması yönünde atılımlar içindedir.

1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu, olağanüstü koşulların ürünü olan ve “genel irade bütünlüğünü” varsayan bir anayasadan, olağan döneme geçerken oluşturulmaya başlanan ve güçleri dengelemeyi amaçlayan bir anayasanın kabul edilişidir.⁵⁴ 1924 Anayasası, feodal kalıntıların tamamen tasfiye edilerek, devletin temel yapısının belirlendiği ve kuruluşun gerçekleştirildiği bir döneme aittir. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kurulması aşamalarını tamamlayan yeni rejimin, iktisadi, siyasi ve yönetsel bakımdan merkezileşmesi zorunludur. İktisadi ve toplumsal dengesizliklerin aşılması, cumhuriyet ideolojisinin ülke geneline yayılması, reformların hayata geçirilmesi kendi beceri ve imkanlarıyla baş başa bırakılan yerel yönetimlerle değil, ancak merkezileşme ile sağlanabilecektir. Şeyh Sait isyanı ve Musul'un kaybedilmesi de yine iç ve dış etkenler üzerinden bu yönelişi etkilemiştir: Şeyh Sait hareketi, ortaçağlı yerel otoritenin gücünü ve tehlikesini göstermiştir; Musul'un İngilizlerin elinde kalması ise Türkiye bünyesinde düşünülen Kürt ağırlığını ve bu ağırlığı hesaba katan programı zayıflatmıştır.⁵⁵

Cumhuriyet rejiminin, yeni bir devlet düzeni kurmaya yönelirken güvenceli bir zemine sahip olma arzusu, öncelikle yönetsel kontrolün sistemleştirilmesine yol açmış, bu gelişme devletin iktisadi kontrolü (ulusal pazarın bütünleştirilmesi) gerçekleştirebilmesine elverişli bir ortam hazırlamıştır.⁵⁶ Ekonomide ve yönetimde merkezi karar ve kontrol düzeni, özel kesimin rızası dışında oluşmuş bir şey değildir. Bu yıllarda merkezileşme sermaye kesimince akılcı denetim sağlayan bir düzen olarak kabul edilmiştir. İktisadi politikalar ile yapılmak istenen ne ise, yönetsel süreçler de buna koşut olarak işletilmiştir. Böylece yeni “iktisadi durumun” içinde varlığını sürdürebileceği siyasal-yönetsel koşullar yaratılmıştır. 1921 Anayasası'nın ademi merkeziyetçi yönetim

⁵⁴ Mümtaz Soysal, *Anayasanın Anlamı*, Beşinci Baskı, Gerçek Yayınevi, Ankara 1979, s. 34-40.

⁵⁵ Doğu Perinçek, *Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası*, Kaynak Yayınları, Ankara, s. 286.

⁵⁶ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1. Cilt (1929-1932)*, AÜ SBF Yayını, Ankara 1988, s. L

sistemini kaldıran 1924 Anayasası, kamu gücünün doğrudan yerel geleneksel egemenlerin eline bırakılmasını önlemiş, Cumhuriyet iktidarlarının tasfiye etmeye çalıştıkları bu unsurların etki alanı daraltılmıştır. Cumhuriyet; ağa, bey ve şeyhlerden oluşan egemen güçleri iktidar alanlarından uzaklaştırarak kendini var edebilmiştir.

Teşkilatı Mülkiye Yasası: İl Sayısının Azaltılması

Dahiliye Vekaleti'nin 1933 yılında, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü nedeniyle hazırladığı ve 1923'ten itibaren yürütülen çalışmaların özetlendiği raporda "çok vilayet usulü"nü ülke için faydalı olmadığına dikkat çekilmiştir.⁵⁷ İllerden bir bölümünün genel ve yerel gelirleri kendi ihtiyaçlarını karşılamadığı, bir bölümünün ise coğrafi, iktisadi durumu veya nüfusu itibarıyla il olarak kalmasının imkansız olduğu gerekçesiyle kaldırılmasına karar verildiği söylenmiştir.

İl sayısının azaltılmasına yönelik ıslahat çalışmalarının 30'lu yılların ilk yarısına kadar güncelliğini koruduğu görülmektedir. Bu kapsamda ilk olarak 1921 yılında "teşkilatı mülkiyede ıslahat yapılmasına ilişkin hükümete yetki verilmesi"ni öngören bir tasarı gündeme gelmiştir. Ancak Dahiliye Encümeni, bu tasarinin köy ve nahiyelerin yönetimine ilişkin yasanın görüşmeleri tamamlandıktan sonra ele alınmasına karar vermiştir. Bu kararın ardından, harcamaların kadro tensikati yoluyla kısıtlanması amacıyla harekete geçen Dahiliye ve Maliye Vekaletleri, il sayısını azaltmayı önermiştir. Bunun üzerine, Dahiliye Vekaleti, "icabatı idare ve teşkilatı esası"ye göre her 300.000 nüfusa bir il karşılık gelecek şekilde bir tasarı hazırlamıştır. Buna göre il sayısı 47 olarak belirlenmiştir. Mustafa Kemal, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü yasama yılının açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada mülki taksimatın, henüz ülkenin coğrafi ve ekonomik durumuna uyum sağlayan bir şekilde bulunmadığını dile getirmiştir.⁵⁸ Mustafa Kemal'in açıklamasına göre mülki taksimatta askeri, mali ve adli kuruluşlar göz önünde bulundurularak, önemli değişiklikler yapılması gündemdedir. Bu nedenle dört vekaletin müsteşarlarından kurulu bir komisyonun incelemeler yaptığı, bu incelemelerden sonra bir yasa tasarisinin hazırlanıp sunulacağı belirtilmiştir.

⁵⁷ *İdare*, Yıl 6, Birinci Teşrin 1933, Sayı 67, s. 267-278.

⁵⁸ Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönem 4. Yasama Yılına Açış Konuşmaları, 1 Mart 1923, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 28, s. 2.

İllerin sayısının azaltılmasına yönelik kararların, ayrıntılı bir inceleme sonucunda gerçekleştirilmesi amacıyla, 1925 yılında Dahiliye Vekaleti tarafından *Tetkikatı Mülkiye Heyetleri* oluşturulmuştur.⁵⁹ Dahiliye Vekaleti'nin Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü nedeniyle hazırladığı raporda, bu heyetlerin biri mülki idare amiri, diğeri asker olmak üzere iki üyeden oluştuğu belirtilmektedir. Raporda, mülki sınırlar, iktisadi ve coğrafi koşullar dikkate alınmadan belirlendiği için, il sayısının arttığı, ancak yerel gelirlerin azlığı ile birlikte bu durumun bayındırlık faaliyetlerini yavaşlattığına dikkat çekilmektedir. Söz konusu heyetler, “yerel gelirlerin toplu bir şekilde harcanmasını sağlamak, mülki taksimatı iyileştirmek ve böylece halka idarede kolaylık sağlamak” amacıyla kurulmuştur. Bakanlar Kurulu, 3 Mayıs 1925 tarihinde seyyar tetkik heyetleri ile bunların raporlarına göre inceleme yapacak bir Merkez Komisyonu'nun kurulması ve bütün bu görevlilere verilecek yevmiye ile yollukların belirlenmesine ilişkin bir karar almıştır.⁶⁰ Tetkikatı Mülkiye Heyetleri, 15 bölgeye ayrılan ülkede incelemeler yapmış ve raporlar hazırlamıştır.⁶¹

Heyet raporları, Dahiliye, Nafia, Sıhhiye, Müdafai Milliye vekaletleri ile Erkanı Harbiye temsilcilerinden oluşan sekiz üyeli bir merkezi kurul tarafından incelenmiş ve bazı illerin kaldırılmasına karar verilmiştir.⁶² Buna göre 30 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen Teşkilatı

⁵⁹ II. Meşrutiyet döneminde 20 Ocak 1909 tarihli bir talimatla, vilayetlerin mülki taksimatının yeniden düzenlenmesine ilişkin incelemelerde bulunmak üzere “Taksimatı Mülkiye Komisyonları” kurulmasına karar verilmişti. Komisyonlar, her vilayet ve müstakil liva merkezinde, askeri ve mülki üyelerin katılımıyla oluşturulacaktı. İki uygulama arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Mefahir Behlülül, *a.g.k.*, s. 158-159, 169. “Vilayatın Taksimatı Mülkiyesi Hakkında Teşkil Edilecek Komisyonların Vezaifini Mübeyyin Talimat”, 7 Kanunuevvel 1325/20 Ocak 1909.

⁶⁰ İdari teşkilatın reorganizasyonu için seyyar tetkik heyetleri ve bunların raporlarına göre inceleme yapacak bir Merkez Komisyonu'nun kurulması ile bütün bu görevlilere verilecek yevmiye ve yollukların tesbitine ilişkin 1868 sayılı Bakanlar Kurulu kararı. BCA: 30.18.1.1/13.27.2/73-68, 3 Mayıs 1925.

⁶¹ İsmail Hakkı Alpay, “İl Özel İdaresi Tarihçesi”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 36, Sayı 295, Temmuz-Ağustos 1965, s. 26; 28-29. Alpay, bu kurulların ismini “Teşkilatı Mülkiye Heyetleri” olarak vermektedir. BCA belgelerinde ve Dahiliye Vekaleti'nin 1933 tarihli raporunda ise “Tetkikatı Mülkiye” olarak geçmektedir. Cumhuriyet Arşivleri'nde, 14. Tetkikatı Mülkiye Heyeti Reisi Behçet Bey tarafından iskan konusunda sunulan rapora dair 14 Ağustos 1925 tarihli bir belge bulunmaktadır. “Ondördüncü Tetkikatı Mülkiye Heyeti Reisi Behçet Bey'in çeşitli yerlerde iskanla ilgili hazırladığı raporun takdimi”, BCA: 272..0.0.12/45.76..37, 14.8.1925. BCA'da bu rapor dışında bir belgeye ulaşılamamıştır.

⁶² Hükümet yasa tasarısını meclise sevk ederken, heyet raporlarını inceleyen kurul tarafından hazırlanan genel raporu da sunmuştur. *Taksimatı Mülkiye Tetkikatının Netayıcı Hakkında Umumi Rapor*, TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İ. 109, 29.5.1926, 199 sıra numaralı ek.

Mülkiye Kanunu ile 11 il ilçe haline, 27 ilçe bucak haline getirilmiş, 60 bucak kaldırılmış, 18 ilçe yeniden kurulmuş, 17 ilçenin ise bağlılıkları değiştirilmiştir.⁶³ Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Ardahan, Dersim, Ergani, Gelibolu, Genç, Kozan, Muş ve Siverek illeri ilçe haline getirilmiştir. Yasada öngörülen il ve ilçelerin kaldırılmasıyla meydana gelecek tasarrufa karşılık olarak Dahiliye Vekaleti'ne yeniden 100 bucak kurma yetkisi verilmiştir.⁶⁴ Tetkikatı Mülkiye Heyetleri'nin çalışmalarına başlamasından önce yönetsel coğrafya 74 il, 315 ilçe, 673 bucaktan oluşmaktadır. Teşkilatı Mülkiye Kanunu ile idari bölünüş 63 il, 317 ilçe ve 640 bucak olarak düzenlenmiştir.⁶⁵

Genel raporda, kaldırılmasına karar verilen illerin öncelikle bağlı köyleri, ardından nahiye ve kazaları itibariyle incelendiği, incelemede illerin genel durumu ile niteliklerinin dikkate alındığı belirtilmiştir. Bu süreçte *coğrafi ve doğal engeller, iklim durumu, sağlık koşulları, ulaşım şartları, ticari ilişkiler, iktisadi ihtiyaçlar, nüfus ve yüzölçümü* gibi ölçütler esas alınmıştır. Raporda bir ilin kaldırılmasında dikkate alınan etmenler şöyle sıralanmıştır: Genel bütçeye ait gelirlerin yerel masrafları karşılayamaması, özel idarelerin güçsüzlüğü, nüfus azlığı, sahasının darlığı, büyük ve güçlü idare birimleri arasında sıkışmış olması, gelişme yeteneği gösterememesi, idari ve siyasi bakımdan önem taşınması, iktisadi ve askeri nedenler. Raporda bir il için bu etmenlerin hepsinin birden bulunamayacağı ya da yalnızca bir etmenin ilin kaldırılması için yeterli olamayacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu özelliklerden birine ya da birkaçına sahip olmasına rağmen, kaldırılmayan iller de bulunmaktadır. Bunların il olarak bırakılmasının nedeni, idari ve siyasi önemlerinden kaynaklanmaktadır. Onbir ilin kaldırılma gerekçeleri şöyle özetlenebilir:

Üsküdar ve Beyoğlu tarihsel olarak İstanbul'a bağlı olarak yönetilmiştir; gelir, nüfus, alan itibariyle tek başlarına bir il oluşturmaları mümkün değildir. Bunlarda il unvanının ilçe unvanı ile değiştirilmesi, yönetim şekillerinde bir bozulmaya neden olmayacaktır. Zaten Üsküdar ve Beyoğlu valilerinin maaşları da birinci sınıf bir kaymakam maaşından fazla değildir.

Çatalca, il teşkilatını devam ettirebilecek özelliklere sahip değildir, özel

⁶³ Teşkilatı Mülkiye Kanunu, KT: 30.5.1926, 877; RG: 26.6.1926, 404.

⁶⁴ CHP Arşivi'nde Teşkilatı Mülkiye Kanunu'na göre kurulan ilçe ve bucaklar hakkında, 5. Mıntika Müfettişliği'nden gönderilen bir rapor bulunmaktadır. BCA: 490.1/117, 3.10.1926.

⁶⁵ 1929 yılında Dahiliye Vekaleti tarafından basılan haritada son idari taksimat gösterilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti İdare Taksimatı Haritası -1929, BCA: 490.01/507.2037.2, 29.4.1937 içinde.

idare gelirleri yerel ihtiyaçları karşılayamamaktadır, belediyesi güçsüzdür. Bu nedenle bir ilçe olarak İstanbul'a bağlanması uygun görülmüştür.

Gelibolu vilayeti Dedeoğlu demiryolunun inşasından önce Trakya ve Bulgaristan'ın pazarı iken, hattın inşasından sonra bu özelliğini kaybetmiş, bu nedenle ticari ilişkileri çevresindeki dar bir alanla sınırlanmıştır. Gelibolu, birkaç resmi daire ile birkaç evden oluşan bir kasabaya dönüşmüştür.

Genç vilayeti gelir, nüfus ve alan özellikleri bakımından ilçe derecesinin bile altında bulunmaktadır. Bu nedenle ilçeye dönüştürülerek, bağlı birimlerin çevresindeki illere paylaşılmasına karar verilmiştir.

Ergani vilayeti Diyarbakir ve Elaziz illeri arasında sıkışmış, oldukça dar bir alana sahiptir. Bağlı birimleri itibariyle Ergani, çevresindeki iller arasında paylaşmıştır.

Ardahan sınır vilayeti olarak önem taşımakla birlikte, geliri giderlerinin yarısı kadardır. Bağlı birimleri itibariyle Ardahan, çevresindeki iller arasında paylaşmıştır.

Siverek Viranşehir'den başka kazaya sahip değildir, üstelik il merkezi olarak da gelişmemiştir. Urfa'ya bağlanması uygun görülmüştür.

Kozan iktisadi ilişkileri bakımından Adana'ya bağlıdır ve nüfusu azdır, bu nedenle Adana'ya bağlanmıştır.

Dersim bölgesinde sürekli karışıklık çıkmaktadır ve bu küçük vilayetin geliri oldukça azdır. Üstelik eğitimsiz halkı ilkel hayatta, dağlık, yolsuz, ücra bir yerdir. "Tabiatın kahrına uğramış olan bu yerin biçare halkına medeni bir hayat vermek, medeniyetin maddi ve manevi nimetlerinden o zavallıları da olabildiğince yararlandırmak gerekir. Bu da Dersim'i çevresindeki illerin himayesine vermekle mümkün olabilecektir."

Muş ve Bitlis vilayetleri savaşlar nedeniyle harap olmuştur ve her ikisinin de geliri azdır. Bu nedenle bu iki ilin birleştirilerek, tek bir vilayet halinde yönetilmesi uygun görülmüştür. Muş Bitlis iline bağlanırken, bir kazası Siirt iline verilmiştir.

BMM görüşmelerinde Erzurum mebusu Münir Hüsrev (Göle) Bey, bu yasanın "teşkilatı mülkiye"yi değil, "taksimatı mülkiye"yi konu aldığını ve örgütlenme açısından köklü bir değişiklik getirmediğini savunmuştur.⁶⁶ Münir Hüsrev Bey'e göre mülkiye teşkilatını düzenleyen bir yasa, köylerden başlayarak bucak, ilçe ve il olmak üzere bütün kademeleri yeniden ele almalı, mülki sınırları birtakım ölçütler ve ilkelere esas alarak yeni baştan gözden geçirmelidir. Oysa Teşkilatı Mülkiye Kanunu Tasarısı'na göre illerin kaldırılmasının en önemli nedeni genel gelirlerin az olmasıdır. Münir Hüsrev Bey'e göre, (umumi varidat) gelir azlığı bir ilin kaldırılması için gerekçe oluşturamaz. Bazı iller vardır ki, geliri giderini karşılamaz. Ancak buranın il olarak yönetilmesinde bir gereklilik vardır. Örneğin bu yasa ile kaldırılmakta olan Ardahan

⁶⁶ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İ. 109, 29.5.1926, s. 605-615.

vilayeti bu tür bir öneme sahiptir. Münir Hüsrev Bey, mülkiye teşkilatı düzenlenirken dikkate alınması gereken en önemli ölçütlerden birinin de coğrafi durum olduğunu dile getirmiştir. Ancak yasa tasarısı coğrafya koşullarını gözetmediği için, Dersim ilini kaldırmakta ve parçalamaktadır. Oysa Dersim'in kimi ilçelerinin bir ile, kimi ilçelerinin başka bir ile bağlanarak parçalanması, burada idare ve asayişin sağlanmasını güçleştirecektir. Münir Hüsrev Bey'e göre Erzurum'la iktisadi bağlantı güçlü olan Kiğı kazasının Erzincan'a, Erzurum'la ticari ilişkisi olan Yusufeli'nin ise aralarında hiçbir ilişki olmayan Artvin'e bağlanması, tasarı hazırlanırken iktisadi ölçütün de dikkate alınmadığını göstermektedir. Hüsrev Bey, "fena bir taksimden ibaret olan" bu yasanın hükümete iade edilmesini, mülkiye teşkilatının daha sağlıklı ve ilkeli, özellikle Cumhuriyetin gerekleriyle uyumlu bir şekilde yeniden düzenlenmesini önermiştir. Hüsrev Bey'e göre, genel idarede hedeflenen gelişmeyi elde etmenin tek yolu budur.

Dahiliye Vekili Cemil Bey (Tekirdağ mebusu), tasarının uzmanlar ve deneyimli idarecilerin katkısıyla Dahiliye Vekaleti'nde bir buçuk yıl süren kapsamlı bir incelemenin ürünü olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür.⁶⁷ Cemil Bey'in açıklamasına göre, tasarının dayandığı temel ilke ve Hükümetin doğru bulduğu fikir, yerel yönetimlerin gelişmesi, güçlenmesi ve halkın kendi kendini yönetebilecek idari yeteneği kazanmasıdır. Dahiliye Vekili, bu konuda Dersim'i örnek vermektedir: Elli yıl önce liva olan Dersim, önce mülhak ardından müstakil liva, sonra da vilayet olmuştur. Tüzel kişiliğe sahip kılınan ve kendi kendini yönetmesi için her türlü yetki verilen Dersim vilayeti, ne bir okul açmış ne de bir karış yol yapmıştır. Bu nedenle Dersim vilayetinin kaldırılması, kazalarının da yollarını yapacak, okullarını açacak "büyük, kuvvetli ve zengin vilayetler"e bağlanması uygun görülmüştür. Cemil Bey, bu sistemden daha yararlı sonuçlar beklendiğini dile getirmektedir. Aslında Teşkilatı Mülkiye Yasası kapsamında en köklü müdahale Dersim'e yapılmış ve yönetsel bağlantı değişiklikleri ile bu bölge denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Genel raporda, her sıkıntılı dönemde bu bölgede mutlaka bir karışıklık yaşandığına dikkat çekilerek, Dersim adının geçmişten bu yana olumsuzluklarla özdeşleştiği söylenmiştir. Bu nedenle "ona bir de vilayet gibi yüksek değerde bir sıfatın verilmesiyle keder verici etkisini

⁶⁷ Genel raporda ise bölgelerde yürütülen araştırmanın üç buçuk, merkezdeki incelemenin üç ay sürdüğü belirtilmektedir.

artırmanın sakıncalı olduğu” belirtilmiştir. Bu düşünceye dayanarak, Dersim vilayeti unvanının ortadan kaldırılması uygun görülmüştür:

...Bugün otuz bin liradan ibaret olan varidatı hususiyesiyle [özel idare gelirleri] Dersim kendi kendini bir veçhile idare edemez. Ona hakiki evlat gibi rahmü şefkatle bakacak kudretli bir vasiye ihtiyaç vardır...Erzincan ile Elaziz’in varidatı hususiyeleri cem’an yekun iki yüz bin liradan ibaret olmasıyla bu vilayetler o kadar kudretli addolunamazsa da Dersim’e üvey evlat nazariyle bakmak gibi bir kayıtsızlıkta bulunmayarak onu da bu vatanın aziz bir parçası ve ora halkını da saikai cihasetle medeniyetten mahrum kalmış biçare kardeşler addederek rahimane ve şefikane himaye ve sahabet ettikleri halde Dersim’e her halde faydalı olabilir. Dersim’in islahı hususunda civarındaki vilayetlerden hasıl olacak fayda bu kadarla kalmaz. Dersim aynı zamanda haşarı bir çocuk gibi uygunsuz hallerde bulunduğu vakit kendisini terbiye edecek müessir ve kuvvetli nighbanlara [gözetici] da muhtaçtır... Dersim’i parçalayıp, iki vilayete taksim edersek...Dersim’in üzerinde – heyeti umumiyesi itibariyle – iki vilayetin kuvveti hakim ve amil olacak demektir ki bu da başkaca faydalıdır.

Teşkilatı Mülkiye Yasası ile tarihsel sınırlara ve yerleşik çıkarlara müdahale edilmemiş, ülke toprakları köklü bir düzenlemeye konu olmamıştır.⁶⁸ Nitekim Dahiliye Vekili de yasa tasarısı üzerine yaptığı konuşmada halkı rahatsız eden, bunaltan bir teşkilat yapma düşüncesinde olmadıklarını vurgulamıştır.⁶⁹ Bölgelerde ve merkezde yürütülen inceleme sonunda hazırlanan genel raporda, “rahatsız edilmek istenmeyen halk” sosyolojik içeriği itibariyle tanımlanmaktadır.⁷⁰ Burada önemi yukarıya doğru artmakla birlikte, nahiye, ilçe, il kademelerinden birinin kaldırılması ya da bunların merkezinin değiştirilmesi gibi uygulamaların bazı zararlara neden olacağı söylenmektedir. Örneğin, bir ilçenin kaldırılması veya merkezinin başka bir yere nakledilmesi durumunda, orada kârını kısmen yerel memurlardan ve biraz da iş için gelip gidenlerden sağlayan bazı tüccarlar kayba uğrayacaklardır. Bununla birlikte söz konusu zararlar, yalnızca yerel dükkan sahibi küçük tüccarları etkileyecek, bu düzenlemeden büyük tüccar zarar görmeyecektir. Manisa’nın üzümçüleri, Aydın’ın incircileri, Muğla’nın palamutçuları,

⁶⁸ Dahiliye Encümeni Mazbatası’nda, yasa tasarısının gerek genel idare gerek yerel yönetim itibariyle memleketin esas ihtiyacını karşılamayan, yetersiz bir düzenleme olduğu söylenmiş, ancak zamanın darlığı sebep gösterilerek birkaç değişiklikle tasarı onaylanmıştır. Maliye Encümeni Mazbatası’nda ise tasarının mali açıdan müspet veya menfi bir etki yaratmayacağı belirtilmiştir.

⁶⁹ “...halkı çok izaç eden [rahatsız eden/bunaltan] bir teşkilat yapmak fikrinde değiliz.” TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İ. 109, 29.5.1926, s. 611.

⁷⁰ *Taksimâtı Mülkiye Tetkikatının Netayıcı Hakkında Umumi Rapor*, TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İ. 109, 29.5.1926, 199 sıra numaralı ek.

Samsun'un tütüncüleri, Trabzon'un fındıkçıları gibi "halk"ın, asıl ihtiyaç duyduğu ve hükümetten istediği şey asayişin sağlanması ile ulaşım koşullarının iyileştirilmesidir. Bu ihtiyacı giderecek yerel idarenin bu-cak, ilçe ya da il olmasının "halk", bir başka deyişle büyük tüccar için önemi yoktur:

24 Ekim 1926 tarihli bir kararname ile bazı illerin Bizans, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı döneminden kalan isimleri değiştirilmiştir.⁷¹ Buna göre Canik *Samsun*, Ertuğrul *Bilecik*, Bozok *Yozgat*, Hamidabat *Isparta*, Saruhan *Manisa*, Karahisarışarki *Şebinkarahisar*, Karesi *Balikesir*, Mentеше *Muğla* adını almıştır.⁷² 1927 yılında yayımlanan devlet salnamesinde mülki taksimat 63 il, 342 ilçe ve 666 bucaktan oluşmaktadır. Dahiliye Vekaleti tarafından aylık olarak yayımlanan İdare Dergisi'nin Şubat 1929 sayısında yer alan İdari Taksimat cetveline göre Türkiye 63 il, 338 ilçe ve 750 bucağa bölünmüş durumdadır.⁷³ Bu rakamlar, 1926-1929 yılları arasında ilçe ve bucak düzeyinde değişiklikler yapıldığını göstermektedir.

Yerel İktidar Odaklarının İdare Heyetlerinden Uzaklaştırılması

1913 tarihli geçici yasaya göre vilayetlerde, idari işler ile memurların yargılanmasına ilişkin konularda yetkili kılınan bir "idare meclisi" bulunuyordu. Vilayet ve livalarda yer alan bu meclisler, idare şube reisleri ile yerel halk içinden seçilen üyelerden oluşuyordu. İdare meclislerine ilişkin köklü değişiklik, 9 Ocak 1926 tarihinde kabul edilen 714 sayılı yasayla gerçekleştirilmiştir. Buna göre İdarei Umumiyei Vilayat Kanunu'nun il ve ilçe idare meclislerini düzenleyen 62. ve 64. maddeleri değiştirilerek, bu meclislerdeki seçilmiş üyelikler kaldırılmıştır.⁷⁴ Böylece *meclis* yapısı yerine, atanmış memurlardan oluşan bir *heyet*/

⁷¹ "Bazı vilayetlerin iki isimli olması dolayısıyla meydana gelen karışıklığı önlemek için vilayetlerin yalnız bir isimle anılması", BCA: 51.0.0.0/8.67.17, 24.10.1926.

⁷² 20 Aralık 1924 tarihinde kabul edilen 537 sayılı kanunla, Kırkkilise vilayetinin ismi, Kırklareli olarak değiştirilmiştir. Dahiliye Vekili Recep Bey, "gayri milli olan ve gayri milli manayı ifade eden ve halkın milli duygularını inciten" vilayet, kaza, nahiye ve köy isimlerinin yavaş yavaş değiştirileceğini belirtmiştir. 1938 yılında Diyarbakır vilayetinin adı, muntkasında bakır madenleri bulunduğu için, Diyarbakır, Elaziz vilayetinin adı da, bereketli-mahsullü anlamında, Elazığ olarak değiştirilecektir.

⁷³ *İdare*, Yıl 2, Şubat 1929, Sayı 11.

⁷⁴ İdare-i Umumiyei Vilayat Kanunu Muvakkatinin (Üçüncü Faslının Meclisi İdare Teşkilatına Ait) 62inci ve 64 üncü maddelerinin Tadiline ve Meclisi İdarelerin İlga Edilen Müntehap Azalıklarına Ait Vezai'fin Sureti İcrasına Dair 714 sayılı Kanun. TBMM ZC, Devre 2, Cilt 21, 9.1.1926, İ. 38, s. 82-89.

kurul yapısına gidilmiş, “idare meclisi” adı da “idare heyeti” olarak değiştirilmiştir. Yasanın gerekçesinde, halkın yerel hizmetlere ait iş ve meselelerinin genel meclisler ve belediyeler tarafından yönetildiği, bu nedenle devlet işleri ile ilgilenen il ve ilçe idare meclislerinde seçilmiş üyelerin varlığına son verilmek istendiği belirtilmiştir. Din ile devlet işleri ayrıldığı için, idare meclislerinde müftülerin bulunmasına da gerek kalmadığı söylenmiştir. Böylece mülk sahipleri ile din adamları, idare heyetlerinden uzaklaştırılmıştır.

Yasanın birinci maddesine göre, illerde idare heyeti vali, muavin, defterdar veya muhasebeci, tahrirat, hukuk işleri, maarif, nafia, sıhhiye, ziraat ve ticaret müdürlerinden veya onların görevlerini yerine getiren memurlardan oluşacaktır. İdare heyetine vali veya muavini, muavin bulunmayan yerlerde valinin heyet içinden vekalet vereceği bir üye başkanlık edecektir. İlçelerde ise kaymakamın başkanlığı altında üyeleri mal müdürü, tahrirat katibi, hükümet tabibi ve ziraat memurundan oluşan bir heyet bulunacaktır. Son olarak bu düzenleme ile İntihabı Mebusan Kanunu gereğince, idare meclislerinin seçilmiş üyelerine ait görevlerin, hükümet tarafından talep edilmesi durumunda ve işin niteliğine göre, belediye meclislerince yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu değişikliğin TBMM’de birtakım itirazlara neden olduğu görülmektedir. Örneğin Bolu mebusu Şükrü Bey, “memleketin münevver sınıfından, hükümet ile halk arasında daima teması temin eden” seçilmiş üyelerin idare kurullarındaki varlığının devamını savunmuştur. Şükrü Bey’e göre, milletin ve halkın egemenliği esasını kabul eden Cumhuriyet Hükümeti, şimdi de seçilmiş üyeleri yönetimden uzaklaştırmakta ve gelecekte birçok soruna yol açacak bu uygulama ile idareyi büsbütün yabancı memurlara teslim etmektedir. Eskişehir mebusu Emin Bey ise idare kurullarının yalnızca (atanmış) memurlardan oluşmasını “sakat bir zihniyet” olarak nitelendirmiştir. Emin Bey’in TBMM’de büyük tepki alan konuşması şöyle devam etmektedir:

...yalnız rica ederim, memleketimiz böyle 20-30 sene sağ ve salim, taarruzdan masun duracak değildir. Yarın yine o millete aman ağa diyeceğimiz zaman gelir. Ne vali on para eder, ne kaymakam on para eder. Onun için çok ehemmiyetlidir. Memleketin, devletin halk ile münasebatında az ve çok vasıta idi, bu zihniyet sakattır, herhalde tashihini rica ederim.

Bu değişikliğe ilişkin son düzenleme 1929 yılında kabul edilen 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu ile getirilmiştir. Yasanın 67. maddesinde idare kurullarının ilga edilen seçilmiş üyelerine verilmiş olan görevlerin, Hükümet’in talebi ve işin gereklerine göre belediye kurulla-

rının kendi içinden seçeceği kişiler tarafından yapılabileceği hükmüne yer verilmiştir. 1929 tarihli yasada düzenlenmiş şekliyle il idare kurulu (vilayet idare heyeti) valinin başkanlığında bir kısım idare şube başkanlarından yani “mektupçu, defterdar, maarif müdürü, nafia baş mühendisi ile sıhhiye ve ziraat müdürlerinden” oluşmaktadır. İlçe idare kurulu (kaza idare heyeti) ise “kaymakamın başkanlığında tahrirat kati-bi, malmüdürü, hükümet hekimi, ziraat memuru”ndan oluşmaktadır.⁷⁵ Cumhuriyetin kamu yönetimi alanına sistem getiren ilk büyük çaplı düzenlemelerinden biri olan bu yasa, ağa ve beylerin il-ilçe idare heyetle-rindeki varlığına tümüyle son vermiştir.

Taşra Yönetiminin Merkezileştirilmesi: Vilayet İdaresi Kanunu

Cumhuriyet’in ilk il idaresi kanunu, kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhranın patlak verdiği 1929 yılında kabul edilmiştir.⁷⁶ İl İdaresi Kanunu, “başlatılacak devletçilik uygulamaları için gerekli olan merkezileştirilmiş taşra yönetiminin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. İzlenecek iktisat politikalarının bakanı Mustafa Şeref Özkan, İl İdaresi Kanunu hazırlığında, metni meclise sunacak ve burada savunacak kadar işin içinde ya da başındadır.”⁷⁷

Yasanın başlangıç hükmünde illerin, 1924 Anayasası’nın 91. madesi gereğince, tevsii mezuniyet [yetki genişliği] ve tefriki vezaif [görevler ayrımı] ilkeleri temelinde yönetileceği belirtilmiştir. Ancak Vilayet İdaresi Kanunu ile genel olarak illerin yönetimi değil, merkezi yönetimin doğal uzantısı olan taşra yönetimi düzenlenerek, bu anayasal temel kırılmıştır. Bu yasayla il yerel yönetimi valilik kurumunun yönetimi ve denetimine çekilmiş; “merkezi yönetimin yerel egemenleri amaçlar doğrultusunda yönlendirme aracına” dönüştürülmüştür. Valiler, merkezi yönetimin yerel birimler üzerindeki denetiminin ana unsuru olarak işlev görmeye başlamıştır. Valiler bu sorumluluklarını ikili bir yapı içinde yerine getirmektedir: İl düzeyinde merkezi yönetimin

⁷⁵ 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu’nda il ve ilçe idare kurullarının üyelerini oluşturan idare şube başkanları, bir önceki yasa hükmündekilerle aynıdır. Tek fark ilçe idare kurullarına milli eğitim memurunun da katılmış olmasıdır. İl ve ilçe idare kurullarında, kurula dahil olmayan idare şube başkanları kendi dairelerine ait idari ve istişari işlerin görütülmesinde üye sıfatıyla çağrılarak o iş hakkında gerekli bilgiyi vermekte ve oylamaya katılabilmektedir.

⁷⁶ Vilayet İdaresi Kanunu, KT: 24.4.1929, 1426; RG: 5.5.1929, 1184. 1929 tarihli yasa, 1913 düzenlemesinin yalnızca “idare-i umumiye-i vilayat” başlıklı 74 maddelik birinci bölümünü değiştirmiştir.

⁷⁷ Birgül A. Güler, “Otuzlu Yıllarda Yönetim”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, AÜ SBF KAYAUM Yayını, Ankara 2007, s. 13.

(devletin ve hükümetin) temsilcisi ve il yerel yönetiminin başı. Bu yapı sayesinde, merkezi yönetim taşrada etkin bir denetim sağlayabilmiştir. Bu tarihten itibaren, il genel idaresi ile il özel idaresi, yasal düzenleme açısından ayrılacak ve farklı düzenlemelere konu olmaya başlayacaktır. Dahiliye Vekaleti'nin aylık yayın organı İdare Mecmuası'nda, Vilayet İdaresi Kanunu son yılların en önemli hukuki ve idari olayı olarak sunulmuştur. Derginin Şubat 1929 sayısında yayımlanan bir yazıda yasa şöyle değerlendirilmektedir:⁷⁸

...Bugün milli ve tabii hudutları içine çekilmiş yekpare ve mükemmel bir milletten mürekkep Türkiye'nin emniyetini, terakki ve medeniyet yolunda inkişaf ve taalisini temin edebilecek bir usulü idare her halde merkeziyete istinat edecektir. Çünkü bugünkü Türkiye içtimai, ırki, şerait noktasından mütecanis [benzer] departmanlardan [illerden] müteşekkildir.

Yasanın gerekçesini de kaleme alan Mustafa Şeref Özkan, “devlet idaresinin vilayetlerde uygulanma biçimi” olarak tanımladığı Vilayet İdaresi Kanunu'nun iki ilkeye dayandığını belirtmektedir.⁷⁹ Bunlardan ilki devletin vahdeti (birliği) ilkesi, ikincisi ise tevsii mezuniyet ilkesidir. Özkan'a göre yetki genişliği, merkeziyetten başka bir şey değildir:

Tevsii mezuniyet, idareye verilen takdir salahiyetinin işin mevkiinde, teşebbüsün bulunduğu yerde kullanılması esasını temin eder. Bu da idare tarihinde birçok tecrübelerden sonra lüzumu kati olarak sabit olmuş bir esastır...Yalnız şu noktayı arz edeceğim ki tevsii mezuniyet katiyen merkeziyettir. İdarede merkeziyetçilik iki şekil arzeder. Biri temerküz şeklindedir, biri tevsii mezuniyet şeklindedir.

Mustafa Şeref Bey'e göre, devlet ortak ve ulusal işlerde şahıslar ve idareler birliği şeklinde görülür, bu nedenle devletin illerdeki çalışma tarzı oluşturulurken bu birliğin mutlaka dikkate alınması gerekir. Mustafa Şeref Bey'in sözleriyle, bu yasa, valiyi vilayetlerdeki teknik memurlar üzerinde düzenleyici konuma getirerek, bu memurların faaliyetlerini hükümet programına uygun biçimde yürütmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle yasanın 17. maddesinde düzenlenen şekliyle vali “vilayette devletin ve her vekaletin temsilcisi ve vekaletlerin idari ve siyasi icra vasıtası olup, vilayetin amme idaresinden sorumludur.” Mustafa Şeref Bey'e göre, yasanın diğer maddelerinin işlevi bu ilkenin uygulanmasını sağlamaktan ibarettir. Bu yasayla devlet yönetimi vilayetlerdeki çalışmasında iç örgütlenmesini gerçekleştirmekte, kamu hizmetlerinin yürü-

⁷⁸ M. Atif, “Vilayet İdaresi Kanunu”, *İdare*, Yıl 2, Sayı 14, Mayıs 1929, s. 651-657.

⁷⁹ İsmail Hakkı Görel, *İl İdaresi*, AÜ SBF, Ankara 1952, s. 17. Mustafa Şeref Bey'in “Hukuku İdarei Vilayat” başlığı ile 1913 yılında yayımlanan bir kitabı bulunmaktadır.

tülmesinden sorumlu memurlar arasındaki ilişkileri düzenlemektedir.

Mustafa Şeref Özkan, Vilayet İdaresi Kanunu'nun dayandığı ikinci ilkeyi, yetki genişliğini “işlerin bir kısmını vekillerin masasından alıp valinin masasına koymak” şeklinde tanımlamaktadır. Özkan'a göre yetki genişliği, merkeziyetçi yönetimin bir biçimidir. Mustafa Şeref Bey'in sözleri tevsii mezuniyet ya da yetki genişliği ilkesinin bundan böyle ademi merkeziyetin değil, merkeziyetin göstergesi olarak kabul edilmeye başlandığını göstermektedir.

Mustafa Şeref Bey'e göre, devlet yönetiminin illerdeki çalışma usullerini düzenleyen, devlet yönetiminde birliği ve devletten beklenen faydayı daha sağlam bir yol ile elde etmeyi sağlayan bu yasa, geçmişe kıyasla büyük bir ilerlemedir. İl İdaresi Kanunu, valilerin yetkilerinin genişletilmesi bir başka deyişle yetki genişliği ilkesinin daha esaslı bir biçimde uygulanması amacıyla çıkarılmıştır. Hükümet gerekçesinde ve TBMM komisyonları tarafından hazırlanan raporlarda “temerküz (merkezleşme) akımlarından sakınılarak illerin yetki ve sorumluluklarının artırılması gereği” vurgulanmıştır.⁸⁰ Bu yasada illerde “*devletin kuvvet ve kudretini temsil etmektен sorumlu makama, memleketin asayiş ve huzurunu, vatandaşların hukukunu uyum içinde sağlayabilmek, merkezi ve yerel konularda iktisadi, toplumsal ve idari faaliyetleri merkezin göstereceği genel program ve direktifler doğrultusunda yerel gerekliliklere uygun olarak* belirli bir gaye etrafında toplayabilmek için gerekli olan idari yetkiler ile denetim yetkisinin verilmesi” öngörülmektedir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından dile getirilen bu cümleler, devlette merkeziyetçi örgütlenmenin Vilayet İdaresi Kanunu ile hayata geçirilmekte olduğunu göstermektedir.

1929 tarihli yasa yirmi yıl uygulamada kalmış, bu süre içinde oniki kez değişikliğe uğramıştır. Valilerin yetkilerinin daraltılmış olduğuna ilişkin eleştiriler, yeni bir yasa oluşturulması yönündeki baskıyı artırmıştır. İl sisteminin yasal evrimindeki ikinci dönemi başlatan ve günümüze kadar uygulamada kalan 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu 10 Haziran 1949 tarihinde kabul edilmiştir.

Vilayet İdaresi Kanunu'nun görüşmelerinde Şükrü Kaya, hükümet programında (1 Kasım 1927'den 27 Eylül 1930'a kadar görev yapan IV. İnönü Hükümeti), mülki teşkilat konusunda o güne kadar izlenen

⁸⁰ Vilayetler İdaresi Kanunu Hakkında hükümet ve muhtelit encümen esbabı mucibe layihaları, TBMM ZC, Devre 3, İçtima 2, Cilt 10.

yöntemi şöyle tanımlamıştır:⁸¹ “Köyleri güçlendirerek komün yasası ile temeli kurmak, onun üzerine tam teşekküllü nahiye olarak adlandırılan ilçeye benzeyen yapıları yerleştirmek, bunların üzerinde yer alacak vilayetlere de yeterli yetkiyi verdikten sonra merkezi denetimi sağlamak için ülkeyi bölgelere ayırarak umumi müfettişlikler kurmak.”

Genel Gözetim Kurumu: Umumi Müfettişlikler

1921 Anayasası’nda düzenlenen umumi müfettişlik sistemi, aynı yıl içinde İcra Vekilleri heyeti tarafından hazırlanan “Müfettişi Umumilik Hakkında Kanun Layihası”na konu olmuştur. Tasarı 5 Ekim 1921’de BMM’ye sunulmuş, ancak Bütçe Encümeni’ne gönderilmediği için görüşmeler kesilmiştir.⁸² 1924 Anayasası’nda umumi müfettişliklerle ilgili bir hükme yer verilmemiştir. Cumhuriyet döneminde, umumi müfettişlik kurumunun yeniden gündeme gelişi, 1927 yılında “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair 1164 sayılı Yasa” ile olmuştur.⁸³ Yasanın iki cümleden oluşan kısa gerekçesinde birbiriyle iktisadi, sosyal ve coğrafi bakımdan ilişkili olan illerin umumi müfettişlikler şeklinde birleştirilmesinden söz edilmektedir. Gerekçede iki neden üzerinde durulmuştur: İlki, birleştirilen vilayetlerin “umumi ve müşterek menfaatleri ile ihtiyaçları”nın saptanması, karşılanması ve düzenlenmesi, ikincisi ise vilayetler üzerinde “sıkı bir teftiş ve murakabe sistemi”nin kurulmasıdır. Aynı yılın Kasım ayında umumi müfettişlik görev ve yetkilerine ilişkin bir de talimatname yayımlanmıştır.⁸⁴ Buna göre, “umumi müfettiş, bölgesi içinde hükümetin ve bütün bakanların temsilcisidir... başta valiler olmak üzere bütün memurlar, kendisine karşı sorumludur ve yaptıkları işlerle ilgili bilgi vermeye mecburdur... bölgesi içindeki valiler ve diğer memurların amiridir, işten el çektirme yetkisi vardır.” Umumi müfettişlerin başlıca görevi, bölgelerinde asayiş ve düzeni sağ-

⁸¹ TBMM ZC, Devre 3, Cilt 10, İ.54, 18.4.1929, s. 73. Atatürk ve İdare, *Türk İdare Dergisi*.

⁸² Müfettişi Umumilikler Hakkında Kanun Layihası, TBMM ZC, Devre 1, Cilt 13, 17.10.1921-24.10.1921, İ.95-99, s. 168-185; 200-211; 219-228; 230-245; 262-266.

⁸³ 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 sayılı kanun. (RG: 16.7.1927, 634) Bu yasaya göre, “hükümet müteaddit [birkaç] vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetleriyle izalesi kabil [giderilmesi mümkün] olan ihtiyaçlar hususunda o vilayetler üzerinde teftiş ve murakabe salahiyetini haiz umumi müfettişlikler teşkiline mezundur. Hükümet bu ihtiyaçlar zail [geçince] olunca, teşkilatı da kaldırmaya salahiyettardır.”

⁸⁴ Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Olan 1164 Numaralı Kanun Mucibince Tanzim Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında 27.11.1927 tarih ve 5858 sayılı Kararname, BCA: 030.18.11/26.64.7. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, İletişim, İstanbul 2003, s. 72.

lamaktır. Müfettişliklerin kurulması, kaldırılması, bu göreve kimlerin atanacağı gibi konular hükümetin takdirine bırakılmıştır. Umumi müfettiş, Dahiliye Vekaleti'nin önerisi ve hükümet kararı ile atanacaktır. Bu talimatnameyle Elaziz (Elazığ), Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini içeren *Birinci Umumi Müfettişlik* kurulmuştur.⁸⁵ Umumi müfettiş söz konusu sekiz il üzerinde idari, mali konulardaki yetkilerinin yanı sıra, polis, jandarma ve ordu üzerindeki yetkileriyle birlikte bir çeşit "süper vali" konumundadır. Öngörülen yapılanma yalnızca umumi müfettişlerden oluşmayacak, henüz sayıca saptanmamış bir memur kadrosu da bulunacaktır. Umumi müfettişlik örgütü, başkanışman, danışmanlar, şube müdürleri, jandarma subayları, memurlar ve müstahdemlerden oluşan kalabalık bir kadroya sahiptir.

1164 sayılı yasaya ilişkin Bütçe Encümeni Mazbatası'nda, umumi müfettişliklerin bir yönetsel kademe olmadığı, aksine bu uygulamanın "geçici bir zamana ve fevkalade ihtiyaçlara özgü" olduğu belirtilmiştir. Encümen'e göre il örgütlenmesinin iyileştirilmesi için kapsamlı bir incelemeye ihtiyaç vardır, ancak bu ihtiyacın şimdilik umumi müfettişlik teşkilatıyla karşılanması zorunludur.⁸⁶ Dahiliye Encümeni de eski livalara dayanan illerin, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun tarifine göre coğrafi durum ve iktisadi ilişkiler itibarıyla sınır ve ölçek bakımından yeniden düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Encümen, hükümet tarafından yapılacak bir inceleme sonucunda, bazı illerin birleştirilerek, sayıca azaltılmalarının Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ruhuna uygun bir hareket olacağını belirtmektedir. Ancak böyle bir teşkilatın kısa sürede gerçekleşmesi mümkün olmadığından *asayiş ve güvenlik, ekonomi ve ortak çıkarlar bakımından bir bütün oluşturan* illerin bir merkezden kontrol edilmesini sağlamak amacıyla umumi müfettişlikler kurulması uygun görülmüştür.

Mete Tunçay, umumi müfettişliğin gündeme gelişini, 23 Ekim 1927'de sona erecek sıkıyönetimin yerini dolduracak bir otorite oluşturma isteğiyle açıklamaktadır.⁸⁷ İlk umumi müfettişliğin Doğu ve Gü-

⁸⁵ 1929 yılında Bitlis ili yerine Muş ili kurulacak ve Bitlis bir kaza olarak Muş iline bağlanacaktır. 1933 yılında da Hakkari il olmaktan çıkarılacaktır. 1935 yılında ise Hakkari, Bitlis, Bingöl ve Tunceli illeri kurulacaktır. 1940'lı yıllarda Elazığ, Dördüncü Umumi Müfettişlik Bölgesine dahil edilecek ve Muş Birinci Umumi Müfettişlik bölgesine alınacaktır. Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*, Yıl 18, Sayı 184, Ocak-Şubat 1947, s. 241.

⁸⁶ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 33, İ.82, 25.6.1927, s. 682-687.

⁸⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Üçüncü Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 179.

neydoğu Anadolu bölgesinde kurulması ve üstelik CHP'nin geleneksel olarak örgütlenmediği illeri (Van, Urfa, Siirt, Muş, Mardin, Elaziz, Diyarbakir, Bayezit) kapsıyor olması, bu gerekçeyi güçlendirmektedir.⁸⁸ Nitekim 26 Mayıs 1929'da Birinci Umumi Müfettişlik tarafından gönderilen üç aylık "Ahvali Umumiye Raporu" da bu saptamayı doğrulamaktadır.⁸⁹ Raporda, Cemiyeti Akvam'ın ilgisini çekerek, Kürt davasını uluslararası bir sorun haline getirmek üzere faaliyet gösteren dış güçlere dikkat çekilmektedir. Bunun yanı sıra geçmişten bu yana, asi kabilelere yataklık yapan Mazı dağında, silah aranmasına yönelik bir inceleme başlatılacağı bildirilmiştir. Ayrıca Güney illerine yapılan gezilerde, bu bölgedeki aşiretlerin birbirleriyle iyi geçinmekte olduklarının görüldüğü söylenerek, bunların devlete karşı tehlike oluşturmadıkları belirtilmiştir. Bölgede ev ve arazi dağıtımı gibi iskan işlerinin ilerlediği ve özellikle Dersim aşiretinin ovaya yerleştirilmesine devam edildiği söylenmektedir.

1935'ten başlayarak onüç yıl umumi müfettişlik görevinde bulunan Abidin Özmen'e göre, Birinci Umumi Müfettişlik, Şeyh Sait hareketinden sonra, doğu illerinde "fikir, düşünce, idare ve işbirliği"ni kurma; "emniyet, asayiş ve idare amirleri arasında çalışma birliği"ni sağlama amacıyla kurulmuştu.⁹⁰ Özmen'e göre Birinci Umumi Müfettişlik'in, uzaklık ve ulaşım zorluğu nedeniyle ülkenin diğer bölümleriyle idari ve toplumsal açıdan bir bütünlük gösteremeyen Güneydoğu illerinde "hükümetin yakından görüp-işitecek gözü ve kulağı" olması istenmişti. Bu ve buna benzer pek çok açıklamada güvenlik unsurunun ön plana çıkarılması, umumi müfettişliklerin yalnızca Doğu illeri için kurulduğu izlenimini verse de, gerçekte yasa daha geniş bir uygulamayı kapsamaktadır. Dolayısıyla umumi müfettişlik sisteminin Doğu'da sıkıyönetimin yerine yeni bir otorite inşası amacıyla kurulduğunu söylemek, doğru olmakla birlikte eksik bir değerlendirmedir. Nitekim, umumi mü-

⁸⁸ CHP arşivinde yer alan 1933 tarihli "Teşkilatı Mülkiye" başlıklı rapora göre 8 il, 75 ilçe ve 142 nahiyede fırka teşkilatı yoktur. Fırka teşkilatı bulunmayan illerin (Van, Urfa, Siirt, Muş, Mardin, Elaziz, Diyarbakir, Bayezit) tümü Doğu'da yer almaktadır. BCA: 490.01/507.2037.3, 28.6.1933. Muş, Siirt, Van CHF idare heyetleri reisliklerine yazılan 2 Temmuz 1933 tarihli bir belgede ise bu iller dahilindeki fırka teşkilatının kaldırılması kararının uygulanma usulleri gösterilmektedir. Buna göre CHP örgütü kaldırılan 9 ilde açılacak olan Halkevleri için buralardaki fırka ve Türkocağı'na ait eşyalardan yararlanılacaktır. İlgili karar 1929 yılında alınmıştır. BCA:490.1.0.0/2.9..10./1.BÜRO, 2.7.1933.

⁸⁹ Birinci Umumi Müfettişliğin Üç Aylık Ahvali Umumiye Raporu, BCA:30.10/69.454.29, 10.6.1929.

⁹⁰ Abidin Özmen, *a.g.k.*, s. 237-238.

fetihliklerin kurulmasına iliŖkin yasa kabul edilmeden önce, Dahiliye Vekaleti tarafından sunulan teklifte de ülkenin *idari ve iktisadi olarak* beŖ bölgeye ayrılması ngrlmŖt.⁹¹ Bu teklifte bölgelerin coğrafi, toplumsal ve iktisadi birliğinden söz edilmekteydi.

1933'te Dahiliye Vekaleti tarafından Cumhuriyetin onuncu yılı için hazırlanan raporda, Birinci Umumi MfettiŖlik kurumunun altı yıllık faaliyeti Ŗyle zetlenmiŖtir: Yıllardır asayiŖsizliĖe sahne olan yerlerde asayiŖ ve emniyetin istikrarı sağlanmış; bütün memurların iŖ ve iŖlemleri sürekli bir denetim altında bulundurulurak, kk memurların kötü davranıŖları engellenmiŖ; vekaletleri ilgilendiren ortak alıŖmalar yrtlmŖ ve tavsiyede bulunulmuŖ; özellikle yol, okul, hastane gibi vilayetleri ortak olarak ilgilendiren iŖlerde düzenleyicilik görevi yapılımtır.

Raporda, “pek faydalı bir teŖekkl olduğu anlaŖılan umumi mfettiŖliklerin peyderpey çoğaltılmasına karar verildiği” belirtilmekte ve batı vilayetlerinde bir umumi mfettiŖlik kurulması konusunun Dahiliye Vekaleti tarafından İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulduğu söylenmektedir. Bu doğrultuda 1934 yılında “bayındırlık ve iskan bakımlarından bir kl teŖkil eden” Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ illerini kapsayan *İkinci Umumi MfettiŖlik* (Trakya Umumi MfettiŖliĖi) kurulmuŖtur.⁹² İkinci Umumi MfettiŖliĖin kuruluŖu, bayındırlık ve iskan iŖlerinin yönetimi Ŗeklinde gereklendirilmekle birlikte, mfettiŖ raporları Trakya bölgesinde de “asayiŖ sorunu”nun varlığına iŖaret etmektedir. Doğu Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin TrkleŖtirilmesi, milli mücadelede birleŖerek eŖitli sorunlar çıkaran erkes ve Pomak kyllerine iliŖkin önlemler alınması, bölgede sanayiye ellerine alan Yahudilere karŖı kooperatifleŖmenin teŖvik edilmesi gibi uygulamalar, bölgedeki güvenlik kaygısının kaynağını göstermektedir. 1936 yılında düzenlenen Umumi MfettiŖler toplantısında, İkinci Umumi MfettiŖ Kazım Dirik tarafından yapılan konuŖma, dönemin TrkleŖtirme politikasının anlaŖılması ve açıklanması bakımından oldukça önemlidir.⁹³ Dirik, bütün ekonomide örgütlenerek, sanayiye ellerine alan Yahudilere karŖı ne tür önlemler alınabileceğini açıklamaktadır. Dirik'e göre, “bütün köylere

⁹¹ *İdare*, Yıl 6, Birinci TeŖrin 1933, Sayı 67, s. 274-275.

⁹² Trakya Umumi MfettiŖliĖi Namı ile İkinci Bir Umumi MfettiŖlik TeŖkiline ve Bu Umumi MfettiŖliĖe Aid İliŖik Kadronun Tasdikine Dair Kararname, 19.2.1934, 2/150. BCA: 030.18.01.02/42.8.10.

⁹³ Serap TaŖ, *Umumi MfettiŖlikler*, YayınlanmamıŖ Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi SBE, EskiŖehir 1997, s. 97-105'den aktaran Cemil Koçak, *a.g.k.*, s. 143.

kadar Hasan ve Hüseyin adı altında girerek, ticaret işlerini ellerine alan ve yerleşen” Yahudilere karşı, zorlayıcı bir hareket doğru değildir. Müfettişin önerisi, Yahudilere ekonomik hareketle, kooperatifleşerek darbe vurmaktır.

Üçüncü Umumi Müfettişlik Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini kapsamak üzere 23 Ağustos 1935’te kurulmuştur.⁹⁴

Üçüncü Umumi Müfettişlik’in kurulmasından dört ay sonra, Tunceli adı verilen Dersim çevresinde “idari ve inzibati işlerin düzenlenmesi ve hükümet kontrolünün sağlanması” amacıyla yeniden kurulan Bingöl ve Tunceli illeri ile Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinden alınacak Elazığ illerini kapsamak üzere *Dördüncü Umumi Müfettişlik*’in kurulması kararlaştırılmıştır.⁹⁵ Onbir yıl aradan sonra, 1947’de *Beşinci Umumi Müfettişlik* kurulmuştur. Merkezi Adana olmak üzere İçel, Seyhan, Hatay, Gaziantep ve Maraş illerini kapsayan son umumi müfettişliğin kuruluşuna ilişkin, bir gazete haberi dışında, herhangi bir resmi belge bulunmamaktadır. Ancak BCA kayıtları arasında rastlanan birkaç belge, Beşinci Umumi Müfettişlik’in fiilen çalıştığını göstermektedir.⁹⁶

Tablo 2: Umumi Müfettişlikler ve Kapsadığı İller (1927-1947)

Umumi Müfettişlik Bölgesi	Kapsadığı Vilayetler
Birinci Umumi Müfettişlik (1927)	Diyarbakir, Bitlis, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van
İkinci Umumi Müfettişlik (1934)	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale
Üçüncü Umumi Müfettişlik (1935)	Erzurum, Ağrı, Çoruh, Erzincan, Gümüşhane, Kars, Rize, Trabzon
Dördüncü Umumi Müfettişlik (1936)	Elaziz (Elazığ), Bingöl, Tunceli
Beşinci Umumi Müfettişlik (1947)	Adana, İçel, Seyhan, Hatay, Gaziantep, Maraş

⁹⁴ Üçüncü Umumi Müfettişlik Kurulması Hakkında 2/3199 sayılı Kararname. BCA: 030.18.01/57.70.15; Cemil Koçak, *a.g.k.*, s. 155.

⁹⁵ Dördüncü Umumi Müfettişlik Kurulmasına Dair 6 Ocak 1936 tarih ve 2/3823 sayılı Kararname, RG:16.1.1936, 3207; BCA: 030.18.01/61.1.8/77-4/4; Cemil Koçak, *a.g.k.*, s. 230.

⁹⁶ Cemil Koçak, Resmi Gazete, TBMM ZC ve BCA kayıtlarında bu yönde resmi bir karara rastlamadığını belirtmektedir. Haber, 1 Temmuz 1947 tarihli Vatan Gazete’sinde yer almaktadır. Bu konuda BCA belgeleri arasında 9 Eylül 1947 tarihli bir rapor (Genel Müfettiş Nizamettin Ataker’in, Güney Anadolu ile ilgili teklifleri. BCA:30.1/128.832.2/P2, 9.9.1947) bulunmaktadır. Ayrıca, Koçak’ın muhtemelen dikkatinden kaçan bir başka belge, Genel Müfettişlik Başmüsaviri Cevat Ökmen’in Cumhurbaşkanı’ndan iş isteğine ilişkindir: “5. Genel Müfettişlik Başmüsaviri iken görevinin lağvı üzerine açıkta kalmış ve 30 sene hizmeti olduğu için emekliye ayrılmış olan Cevat Ökmen’in Cumhurbaşkanı’ndan iş isteği”, BCA: 30.1/40.241.7/B2, 2.3.1948.

Umumi Müfettişlik kadrolarına ilişkin tahsisatlar 1948 yılı bütçe görüşmelerinde kaldırıldıktan sonra, teşkilat 1 Ocak 1948 tarihi itibarıyla lağvedilmiştir. Hukuken varlıklarını koruyan umumi müfettişlikler, fiilen ortadan kaldırılmıştır. Kuruluşunun üzerinden tam yirmibeş yıl geçtikten sonra, 1952 yılında kabul edilen 5990 sayılı yasanın yayımlanmasıyla, umumi müfettişlik sisteminin hukuki varlığı da sona ermiştir.⁹⁷ Zamanla sayıları beşe çıkarılan müfettişliklerin kaldırıldıkları tarihte, 63 ilden yalnızca 20'si genel müfettişliklere bağlıdır. 1947 yılında Trakya Umumi Müfettişi iken kaleme aldığı yazıda Abidin Özmen, doğudaki genel müfettişliklerin asayiş ve güvenlik işlerinde Cumhuriyet devletine yaptıkları hizmeti milli tarihin takdirle kaydetmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Özmen'e göre kuruluş gerekçesi esas olarak emniyet ve asayişin sağlanmasına dayanan umumi müfettişlikler, bölgelerinde kısa sürede bu sorunu halletmişler ve iyilikle cezanın ağadan, şeyhten gelemeyeceğini, halk ile hükümet arasına kimsenin giremeyeceğini göstermişlerdir. Müfettişler, bölgelerindeki valilerle toplanarak, kadrosunda yer alan uzmanlarla sağlık, bayındırlık, eğitim, ekonomi ve kalkınma alanlarında da faaliyette bulunmuşlardır.

Osmanlı deneyiminden öğrenilmiş olan umumi müfettişlik kurumu, fiziksel sınırları bakımından eyalet ölçeğine denk düşen merkezi yönetim birimleri olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar ülkenin tüm topraklarını kapsamadığı (altmış ilden yirmisi) gibi, yetkilendirildikleri bölgede sürekli de kılınmadıkları için beşinci yönetsel kademe olarak düşünülmemiştir. Kısmi olma ve geçicilik özellikleri nedeniyle "genel gözetim kurumu" olarak nitelendirilmeleri mümkündür. Dört umumi müfettiş tarafından gönderilen raporlar, sistemin yalnızca asayiş gerekçesiyle oluşturulmadığını, müfettişlerin iktisadi ve toplumsal sorunlarla da ilgilenerek, bölgelerinin kalkınması yönünde faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır.⁹⁸ Umumi müfettişlik sistemi, buhran ve savaş yıllarında (1929-1945) iktidarın otoritesini ve toplumun sınıf düzenini sağlam tutmaya yaramıştır. Bu nedenle umumi müfettişliklerin idari-siyasi yönünün, iktisadi yönünden daha ağır bastığını söylemek yanlış olmasa gerekir.

⁹⁷ Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun ile Ek ve Tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun, 21.11.1952, RG: 29.11.1952, 8270. Tasarı üzerinde hiç görüşme yapılmamıştır.

⁹⁸ Daha geniş bilgi için: Nuray E. Keskin, *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İllerin Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 346-349.

Eğitimde Merkezileşme: Maarif Eminlikleri

Maarif eminlikleri, ilköğretimi merkezi denetim altına alma çabasının ürünü olarak gündeme gelmiş, uygulama bütün eğitim sistemini kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Eğitim hizmetinde bölge modeli, beş yıl süren uygulamanın ardından kaldırılmıştır. 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatı Kanunu'na dayanarak hazırlanan 46 maddelik bir talimatname ile Türkiye 13 Maarif Eminliğine bölünmüş; uygulamaya 1931 yılında son verilmiştir.⁹⁹ Talimatnamede Türkiye'nin eğitim örgütlenmesi itibarıyla belirli illerden oluşan bölgelere ayrıldığı belirtilmiş ve gerekli görülmesi durumunda bölge sayısının Maarif Vekaleti'nce değiştirilebileceği söylenmiştir.¹⁰⁰ Buna göre her bölge merkezine Maarif Vekaletini temsil etmek üzere, geniş yetkiyle donatılmış bir maarif emini atanmıştır.

Maarif Eminlikleri, umumi müfettişlik kurumuna benzer şekilde, merkeziyetçi devlet örgütlenmesini inşa sürecinde başvurulmuş bir mekanizma olmuştur.¹⁰¹ 1913 tarihli İdarei Umumiye Vilayat Kanunu'nun 78. maddesinde genel, seyyar ilkokul açma yetkisi özel idarelerin görev alanlarından sayılmıştı. Bu yetki, aynı dönemde kabul edilen *Tedrisatı İptidaiye* yasası ile de desteklenmiş ve ilkokulların inşası ile öğretmen maaşlarının ödenmesi başta olmak üzere ilköğretime ilişkin birçok yetki özel idarelere bırakılmıştı.¹⁰² Yasa, ilköğretim giderlerinin bütünüyle halktan alınacak vergilerle karşılanmasını öngörmekteydi. Bu uygulama, Cumhuriyet döneminde de korunmuş ve ilköğretimin finansmanı ile yönetimi, il özel idarelerinin görev alanına bırakılmıştır. Maarif Vekaleti ise yalnızca eğitim programlarının hazırlanması ile bunların uygulanmasını denetlemekten sorumludur. Ancak ilköğretim vergisinin toplanmasındaki adaletsizlikler, öğretmen maaşlarının geciktirilmesi gibi sorunların yanı sıra, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilköğretim sistemine yönelik her girişim ağa, bey ve şeyhlerden oluşan yerel egemenlerin direnişiyle karşılaşmıştır. Bu dönemde iki kez (1920 ve 1925)

⁹⁹ Maarif Eminliklerinin İlgası Hakkında 1834 sayılı kanun, RG: 2.7.1931, 1838.

¹⁰⁰ Mahmut Bozan, "Bölge Yönetimi ve Eğitim Bölgeleri Kavramı", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 161, Kış 2004, s. 95-111.

¹⁰¹ 1926 yılında kabul edilen Maarif Teşkilatına Dair Kanun, "memleketin genel ihtiyaçlarına belirli bir program çerçevesinde yanıt bulabilmek için eğitim kurumlarının daha yararlı bir biçimde çalışmasını sağlamak" amacıyla çıkarılmıştır. Yasada maarif eminlikleri iki madde (20-21) ile düzenlenmiştir. *TBMM ZC*, Devre 2, Cilt 23, 20 Mart 1926, s. 274.

¹⁰² Işıl Çakan, "Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulamaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl 1, Sayı 2, s. 85-127.

Eğitim Bakanlığı yapan Hamdullah Suphi'nin yerel meclislerin işleyişine ilişkin sözleri bu gerçeği tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır.¹⁰³

...İdarei hususiye maarifimizde tahribat vücuda getirmiştir. Onun kaydedilecek ziyandan başka neticesi yoktur...Eğitim masraflarını saptayıp dağıtanlar, il genel meclislerine üye olarak gelenler kimlerdir? Genel meclislerin şimdiki örgütlenişine göre, üyenin bir bölümü halkın okumasından korkan, midesini ve kesesini bütün tufeyliler [parazitler] gibi büyük kitlenin cehil ve gafleti sayesinde dolduran kimselerdir. Ben sırtına bindiğim atın günün birinde beni düşürmesini ve bana kendi arzularını söylemeye kalkmasını asla istemem. Nasıl düşünebiliriz ki, köylünün alınterini ve emeklerinin bütün mahsulünü hiçbir zahmet çekmeksizin elinden alan bu ağalar, halka eğitim verecek bir işte samimiyetle çalışsınlar. İlköğretimimizin bu efendiler tarafından düşünülmesi ve tartışılması, millet için umutsuzluktan başka bir şey getirmiyor. Bunlar yıllık toplantılardan faydalanarak, okullar için zehir saçmakta hiçbir fırsat kaçırmıyorlar. Onlar için bir çare vardır: Bütün okulları kapamak ve yerlerine eski usul sıbyan okullarını ve medreseleri koymak. Kastamonu'nun en samimi iki gericisi hacı Necip Efendi ile hoca Tevfik efendinin sözleri, elimizin altında bugün de yarın da fikirlerimizi teyit edebilmek için, çok kıymetli vesikalar halinde duruyor. Hangi yıl var ki, okul öğretmenlerini kaçırmak için bu adamlar her çareye başvurmaz. Geçen yıl il genel meclisinde öğretmen maaşlarının 300 kuruşa indirilmesini öneren ve kabul ettiren hoca Necip Efendi maksadını özel bir eğlence meclisinde açıklamıştır: "*Maaşlarını 300'e indirdiğimiz vakit, onların istifa edeceğini biliyorduk. Nasıl ki öyle olmuştur. Yerlerine biz istediklerimizi koyacağız.*"

Bölgelerindeki eğitsel ve kültürel faaliyetlerin Cumhuriyet ilkelelerine uygun bir şekilde yürütülmesinden sorumlu olan maarif eminlerine, eğitimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik geniş yetkiler tanınmıştır. Maarif eminleri, bölgesi içindeki eğitim kurumlarını denetleme, eğitim hizmetleri personelinin atama-görevden alma, yeni açılacak eğitim kurumlarına ruhsat verme, okul vergisinin yasalar çerçevesinde tahsil edilip edilmediğini özel idarelerden her ay sorabilme gibi yetkilere sahiptir. 1931 yılında kabul edilen bir yasayla maarif eminlikleri uygulamasına son verilecektir. Yasa gerekçesinde, maarif eminlerine tanınan atama yetkisinin, birkaç yıl önce yapılan bir düzenleme ile Eğitim Bakanlığı'na devredildiği, eminliklere yalnızca teftiş görevleri bırakıldığı belirtilmiştir.¹⁰⁴ Bu nedenle maarif eminlikleri teşkilatının kaldırılacağı, bunun yerine müfettişlik kadrosunun güçlendirileceği söylenmiştir. TBMM görüşmelerinde ise bu uygulamanın il

¹⁰³ Hamdullah Suphi, *Dağyolu*, Birinci Kitap, Türk Ocakları Hars Heyeti Neşriyatı'ndan, Yeni Matbaa, İstanbul 1929, s. 85-88.

¹⁰⁴ *TBMM ZC*, Devre 4, Cilt 1-2, 15.6.1931, 29.6.1931.

örgütlenmesini zaafa uğrattığı belirtilerek, il milli eğitim müdürlerinin desteklenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ancak ilköğretim alanının il yerel yönetiminin denetiminde bırakılması, toplumsal düzeni değiştirmeye yönelik Cumhuriyet devrimleri önünde önemli bir engel oluşturmaya devam edecektir.

Mülki Taksimatta Yeni Düzenleme: İl Sayısının Azaltılması

1926 yılında 11 vilayet kaldırılarak, il sayısı 63'e indirilmiş olmasına rağmen, bu sayının azaltılmasına yönelik eğilimin daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal, 1930-1931 yıllarında çıktığı yurt gezisine ilişkin notlarında çeşitli yerel hareketlerin doğurduğu "çok vilayet teşkilatı"nın zararlarına değinmiş ve il sayısının azaltılarak, yerine umumi müfettişlikler kurulmasını önermiştir.¹⁰⁵

Hükümet her yerde teşkilatıyla, şahıslarıyla, salahiyet ve vazifeleriyle kuvvetlendirilmeye muhtaçtır. Zaman zaman tesirini gösteren *muhtelif mahalli cereyanların* doğurduğu şimdiki çok vilayet teşkilatı, bir çok noktalardan zararlıdır. Bu kadar vilayeti idare için kıymetli vali ve bilhassa başkan(lar) bulunamıyor. Bir tarafta on kazalı vilayet varken, diğer tarafta iki kazalı bir vilayetin ayrı bir idare cüzü tamı olmasını mücbir kılacak sebebi müşahade etmek kabil değildir. Bilakis vilayetler bu dar taksimatı coğrafi, siyasi ve iktisadi vaziyeti bir olan yan yana mıntıkalarından ayrı idare fikirleri yapıyor. Bu sebeple mevcut vilayetlerimizin adedi mümkün olduğu kadar azaltılmalı, tasarruf edilecek paradan umumi müfettişlikler teşkilatı için para ayrılmalı ve büyücek vilayetlerde vali muavini istihdam etmelidir.

26 Mart 1930 tarihli Yarın Gazetesi'nde yer alan bir haberde Dahiliye Vekaleti tarafından Türkiye'nin yeni idari taksimatına ilişkin bir tasarı hazırlandığı ve bu kapsamda 13 vilayetin kaldırılmasının planlandığı belirtilmektedir. 26 Ocak 1931 tarihli Son Posta Gazetesi'nde yer alan bir başka haberde ise mülki taksimat için iki ayrı proje hazırlandığı ve vilayet sayısının 30'a ya da 50'ye indirilmesinin planlandığı söylenmektedir. 29 Ocak 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ise Dahiliye Vekaleti tarafından tamamlanan teşkilatı mülkiye projesine göre Doğu'da bazı küçük vilayetlerin kaldırılacağını, kaza sayısının artırılacağını ve bütün nahiyelerin tam teşekküllü haline getirileceğini haber vermektedir. 1931 yılının Şubat ayı içerisinde Cumhuriyet Gazetesi'nde vilayetlerin sayısının bütçe tasarrufu nedeniyle 63'ten 45'e ya da 30'a indirileceğine dair çeşitli haberler yayımlanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ *İdare*, Yıl 6, Birinci Teşrin 1933, Sayı 67, s. 273-274.

¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1931; 13 Şubat 1931; 3 Mayıs 1931.

Vilayetlerin sayıca azaltılarak, sınırlarının genişletilmesi yönündeki eğilim, Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören tarafından, Başbakan İsmet İnönü'ye gönderilen 28 Ocak 1931 tarihli bir raporda da gündeme gelmiştir.¹⁰⁷ Öngören, ademi merkeziyet ve yetki genişliği ilkelerini kabul eden Teşkilatı Esasiye Kanunu'na rağmen, daha sonra çıkarılan yasalarla, idarenin sürekli olarak merkeziyete doğru kaydığını ve vilayetlerin yetkilerinin de bir çok alanda fiilen ortadan kalktığını dile getirmiştir. Genel müfettiş, özellikle yerel yönetimlere yönelik müdahalelerden yakınmaktadır. Öyle ki genel meclisler, ilin gerçek ihtiyaçlarına karşı güçlü ve etkili bir ilgi gösterememekte, il bütçesini de çeşitli bakanlıkların getirdiği kurallar ve koşullar altında, adeta bir مراسم gibi usulen hazırlayıp, onaylamaktadırlar. Öngören, umumi müfettişlerin il bütçeleri üzerinde dar bir yetki ile hareket etmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Bu durumun nedenini ise vilayet sayısının artırılmasına ve bu nedenle bazı vilayetlerin bütçe gelirlerinin azalmasına bağlamaktadır. Umumi Müfettiş'in önerisi, hem denetim açısından hem de genel ve yerel bütçenin güçlendirilmesi bakımından vilayetlerin sayısının azaltılması yönündedir. Vilayetlerin sayısının azaltılması ve yetkilerinin genişletilmesi, merkezi yönetimin görevlerini azaltırken, umumi müfettişliklerin görev alanını genişletmiş olacaktır. İbrahim Tali Öngören daha serbest ve güçlü, yetkileri genişletilmiş valiler talep etmektedir. Merkezle bağları "mevzuat ve usul" ile sınırlandırılacak valilerin, bütün genel ve yerel işler bakımından umumi müfettişliklere bağlı olmasını istemektedir. Böylece, vilayetlerin merkezi yönetim ve umumi müfettişlikle ilişkilerinde yetki ve görev karmaşasına son verileceğini ileri sürmektedir.

3 Şubat 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Mustafa Kemal'in yurt gezisine ilişkin bir açıklamaya yer verilmiştir. Habere göre Reisi-cumhur ile İktisat Vekili Celal Bey'in gezilerinden sonra ülke için çok önemli kararlar alınacaktır. Türkiye'nin her tarafında aynı ekonomik koşullar ile ilerlemek mümkün olamadığından ülke *iktisadi bölgelere* ayrılacak ve idari mekanizma da tamamen buna uydurularak her bölgede ayrı örgütlenmeye gidilecektir. Üçer beşer vilayetten oluşacak bölgelerde bu vilayetlerin hususi bütçelerinin birleşmesi sayesinde ihraç iskelelerinin, yolların ve benzer girişimlerin kolaylıkla gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Kısaca bütün yönetsel örgütlenmenin iktisadi ilke-

¹⁰⁷ BCA: 30.10/69.455.1, 28.1.1931, Diyarbakir; BCA: 30.10/69.455.5, 3.5.1931, Diyarbakir.

lere göre düzenlenmesi planlanmaktadır. Bunun üzerine 1933 yılında Dahiliye Vekaleti tarafından vilayetlerin sayısını 57'ye, 50'ye, 46'ya ve 39'a indiren dört farklı taslak hazırlanmış ve altı vilayetin kaldırılmasını öngören tasarı yasalaşmıştır. Böylece Cumhuriyetin onuncu yılında İçel, Artvin, Aksaray, Hakkari, Cebelibereket, Şebinkarahisar illerinin kaldırılarak il sayısının 57'ye indirilmesiyle, toprağa dayalı örgütlenmede ikinci kapsamlı müdahale gerçekleşmiştir.¹⁰⁸ Bu yasayla İçel ve Mersin illeri birleştirilerek merkezi Mersin olmak üzere İçel vilayeti, Artvin ve Rize illeri birleştirilerek de merkezi Rize olmak üzere Çoruh vilayeti kurulmuştur. Yasanın kabulünden bir ay sonra yayımlanan *Teşkilatı Mülkiye* başlıklı rapora göre, 1933 yılında idari bölümler 57 il, 381 ilçe ve 880 nahiyeden oluşmaktadır.¹⁰⁹ Tasarıda söz konusu altı ilin kaldırılmasına gerekçe olarak “gelir azlığı” ve “gelişme kabiliyetinin olmaması” gösterilmiştir. Yasa görüşmelerinde Aksaray mebusu Besim Atalay Bey “...Biz vilayetleri çoğaltırken...birçok nazariye serdettik. Faydalarını saydık, döktük. O faydalar hasıl olmamış mıdır ki bugün lağvediyoruz?” şeklinde bir soru yöneltmiştir.¹¹⁰ Gaziantep mebusu Reşit Bey'in cevabı, 30'lu yılların birçok uygulamasında araç olarak kullanılan ‘tasarruf politikası’ni işaret etmektedir. Reşit Bey'e göre, geliri giderini karşılamayan bütün illerin kaldırılması gerekir: “...Yalnız Aksaray değil, Aksaray'dan daha az nüfuslu vilayetlerimiz de var. Hükümetin bunları lağvetmesi lazımdır. Amma yavaş yavaş. Bugün altı, daha sonra beş tane. Mesele bu suretle hallolunacaktır. Bunda hem hazinenin hem memleketin menfaati vardır.”

Aşiret Düzenine Karşı Doğu'da Yeni İller

1935 yılının Eylül ayında Doğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik kapsamlı bir müdahale gündeme gelmiştir.¹¹¹ Bu değişiklik Mustafa Kemal tarafından “iç idare teşkilatını yurdun doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız, yeniden iki umumi müfettişlik ve yeniden bazı vilayetlerin kurulması da lüzumlu görülmektedir” şeklinde dile getirilmiştir. Dahiliye Vekaleti'ne göre de “genişleyen kamu hiz-

¹⁰⁸ 20.5.1933 tarih ve 2197 sayılı Bazı Vilayetlerin Kaldırılması ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun, RG: 27.5.1933, 2411.

¹⁰⁹ “Teşkilat-ı Mülkiye”, BCA: 490.01/507.2037.3, 28.6.1933. 1933 yılında basılan idari taksimat kitabına göre ülke 57 vilayet, 351 kaza, 876 nahiye ve 40,230 köye bölünmüştür.

¹¹⁰ TBMM ZC, İ.54, 20.5.1933, C.1, s. 197.

¹¹¹ Abidin Özmen, *a.g.k.*, s. 240-241; *İdare*, Cumhuriyetin 15. Yıldönümü Münasebetiyle Fevkalade Nüsha, Yıl 11, Sayı 29, Birinci Teşrin 1938, s. 127.

metlerinin daha iyi görülmesi amacıyla vilayet teşkilatını biraz genişletmek gerekmektedir.” Gerçekte amaç, “halkının ilkel yaşamı ve iktisadi gelişmeye uygun olmayan yapısı nedeniyle, halk ile hükümet arasında iyi bir ilişki kurulamayan, emniyet ve güvenliğin tamamen sağlanamadığı Dersim bölgesinde kuvvetli bir makam oluşturmak”tır. Bu amaca dönük olarak, 4 Eylül 1935 tarihinde Diyarbakır’da Ordu Müfettişi Kazım Orbay, Korgeneral Abdullah Alpdoğan ve Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen arasında “ilgili proje” üzerine bir görüşme yapılmıştır. Proje, dört ay sonra bölgede beş il ve Dördüncü Umumi Müfettişlik’in kurulmasıyla hayata geçirilmiştir.

25.12.1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı yasayla Çoruh, Hakkari, Bitlis, Bingöl, Tunceli illeri kurulmuştur.¹¹² İcra Vekilleri Heyeti’nce gerek görüldüğünde başka yere nakledilmek üzere, Tunceli vilayetinin merkezi geçici olarak Elaziz kasabası olarak belirlenmiştir. 6.1.1936 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile de Tunceli adı verilen Dersim çevresinde Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Dördüncü müfettişlik yönetim ve asayişle ilgili işlerin düzenlenmesi ve hükümet kontrolünün sağlanması için yeniden kurulan Bingöl ve Tunceli ile Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinden alınacak Elazığ ilini kapsamaktadır, ancak daha sonra Üçüncü Umumi Müfettişlik Bölgesi’nden alınan Erzincan da buraya bağlanacaktır. Abdullah Alpdoğan ise Tunceli vali ve komutanlığı yetkisiyle birlikte Dördüncü Umumi Müfettiş olarak atanmıştır.

2885 sayılı yasanın gerekçesinde, daha önceki yıllarda ülkenin doğu bölgelerinde yerin genişliğine göre nüfusun azlığı yüzünden mülki kullarda ve idare taksimatında ara sıra azaltmalar yapıldığı ve birçok yerde de taşra teşkilatına gerek duyulmadığı belirtilmektedir. Doğu illerindeki “idari teşkilatın çoklaştırılması ve sıkılaştırılması” gerekçesine dayanan yeni düzenleme ile bölgedeki “güvenlik işleri ile toplumsal ve kültürel işlerin düzenlenmesi ve halk ile hükümet arasındaki bağlılığın pekiştirilmesi” amaçlanmaktadır.¹¹³

Hakkari, “arazinin genişliği, Irak ve İran gibi iki devlet arasında bulunması ve halk arasına hükümet teşkilatının daha iyi girebilmesi” nedeniyle tekrar il yapılmış ve Şemdinan, Beytüşşebab ve Gevar ilçeleri de buraya bağlanmıştır. 1929’da “devlet ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayan idari, inzibati ve askeri zaruretler” nedeniyle kaldırılan

¹¹² Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyyeye Aid Kadrolar Hakkında Kanun, KT: 25.12.1935, 2885; RG: 4.1.1936, 5903.

¹¹³ Dahiliye ve Bütçe Encümeni Mazbataları, BCA:490.01/507.2037.01, 20.11.1935.

(yerine Muş vilayeti kurulmuştur) Bitlis'in, altı yıl sonra yeniden il yapılmasının nedeni ise bu zaman süresince bölgede devlet iktidarının kurulamamış olmasıdır:¹¹⁴

Muş vilayetinin yeri çok geniştir. Yağışlı zamanlarda, şosası olmaması dolayısıyla derhal çamur olan yolları ve senenin birçok aylarında karla kapalı bulunan ova ve dağları ile bir ucundan diğer ucu yüzlerce olan bir sahanın ve bilhassa şark halkının meskun bulunduğu bu dağlık, taşlık yerlerin bir vilayetle idaresinde güçlük çekilmektedir. Bütün bu sebeplerden başka, Van gölünün batısında bulunan Bitlis'in kuvvetli bir Türklük merkezi olması ve civarındaki dağlı köylülerle daima münasebatta bulunarak temsil rolünü layıkıyla yapabilmesi için de Bitlis'in vilayet haline konulması zaruri görüldüğünden bu sebeplerle...yeniden Bitlis vilayeti kurulmuştur.

Bitlis ili ayrıldıktan sonra, Muş ilinde kalan alan, o bölgede bir vilayet için yine gereğinden fazla geniş bulunacaktır. Bu nedenle "halk işlerinin daha kolaylıkla yürütülebilmesi, hükümet otoritesinin tamamıyla uygulanması ve asayişin sürekli kılınması" amacıyla yeni bir il daha kurulması gündeme gelmiştir. Böylece Muş'a bağlı Çapakçur, Genç, Solhan, Bingöl ilçeleri ile Erzincan'ın Kiğı ilçesi ayrılarak Bingöl ili kurulmuştur.

Üç yıl önce, 1933'te Rize ile birleştirilerek, merkezi Rize olmak üzere Çoruh iline bağlanan Artvin, bu düzenleme ile yeniden il yapılmıştır. Gerekçede, Artvin'e bağlı olan ilçelerin, Rize merkezine uzak kalmaları nedeniyle irtibat sağlamadığından "idari, inzibati ve iktisadi" düşüncelerle Artvin'in yeniden il yapılmasına karar verildiği belirtilmektedir. Borçka, Şavşat, Hopa, Yusufeli ilçelerinden oluşan Artvin

¹¹⁴ Muş Vilayeti Teşkiline Dair Kanun, TBMM ZC, Devre 3, Cilt 12, s. 205, 262, KT: 26.1.1929, 1509; RG: 11.6.1929, 1213. Kaldırılan Bitlis vilayeti yerine, Bitlis, Varto, Bulanık, Malazgirt, Mutki kazaları ile Elaziz ve Siirt vilayetlerinden irtibatları kesilen Çapakçur, Genç ve Sason kazalarından oluşan Muş vilayeti kurulmuştur. Bu kanunla Ahlat kazası ile Tatvan nahiyesi Van vilayetine bağlanmış ve Hizan kazası birinci sınıf nahiye yapılarak Bitlis kazasında bırakılmıştır. Dahiliye Vekaleti, Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü'nden Başbakanlığa gönderilen 28 Mart 1929 tarihli bir yazıda, bu kanun tasarsının gerekçesinin Bitlislilere açıklanması gereğinden söz edilmektedir. Yazıda, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra önemini kaybeden Bitlis'in ilçe haline getirilerek, yerine Muş ilinin kurulmasına ilişkin kararın, Bitlislilerle iyi karşılanmadığı belirtilmektedir. Bitlis halkının, telgraflarla yüksek makamlara başvurarak, bu değişikliğe ilişkin neden aradığı söylenmektedir. Bu durum karşısında İçişleri Bakanlığı, Birinci Umumi Müfettişlik ile Bitlis valiliğinden, Bitlis belediye başkanına durumu açıklamalarını istemiştir. Yazıda belirtildiğine göre, Bitlis'in kaldırılarak, Muş'un kurulmasını gerektiren nedenler, devlet ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayan "idari, inzibati ve askeri zaruretlerden" kaynaklanmaktadır. BCA: 030.10/66.441.1, 28.3.1929. 1929 yılında Bitlis'in kaldırılarak, yerine Muş'un il yapılması 1925'te başlayan Şeyh Said İsyanı sonrasında alınan bir dizi önlemden biridir.

iline Çoruh; Rize ve Pazar ilçelerinden ibaret kalan Çoruh iline de eski gibi Rize adı verilmiştir.

Bu dönemde Tunceli için, diğer illerden farklı bir yönetim getirilmiştir. 25 Aralık 1935'te kabul edilen *Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun* hükümleri gereğince, Tunceli 1946 yılına kadar on yıl süreyle bir tür "olağanüstü önlemler sistemi" ile yönetilmiştir.¹¹⁵ Buna göre Tunceli vilayetine, ordu ile ilgisi devam üzere rütbesi ile ilgili yetkilere sahip olan bir korgeneral, vali ve kumandan olarak atanıyordu. Bu göreve atanan kişi, dördüncü umumi müfettiş sıfatını da kazanıyordu. Tunceli'de, il genel meclisinin görevleri, valinin (ya da vali tarafından atanan bir kişinin) başkanlığında, il idare kurulu üyeleri ile kaymakamlardan oluşan bir heyet tarafından yürütülmüştür. Daimi encümenin işleri ise yine valinin (ya da vali tarafından atanan bir kişinin) başkanlığında maarif müdürü, nafia başmühendisi gibi memurlardan oluşan bir kurul tarafından sürdürülmüştür. Dolayısıyla, İdarei Hususiyeyi Vilayat Kanunu'nun ilgili maddeleri, Tunceli'de on yıl süreyle uygulanmamıştır.

Doğu'da il sayısının artırılması, aşiret yapısının dağıtılmasına yönelik müdahalenin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu çaba, fefodal şeyhlik ve ağalık kurumlarını yok etmek isteyen 1934 tarihli İskan Kanunu ile başlamıştır.¹¹⁶ Cumhuriyet yöneticileri Kürtçülüğün, aşiret düzeninde yaşayan bir toplumsal sistemden güç aldığını görüyorlardı. Bu sistemde topraksız köylü, şeyhin ve ağanın esiri idi. Üstelik aşiretlerin egemenliği devlet iktidarını tehdit ediyordu. Kürtçülükle mücadelede en etkili önlem aşiret yapısının dağıtılması olabilirdi. Ancak aşiret egemenliğinden kurtarılacak köylüye toprak dağıtmak gerekirdi; bu ise bir toprak reformunu gerekli kılıyordu. İşte İskan Kanunu bu iki noktada da gereken yasal yolu açarak, aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği gibi her türlü kurumun organları ile birlikte kaldırıldığını ve aşiretlerin tapuya kayıtlı ya da kayıtsız bütün mülklerinin kamulaştırıldığını ilan etmiştir. Yasanın 10. maddesi şöyledir:

¹¹⁵ Tunceli vilayetinin kaza kaymakamları ile nahiye müdürlerinin de Milli Savunma Bakanı'nın onayı, vali ve komutanın önerisi ve İçişleri Bakanı'nın onaması üzerine ordu ile bağlantısı süren muvazzaf subaylardan atanabileceği belirlenmiştir. Bunun yanı sıra vali ve komutan, gerek gördüğü belediyelerde belediye başkanlığı görevini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilmektedir. RG: 2.1.1936, 3195, TBMM ZC Cilt 1, Devre 3, 25.12.1935. Cemil Koçak, *a.g.k.*, s. 228-229; Cemil Koçak, "Tunceli Kanunu", *Tarih ve Toplum*, Sayı 44, Ağustos 1987, s. 7-8.

¹¹⁶ 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı İskan Kanunu, RG: 21.6.1934, 2733.

Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit olsa da tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzufları [organları] kaldırılmıştır... Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtsız şartsız bütün gayrimenkuller devlete geçer.

Burada dikkat çeken nokta, Doğu Anadolu'daki ağa ve şeyhler hariç, yasanın büyük toprak sahiplerinin haklarını saklı tutmasıdır. Bu özellik, yasanın Doğu'da asayişin bir türlü sağlanamamış olması ve zaman zaman isyanların patlaması nedeniyle aşiret düzenine karşı bir önlem olarak getirildiğini göstermektedir. Ancak Cumhuriyet Doğu'da 'yasayla' kağıt üstünde kaldırdığı aşiret ilişkilerini de gerçekte kaldıramamış ve benimsemek zorunda kalmıştır.

1935-1936 yıllarındaki düzenlemenin ardından, Dahiliye Vekaleti Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü tarafından İdare Taksimatı kitabı basılmıştır.¹¹⁷ 1937 yılında ise müfettişi umumilik, vilayet, kaza ve nahiye üzerine mülki taksimatı gösteren 1/1 200 000 ölçekli bir harita basılmıştır.¹¹⁸ Buna göre ülkede 62 il, 370 ilçe, 893 bucak (222 tam teşkilatlı -671 teşkilatsız) bulunmaktadır.

Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanan anlaşma gereğince, Hatay toprağı Türkiye milli sınırları içine dahil edilmiş ve 1939 yılında Hatay'ın kurulmasıyla vilayet sayısı 63'e yükselmiştir.¹¹⁹ Böylece Meclis Hükümetleri döneminde başlayan yönetsel bölümlenme süreci ilki 1926, ikincisi 1933 ve üçüncüsü 1935 yılında kabul edilen üç yasayla şekillendikten sonra 1930'lu yılların ilk yarısında tamamlanmıştır. 30'lu yılların sonunda ülkede 63 vilayet, 383 kaza ve 916 nahiye bulunmaktadır.

İllerin Yönetiminde Özel İdarelerin Rolü

1913 tarihli İdarei Umumiyei Vilayat Kanunu'nun illerin genel yönetimini düzenleyen birinci bölümü, Cumhuriyet döneminde biri 1929 diğeri 1949 yılında kabul edilen yasalarla iki kez düzenlenmesine kar-

¹¹⁷ "Yeni tab edilmiş olan İdare Taksimatı Kitabı'nın tevzii hakkında", BCA: 490.01/507.2037.1, 23.10.1936.

¹¹⁸ "Yeni tabettirilen mülki taksimat haritası hakkında", BCA: 490.01/507.2037.2, 29.4.1937.

¹¹⁹ 11.7.1939 tarih ve 3711 sayılı Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun. "...merkezi Antakya olmak üzere 4 kazalı bir vilayet teşkili mahalli ihtiyaçların karşılanması noktasından münasip olarak mütalea kılınmış ve vekaletlerle mülhak bütçeli idarelerin kadroları bu esasa göre ilgili makamlarca tanzim olunmuştur."

şılık, özel idarelere ilişkin ikinci bölümü 2005 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Yasanın dört farklı anayasa dönemini aşarak, seksendört yıl uygulamada kalması dikkat çekicidir. 1967 tarihli İl Özel İdareleri Kanunu Tasarısı'nda, bu durumun mevcut yasa hükümlerinin ihtiyaçları karşılamaya devam ettiğinden kaynaklanmadığı belirtilmektedir.¹²⁰ Aksine, 1913 tarihli yasa ile özel idarelere bırakılan yetki ve görevlerin büyük bölümünün, “merkeziyetçi bir eğilimin tesiri altında ya merkeze devredilmiş ya da merkezin denetimine alınmış” olduğu söylenmektedir. Bazı değerlendirmelerde ise bu durum il özel idarelerinin görevlerinin önemli bir bölümünün merkezi yönetimin yaptığına paralel ve onunla birlikte, ona yardım niteliğinde olması ile açıklanmaktadır.

1913 tarihli yasada il yerel yönetimlerine tarım ve hayvancılık, ticaret ve sanayi, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım, eğitim alanlarında görevler verilmişti:

Tarım ve Hayvancılık – çiftçilik okulları, ziraat aletleri depoları kurmak; tarım ürünleri ve hayvancılık sergileri açmak; yarışmalar düzenlemek; ürünlerin cinsini iyileştirmek ve ilin iklimine uygun yeni ürünler yetiştirmek için karşılıksız tohum ve fidan dağıtmak; tarım merkezi olan merkezlerde genel kullanım için zirai aletler bulundurmak; ziraat müzeleri ve ziraat yardımlaşma şirketleri kurmak; damızlık hayvan depoları kurmak; yoksul köy halkına dağıtmak üzere damızlık hayvan sağlamak;

Sanayi ve Ticaret – İllere özel iktisat, itibar ve biriktirme sandıkları kurmak ya da açılmasına ilişkin ruhsat vermek; sanayi odaları ve sanayi okulları açmak; yarışma ve sergiler düzenlemek; yerel sanayinin ve ticaretin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak; gereken yerlerde Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları kurmak; sınai üretim faaliyetlerinde bulunacak şirketlere ruhsat vermek;

Bayındırlık - İl sınırları içinde ilçe ve bucakları birbirine bağlayan yolların inşası ve onarımı; köy içme sularını yapmak; elektrik-havagazı-içmesuyu işletmelerine imtiyaz vermek; göl ve bataklıkları kurutmak;

Eğitim - ilkokulların yapım, onarım ve donatımı; ilköğretimin gelişmesi için önlemler almak; geçici kurslar düzenlemek; işçiler ve yoksullar için gece okulları yapmak; ilkokul açmak;

Sağlık ve Sosyal Yardım – hastane, düşünler yurdu, yetimler yurdu yapmak ve işletmek; muhtaç asker ailelerine yardım için ödenek ayırmak;

Ormanlar - Orman yetiştirmeye uygun yerlerde orman yetiştirilmesi ve yabani ağaçların açılarak iyileştirilmesi.

¹²⁰ Tasarının hazırlık süreci, İkinci İdareciler Kongresi'ne (16-30 Kasım 1964, Ankara) dayanmaktadır.

İl özel idarelerinin tarım ve ticaret sektörlerindeki görevleri ile izin-ruhsat verme yetkileri, Cumhuriyet'in ilanından sonra hızla uzman bakanlıklara doğru kaydırılmıştır.¹²¹ Tarım ile ilgili görevler, 1925 yılında Tarım Bakanlığı'na devredilmiştir. Ticari yaşama ilişkin düzenleyici yetkiler ile kredi kurumları kurmaya ilişkin mali yetkiler aynı tarihlerde kurulan Ticaret Bakanlığı'nın görev alanına çekilmiştir. Çeşitli konularda tanınan izin-ruhsat verme yetkileri ise 1930 yılında çıkarılan *Belediye Kanunu* ile belediyelere devredilmiştir. Aynı yıl kabul edilen bir yasa ile il özel idarelerinin bütçe oluşturma ve uygulama yetkileri denetim altına alınmıştır.¹²² Buna göre vilayet bütçeleri öncelikle Dahiliye Vekaleti'ne gönderilecek, bu bütçeler ilgili Maarif, Sıhhiye, Nafia, İktisat ve Dahiliye Vekaletleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından incelendikten sonra Hükümetin kararı ve Cumhurbaşkanının onayı ile uygulanacaktır. Bu yasa ile il özel idarelerinin bütçeleri merkezi yönetimin denetimine çekilmiştir. İl özel idarelerinin sağlık ve sosyal yardım ile ilgili görevleri de çeşitli yasalarla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na geçirilmiştir.¹²³ 11 Haziran 1938'de *İlk Tedrisat Müfettişlerinin Muvazenei Umumiye İçine Alınmasına Dair 3407 Sayılı Kanun* yayımlanmış ve vilayet hususi idareleri bütçelerinden maaş almakta olan ilköğretim müfettişleri genel bütçe içine alınmıştır. İlkokul öğretmenlerinin kadro ve maaşları, 1948'de Maarif Vekaleti'ne devredilmiştir. 1960 yılında sağlık işlerinin toplumsallaştırılmasına ilişkin yasanın kabul edilmesiyle birlikte, tüm sağlık hizmetlerinin devlet eliyle yürütülmesi ilkesi benimsenmiş; özel idarelerin sağlık alanındaki varlıkları hemen hemen ortadan kalkmıştır.

Özel idarelerde kalan asıl görev alanı, bayındırlık ve eğitim hizmetleri olmuştur.¹²⁴ Vilayet sınırları içindeki yolların yapımı ile özdeşleşen

¹²¹ Birgül A. Güler, "İl Özel İdaresi Harcamaları: 1925-1990", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 4, Sayı 3, Mayıs 1995, s. 14.

¹²² 13 Mart 1329 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanununun 86 ve 133 üncü maddeleriyle 144 üncü maddesinin 4 üncü fıkrasının 2 inci bendinin tadiline dair 1561 sayılı Kanun, RG. 27.2.1930, 1435. 1913 tarihli geçici yasanın 86. maddesi şöyledir: "Meclisi umumice kabul edilen vilayet bütçesi vali tarafından Dahiliye Nezareti'ne irsal ve iradei seniyeye ettikten sonra tatbik olunur." 1930 tarihli düzenleme, 1987 yılında yeniden değiştirilmiştir: (Değişik: 16/5/1987-3360/) İl genel meclisince görüşülüp kabul edilen bütçe o yıla ait program da eklenerek, vali tarafından toplantının sona ermesinden itibaren en geç 15 gün içinde İçişleri Bakanlığına gönderilir. Bütçe İçişleri Bakanlığınca 30 gün içinde onaylanır. Bu süre içerisinde onaylanmayan bütçe kendiliğinden onaylanmış sayılır.

¹²³ 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 1930 tarihli Belediye Kanunu ve 1936 tarihli Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Kanunu.

¹²⁴ Özel idare bütçe sistemi, 1925-1964 yılları arasında özel idarelerin yoğun olarak bayındırlık ve

bayındırlık hizmetlerinde özel idarelerin ağırlığı, 1950’de Karayolları Genel Müdürlüğü’nün kurulmasının ardından gerilemeye başlamıştır. 1965’te il yollarının Karayolları’na devredilmesiyle buradan serbest kalan ödenekler, köy yolu ve içme suyu hizmetlerine kaydırılmıştır. Eğitim alanındaki görevleri arasında ise yalnızca ilkokulların yapım, onarım ve donatımı ile sınırlı yatırım faaliyetleri kalmıştır.¹²⁵ Böylece özel idareler, Cumhuriyet’in ilk çeyreği sona erdiğinde 1913 tarihli yasa ile kendilerine verilen görevlerde bir tür yardımcı kuruluş kimliğine gerilemişlerdir.

İl özel idareleri, yatırım faaliyetlerini merkezi yönetimin taşra örgütü eliyle yürütmüşlerdir; örneğin ilkokulların yapımında denetim, proje-etüt ve keşif gibi teknik hizmetler *il bayındırlık müdürlüğü* – idari hizmetler *milli eğitim müdürlüğü* – bütçe, muhasebe ve ihale işlemleri ise *il özel idare müdürlüğü* tarafından gerçekleştirilmiştir.¹²⁶ Benzer şekilde köy içme suyu yapma görevi de DSI, il özel idaresi ve köy olmak üzere üç kuruluş tarafından yürütülmüştür. Böylece il özel idareleri, bir yönüyle seçilmişler ile mülki personelin finansörü, bir yönüyle de ihaleci kuruluş olarak varlığını sürdürmüştür.

Yerel yönetimlerin gelir büyüklüğüne ilişkin rakamlar, cumhuriyetin ilk çeyreğinde il özel idarelerinin canlı ve önemli yönetim birimleri olduğunu göstermektedir.¹²⁷ 1920’li ve 30’lu yıllarda genel bütçe gelirlerinin zaman zaman % 20’sine yakın büyüklükte bir kaynak kullanan özel idareler, 1940 yılından sonra % 10’un, 1965 yılından sonra ise % 5’in altına düşen büyüklüklerde kaynaklar ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Görevleri kırsal alana yönelik olan özel idare, ülke

eğitim alanlarına harcama yaptıklarını göstermektedir. Sağlık ve sosyal yardım alanı da 1950’li yıllara kadar özel idareler için önemli sayılabilecek bir faaliyet alanı olmuştur.

¹²⁵ İlköğretim müfettişleri ile ilkokul öğretmenlerinin maaşları, 1913 yılından başlanarak, özel idare bütçelerinden ödenmiştir; bu uygulama, yaşanan aksaklıkların neden olduğu şikayetler üzerine, 1948 yılından itibaren sona ermiştir (30 Ocak 1948 tarih ve 5166 sayılı yasa).

¹²⁶ 1913 düzenlemesi, valiye özel idare hizmetlerinin yürütülmesi için merkezi yönetimin taşra örgütündeki personele görev verme yetkisini tanımıştır. 3360 sayılı yasa ile de yerel hizmetlerde valinin merkezi yönetim kuruluşlarının memur, araç ve gereçlerini çalıştırabileceği hükmü getirilmiştir. Bu uygulama zamanla illerin yönetiminde genel kural haline dönüşmüş; il özel idarelerinde saymanlık örgütü dışında, teknik uzman ve uygulayıcı birimler oluşmamıştır. İl yerel hizmetleri, büyük ölçüde merkezi yönetimin taşra teşkilatlarıncı yürütülmüştür. Mustafa Tamer, *İl Özel İdaresi– Mevzuat, Yargı Kararları, Uygulama*, İzmir, s. 66; *İç Düzen Genel Rapor: İl Özel İdareleri*, İçişleri Hizmet ve Teşkilatını Yeniden Düzenleme Projesi, İçişleri Bakanlığı, Ankara 1972, s. 9-10; 46, 106.

¹²⁷ Birgül A. Güler, “İl Özel İdaresi Gelirleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 3, Sayı 3, Mayıs 1994, s. 13-28; Birgül A. Güler, “İl Özel İdaresi Harcamaları: 1925-1990”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 4, Sayı 3, Mayıs 1995, s. 11-25.

ekonomisinde kırsal alanın ağırlığını yitirmesine koşut olarak 1950’li yıllardan itibaren gerilemiş; yatırımcı-harcamacı kuruluş olmaktan uzaklaşmıştır. İl yerel yönetimleri, kentleşme sürecinde belediyelerin öne çıkmasıyla, yerel yönetim sistemi içinde geri çekilmiştir.

İl özel idareleri, illerin genel yönetiminden sorumlu valilik sistemi yanında, gerek yetki gerek harcama gücü bakımından sınırlı bir role sahip olmuş, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde merkezi yönetimin yanında, devlet tüzel kişiliğinin bir parçası olarak görev yapmışlardır. İl özel idarelerinin yeniden düzenlenmesine yönelik yasa arayışları milli mücadele döneminde başlamış, 1970’li yılların ikinci yarısına kadar birçok yasa taslağı gündeme gelmiştir.¹²⁸ Arayışlar 1980’den sonra da devam etmiştir. Zaman zaman kısmi değişikliklere uğrayan 1913 tarihli kararname, en kapsamlı değişikliği 1987 yılında, metnin adını İl Özel İdaresi Kanunu olarak değiştiren 3360 sayılı yasayla yaşamıştır. İllerin yönetimini değiştirme çabası, 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren ikişer yıllık aralarla ortaya yasa taslakları çıkmasıyla sürekli bir nitelik kazanmıştır. Seksenbeş yıl süren arayış, 2005 yılında kabul edilen 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile son bulacaktır.

DEĞERLENDİRME

Türkiye’de il sisteminin kuruluş özellikleri, devrimci durum dönemlerinde ve devrimler ertesinde, toprak üzerindeki kurumlaşmanın nasıl ve neden öyle biçimlendiği bilgisine ulaşmamızı sağlamaktadır. Toprağa dayalı örgütlenmede “il ölçüğü”ni esas alan Cumhuriyet rejimi yeni sınırlar üzerinde kuruluşunu yönetsel coğrafyada topyekun bir merkez-sınır değiştirme müdahalesiyle değil, kısmi değiştirmelerle gerçekleştirmiştir. Tarihsel sınırlara ve yerleşik çıkarlara müdahale edilmemiş, ülke toprakları köklü bir düzenlemeye konu olmamıştır. Bu çerçevede Muş-Hakkari-Bitlis-Bingöl-Tunceli-Ergani, Kozan-Osmaniye, Ordu-Giresun-Trabzon-Çoruh-Artvin-Rize, Gelibolu-Kırklareli-Tekirdağ en sık müdahale edilen bölgeleri oluşturmuştur. Buna karşın Ege, Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri, birkaç örnek dışında, önemli bir merkez-sınır değişikliğine uğramamıştır. Bütün düzenlemelerin gerekçesi “asayiş sorunu”na dayandırılmıştır. Bu sorunun çözümlenmesi, toplumun geniş kesimlerinden çok, ulusal pazarın bütünleşmesi sürecinde toprak ve ticari çıkarlar lehine çeşitli unsurların denetim altına alınmasını sağlamaya yönelik olmuştur. Dolayısıyla gü-

¹²⁸ Geniş bilgi için: Nuray E. Keskin, *a.g.k.*, s. 320-325.

venlik sorunu, askeri denetimin değil, bölüşüm ilişkilerinin bir parçası olarak biçimlenmiştir. Böylece milli mücadele döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak üzerindeki kuruluşu biçimlendiren temel dinamik *bölüşüm ilişkileri* olmuştur. Bu çalışmada sunulan örnekler, Cumhuriyetin toprağa dayalı örgütlenişinde nüfus büyüklüğü, coğrafi yapı, gelir kaynağı, toprak genişliği, ulaşım koşulları, kamu hizmetine ulaşılabilirlik, iktisadi bütün oluşturma gibi *teknik-yönetmel* faktörlerin belirleyici olmadığını göstermektedir.

Türkiye’de 1923-1980 dönemi iktisadi politikalar bakımından genellikle birbirinden farklı dört alt-döneme ayrılarak incelenmektedir: 1923-1929 liberal dönemde özel sektör eliyle ve iç kaynaklarla kalkınmaya çalışılmış, 1930-1946 dönemde devletçilik uygulanmış, 1946-1960 döneminde tekrar bir liberal ekonomi denemesine girilerek özel sektör ve dış yardımlara dayalı kalkınma yolu seçilmiş ve 1960’tan sonra da planlı ekonomi dönemine geçilmiştir. Bütün bu dönemlerde hangi yönüne ağırlık verilirse verilsin bir karma ekonomi uygulaması görülmüştür. Bu nedenle “kamu kesimi yatırımlarının mekansal dağılımındaki politika büyük ölçüde sabit kalmış”, il sistemi de köklü bir değişikliğe uğramamıştır.¹²⁹ 1923-1980 dönemi hem yönetmel kademelenme hem de valilik kurumu-il yerel yönetimi dengesi bakımından kendi içinde bir bütünlüğe sahiptir. Hükümet değişiklikleri ya da askeri müdahaleler, egemen sınıfların ekonomik iktidarını değiştirmeye yönelik bir programa sahip değildir, temel amaç kapitalizmin yaygınlaşmasıdır. Cumhuriyetin toprağa dayalı örgütlenmesine yönelik kapsamlı müdahale, kapitalizmin yeni bir evreye girdiği 1980’den sonraki yıllarda gündeme gelecek, iktidar sahipleri kurulu düzenin değişmesini talep edecektir.

KAYNAKÇA

- Ababay, Feridun, *Çıldır’ın Yönetmel Örgüt Süreci: Kuzeydoğu Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası ile Osmanlı Taşra Örgütü*, Ankara 2000.
- Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Alpay, İsmail Hakkı, “İl Özel İdare Tarihiçesi”, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 36, Sayı 295, Temmuz-Ağustos 1965, s. 4-31.
- Atf, M., “Valayet İdare Kanunu (Kazai İdari)”, *İdare*, Yıl 2, Sayı 15, Haziran 1929, s. 651-657.
- Behlülil, Mefahir, *İmparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde İllerimiz*, İstanbul 1992.

¹²⁹ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mekan Organizasyonunun Evrimi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Bölgesel Politikası’nın Kökenleri”, *Bölge Planlama Üzerine*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1972, s. 112.

- Bozan, Mahmut, “Bölge Yönetimi ve Eğitim Bölgeleri Kavramı”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 161, Kış 2004, s. 95-111.
- Çakan, Işıl, “Cumhuriyet Döneminde İlköğretimin Finansman Sorunu ve Mektep Vergisi Uygulaması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl 1, Sayı 2, s. 85-127.
- Erdeha, Kamil, “Milli Mücadelede Livalar ve Mutasarrıflar: İzmit Mutasarrıflığı-IV”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 7/51, Nisan-Haziran 1978, s. 21-26.
- Görel, İsmail Hakkı, *İl İdaresi*, AÜ SBF, Ankara 1952.
- Güler, Birgül A., “İl Özel İdaresi Gelirleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 3, Sayı 3, Mayıs 1994, s. 13-28.
- Güler, Birgül A., “İl Özel İdaresi Harcamaları: 1925-1990”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 4, Sayı 3, Mayıs 1995, s. 11-25.
- Güler, Birgül A., “Otuzlu Yıllarda Yönetim”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, (Ed. Birgül A. Güler), A.Ü. SBF KAYAUM, Ankara 2007, s. 1-20.
- İdare*, Yıl 2, Şubat 1929, Sayı 11; *İdare*, Yıl 6, Birinci Teşrin 1933, Sayı 67; *İdare*, Cumhuriyetin 15. Yıldönümü Münasebetiyle Fevkalade Nüsha, Yıl 11, Sayı 29, Birinci Teşrin 1938.
- Keskin, Nuray E., *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye’de İllerin Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Koçak, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim, İstanbul 2003.
- Korkud, Selahaddin Aslan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1909’dan 1918 arasında İdare Teşkilatı ve Amirleri Hakkında Bir İnceleme”, *Türk İdare Dergisi*, 36/293-294, 1965, s. 3-16.
- Kuruç, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1. Cilt (1929-1932)*, AÜ SBF Yayını, Ankara 1988.
- Nalbant, Atilla, *Üniter Devlet: Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, YKY, İstanbul 1997.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985.
- Özmen, Abidin, “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, *İdare Dergisi*, Yıl 18, Sayı 184, Ocak-Şubat 1947, s. 237-249.
- Perinçek, Doğu, *Kurtuluş Savaşı’nda Kürt Politikası*, Kaynak Yayınları, Ankara.
- Soysal, Mümtaz, *Anayasanın Anlamı*, Beşinci Baskı, Gerçek Yayınevi, Ankara 1979.
- Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara 1982.
- Taksimatı Mülkiye Tetkikatının Netayici Hakkında Umumi Rapor*, TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İ. 109, 29.5.1926, 199 sıra numaralı ek.
- Tamer, Mustafa, *İl Özel İdaresi – Mevzuat, Yargı Kararları, Uygulama*, İzmir.
- Tekeli, İlhan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mekan Organizasyonunun Evrimi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Bölgesel Politikası’nın Kökenleri”, *Bölge Planlama Üzerine*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1972, s. 91-119.
- Tosun, Mustafa, *Türkiye’de Valilik Sistemi*, TODAİE, Ankara 1970.
- Tunçay, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar –I (1908-1925)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1967.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Üçüncü Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**
- Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu.
- Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu.
- Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu.
- Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu.
- TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**
- TBMM ZC, Devre 1, Cilt 1-3-4-5-6-7-10-11-13-28.
- TBMM ZC, Devre 2, Cilt 4-6-7-8-21-25-33.
- TBMM ZC, Devre 3, Cilt 10.

ÜLKÜ'DE DEVLETÇİLİK ve PLANLAMA*

*Prof. Dr. Tayfur ÖZŞEN'e.
Hocam, ışığın her zaman aydınlatacak...*

Esra ERGÜZELOĞLU KİLİM**

Bu makalede, Türkiye'de 1930'lu yıllarda, kamu politikalarının belirlenmesinde ve yönlendirilmesinde önemli bir yeri olan Ülkü Dergisi'nin devletçilik ve planlama anlayışı incelenmektedir. Dergi'nin Şubat 1933 ile Ağustos 1936 yılları arasında yayınlanan toplam 36 sayısında yer alan makaleler değerlendirilmiştir. Ülkü'de devletçiliğin korporatist, piyasa odaklı ve halkçı içerikli üç ayrı türünün olduğu saptanmıştır. Ülkü'nün planlama anlayışı ise piyasa odaklı devletçilik anlayışını yansıtmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ülkü Dergisi, Devletçilik, Planlama, 1930'lar, Korporatizm, Piyasa.

ABD kaynaklı ekonomik krizin serbest piyasa ekonomisine bağlı ülkeleri sarsmasının ardından gelen 1930'lu yıllar, devletin ekonomik ve toplumsal politikaların merkezine yerleşmesi ile sonuçlanır. Birçok ülkede devlet-piyasa ilişkileri tekelci devlet kapitalizminin gerekleri doğrultusunda yeniden biçimlendirilir. Örneğin ABD'de Roosevelt'in New Deal programı ile devletin üstlendiği görevler genişler ve 1932'den sonra bölgesel ölçekli TVA (Tennessee Valley Authority-Tennessee Vadisi İdaresi) tarzı planlama modeli uygulanır.¹ Almanya ise, İtalyan keşfi korporatist modelde uzmanlaşır. Çoğu ülkede serbest piyasa ekonomisi, Keynesci model üzerinden yeniden örgütlenme yoluna girer ve devlet; üstlenici, belirleyici, düzenleyici olarak –istenmese de²- baş aktör olur. Liberal kuramın devlet-toplum ya da devlet-piyasa arasında

* Bu konuya dikkatimi çeken, yorumları ve katkıları ile düşüncelerimi geliştirmemi sağlayan Tekin Avaner'e çok teşekkür ederim.

** Ankara Üniversitesi SBF Araştırma Görevlisi.

¹ Chailloux-Dantel ve İhsan Kuntbay, *Planlama ve Bütçe*, TODAİE, Ankara 1958, s. 1

² Bu dönemin, "müdahaleci devlet", "güdümlü ekonomi" gibi olumsuz anlam çağrıştıran kavramlarla açıklanması, serbest piyasa ideolojisine karşı bağlılığın bir ürünü olsa gerek. Neo-liberal kuramcılar günümüzde de devleti, piyasa karşısında arızı bir olgu olarak sunmaktadır. Serbest piyasa ekonomisine bağlı gelişmiş ülkelerin, kalkınmalarının erken aşamasında uyguladıkları devletçi politikaları gösteren önemli bir çalışma için bkn. Ha-Joon Chang, *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, Çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

kurduğu karşıtlık ilişkisi ve bu iki alanın birbirinden bağımsız olabileceği kurgusu kriz döneminde geçerliliğini kesin olarak yitirir.

Türkiye serbest piyasa ile kalkınma yolundan erken dönen ülkelerin başında gelmektedir. Krizin hemen ardından, 1931 yılında, “Devletçilik” ilkesi CHP’nin altıncı oku olarak benimsenir. Ekonomik ve toplumsal politikalar devletçilik ilkesi doğrultusunda yön bulur. 1934-1938 yılları arasında Türkiye, piyasa temelli, kısmi, yatırım programı niteliğinde, tüketim malları üretimine yoğunlaşan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını uygular.

1930’lar Türkiye’inde devletçiliğin ve planlamanın kapsamı konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. 1932-1934 yılları arasında Kadro Dergisi etrafında toplanan düşünürler devletçiliği, kapitalizm ve komünizm arasında üçüncü bir yol olarak geliştirmeye çalışmışlardır. Kadrocular, SSCB deneyimini savunarak, toplumsal, ekonomik kültürel her alanda devlet planlamasının³ savunusunu yapmışlardır. Ancak Türkiye’de devletçilik, piyasa ekonomisine alternatif bir yönde değil, piyasa odaklı olarak gelişmiştir. Uygulanan plan ise, piyasa öncelikli olmuştur.⁴

Kadro Dergisine alternatif olarak düşünülen Ülkü Dergisi, ekonomik konularda piyasa temelli devletçiliğin geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Ülkü Dergisi, Ankara Halkevleri tarafından çıkarılan bir dergi olmasına rağmen, CHP’nin resmi yayın organıdır. Bu nedenle, devletçilik anlayışı ve planlama kavramı konusunda dergideki görüşler, dönemin CHP’sinin yaklaşımını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kadro Dergisinin devletçilik ve planlama anlayışına mesafeli duruşun nedenleri de Ülkü yazarlarının görüşlerinde bulunabilir.

Ülkü Dergisi, Şubat 1933-Ağustos 1950 yılları arasında kesintisiz 17 yıl yayın hayatını sürdürmüş bir dergidir. Çalışma kapsamında Ülkü Dergisi’nin 1933-1936 yılları arasında yayınlanan toplam 36 sayısında yer alan makaleler analiz edilerek, yazarlarının devletçilik anlayışları

³ SSCB’de beş yıllık plan 1928 yılında uygulamaya geçirilmiştir. Planlama, bu ülkede 1918 yılından itibaren sektörel düzeyde kısa dönemli planlarla uygulanmıştır. Anatoly Porokhovsky, “A Comparative Study of Indicative Planning in Turkey and Planning in Socialist Countries”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 136. Planlamanın kuramsal temeli Marx’ın “Gotha Programının Eleştirisi” ve Lenin’in “Yaklaşan Felaket ve Önleme Yolu” adlı çalışmalarında yer bulur. Yalçın Küçük, “Türkiye’de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 102-103.

⁴ Bilsay Kuruç, “Yirminci Yüzyıl, Planlama ve Türkiye” *Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması Sempozyumu*, Yayınlanmamış Bildiri, 7-8-9 Haziran 1999, Mersin.

ve planlamaya bakış açıları ortaya konulacaktır.⁵ Derginin incelendiği çeşitli çalışmalarda, yazarların devletçilik yanlısı tutumu gösterilmiştir. Ancak *Ülkü* yazarlarının kendi içlerindeki görüş ayrılıkları literatürde ya değerlendirme dışı bırakılmış ya da önemsenmemiştir. Örneğin, Canıvar ve Heper'in *Ülkü* ve Kadro dergilerinin devletçilik anlayışlarını karşılaştırdıkları makale, türdeş bir devletçilik anlayışına vurgu yapar.⁶ Gümüsoğlu ise, bazı yazarların diğerlerinden ayrıldığını belirtmekle yetinir ve başka bir açıklama getirmez.⁷ Bu makalede *Ülkü* Dergisi yazarlarının devletçilik konusunda kendi aralarındaki düşünce çeşitliliği gösterilerek, dönemin devletçilik anlayışındaki kırılmaları⁸ açıklamaya katkı yapmak amaçlanmıştır. Dergi'nin, dönemin üst düzey bürokratları, siyasetçileri ve akademisyenlerinden oluşan yazar kadrosu ile devletçilik politikasının belirlenmesinde önemi yadsınamaz.

Ülkü Dergisinde devletçilik yorumlarının yansıtıldığı makaleler üç grupta sınıflandırılabilir. Birinci grup, ekonomik sistemlerin tartışıldığı ve kuramsal olarak bu sistemler arasında karşılaştırmalar yapılan yazılardır. İkinci grup yazılar, sanayi, ticaret, tarım, turizm, ulaşım, altyapı sektörlerini kapsayan ekonomi politikalarına odaklanmıştır. Üçüncü grup ise, sağlık, sosyal yardım, eğitim, kültür, köycülük gibi toplumsal politikalar üzerinedir. Her bir yazı kümesi, farklı bir devletçilik vurgusuyla öne çıkmaktadır. Birinci grup korporatist/organizmacı devletçilik, ikinci grup piyasa odaklı devletçilik görüşlerini baskın olarak yansıtmaktadır. Kapitalist kalkınma yolunun seçiminde görüş birliği içinde olan bu iki grubun, devlet-piyasa ilişkilerinin niteliği ve bu ilişkilerin örgütlenmesi açısından farklılaştığı görülür. Korporatist/organizmacı devletçilik anlayışında devlet, piyasa ve sermaye sınıfı

⁵ Derginin 17 yıllık serüveni ve tüm makalelerin içerik analizi yöntemi ile çözümlendiği bir çalışma bkz. Firdevs Gümüsoğlu, *Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005. Dergi'nin tüm sayılarının, Türk düşünsel yaşamı ve kültür politikası açısından incelendiği bir diğer çalışma için bkz. Mustafa Oral, *C.H.P.'nin Ülküsü; CHP'nin Kültür Siyaseti Açısından Halkevleri Merkez Yayını Ülkü Dergisi*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006.

⁶ Gülser Canıvar ve Metin Heper, "Ülkü ve Kadro Dergilerinde Yayınlanmış Bazı Makalelerde Beliren Devletçilik Anlayışı", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. 4-5, 1976-77, s. 9-13.

⁷ Gümüsoğlu, *a.g.k.*, s. 260.

⁸ Güler, 1929-1939 yılları arasında uygulanan devletçilik politikasında iki farklı dönem saptar. Buna göre, 1929-1934 yılları arasında yaşanan "halkçı devletçilik", 1935-39 yılları arasında yerini "piyasacı devletçiliğe" bırakır. Uygulamada ortaya çıkan bu kırılma dönemin politika yapıcılarının devletçilik konusunda uzlaşmadığının bir diğer göstergesidir. Birgül A. Güler, "Otuzyü Yıllarda Yönetim", *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1929-1939*, (Ed. Birgül Ayman Güler), AÜ SBF KAYAUM, Ankara 2007, s. 7-9.

ile bütünleşmiştir. Böyle bir bütünlüğün en önemli araçları korporatist kurumlar ve devletin zor kullanma gücüdür. Piyasa odaklı devletçilikte ise, devlet toplumsal sınıflara dışsal, nötr bir araç olarak yansıtılır. Devletin piyasaya, yine piyasa araçlarını kullanarak müdahale etmesi arzulanır.

Ülkü Dergisi'nin üçüncü yazı grubunda halkçı devletçilik kendini gösterse de, bu devletçilik, kapitalist olmayan bir kalkınma yolu arayışını yansıtacak düzeye yükselememiştir. İşçi ve köylü sınıflara yönelik politika geliştirme, ekonomik bağımsızlık ve eşit bölüşüm ilişkilerine dayalı kalkınma arayışı Kadrocuların temel sorunudur. Halkçı devletçiliğin bu boyutları Ülkü Dergisi'ne toplumsal politikalar konusunda çok küçük bir oranda sızmıştır.

Kapitalist ekonomik sistemde, “devlet, topluma/piyasaya ne kadar, nasıl ve hangi araçlarla nüfuz eder/etmeli” sorusu⁹ güncelliğini korumaktadır. Ülkü Dergisi yazarlarının bu soruya kendi dönemlerinden verdikleri yanıt bu açıdan da incelenmeye değer. Bu makalede, öncelikle saptanan üç farklı devletçilik anlayışı açıklanacak, ardından piyasa odaklı devletçilik görüşünden türeyen planlama mantığı ortaya konulacaktır.

Korporatist Devletçilik

Ülkü'de ekonomik sistemler üzerine yazılarda önemli bir ağırlığı olduğu görülen Aydoslu Sait¹⁰, korporatist/organizmacı devletçiliğin¹¹ Türkiye için en uygun model olduğu kanısına varmıştır. Bu nedenle korporatist devletçilik anlayışı Aydoslu'nun görüşleri üzerinden açıklanacaktır.

Aydoslu'ya göre; üç temel ekonomik sistem vardır: Bireyci (endi-

⁹ Bu soruya günümüzde “yeni devletçilik” ve “kurumcu iktisat ekolü”nden, piyasa odaklı farklı yanıtlar verilmektedir. Bkn. Linda Weiss ve John M. Hobson, *Devletler ve Ekonomik Kalkınma Karşılaştırmalı Tarihsel Bir Analiz*, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.

¹⁰ Tarih, sosyoloji alanlarında da yazan Aydoslu'nun konuyla ilgili şu yedi makalesi inceleme kapsamına alınmıştır: Aydoslu Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 1”, *Ülkü Dergisi* C.1, S.3, Nisan 1933, s. 201-208, Aydoslu Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2”, *Ülkü Dergisi* C.1, S.4, Mayıs 1933, s. 276-282, Aydoslu Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat”, *Ülkü Dergisi* C.1, S.6, Temmuz 1933, s. 440-452, Aydoslu Sait, “İktisadi Devridaim”, *Ülkü Dergisi* C.4, S.21, İkinci Teşrin 1934, s. 187-195, Aydoslu Sait, “İktisadi Devridaim II”, *Ülkü Dergisi* C.4, S.22, Birinci Kanun 1934, s. 264-271, S. Aydoslu, “Ökonomik Devridaim III”, *Ülkü Dergisi* C.4, S.23, İkinci Kanun 1935, s. 352-358. S. Aydoslu, “Ökonomik Devridaim” *Ülkü Dergisi* C.4, S.24, Şubat 1935, s. 436-439.

¹¹ “Korporatif devlet/devletçilik” Aydoslu'nun kullandığı bir kavram değildir. O'nun devletçiliğinin farkını belirtebilmek için tarafımızdan bu şekilde kullanılmıştır.

vidüalist) ekonomi sistemi, tarihi materyalist veya komünist sistem ve milliyetçi organizmacı (taazzuvcu) sistem. Bireyci sistem; bütün ekonomi sistemini birey temelli kuran sistemdir. Bireyi harekete geçiren güdü kişisel çıkarıdır. Kişisel çıkar, rekabete ve serbest harekete eğilimlidir. Ancak birey, her türlü bağdan “cemiyet ve millet” bağlarından kurtulunca, kolayca bir atom haline getirilmiş olur. O’na göre; her tarafta egemen olan ekonomi bilgisinin ekonomi kanunları ya da ilkeleri böyle doğmuştur.¹²

Aydoslu, tarihi materyalist ya da komünist sistemin de birey çıkarına dayandığını iddia eder. Bu uğurda devletin bir araç olarak kullanılmak istenmesi ve serbest rekabetin kaldırılması dışında komünist ekonomi sisteminin, bireyci ekonomi sisteminden aldığı kanunlara, ilkelere daha büyük bir “imanla” sarıldığını düşünür.

Atomcu ve düsturcu (doğa kanunlarını mekanik bir şekilde topluma uygulama anlamında) olarak nitelendirdiği bu iki sistemi açıkladıktan sonra Aydoslu milliyetçi organizmacı sistemi anlatmaya girişir:

“Milliyetçi ve organizmacı ekonomide konu, önceki iki ekonomik sistemin tersine bütünlüktür, milletin toplumsal varlığıdır. Bu amacı elde edenler de bütünlüğün temsilcisi ve organları sıfatıyla çeşitli ekonomi şubeleri ve bireylerdir. Bu şubeler ve bireyler milliyetçi ve organizmacı ekonomi sisteminde, kendi varlıklarını korur ve sağlarken, toplumun yüksek amaçlarına uyarlar. Böylece kendi kendilerine karşı sorumlulukları yanında ve daha fazla organı oldukları toplumun ortak amacının sorumluluğunu da yüklenmişlerdir.”¹³

Aydoslu, toplumu insan bedenine benzeten metafora sık sık başvurur. “Birlik”, “bütünlük” vurgusu ile toplumsal sınıf çelişkilerini yadsınması Ülkü’deki yazarların çoğunda görülen bir eğilimdir. “İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış” bir toplum olma ideali¹⁴, her türlü çatışmayı yok sayma ya da bu çatışmaları uzlaştıracak mekanizmalar arayışına götürür. İşte bu noktada korporatif kurumlar devreye girmektedir.

Korporatif devletçilikte, piyasa ekonomisi temel alınmakla birlikte, bu piyasa “serbest” sıfatını kaybetmiş görünür. Devletin her sektörde

¹² Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 1”, *Ülkü Dergisi*, C.1, S.3, Nisan 1933, s. 202, Alıntılar, anlaşılabilirliği kolaylaştırmak kaygısı ile Osmanlıca sözcüklerden arındırılmış, olabildiğince sözcüklerin Türkçe karşılıkları kullanılmıştır. Sonraki alıntılarda da aynı yöntem izlenecektir.

¹³ *a.k.*, s. 203.

¹⁴ Sınıf çatışmaları, Kadro yazarları için de istenmeyen bir durumdur. Ancak Kadrocular bu çatışmaların varlığını yadsınmakta, devletçi planlama ile ortadan kaldırılabilceğini düşünmektedir.

egemenliğini sağlayan örgütleri oluşturması ve bu örgütler aracılığı ile piyasayı yönetmesi beklenir.

Aydoslu'da ekonomik sistemi oluşturan sektörler, “şubeler”, “başarma kolları” olarak örgütlenir. Şubeler ve başarma kolları politikaları uygulayan kamusal ve özel bütün kurumları kapsamaktadır. Tarım, sanayi, ticaret gibi sektörlerde politikaları uygulayan kurumların, kooperatif, korporatif ve birlikler şeklinde örgütlenerek hem devletin hem de o politikayı uygulayan “zümrenin” denetimi altında bulunması milliyetçi organizmacı sistemin özünü oluşturur. Bunun için kooperatiflerin, birliklerin, baroların, tıp odaları, esnaf cemiyetleri gibi korporatif örgütlerin devlet tarafından oluşturulacak bir düzen içinde bütünleştirilmesi gerekmektedir. Sistemde yer alan girişimci ya da emekçi her bireyin bu örgütlerden birinde yer alması gerekmektedir. Bununla beraber her birey kendi yeteneğine göre istediği zümre ve şubede bulunmakta ve bunları değiştirebilmekte serbest bırakılır.

Atomize bireyciliğin ve serbest rekabetin zararlarını ortadan kaldırmak için bulunan bu yeni sistemin İtalyan ve Alman deneyiminden türetildiği görülmektedir. Aydoslu şu sözleri ile düşüncesindeki bu kaynakları işaret eder:

“kartel, konser, her türlü iktisadî birlikler, kooperatifler birliği ve kooperatifler, (kredinin kooperatif birlikleri esası ile düzenlenmesi, alım satım kooperatifleri ve özellikle bunların bölge bölge ve bölgelerin üstünde de ülkeyi kapsayan birlikleri ki başka memleketlerde de görüyoruz ve bizde de yapmasını çok temenni ediyoruz).”¹⁵

Görüldüğü gibi sistem, kooperatif ve korporasyonların yanında kartel, konser gibi tekelci sermayenin örgütlerine de gereksinim duymaktadır. 1935 yılında CHP'nin 4. Büyük Kurultay'ında Parti Programı ve Tüzüğünde yapılan değişiklikleri anlatan konuşmasında Recep Peker, grev ve lokavtın yasaklanmasının korporatif bir devlete geçiş olarak algılanmaması için bu noktayı hatırlatmaktadır. “Türkiye’de sömürücü yolda çalışacak tröstler ve karteller de yasak olacaktır.”¹⁶

Ülkü’de hukuk konusunda yazan Mazhar Nedim, İtalya’da uygulanan sistemi şöyle açıklamaktadır:

Bir cemiyet alınız. İçindeki bütün sınıfları, bütün meslekleri örgütlendiriniz. Bu kuruluşları zincirleme birbirine bağlayınız. Kümeleri de bir tek partinin

¹⁵ Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat”, *Ülkü Dergisi* C.1, S.6, Temmuz 1933, s. 450.

¹⁶ “Partinin Yeni Programı için Kurultayda R. Peker’in Söylevi” *Ülkü Dergisi*, C.5, S. 28, Haziran 1935, s. 252.

mekanizmasına bağlayınız. Elde edeceğimiz sonuç M. Musolini'nin nutuklarından birinde tasarladığı korporatif İtalya devletidir. Kendisine göre bu devlet bir çeşit milli şirket ya da millet şirkettir. Öyle bir şirket ki, onun içinde her birey üyesi olduğu korporasyonla temsil edilmiş halde ortaktır...

...Herkes mesleğine göre, bir birliğe girmeye zorunludur. Bundan serbest meslek erbabı, güzel sanatlarla uğraşanlar muaf değildir. 1- En küçük örgütler sendikalar. Bunlar meslekleri ve çıkarları aynı olan kimselerden oluşur. İşçi sendikalarına yalnız işçiler, patron sendikalarına yalnız patronlar girer. Sendikalar derece derece olur. Belde, ilçe, il, bölge sendikaları olur. Sonra bunlar kendi aralarında federasyonlar, konfederasyonlar da kurabilirler. Bunlar bölgelerden ulus düzeyine çıkabilir. 2- Ulusal konfederasyonlardan kimi sadece kafa ve kol işçisidir, kimi sadece patronların. Aynı üretim kuvvetine, örneğin pamuklu kumaş şubesine dahil olan işçi konfederasyonu ile aynı şubeye dahil patronlar konfederasyonu aralarında bir korporasyon oluşturur. Demek oluyor ki korporasyon, yaşamsal çıkarları birbirine zıt olan patron ve işçi sınıfının ekonominin yüksek çıkarları adına ister istemez birleştiği bir kurumdur. Bu kurumda işçi ve patronların eşit sayıda üyeleri vardır. Başkanlarını devlet atar ve devlet azleder. Korporasyonlar doğrudan doğruya Korporasyon Bakanlığına bağlıdır. 3- Korporasyonların başında ulusal korporasyonlar meclisi (Conseil National des Corporations) vardır. Bu meclisin: serbest meslekler ve güzel sanatlar, sanayi ve çiraklık, ziraat, ticaret kara nakliyatı, deniz ve hava nakliyatı, bankalar encümeni vardır.¹⁷

Nedim'den yapılan bu uzun alıntı, Aydoslu'nun görüşlerini oldukça netleştirmektedir.

Milliyetçi organizmacı sistemde devletin yeri neresidir? Aydoslu'ya göre devlet bütün bu örgütlenmelere düzen getirip, onları bütünleştirmekle görevlidir. "Yüksek nizam sermayesi" adı verilen bu bütünlük, devletin dış ve iç siyaseti, adliyesi, kanunları, gümrük tarifeleri, ticaret sözleşmeleri, para ve kredi düzenleri ve her yerde gözetimi ve rehberliği ile sağlanır. Devlet, "zümreler" arası çatışmalarını bertaraf eder; bunların bütünlük içindeki uyumunu ve gelişimini sağlar ve bunlar arasındaki boşlukları bizzat doldurarak bütünlüğün tam ve mükemmel bir halde şekillenmesini ve kurulmasını olanaklı kılar; bütünlüğün yüksek çıkarlarının gerekli gördüğü askeri sanayi gibi sanayileri kurar; zümrelerden görevlerini yapamayanların işini kolaylaştırır veya bunların işini kendisi yapar; dış ticareti denetimi altında bulundurur, düzenler ve yönetir. Tüm bu işleri yaparken gelirini –olabildiğince– kendi kuracağı sanayiden, tekellerden, gümrüklerden, orman ve ma-

¹⁷ Mazhar Nedim, "İleri Hukuk", *Ülkü Dergisi*, C.3, S.15, Mayıs 1934, s. 184-194.

denler gibi kendi elinde bulunduracağı kaynaklardan, demiryolları ve kara ve deniz nakliyatı gibi kurumlardan sağlar ve milli faaliyete sekte vuracak vergi sistemlerinden elden geldiğince sakınır.¹⁸

Bu saptama tekelci devlet kapitalizminin devletçilik anlayışını özlü bir biçimde yansıtmaktadır. Devletin durduğu yer açısından, serbest piyasa ekonomisi ile milliyetçi organizmacı sistem arasında özde bir fark olmadığı görülmektedir. Aslında Aydoslu da milliyetçi organizmacı sistemin üçüncü bir yol olmadığını şu sözleriyle kabul etmektedir:

“... Bütün insanlık bugün, iki yüz senedir denediği bir sistemin hatasına ve hatta iflasına tanıklık etmiştir. Bütün insanlık bugün, o iki yüz senelik bir yoldan sonra yolların ikiye ayrıldığı bir noktaya gelmiştir: sağa mı yoksa sola mı sapayım demektedir. Bu yolların arasına çizilen acayip patikalar da radikal bir kurtuluş ümidi ve olanağı yoktur. İki kutuptan birine yönelmek artık geciktirilemez, çünkü yaşayan insanlık bu yaşamayı durduramaz, yani bu tereddüt noktasında fazla oyalanamaz. Ya sağa, milliyetçiliğe, hakiki insanlığa, yükselmeye, ilerlemeye, kurtuluşa yönelmeli ya da doğaya karşı yürüyerek boylar hep aynı yükseklikte cüceleşmeli ve alçalmayı, uçurumu, esareti, sefaleti göze alarak solu, yani tarihi materyalistliği ve komünistliği seçmelidir. Bu iki yolun başlangıç ve amaçları o kadar birbirine zıt ve birbirinin tersidir ki bunların ortasında yürümek istemek, “Babiâli” ruhunu diriltmek ve onun günlük, aciz, şuursuz hareketlerini taklit etmek kadar anlamsızdır.”¹⁹

Aydoslu’nun, “Babiâli ruhu”nu temsil ettiğini düşündüğü orta yolların Kadro Dergisi yazarları olduğu açıktır. Sağ tarafa yerleştirilen milliyetçi organizmacı ekonominin korporatif devleti, özellikle Kadro Dergisi yazarlarının savunduğu devletle hesaplaşır. Merkezi bürokratik devlet, eşitlik, ulusal bağımsızlık korporatif devletin kabul edemeyeceği özelliklerdir.

Korporatif devlet; demokrasi rejimi içinde hareket eder yani merkeziyetçi ve bürokratik değildir. Çünkü merkeziyetçi bürokratik devleti yaratan eşitlik düşüncesi, organizmacı toplumun ruhuna ters düşer. Nasıl ki insan bedenindeki organlar birbirine eşit olmadan, eşit işlevler görmeden biçimleniyorsa, toplumsal yapı da varlığını devam ettirmek için eşitliksizlikler üzerine kurulmalıdır. “Milletin organlarını köklerinden söküp merkezlere bağlamak bin bir felaketi hazırlamaktır.”²⁰ Milliyetçi organizmacı sistemde herkesin eşitliği değil, eşitler arasında

¹⁸ Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 1”, *Ülkü Dergisi*, C.1, S.3, Nisan 1933, s.205.

¹⁹ a.k., s.206.

²⁰ Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2”, *Ülkü Dergisi*, C.1, S.4, Mayıs 1933, s.281.

eşitlik geçerlidir. Bu eşitlik düşüncesi, herkese gerçekten layık olduğunu veren dağıtıcı adalet düşüncesiyle tamamlanır. Herkes bütünlüğe ne getirdiyse onu almalı, herkes “boyunun ölçüsüne göre”²¹ bütünlükte yer almalıdır. Özgürlük fikri de çatışma kaynağı olduğu gerekçesiyle reddedilir ve yerine bağımlılık konur.

Uluslararası ekonomik sistem karşısında, milliyetçi organizmacı ekonomi sistemi otarşi (kendi kendine yetme) yerine, karşılıklı denkleştirme üzerine yükselmektedir. Bu da ekonomik açıdan tam bağımsızlık yerine, karşılıklı bağımlılık düşüncesine işaret eder. Organizma metaforu açısından bakıldığında bu düşünce de herhangi bir çelişki olmadığı görülür. Dünya sistemi büyük bir bedense, her ülke bu bedenin bir parçası olarak üzerine düşen işlevi yerine getirmeye uğraşmalıdır.

Aydoslu'nun bütün bu görüşleri, korporatist devletçilik ile piyasa odaklı devletçilik arasında büyük benzerlikler olduğunu göstermektedir. İkisinde de amaç, sermaye birikimini sağlamak ve sermayenin koşulsuz egemenliği için gereken bütün şartları hazırlamaktır.

Piyasa Odaklı Devletçilik

Ülkü'de, sanayi, ticaret, tarım, turizm, ulaşım ve altyapı sektörlerindeki politikalarla ilgili yazılarda piyasa odaklı devletçiliği görmek olanaklıdır. Kuramsal tartışmalara girilmeden, Cumhuriyet Hükümetinin çeşitli politikalarının tanıtıldığı ya da uygulanmasını yönlendirmeye hizmet eden makaleler bu grupta sınıflandırılmıştır. Serbest piyasa ekonomisinde dünya çapında yaşanan kriz ve 1930'lara kadar uygulanan politikaların istenilen başarıyı yakalayamamış olması liberal kuramcılarını savunmasız bırakmış görünmektedir. Devletin rolü “müdahale” kavramının taşıdığı gizli olumsuz anlamın akıllardan silinmediği bir düzlemde kabul edilir.

Devletin, özel sektörün temel alındığı bir ekonomide sanayileşmeyi desteklemesi ve yalnızca özel sektörün girmeyeceği alanlarda faaliyet göstermesi piyasa odaklı devletçiliğin temel özelliğidir. Asıl olan piyasanın kendi kuralları içerisinde serbestçe hareket etmesidir. Türkiye'de 1930'lar öncesinde de devlet, özel girişimin yetişemediği alanlarda devreye girmiş, özel girişimlerin yaratılması, geliştirilmesi için özendirici ve destekleyici önlemler alınmıştır.²²

²¹ a.k., s.280.

²² Seriyeye Sezen, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, TODAİE Yayını, Ankara 1999, s. 148.

Neşet Halil, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ekonomi ile ilgili mevzuatını incelediği yazısında, 1924 sonrası özel sektörü destekleyen, ulusal pazarı koruyan, devlete sanayi kurma, işletme ya da destekleme görevi veren, kredi kurumları kuran ve bu kurumları denetleyen, ekonomiyi izleme ve denetleme yetkisi veren kanunların bir listesini sunar.²³ 1930'lu yılların ayırt edici özelliği ise devlet faaliyetlerinin yoğunluğunun artmasıdır.

Özel sektörün giremeyeceği alanlardan biri olan demiryolları inşası Ülkü'de en çok işlenen konulardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye birikimi için önemli bir altyapı yatırımı olan demiryollarının masraflarının çoğu devlet bütçesinden karşılanmıştır. Ali Süreyya'dan anladığımız kadarıyla demiryollarının herkesten toplanan vergilerle yapılması bazı kişiler tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerin gerekçesi; faydası uzun dönemli olan bu yatırımın tüm yükünün yalnızca o dönemin nesline yüklenmesidir. Yükün gelecek nesillerce de paylaşabilmesinin tek yolunun, uzun vadeli dış kredi kullanımı olduğunu gören Ali Süreyya'nın yabancı sermaye sözcülerine yanıt olan yazısında, ulusal-kamusal demiryolu politikasının gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.²⁴

Yabancı sermayeye karşı olan eleştirel tutum, yerli sermaye için sürdürülmemektedir. Daha sonraki demiryolu politikası ve maden işletmesi ile ilgili yazılarda vergilerle finansman yerine "iç borç tahvilleri" sürekli gündemde tutulmuştur. Bu tahvillerin piyasaya sürülmesi ile küçük ölçekli sermaye birikimi devlet yatırımlarında kullanılmıştır. Öte yandan tahvillere devlet güvencesi, vergi indirimleri getirilmiş, faizler ve ikramiyelerle sermayeye kaynak aktarılmıştır. İsmet İnönü'nün de aralarında bulunduğu Ülkü Dergisi yazarları, devletin "hakiki hazinesinin milletin kesesi olduğu", iç borç tahvillerinin tasarruf edilen paranın "iş sahasına" aktarılmasına yarayan bir araç olduğu vurgusuyla konuyu sürekli gündemde tutmuştur.²⁵

²³ Neşet Halil, "T.B.M.M. inde İktisadi Mevzuat", *Ülkü Dergisi*, C.2, S.9., Birinci Teşrin, 1933, s. 226-232.

²⁴ Ali Süreyya, "Demiryolu Siyasetimiz", *Ülkü Dergisi*, C.1, S.1, Şubat 1933, 56-62.

²⁵ İç borç tahvilleri üzerine yazılar; Kemal Zaim, "Dahili Borç", *Ülkü Dergisi*, C.1, S.1, Şubat 1933, s. 53-55; Kemal Turan, "Yeni Demiryollarımızın Büyük Hedefi" *Ülkü Dergisi*, C.1, S.3., Nisan 1933, s. 198-200.; Nuri Adil, "Türk Sermaye Yaratıyor" *Ülkü Dergisi*, C.1, S.4, Mayıs 1933, s.283-286.; İsmet Paşa, "Memleketi İmar Edecek Sermaye" *Ülkü Dergisi*, C. 2, S. 11, Birinci Kanun 1933, s. 353-355. "Milli Tasarruf ve Ergani İstikrazı", *Ülkü Dergisi*, C.2, S.11, Birinci Kanun 1933, s. 394-399; "Milli Sermaye ve Ergani İstikrazı", *Ülkü Dergisi*, C.4, S.19, Eylül 1934, s. 17-18.

Ulusal sermaye birikiminin sağlanması için devletin iç pazarı koruyan önlemlere başvurmasının -gümrük serbestisinin sınırlandırılması ve paranın değerinin korunması gibi- “zorunluluktan” kaynaklandığı açıklamaları da piyasa odaklı devletçiliğin görünümüdür. Kendi kendine yeterli olma (otarşi), iyi ve tavsiye edilir bir şey olarak kabul edilmemektedir. Ancak sanayileşmiş olan Batı ülkeleri bile iç pazarı koruyan önlemler aldığı için, bu “umumî âfet” karşısında “nefis müdafası” yapmak gerekmiştir.²⁶

Kendi kendine yeterli bir ekonomiye karşı çıkanların gerekçeleri şöyle açıklanmaktadır; “Türkiye bir tarım ülkesidir. Gereksekiniminden fazla tarım ürünü yetiştirir ve ekonomisinin dengesini sağlamak için bu fazlayı ihraç eder. Her ihraç bir ithali gerektirir. Eğer Türkiye sanayileşirse, mamul ürünlerde kendine yeterli bir hale gelirse, bu ürünleri dışardan almayacağı için, tarımsal fazlasını da ihraç edemeyecek, köylü sefaletle mahkûm olacaktır.”²⁷ Yazar bu gerekçelere karşı, Türkiye’de sanayileşmenin hızı ne olursa olsun, yakın ve uzak bir gelecekte, hiçbir zaman, bütün sanayi maddelerinde kendine yeterli bir hale gelemeyeceğini, bunu düşünmenin saflık olduğunu savunur. Asıl tehlike, ileri sanayi ülkelerinde ve sömürgelerindeki otarşi salgınının, bu ülkeleri tarımda kendine yeterli duruma getirmesidir. Böyle bir olasılık karşısında, Türkiye, hiç olmazsa en gerekli mamul maddeleri kendi toprağından ve kendi el emeğinden sağlarsa “zorunlu olarak içine düşebileceği “otarşi çukuru onu boğmayacak kadar genişlemiş olacaktır.”²⁸

Bu düşünceler, korporatist devletçilikte, devletin rolünün meşrulaştırılması açısından girilen kuramsal tartışmanın, piyasa odaklı devletçilikte “herkes böyle yapıyor diye yaptık” düzeyine gelmiş olduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

Ülkü’nün devletçiliğe karşı mesafeli tutumunu gösteren bir diğer kanıt, makale başlıklarında aranabilir. Ülkü’nün incelenen dönemiyle aynı zamanlarda çıkarılan Kadro Dergisinin makale başlıkları²⁹ ince-

²⁶ “Türkiye’nin Endüstrileşme Davası”, *Ülkü Dergisi*, C.6, S.36, Şubat 1936, s.417.

²⁷ *a.k.*, s. 418.

²⁸ *a.k.*, s. 419.

²⁹ Kadro Dergisinden bazı makale başlıkları: “Türk Devletçiliği İktibas Devletçiliği Değildir”, “İktisadi Devletçilik”, “Milli Kurtuluş Devletçiliği”, “Kapitalizm (Emperyalizm) İle Millet İktisat Rejimi ve Ferdietçilik İle Devletçiliğin Manaları”, “Ayarlı Millet ve Plan”, “Ziraat Siyasetimizde Liberalizmden Devletçiliğe”, “Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri”, “Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevver Mukavemeti”, “Türk Devletçiliği ve Himayeci Ferdietçilik”, “Devletçilik Yolunda Aydınlık...”, “Büyük Sanayi Kuruluşunun Devletleşmesindeki Teknik Zaruretler” ve “Programlı Devletçilik”.

lendiğinde ağırlıklı olarak devletçilik vurgusunun ön planda olduğu hemen fark edilmektedir. Oysa Ülkü'de doğrudan devletçilik başlığını taşıyan yazı bulunmamaktadır. Buna karşın “Türk Sermaye Yaratıyor”, “Memleketi İmar Edecek Sermaye” gibi başlıklar, piyasa odaklı tutumu yansıtmaktadır.

Halkçı Devletçilik

Ülkü Dergisi'nde kanıtları ancak toplumsal politikalarla ilgili yazılarda bulunabilen halkçı devletçilik, devletin rolünü kamu hizmeti düşüncesi ile açıklanmaktadır. Toplumsal hizmetlerin sunumunda piyasa mekanizmalarının gündeme getirilmemiş olması dikkati çekmektedir. Sağlık alanında yazılan bir makalede şu satırlar yer alır:

“Türkiye Cumhuriyetinin en parlak eser ve zaferlerinden biri de sağlık ve yardım işlerinin devletin esaslı ve siyasi ülküleri arasına alınması olmuştur. ‘Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti’ [Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı] tamamen Cumhuriyetin malıdır. Memleketin dört bir köşesindeki sağlık işlerini, bakım ve yardım görevlerini devletin beyni ile düzenleme, eli ile idare ve gözü ile denetlemeden sonradır ki milletin gereksinimleri ve dertleri anlaşılmiş ve gereken tedbirler alınmıştır.”³⁰

Devletin sağlık politikası; doğumu çoğaltma, ölümü azaltma, salgın hastalıklarla mücadele, gereksinim duyana parasız doktor, hasta yatağı ve ilaç sağlama, sağlık çalışanlarının sayısını artırma, uzmanlaşmalarını sağlama, çalışmalarını düzenleme, halkı bilinçlendirme, sağlık standartlarını yükseltme gibi işleri kapsamaktadır. Bu işleri üstlenen üç kurum tanımlanmıştır: devlet, il özel idaresi ve belediyeler.³¹ Makalenin devamında Cumhuriyet Hükümetinin bu politikanın uygulanması sırasında nasıl bir yol izlediği ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Sağlığın, kamu hizmeti olması ve devlet eli ile idaresi noktasında yazarlar arasındaki görüş birliği, bu hizmetlerin ne için sunulduğunun açıklanması aşamasında bozulmaktadır. “Milletin gereksinimleri ve dertleri” vurgusu bir başka makalede “piyasa gereksinimi”ne dönüşmektedir.

“Fakat, unutulmamalı ki servet de ancak beden ve ruhu sağlam bir insanın elde edeceği bir nimettir.

Vücudu zayıf, akli yerinde olmayan hasta bir toplum ve insan, bir ülke için servet kaynağı olamaz. Hatta böyle bir kalabalık çok kere o toplum

³⁰ “Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, *Ülkü Dergisi*, C.2, S.9, Birinci Teşrin 1933, s. 253.

³¹ *a.k.*, s. 253.

ve aile için refahı azaltacak, yok edecek bir neden de olabilir... Sanayide, fabrika hayatında nezle yüzünden işe gelemeyen ve gereği gibi iş göremeyen milyonlarca halk kütlesine yaptığı zararlar da sayısızdır. Amerika'da sade nezle yüzünden ekonomik zararın yılda yarım milyar dolara yakın olduğunu söylüyorlar... İşte görülüyor ki, hepimizin önemsiz diye düşündüğümüz nezle, bir memleketin ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaratıyor.”³²

Bu iki makale, toplumsal politikalarda devletçiliğin kapsamı ve uygulama araçları açısından olmasa da, “kim için devletçilik” sorusuna verilen yanıtlarda farklılaşma olduğunu göstermektedir.

Halkçı devletçiliğin bir diğer savunucusu Behçet Günay, şehirlerde fiyat denetimlerinin, köylerde ise toprak reformunun müjdesini vermektedir. O'na göre; fiyat denetimleri ile ucuzluk sağlanacak, çiftçiler kendi topraklarında daha çok üretecek, ucuzluk ve bolluk yaşanacaktır.³³ Devletin, işçiler ve nüfusun dörtte üçünü oluşturan köylüler için her türlü önlemi almasının ardından yapılacak tek şey kalmaktadır: üretmek.³⁴

Piyasa Ekonomisi için Planlama

Ülkü'de planlama, üzerinde çok durulan konulardan biri değildir. Nusret Kemal'in “Bizim Planımız” başlıklı makalesi dışında doğrudan planlama ile ilgili makale bulunmamaktadır.³⁵

Kemal, son yıllarda bütün ileri devletlerde planlı ve devletçi ekonomi görüşünün güç kazandığını belirtir. Ona göre; planlı ekonomi görüşleri iki ana ilke etrafında toplanmaktadır: Diktatör plan ve demokrat plan. Diktatör planı, bütün ekonomik yetkilerin denetimsiz olarak bir “zümrenin” elinde toplanması ve vatandaşların verilen emirlere kayıtsız şartsız uyması olarak tanımlar. Demokrat plan ise, milli iradenin ifadesi olan bir devletin, milli dayanışmaya dayanan bir programla ekonomik faaliyetleri birleştirilmiş bir milli ekonomi içinde düzenlemesi ve bu faaliyetlere hedefler ve ilerleme yolları göstermesi olarak anlar. Kemal, daha tanım aşamasında çeşitli ülkelerdeki planlama anlayışları arasında seçimini yapmış görünmektedir.

Hangi tür plan olursa olsun devletin rolünün büyük olduğunu saptadıktan sonra, planının ruhunu şöyle açıklar:

³² Zeki Nasır, “Sihhat ve İktisat”, *Ülkü Dergisi*, C.2, S. 11, Birinci Kanun 1933, s. 416-418.

³³ Behçet Günay, “Ucuzluk”, *Ülkü Dergisi*, C.6, S.33, 1935, s. 192-193.

³⁴ Behçet Günay, “Çiftçiye Öğütler”, *Ülkü Dergisi*, C.6, S. 35, İkinci Kanun 1935, s. 349-351.

³⁵ Nusret Kemal, “Bizim Planımız”, *Ülkü Dergisi*, C.3, S.13, Mart 1934, s. 16-19.

“Bir toplumun bütün ekonomik faaliyetlerini sınıf mücadelesi doğurmaya-
cak şekilde düzenlemek, bu faaliyetlere çatışmasız ve rasyonel bir şekilde
birbirini tamamlamak bilincini vermek, ticarete bireysel kârla beraber
topluma hizmet ahlakını kurmak, toplumun bir olarak kendine yeterliliği-
ni ve uluslararası işbölümünde rolünü kendine uygun bir şekilde yapmasını
sağlamak.”³⁶

Kemal’e göre; Türkiye’nin uygulamaya başladığı beş yıllık
planlı ekonomi yolu “bir kırbaçlı ekonomi değil, meşaleli ekonomi”
yoludur.³⁷

Ekonomi planının ana hatları olan aşağıdaki maddelere bakılınca,
piyasa odaklı devletçilik anlayışının, plana da egemen olduğu görül-
mektedir.

- “1. *Özel girişimin* en iyi şekilde yapmasına olanak olmayan ve memlekette
kendine yeter bir ekonomik hayatın gelişmesi için zorunlu olan ana sanayiye
devlet eliyle kurmak,
2. Memleket için en gerekli olan sanayiye ileri teknikle, memleket ihtiyaçla-
rına ve olanaklarına göre kurmak konusunda *özel sektöre yol göstermek*,
3. Memleketin bütün ekonomik faaliyetlerini *bireylerdeki girişim hızını kır-
madan ve başarıya heyecanını setlemeden* topluma zıt eğilimlerden kuru-
mak ve bütün faaliyetler arasında bir ahenk ve dayanışma kurmak,
4. Liberal sanayiciliğin başka memleketlerde kurmuş olduğu *işçi ve serma-
yecî sınıflarının ve çatışmasının Türkiye’de doğmasına mani olmak*,
5. Memleket sanayisi için uzman ve bilgili işçi yetiştirmek,
6. Memlekete *bireysel kâr ile beraber topluma hizmet ülküsüne* dayanan bir
ekonomi terbiyesi vermek
7. Kredi işlerini tefecilikten kurtararak sanayinin gelişimini kolaylaştıracak
bir dayanışma esası üzerine örgütlendirmek,
8. Halk tasarruf ve borç işlerini *sermaye birikimini kolaylaştıracak*, genel
refah seviyesini yükseltecek, halkın satın alma yeteneğini artıracak şekilde
düzenlemek,
9. Memleketin doğal kaynaklarını, iklim ayrıcalıklarını, toplumsal kurumu-
nu, varolan kurum ve geleneklerini, milli yeteneklerini, ehliyetli işçilerini,
çeşitli sanayiye uygun yerlerini inceleyerek *ekonomik gelişme yolumuzu ay-
dınlatmak*,
10. Millî ürünlerimizin yabancı piyasalarda sürümünü arttırmak için benzer

³⁶ a.k., s.17.

³⁷ Ülkü yazarlarının 1930’lu yıllarda sosyo-ekonomik kalkınma planlamasına oldukça yabancı
oldukları anlaşılmaktadır. Türkiye ancak 30 yıl sonra toplumsal ve ekonomik açıdan bütünsel
bir planlama anlayışının da piyasa ekonomisi ile uyum sağlayabileceğini keşfedecektir. Devlet
için zorunluluk, özel sektör için yol göstericilik, meşalecilik, Türk planlama anlayışının temeli
olacaktır.

ürünler yetiştiren memleketleri inceleyerek mallarımızı dünya standartlarının üstüne çıkarmak ve ihracatçılar arasında dayanışma sağlamak,

11. Uluslar arası iktisat sahasında Türkiye'nin rolünü geliştirmek,

12. Memleket ürün ve mallarını korumak ve gelişmelerini sağlamak için alınacak tedbirleri araştırmak,

13. Memleket ekonomisinin gelişiminde en önemli rollerden birini oynayan nakliyat işlerini ve tarifelerini memleket çıkarlarına uygun şekilde düzenlemek,

14. Sanayinin gelişiminde en önemli unsurlardan biri olan buhar ve yakacak sorununu halletmek,

15. Memleket ormanlarını tehdit eden odun yakma âdetinin yerine kömür yakmayı geçirmek ve memleketi ağaçlayarak iklimin ıslahına çalışmak,

16. Türkiye'ye has ürünlere milli sanayide yer bulmak ve bu şekilde bu ürünleri dış piyasanın ezici etkilerinden korumak,

17. Türkiye'nin mümkün olduğu kadar kısa bir sürede kendine yeter bir hale gelmesini sağlamaktır.”³⁸

Anlaşılan o ki, meşale “özel girişim”, özel sektör”, “birey girişimi”, “bireysel kâr”, “sermaye birikimi” gibi kavramların yolunu aydınlatmak için ışıldamaktadır.

SONUÇ

Üç farklı ekonomik sistem liberal, sosyalist ve faşist/nasyonal sosyalist- üç değişik devletçilik anlayışı ortaya çıkarmış görünmektedir: Korporatist/organizmacı devletçilik, piyasa odaklı devletçilik ve halkçı devletçilik. Ülkü Dergisi yazarlarında bu üç farklı devletçilik anlayışının yansımaları bulunmaktadır. Korporatist Devletçilik, Birinci Paylaşım Savaşı sonrasında tekelci sermayenin gelişmiş olduğu ülkelerde uygulama alanı bulmuş ve faşist devlet ile uyum sağlamıştır. Korporatif yapılar İkinci Paylaşım Savaşı sonrasında, sermaye emek çatışmalarının uzlaştırılmasında, devlet-işçi-işveren arasında işbirliğini sağlamak için -başka biçimlere bürünse de- kullanılan bir araç olarak Batı ülkelerinde yaygınlaşmıştır.³⁹

1930'lu yıllarda Türkiye'de, tarımın egemen olduğu ekonomik yapı ve sermaye ve emeğin örgütlenme düzeyinin düşüklüğü korporatist devletçiliğin uygulama olanağını azaltmıştır. 1935 yılında Ticaret ve Sanayi Odalarının ekonomi bakanlığı bürokratlarıyla düzenlenen ku-

³⁸ a.k., s.17-18. Vurgular bana ait.

³⁹ Yüksel Akkaya, “Kalkınma Korporatizm ve İşçi Sınıfı”, *Memleket SiyasetYönetim Dergisi*, C.2, S.3, 2007, s. 157-185.

rultayda bir araya gelmesi, hazırladığı raporlar aracılığı ile ekonomi politikasına katılması ve bakanlığın uyarıları doğrultusunda kendi politikalarını belirlemesi ⁴⁰ gibi örnekler uzlaşma arayışının toplumun en örgütlü kesimi açısından denendiğini gösteren örneklerden biridir.

Piyasa odaklı devletçilik ise, İttihat ve Terakki Hükümet'inden beri uygulana gelen ekonomi politikalarının özelliğidir.⁴¹ 1930'lu yıllar, Sanyai Planları aracılığı ile devlet, ekonomi politikalarının merkezine yerleşmiştir. Bu yılların devletçiliğinde amaç, piyasanın kendi haline bırakıldığında uzun yıllar sağlayamayacağı kapitalist birikimi hızlandırmak olarak açıklanmıştır.

Halkçı devletçilik, Kadro Dergisi tarafından kapsayıcı devlet planlaması önerisi ile birlikte gündeme getirilmiştir. Ülkü Dergisi ise ekonomide böyle bir planlama anlayışına karşı çıkmış, bu konuda Kadro Dergisi ile düşünsel bir çatışmaya girmiştir.

KAYNAKÇA

- Adil, Nuri, "Türk Sermaye Yaratıyor", *Ülkü Dergisi*, C.1, S.4, Mayıs 1933, s.283-286.
- Akkaya, Yüksel, "Kalkınma Korporatizm ve İşçi Sınıfı", *Memleket SiyasetYönetim Dergisi*, C.2, S.3, 2007, s. 157-185.
- Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 1", *Ülkü Dergisi* C.1, S.3, Nisan 1933, s. 201-208.
- Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2", *Ülkü Dergisi* C.1, S.4, Mayıs 1933, s. 276-282.
- Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat", *Ülkü Dergisi* C.1, S.6, Temmuz 1933, s. 440-452.
- Aydoslu Sait, "İktisadi Devridaim", *Ülkü Dergisi* C.4, S.21, İkinci Teşrin 1934, s. 187-195.
- Aydoslu Sait, "İktisadi Devridaim II", *Ülkü Dergisi* C.4, S.22, Birinci Kanun 1934, s.264-271.
- Aydoslu, S. "Ökonomik Devridaim III", *Ülkü Dergisi* C.4, S.23, İkinci Kanun 1935, s. 352-358.
- Aydoslu, S. "Ökonomik Devridaim", *Ülkü Dergisi* C.4, S.24, Şubat 1935, s. 436-439.
- B., S., "Tecim ve Endüstri Odaları Kurultayı" *Ülkü Dergisi*, C.5, S.29, 1935, s. 346-347.
- Canıvar, Gülser ve Heper, Metin, "Ülkü ve Kadro Dergilerinde Yayınlanmış Bazı Makalelerde Beliren Devletçilik Anlayışı" *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Vol. 4-5, 1976-77, s. 9-13.
- Chang, Ha-Joon, *Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü*, Çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Dantel, Chailloux ve Kuntbay, İhsan, *Planlama ve Bütçe*, TODAİE, Ankara 1958.
- Gümüsoğlu, Firdevs, *Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005.

⁴⁰ S.B., "Tecim ve Endüstri Odaları Kurultayı", *Ülkü Dergisi*, C.5, S.29, 1935, s. 346-347.

⁴¹ Erol Toy, *Bal Tutanlar*'da devletçiliğin bu serüvenini roman diliyle aktarmaktadır. Bkn. Erol Toy, *Bal Tutanlar*, May Yayınları, İstanbul 1976.

- Güney, Behçet, “Ucuzluk” *Ülkü Dergisi*, C.6, S.33, 1935, s. 192-193.
- Günay, Behçet, “Çiftçiye Öğütler”, *Ülkü Dergisi*, C.6, S. 35, İkinci Kanun 1935, s. 349-351.
- Güler, Birgül A., “Otuzlu Yıllarda Yönetim”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, (ed. Birgül Ayman Güler), Ankara Üniversitesi SBF KAYAUM Yayını, Ankara 2007, s. 1-20.
- Halil, Neşet, “T.B.M.M.inde İktisadi Mevzuat”, *Ülkü Dergisi*, C.2, S.9., Birinci Teşrin, 1933, s. 226-232.
- İsmet Paşa (İnönü), “Memleketi İmar Edecek Sermaye”, *Ülkü Dergisi*, C. 2, S. 11, Birinci Kanun 1933, s. 353-355.
- Kemal Zaim (Sunel), “Dahili Borç”, *Ülkü Dergisi*, C.1, S.1, Şubat 1933, s. 53-55.
- Kemal, Turan, “Yeni Demiryollarımızın Büyük Hedefi”, *Ülkü Dergisi*, C.1, S.3., Nisan 1933, s. 198-200.
- Kuruç, Bilsay, “Yirminci Yüzyıl, Planlama ve Türkiye”, *Kamu Yönetiminde Planlamanın Kurumsallaşması Sempozyumu*, Yayınlanmamış Bildiri, 7-8-9 Haziran 1999, Mersin.
- Küçük, Yalçın, “Türkiye’de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 102-103.
- Nasır, Zeki, “Sihhat ve İktisat”, *Ülkü Dergisi*, C.2, S. 11, Birinci Kanun 1933, s. 416-418.
- Nedim, Mazhar, “İleri Hukuk”, *Ülkü Dergisi*, C.3, S.15, Mayıs 1934, s. 184-194.
- Nusret Kemal (Köymen), “Bizim Planımız”, *Ülkü Dergisi*, C.3, S.13, Mart 1934, s. 16-19.
- Oral, Mustafa, *C.H.P.’nin Ülküsü; CHP’nin Kültür Siyaseti Açısından Halkevleri Merkez Yayını Ülkü Dergisi*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006.
- Porokhovsky, Anatoly, “A Comparative Study of Indicative Planning in Turkey and Planning in Socialist Countries”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 136.
- Sezen, Serriye, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*, TODAİE Yayını, Ankara 1999.
- Süreyya, Ali, “Demiryolu Siyasetimiz”, *Ülkü Dergisi*, C.1, S.1, Şubat 1933, 56-62.
- Toy, Erol, *Bal Tutanlar*, May Yayınları, İstanbul 1976.
- Weiss, Linda ve Hobson, John M., *Devletler ve Ekonomik Kalkınma Karşılaştırmalı Tarihsel Bir Analiz*, Dost Kitabevi, 1999 Ankara.
- “Cumhuriyetin Sağlık, Bakım ve Yardım İşleri”, *Ülkü Dergisi*, C.2, S.9, Birinci Teşrin 1933, s. 253.
- “Milli Sermaye ve Ergani İstikrazı”, *Ülkü Dergisi*, C.4, S.19, Eylül 1934, s. 17-18.
- “Milli Tasarruf ve Ergani İstikrazı”, *Ülkü Dergisi*, C.2, S.11, Birinci Kanun 1933, s. 394-399.
- “Partinin Yeni Programı için Kurultayda R. Peker’in Söylevi”, *Ülkü Dergisi*, C.5, S. 28, Haziran 1935, s. 247-259.
- “Türkiye’nin Endüstrileşme Davası”, *Ülkü Dergisi*, C.6, S.36, Şubat 1936, s.416-420.

ÖZGEÇMİŞLER

Doğan ERGUN: 1932’de Akşehir’de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Akşehir’de, lise öğrenimini Afyon’da tamamladıktan sonra Fransa’da Aix Üniversitesi’nde sosyoloji okudu. Bir süre de Centre National de la Recherche Scientifique’in sosyoloji bölümünde “araştırmacı sosyolog” olarak çalıştı. 1963’de yurda döndüğünde Gazi Eğitim Enstitüsü sosyoloji öğretim görevliliğine atandı. Bu göreve devam ederken Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde de öğretim görevlisi olarak çalıştı. Doğan Ergun, Kültür Bakanlığı danışmanlığından emekli olmuştur. Başlıca eserleri: 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, (Gerçek 1973, 1974, 1979, 1984, 1990, 1993; K Kitaplığı, 2003; İmge, 2004), Sosyoloji ve Tarih (Yar, 1973; Der, 1982; İlke Kitabevi, 2004), Sosyoloji ve Eğitim (Verso, 1987; İlke Kitabevi, 1995; İmge, 2004), Türk Bireyi Kuramına Giriş (Gerçek, 1991; İmge, 2004), Yöntemi Bulmak (Gerçek, 1993; İmge, 2004), Kimlikler Kıskaçında Ulusal Kişilik (İmge, 2000, 2004).

Yalçın KÜÇÜK: İskenderun doğumlu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde lisans eğitimi aldı. Bir süre Devlet Planlama Teşkilatında görev yapan Küçük, daha sonra lisans eğitimi için Yale Üniversitesi’ne gitti. Yurda döndüğünde, 1966 yılında ODTÜ’de öğretim üyeliğine başladı. 1970 sonrası sekiz yıllık mahkumiyeti ve 1980 sonrası 1402 yasası ile üniversiteden uzaklaştırılan Küçük’ün çok sayıda eseri bulunmaktadır. Başlıca eserleri: Kalkınma Planlama Türkiye (Tekin, 1985), Türkiye Üzerine Tezler 1-2-3-4-5 (Tekin, Salyangoz), Aydın Üzerine Tezler (Tekin, 1990), İsyân 1-2 (İthaki, 2005), Şebeke (İthak., 2004), Bilim ve Edebiyat (İthaki, 2004), Tekelistan (İthaki, 2004), Türkiye Büyülü Hapishanem (Duvar, 2005), Tekelîyet 1: Devlet ve Hürriyet (Salyangoz, 2006), Ders 1: Küçülme Savaş (Salyangoz, 2006), Gizli Tarih 1 (Salyangoz, 2006), Sırlar (Salyangoz, 2007), Caligula (Salyangoz, 2007), Sol Müdahale (İthaki, 2007).

İhsan KAMALAK: 1970 yılında K.Maraş’ın Türkoğlu ilçesinde doğdu. Lisans eğitimi Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde ve yüksek lisans eğitimi Avustralya Wollongong Üniversitesi Tarih ve Siyaset Bilimi Bölümü’nde yaptı. Doktora derecesini, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ana bilim dalında “Avrupa Sosyal Demokrasisinde Değişim ve Devamlılık: Küreselleşme Koşullarında Sosyal Demokrasinin Geçerliliği” adlı çalışmasıyla 1996 yılında aldı. Sosyal demokrasi ve çağdaş devlet düzenleri üzerine yayınlanmış çalışmalarının yanı sıra, “Başkanlık Sistemi ve Türkiye: Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz” (Kalkedon Yayınları Mart 1997) başlıklı çalışmanın derleyenidir. Toplum ve Demokrasi dergisi kurucuları arasındadır. Halen Mersin Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. (ihsank@mersin.edu.tr)

Oya YAĞCI: 1967 yılında Ankara’da doğdu. 1989 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden mezun oldu.1989–1990 yılları arasında Türkiye Elektrik Kurumu’nda çalışan Yağcı, daha sonra 1990–1994 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesinde tiyatro bölümünde lisans eğitimi aldı. Ardından 1995–1997 yılları arasında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümünde yüksek lisans yaptı. 1996–2004 yılları arasında Antalya şehir tiyatrosunda dramaturg ve eğitmen olarak çalıştı. Aynı yıllar içinde Antalya’nın çeşitli yerel gazetelerinde sanat, tiyatro ve siyaset alanında yazılar yazdı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bölümü Doktora programı derslerini özel öğrenci statüsünde tamamladı. (seminer05@hotmail.com)

Cenk REYHAN: Ankara doğumlu, Rize/Çamlıhemşinli. Ankara-Kurtuluş Lisesi mezunu Reyhan, lisansını Gazi Üniversitesi’nde tamamladı. Ankara Üniversitesi’nde Osmanlı Tarihi, Gazi Üniversitesi’nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi üzerine yüksek lisans yapmıştır. Doktora derecesini, Osmanlı’da kapitalizmin kökenleri üzerine yaptığı tez ile Ankara Üniversitesi’nden aldı (2002). Geç 18. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı-Türk tarihinin çeşitli yönleri üzerine tarihsel-sosyolojik birçok yayını vardır. Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Mersin Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü (bölüm başkanı) kurucu öğretim üyelerindedir. Halen, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesidir. MEMLEKET SiyasetYönetim dergisi yayın kurulu üyesidir. Yayımlanmış Kitabı: Osmanlı’da İki Tarz-ı İdare: Merkeziyetçilik – Adem-i Merkeziyetçilik, İmge, Ank. 2007. (cenkreyhan@yahoo.com)

Nuray ERTÜRK KESKİN: 1975 Çorum doğumlu. Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde tamamladı. Yüksek lisans ve doktora derecesini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’ndan aldı. Halen aynı anabilim dalında araştırma görevlisidir. Toprağa dayalı örgütlenme, devlet reformu ve yönetim düşüncesi üzerine çalışmaktadır. *Eğitimde Çürüyüş* (Aytül Güneşer ile birlikte, 2003) adlı bir kitabı bulunmaktadır. Bunun dışında *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri* (Birgül A. Güler, vd., 2004), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939* (Ed. Birgül A. Güler, 2007) gibi kitaplarda çalışmalarını ve çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanmıştır. (nerturkeskin@yahoo.com)

Esra ERGÜZELOĞLU KİLİM: 1976 yılında Offenburg’da doğdu. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü’nden 1998’de mezun oldu. 2001 yılında Mersin Üniversitesi’nde yüksek lisansını tamamladı. Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı “Yönetim Bilimi” doktora programına devam etmekte ve Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. “Türkiye’de Adalet Yönetimi” adlı tez çalışmasını sürdürmektedir. (erguzeloglu@yahoo.com)

ABSTRACTS

DISTRICT PRESSURE FROM A HOTEL LOBBY IN WASHINGTON OR THE STRUCTURALISM OF SERIF MARDIN

Doğan ERGUN

Şerif Mardin, in his interview, which results in a intense debate, has emphasized the concept of structure, while explaining the “district pressure”. However, structure, function and change should be considered together in an objective sociological research. The aim of the study is to state the deficiencies of Şerif Mardin’s structural approach in terms of methodology.

Keywords: District pressure, Şerif Mardin, Structure, Change, Function.

STATE AND INDEPENDENCY

Yalçın KÜÇÜK

In this article, globalism is advocated to be an ongoing monopolization process which can be called as new feudalism and Middle Age and according to this, the relationship between the nation-state and the concepts, independency, dependency, nation-state, capitalism is analysed. Annals are exploited as the supporters of the claims.

Keywords: Nation, independency, capitalism, nation-state, monopolization, new feudalism.

MODERNISATION PROCESS OF TURKEY SCARF AND WOMAN

A Comparative Essay upon the Possible Outcomes of Secularism

İhsan KAMALAK

This study aims to contribute to the issue of secularism in Turkey which has been an open or disguise issue of Turkish political history. In the first part, the study claims that secularism was prerequisite of Turkish modernization through the ideas of Mustafa Kemal Atatürk who was the leader of the National Independence War. In the second part, anti-secularist argument in the case of scarf/türban is comparatively questioned. In this regard, the argument that presents türban as a mean for women to join public sphere is comparatively examined. The comparison is carried out on the basis of statistics published by the United Nations Development Programme (UNDP). In the second section, Turkey is compared with her neighboring Muslim countries through the level of their democracy reached by using the statistics. The study will finally claim that the comparative analysis demonstrates that türban cannot be taken as a mean for women joining the public sphere as well as that Turkey’s comparative higher level democracy has been the result of secularism which has been the dominant feature of the modernization started in 1919.

Keywords: Secularism, women, scarf and the level of democracy.

**THE ADVENTURE OF THE THIRD WAY
FROM 19TH CENTURY UP TO NOW:
Furcating Ways between Socialism and Liberalism**

Oya YAĞCI

The aim of this study is to analyze the historical evolution of the “third way” which has shaped itself in the second half of the XIXth century within the general frame of socialism and differentiated itself in the understanding of Marxism and democracy.

The main area of interest of this study is the model of “state of wealth” which has mainly appeared during the post second world war period through the evolution of the social democracy between the liberalistic ideals of liberalism and equality ideals of socialism. The “state of wealth” which appeared as a product of the search for compromise and stability after the lessons learned from fascism and the ruins caused by the war, is considered, mainly after the 1980’s, as an obsolete and exceptional historical moment.

This study is an effort to determine the permanent acquisitions of the “state of wealth” in the social democracy approach in the context of the debates on the “new third way” and the experiences on reforms. It is considered that it is an urgent and necessary answer to the claims of neoliberalism to exhibit the acquisitions of the “state of wealth” in various countries experiences and the role played in the institutionalization of the philosophy of social democracy by putting into life the principles of redistribution based on a cooperation-solidarity and needs base, rather than stating that it is a product of a given period.

A CENTENARIAN AGENDA in TURKEY: FEDERALISM

Cenk REYHAN

In this study, an important problem which has been a permanent agenda on politico-administrative structure of Turkey from the nineteenth century through the twentyfirst, is tried to be analysed. The concept of “decentralization” was launched by big imperial power during the reign of Ottoman Empire. However, what is being observed today is that the concept is being transformed into “federalism” by imperial European Union, and it takes the central place in political agenda by continuously reproducing itself. In the study, a detailed picture of the event will be tried to present in connection to history and the current situation.

Keywords: Decentralisation, Federalism, Otoman Empire, Turkish Republic, Public Administration Basic Law Proposal, Regional Development Agencies, Governance.

**THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE TURKISH REPUBLIC:
Establishment of the Departement Administration System**

Nuray ERTÜRK KESKİN

Founding of the nation state and the development of capitalism were being a more different fact from the Ottoman period but the necessity of a new organization have not been regarded in the studies on province administration in Turkey. Consequently, the origin of the departement system is based on 1864 Province Law, and they said

that the Ottoman administrative system had been taken over in Republican period. National struggle years and the Republic period have not been subject to an extensive research. But department administration system constructed by abolishing the Ottoman province system. The territorial organization policy of the Republic came into the practice with a series of decisions which were on the agenda of 1920's and 1930's. The Turkish department administration system has been subject to a fundamental change in the current public reform process, and this study examines the establishment of the department system that begun in the national struggle years and formed in the Republic period.

Keywords: Territorial organization, department administration, administrative division, centralization.

PLANNING AND STATISM IN ÜLKÜ

Esra ERGÜZELOĞLU KİLİM

In this article, the understanding of statism and planning in Ülkü, Periodical, which had played an important role in determining and shaping public policies in 1930s in Turkey, is studied. According to this purpose, total 36 articles published in the journal between February 1933 and August 1936 has been analyzed. It is realized that there are three different kind of statism, illustrated in Ülkü: market-oriented, populist and corporatist. In fact, planning approach of Ülkü is market-based.

Keywords: Ülkü, Statism, Planning, 1930s, Corporatism, Market.

MEMLEKET DERGİLERİ
KURUMSAL ABONE FORMU

Memleket SiyasetYönetim

<u>İstenen</u>	<u>Toplam</u>	<u>Ödeme</u>
2006 Yılı (iki sayı) Adet YTL
2007 Yılı (üç sayı) Adet YTL
2008 Yılı (üç sayı) Adet YTL

(Dört aylık dergi, 2006 yılı 20 YTL; 2007 yılı 30 YTL, Posta ücreti dahil)

Yukarıda belirtilen abone istemi karşılığı toplam YTL,
İş Bankası Mithatpaşa Şubesi Ankara YAYED İktisadi İşletmesi'nin
4228 304210 721055 numaralı hesabına yatırılmıştır.

İstenen dergilerin aşağıda belirtilen adrese gönderilmesini, konuyla ilgili herhangi bir sorunda belirtilen kişi/birim ile ilişki kurulmasını rica ederim.

[] Posta Adresi:

.....
.....
.....

Bağlantı Kişisi/Birimi/Tel/Faks/e- posta

(Uygun gördüğünüz bilgileri yazınız)

.....
.....

Memleket SiyasetYönetim dergisine abone olmak istiyoruz.

Ad Soyad:

Tarih:

İmza:

Bu Forumu Lütfen İletiniz:

Faks no: (0312) 430 62 90

e-posta: merkez@yayed.org

Adres: Ziya Gökalp Cad. 30/17 Kızılay – Ankara

MEMLEKET DERGİLERİ
BİREYSEL ABONE FORMU

Memleket SiyasetYönetim

(Dört aylık dergi, 2006 yılı 20 YTL; 2007 yılı 30 YTL, posta ücreti dahil)

<u>İstenen</u>	<u>Toplam</u>	<u>Ödeme</u>
2006 Yılı (iki sayı) AdetYTL
2007 Yılı (üç sayı) AdetYTL
2008 Yılı (üç sayı) AdetYTL

Belirtilen abone istemi karşılığı toplam YTL,

YAYED İktisadi İşletmesi'nin

İş Bankası Mithatpaşa Şubesi Ankara 4228 304210 721055
numaralı hesabına yatırılmıştır.

Posta Çeki No: hesabına yatırılmıştır.

Elden Sn. teslim edilmiştir.

Dergilerin şu adrese postayla gönderilmesini istiyorum:

.....
.....
.....

Dergileri Dernekten elden teslim alacağım.

Memleket SiyasetYönetim dergisine abone olmak istiyoruz.

Ad Soyad:

Tarih:

İmza:

Bu Forumu Lütfen İletiniz:

Faks No: (0312) 430 62 90

e-posta: merkez@yayed.org

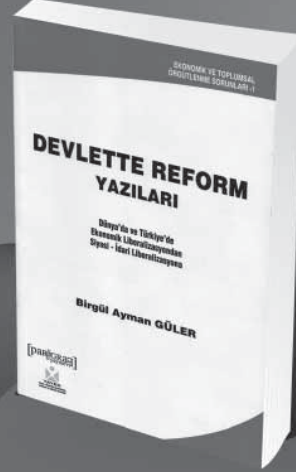
Adres: Ziya Gökalp Cad. 30/17 Kızılay - Ankara

yerele ulusal demokratik bakış

YAYED YEREL YÖNETİM ARAŞTIRMA YARDIM VE EĞİTİM DERNEĞİ

KİTAPLARIMIZ

www.yayed.org.tr